

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

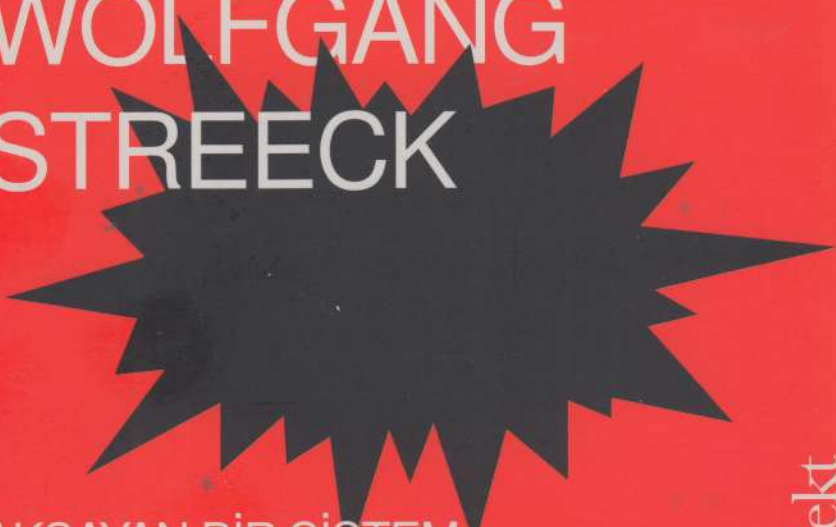
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

ÇEVİRİ: BÜLENT DOĞAN

WOLFGANG STREECK

AKSAYAN BİR SİSTEM
ÜZERİNE YAZILAR

Tellekt

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

AKSAYAN BİR SİSTEM ÜZERİNE YAZILAR

Tellekt_25

Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?: Aksayan Bir Sistem Üzerine Yazılar, Wolfgang Streeck
Çeviri: Bülent Doğan

How Will Capitalism End, Essays on a Failing System

İlk basım (çeviriye kaynak alınan basım): Verso, 2016

© 2016, Wolfgang Streeck

© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Nisan 2021, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır

Editör: Barış Gönülşen

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

İç Kapak Görseli: Cameron Casey

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-625-7118-16-3

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25 Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

AKSAYAN BİR SİSTEM ÜZERİNE YAZILAR

WOLFGANG STREECK

ÇEVİRİ:
BÜLENT DOĞAN

Tellekt

WOLFGANG STREECK, Köln'deki Max Planck Toplum Araştırmaları Enstitüsü emekli direktörüdür. Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi'nin üyesi ve İngiliz Akademisi'nin sorumlu üyesi olan Streeck'in önceki kitapları arasında *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi* ve *Critical Encounters: Capitalism, Democracy, Ideas* [Kritik Karşılaşmalar: Kapitalizm, Demokrasi, Fikirler] yer alıyor.

BÜLENT DOĞAN, 1975'te doğdu. İÜ Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı okudu. 1996'dan bu yana çevirmenlik ve editörlük yapıyor. Çevirmenler Meslek Birliği (Çevbir) kurucu üyelerindendir. 2008-2015 yılları arasında Çevbir bünyesinde çeşitli çeviri atölyeleri düzenledi. Edebiyat dışı alanda Fredric Jameson, David Harvey, Wendy Brown, Jane Jacobs, Michael Mann, Ulrich Beck gibi pek çok yazarın eserlerini Türkçeye kazandırdı. Wolfgang Streeck'in bu eserde feyz aldığı *Kapitalizmin Geleceği Var mı?* adlı eserin de çevirmenidir.

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	9
METNE DAİR BİR NOT	11
GİRİŞ / KAPİTALİZM: ÖLÜMÜ VE AHİRET YAŞAMI	13
1. KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?	75
2. DEMOKRATİK KAPİTALİZMİN KRİZLERİ	111
3. MÜŞTERİ OLARAK YURTTAŞLAR: YENİ TÜKETİM POLİTİKASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER	139
4. AVRUPA KONSOLİDASYON DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ	163
5. PİYASALAR VE HALKLAR: DEMOKRATİK KAPİTALİZM VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ	201
6. HELLER, SCHMITT VE EURO	211
7. EURO AVRUPA'YI NEDEN BÖLÜYOR?	229
8. WOLFGANG MERKEL'İN "KAPİTALİZM DEMOKRASİYLE UYUMLU MUDUR?" MAKALESİ ÜZERİNE YORUM	255
9. ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM NASIL İNCELENMELİ?	275

10. FRED BLOCK'UN "NEYİN ÇEŞİTLEMELERİ? KAPİTALİZM KAVRAMINI KULLANMAYA DEVAM ETMELİ MİYİZ?" BAŞLIKLİ MAKALESİ ÜZERİNE	309
11. SOSYOLOJİNİN KAMUSAL GÖREVİ	321
DİZİN	341

ŞEKİL LİSTESİ

No.	Başlık
1.1	OECD üyesi 20 ülkenin ortalama yıllık büyüme oranları, 1972-2010
1.2	ABD’de sektörlere göre borçların GSYİH’ye oranı, 1970-2011
1.3	GINI Katsayısı yükselişi, OECD ortalaması
1.4	Kamu borcunun GSYİH’ye oranı, 1970-2013
1.5	Toplam vergi gelirlerinin GSYİH’ye oranı, 1970-2011
1.6	En yüksek marjinal gelir vergisi oranları, 1900-2011
1.7	Bozulan toplum sözleşmesi, ABD, 1947’den günümüze
2.1	Enflasyon oranları, 1970-2014
2.2	İşsizlik oranları, 1970-2014
2.3	1.000 çalışan başına düşen grev günü, 1971-2007
2.4	Mali konsolidasyon ve özel borcun GSYİH’ye oranı, 1995-2008

- 2.5 ABD’de demokratik kapitalizmin dört krizi, 1970-2014
- 4.1 Sektörlere göre (finans şirketleri hariç) borçların GSYİH’ye oranı, altı ülke, 1995-2011
- 4.2 Devlet tahvillerinin uzun vadeli faiz oranları, seçilmiş OECD ülkeleri, 1998-2014
- 4.3 Toplam merkez bankası varlıkları

METNE DAİR BİR NOT

Bu derlemenin giriş bölümü dışında bütün bölümleri daha önce yayımlandı: On birinden beşi *New Left Review*'da, biri neredeyse 20 yıldır direktörlüğünü yürüttüğüm araştırma enstitüsünün tartışma belgesi olarak ve geri kalanı da çeşitli kitap ve dergilerde. İlk yazılar 2011 (Floransa'da Avrupa Üniversite Enstitüsü'ndeki bir Max Weber dersini temel alan 2. Bölüm) ile 2015 arasında yayımlandı (4, 6, 7 ve 8. bölümler). İki yazının orijinali Almancaydı ve İngilizceye çevrildi, geri kalanları İngilizce yazdım. Son derece becerikli editörlerin yardımlarına rağmen, bu durumun pek çok yerde dikkat çektiğinin acı bir şekilde farkındayım.

Bu kitaptaki bölümlerin ortak noktası, 2008 Finans Krizi'nin toplum bilimleri ve sosyoloji teorisi açısından, özellikle de siyasal makro-sosyoloji ve bu alanın siyasal iktisatla ilişkisi açısından yarattığı sonuçları anlamak için sürekli sarf ettiğim çabadan kaynaklanıyor olmaları. Bu da kimi temalara tekrar tekrar dönülmesini ve zaman zaman bölümlerin çakışmasını açıklıyor. Bu çakışmayı ortadan kaldırmak bölümlerin bütünlüğünü yok edeceği gibi, nihayetinde hepsini tek bir sistematik monografi halinde birleştirmeyi gerektirecekti. Böyle bir şey kitabın amacını değiştirmekle kalmayacaktı (ortak temanın farklı veçheleri üzerine yazılmış dağınık haldeki çeşitli makaleleri tek bir yerde erişilebilir kılmaktı amaç), aynı zamanda mevcut teorik kapasitemi ve ayırabileceğim zamanı da fena halde aşacaktı.

Bu derlemenin ana konusu modern-kapitalist küresel sistemin merkezindeki kapitalizmin ve kapitalist toplumun kalıcılaşmış krizi. Kitabın amacı, görünürde onun yerini alacak bir rejim yokken bile, içsel çelişkilerinin baş göstermesi neticesinde bu sistemin pek de uzak olmayan bir gelecekte nasıl sona erebileceği üzerine daha somut düşüncelere esin kaynağı olmaktır. Giriş, aslında bu derleme esere adını veren 1. Bölüm'ün geliştirilmesi ve tamamlanması olarak okunabilir. 2. Bölüm'de önceki bölümlere zemin oluşturulurken, 3. Bölüm'de de yeni doğan neoliberal "geçici toplum" diye adlandırılacak şeyin görünürdeki istikrarının kaynaklarından bazıları ele alınacak. 4'ten 8'e kadar olan bölümlerde kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkide yaşanan değişim farklı yollardan değerlendiriliyor. Bunun bir örneğini Avrupa Birliği kurumlarının küresel kapitalizm ile Avrupa ulus devletlerinin aracısı rolünde yaşanan evrimde görebiliyoruz. Son olarak, 9, 10 ve 11. bölümler günümüzde sosyolojinin çağdaş toplumun dinamiklerini ve sürmekte olan kritik dönüşümünü açıklama kabiliyetini yeniden edinmek için yapması gereken ev ödevine eğiliyor.

Wolfgang Streeck

Köln, 6 Nisan 2016

GİRİŞ

KAPİTALİZM: ÖLÜMÜ VE AHİRET YAŞAMI

Kapitalizm hep ihtimal dışı bir toplumsal formasyon oldu, çatışmalar ve çelişkilerle doluydu; o yüzden de daima istikrarsız ve değişkendi, ayrıca tarihsel bakımdan olumsal ve kırılğandı, destekleyici olduğu kadar kısıtlayıcı da olabilen olaylara ve kurumlara son derece bağımlıydı. Kapitalist toplum Adam Smith'teki¹ ve aydınlanmadaki anlamıyla kestirmeden “ilerleyici” bir toplum olarak tanımlanabilir – “ilerlemesi”ni sürekli ve sınırsız üretken sermaye üretimi ve birikimiyle bitıştiren, maddiyata yönelik açgözlülük denen özel günahı piyasanın görünmez eli ve devletin görünür eli aracılığıyla kamuya yararlı hale getiren bir toplum.² Kapitalizm kendini modern bilim ve teknolojiyle birleştirecek, kapitalist toplumu ilk sanayi toplumu haline getirerek, hegemonya sahibi taşıyıcı devlet ve onun gerek yurtiçindeki gerekse uluslararası düzeydeki piyasa yaratma politikalarının yardımıyla rekabete açıklık anlamında serbest olan riskli piyasa-

1 Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006 [1776].

2 Bernard de Mandeville, *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1988 [1714].

ları sonu gelmez bir biçimde genişleterek metalaşmış maddi zenginliğin sonlu bir dünyada sonsuz büyümesini sağlamayı vaat eder.³ Sanayi toplumunun bir çeşidi olarak kapitalist toplumu ayırt eden nokta, kolektif üretken sermayenin bir azınlığın elinde birikmesidir; bu azınlık özel mülkiyet haklarının verdiği yasal imtiyazdan yararlanarak sermayeyi nasıl uygun görüyorsa öyle kullanır, dilerse başboş

- 3 Kapitalizm tanımları çok sayıdadır ve hem incelikli hem de seçili niteliklerin farklı kombinasyonlarından oluşmaları bakımından eklektiktirler. Burada hepsini ele almaya gerek yok. Farklı tanımlar yazarların bireysel meşguliyetleri ya da ideolojileriyle uyumlu olarak kapitalist konfigürasyonun farklı unsurlarına vurgu yapar; aynı zamanda canavarın evriminin farklı aşamalarını yansıtır, tarihsel dinamizmine işaret ederler. Bir örnek için bkz. Sombart: “Kapitalizm en önemli niteliği ‘sermaye’nin üstünlüğü olan ekonomik sistemin adıdır (...) Ekonomik bir sistem maddi eksikleri gidermenin bölünmez bir tarzıdır; belli bir ruhla harekete geçer, belli bir plana uygun olarak düzenlenir ve belli bir teknik bilginin uygulanmasıyla örgütlenir” (Werner Sombart, “Kapitalizm”, Johnson, Alvin ve Edwin Seligman, (yay. haz.) *Encyclopedia of the Social Sciences* içinde, Cilt 3, Macmillan, New York, 1939, s. 196); Weber: “Bir insan grubunun ihtiyaçlarının endüstriyel temini, ihtiyaçların niteliğinden bağımsız olarak teşebbüs yöntemiyle gerçekleştiriliyorsa kapitalizm var demektir. Daha da özel olarak, rasyonel bir kapitalist kuruluşun sermaye muhasebesi olur, yani modern muhasebe ve hesap dengeleme yöntemlerine göre hesaplamalar yaparak gelir sağlama gücünü belirler.” (Max Weber, *General Economic History*, Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 2003 [1927], s. 275); Schumpeter: “Kapitalizm, yeniliklerin borç parayla yapıldığı özel mülkiyet ekonomisi biçimidir; bu da mantıksal bir zorunluluk sebebiyle değil, genel olarak kredi yaratımını beraberinde getirir” (Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles*, Cilt 1, Porcupine Press, Philadelphia, PA, 1982 [1939], s. 223); Keynes: “... kapitalizmin esas özelliği [bana kalırsa] ekonomi makinesinin ana itici gücü olarak bireylerin para kazanma ve parayı sevmeye içgüdülerine yoğun şekilde başvurulmasına bağımlılıktır” (John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire: The Collected Writings of John Maynard Keynes*, Cilt 9, Macmillan Press Ltd, Londra, 1972 [1931], s. 293). Marx konusuna gelince, Chiapello derinlikli bir makalesinde onun kavramı hiç kullanmadığını iddia eder (Eve Chiapello, “Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism”, *Critical Perspectives on Accounting*, Cilt 18, Sayı 3, s. 263-96; ayrıca bkz. Ivan Tibor Berend, “Capitalism”, Smelser, Neil ve Paul Baltes, (yay. haz.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Cilt 3, Elsevier, Amsterdam, 2001, s. 1454-1459; Jorgen Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*, Verlag C. H. Beck, Münih, 2013); gerçi “tarif ettiği kapitalist sistem Sombart ve Weber’in hiç değilse eleştirel bir tanım yaparken tarif ettikleri kapitalizmle az çok aynıdır. Sombart ve Weber’in aksine Marx’ın muhasebeden hiç bahsetmemesi ya da çok az bahsetmesi de tarihin ironisi olsa gerek. Öte yandan Marx, onu takip eden iki Alman sosyoloğa nazaran kesinlikle kendi zamanının muhasebe uygulamalarına daha hâkimdi” (Chiapello, “Accounting and the Birth of the Notion of Capitalism”, s. 293) Sombart’ın iddiasına göre Marx, “fenomeni esas itibarıyla keşfetmişti ama kapitalizmin belli veçhelerini sadece yeri geldikçe tanımlamıştı” (Sombart, “Capitalism”, s. 195).

bırakır dilerse yurtdışına gönderir. Bunun anlamlarından biri, kapitalist bir toplumun üyelerinin büyük çoğunluğunun, geçinmek için ihtiyaç duydukları araçların özel sahiplerinin ne kadar dolaylı olursa olsun yönetimi altında çalışmak zorunda olduğu ve onların sermayelerini azami ölçüde artırma arzusu uyarınca koydukları şartlara mecburen uyacağıdır. Sahip-olmayanları sahip-olanların çıkarı uğruna gayretle çalışmaya heveslendirmek beceri ister; son derece çeşitli ve işe yarayacağı asla kesin olmayan sopalara ve havuçlara ihtiyaç duyulur; kapitalist ilerleme sebebiyle bu tür araçların hep ömrü dolar ve yenilerinin bulunması gerekir.

Kapitalist siyasal-iktisadi konfigürasyonun gerilimleri ve çelişkileri yapısal çöküş ve toplumsal kriz olasılığını hep gündemde tutuyor. Modern kapitalizm koşullarında rekabet ve genişlemenin ürettiği bir sistemik huzursuzluk arka planda dururken⁴ ekonomik ve toplumsal istikrarın sağlama alınması gerekiyor – sonuçları hiç belli olmayan zorlu bir dengeleme edimi demek bu. Başarılı olması için yeni bir teknolojik paradigmanın doğru zamanda ortaya çıkması, sürekli ekonomik büyümenin değişen şartlarına uygun toplumsal ihtiyaç ve değerlerin gündeme gelmesi gibi şeyler lazım. Örneğin kapitalist bir toplum ekonomik ya da teknolojik yeniden yapılanma neticesinde üretim sürecinin dışına atılabileceklerine dair daimi bir korku içindeki büyük çoğunluğu, kapitalist ekonominin yarattığı son derece eşitsiz servet ve iktidar bölüşümünü kabullenme ve bir toplumsal düzen olarak kapitalizmin meşruluğuna inanma noktasına getirmek zorundadır. Bunun için de son derece karmaşık ve kaçınılmaz olarak kırılğan kurumsal ve ideolojik koşullar yaratılması gerekir. Aynı şey *güvencesiz işçilerin* –itatkâr işçiler olmalarını sağlamak için güvencesiz halde tutulan işçilerin– *güvenilir müşterilere* çevrilmesi için de geçerlidir; onların da emek piyasalarının ve istihdamın temel belirsizliği karşısında bile toplumsal tüketim yükümlülüklerini mutlu mesut yerine getirmesi gerekir.⁵

4 William H. Sewell Jr., “The Temporalities of Capitalism”, *Socio-Economic Review*, Cilt 6, 2008.

5 Colin Crouch, “Beyond the Flexibility/Security Trade-Off: Reconciling Confident Consumers with Insecure Workers”, *British Journal of Industrial Relations*, Cilt 50, Sayı 1, s. 1-22.

Kapitalist ekonominin temelinde bulunduğu ve dinamik bir biçimde şekillendirdiği modern toplumların bünyevi istikrarsızlığı ışığında baktığımızda, 1800'lerin başlarında Almanya'da⁶ ve 1800'lerin ortalarında İngiltere'de⁷ kapitalizm kavramının ilk kullanıldığı zamanlardan beri kapitalizm teorilerinin daima aynı zamanda kriz teorileri olması pek şaşırtıcı sayılmaz. Bu durum sadece Marx ve Engels için değil, aynı zamanda Ricardo, Mill, Sombart, Keynes, Hilferding, Polanyi ve Schumpeter gibi yazarlar için de geçerlidir. Bu yazarların hepsi kendi yaşam süreleri içinde kapitalizmin sonunu bir şekilde görmeyi bekliyorlardı.⁸ Kapitalizmi ne tür bir krizin bitirmesinin beklendiğiye zamana ve yazarların teorik önceliklerine göre değişiyordu. Aşırı tüketim ya da yetersiz tüketim yüzünden kapitalizmin öleceğine dair yapısalcı teoriler veya bunun kâr oranlarının düşme eğilimi yüzünden (Marx) gerçekleşeceğine dair öngörülerle

- 6 Ingomar Bog, "Kapitalismus", Albers, Willi vd. (yay. haz.), *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft* (HdWW) içinde, Gustav Fischer, Stuttgart, 1988, s.418-432.
- 7 R. M. Hartwell ve Stanley L. Engerman, "Capitalism", Joel Mokyr, (yay. haz.), *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, Cilt 1, Oxford University Press, New York, 2003, s. 319-325.
- 8 Bu durum teorisyenlerin kapitalizmin tarihi konusunda sundukları dönemleştirmelere de yansımıştır. Sombart "erken" (tüccar), "yücelmek" (sınai) ve "geç" kapitalizm şeklinde bir ayrım yapar ve sonuncu dönemi 1920'ler ve 1930'lar olarak saptar. Hilferding'e göre kendi yaşam süresinde gözlemlendiği, liberal kapitalizmden organize kapitalizme ve sınai kapitalizmden finans kapitalizmine geçiş, aslında kapitalizmden başka bir şeye geçiştir. Marx ve Engels'in yanı sıra arkalarından Rosa Luxemburg, sosyalist devrimin kendi yaşam süreleri içinde gerçekleşmesini bekliyorlardı. Polanyi kapitalizmin sonunu gördüğüne inanıyor, bu sonun İkinci Dünya Savaşı'nın sonucuyla çıkacağına düşünüyordu. "Frankfurt Okulu" ise "geç kapitalizmi" (*Spätkapitalismus*) 1970'lere yerleştirmişti ve 1945'ten sonra liberal kapitalizmin ya da serbest piyasa kapitalizminin yerini aldığını öne sürüyordu. Schumpeter daha 1918'de "kapitalizmin işini tamamladığı ve sermayeye doymuş bir ekonominin mevcut olduğu, bu ekonominin de girişimci beyinler tarafından enine boyuna rasyonelleştirildiği" zamanın geleceğinden emindi. "Ancak ondan sonra sosyalizme eşlik eden kaçınılmaz salt iktisadi kalkınma yavaşlamasını sakince beklemek mümkün olabilir, zira sosyalizm hayatın ekonomiden kurtulması ve ekonomiye yabancılaşma anlamına gelir. Bu zaman henüz gelmedi... Ama yine de gelecektir. Ekonominin gelişmesi ve dolayısıyla toplumsal sempati alanının genişlemesi sayesinde özel teşebbüs yavaş yavaş toplumsal anlamını yitirecektir. Bunun işaretleri şimdiden mevcuttur..." (Joseph A. Schumpeter, "The Crisis of the Tax State", Richard Swedberg (yay. haz.) *The Economics and the Sociology of Capitalism*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1991 [1918], s. 131.

yan yana duran çeşit çeşit öngörü vardı: İhtiyaçlar ve piyasalar doyum noktasına ulaşacaktı (Keynes), hayatın ve toplumun daha fazla metalaştırılmasına karşı direniş yükselecekti (Polanyi), gerek düz anlamıyla gerekse mecazi anlamda sömürgeleştirilmeye açık yeni topraklar ve emek tükenecekti (Luxemburg), teknolojik durgunluk yaşanacaktı (Kondratieff), tekelci şirketlerin finansal-siyasal örgütlenmesi serbest piyasaları askıya alacaktı (Hilferding), dünya çapında *trahison des clercs*⁹ yardımıyla girişimcilik bürokratik olarak baskılanacaktı (Weber, Schumpeter, Hayek) vs. vs.¹⁰

Bu teorilerin hiçbiri hayal edildiği şekilde hayata geçmese de, büyük çoğunluğu tümünden yanlış değildi. Aslında modern kapitalizmin tarihini krizler silsilesi halinde yazmak mümkündür; kapitalizm bu krizleri ancak ekonomik ve toplumsal kurumlarının derinden dönüşümleri pahasına atlatabilmiş, öngörülemez ve çoğunlukla da niyet edilmemiş yollarla iflastan kurtulabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist düzenin hâlâ var olması o kadar da etkileyici görünmeyecektir, zira çoğu zaman çöküşün kıyısında durmuş ve sürekli değişmek zorunda kalmış, içsel kaynaklarıyla harekete geçemediği konularda sıklıkla dışarıdan gelecek olumsal desteğe muhtaç olmuştur. Kapitalizmin yaklaşan ölümüne dair tüm öngörülleri şu âna dek boşa çıkarabilmiş olması, sonsuza dek bunu yapabileceği anlamına gelmez; burada tümevarımsal bir kanıt olmadığı gibi, bir sonraki seferde kapitalizmin ihtiyaç duyacağı süvari birliklerinin ortaya çıkamayabileceği ihtimalini de göz ardı edemeyiz.

Modern kapitalizmin tarihini kısaca özetlemek bu durumu ispatlamaya yetecektir.¹¹ Liberal kapitalizm 19. yüzyılda devrimci bir emek hareketiyle karşı karşıya kalınca bu hareketi baskılama ve ken-

9 (Fr.) Aydınların ihaneti. (Y.N.)

10 “Kapitalizmin sonu”na dair daha önceki öngörülerin biraz taraflı ama sağlam bir özeti için bkz. Hartwell ve Engerman, “Capitalism”.

11 Kapitalizmin ne zaman dünyaya geldiğine dair bitmek bilmez tartışmaya dalmanın gereği yok. En iyi ihtimal 1600’ler gibi duruyor, ama *modern* kapitalizm ya da bir *toplumsal sistem* veya toplum olarak kapitalizm ancak sanayileşmenin ilk döneminde, yani 18. yüzyıl sonunda bilim ve teknolojiyle evlenmesiyle mümkün olabilirdi. Bkz., başkalarının yanı sıra, Kocka, *Geschichte des Kapitalismus*.

di safına çekmenin karmaşık bir bileşimiyle (siyasi iktidarın paylaşımı ve toplumsal reformlar da buna dahildir) siyaseten evcilleştirme ihtiyacı duydu. 20. yüzyılın başında kapitalizm askerî hizmete koşularak ülkeler arası savaşlarda milli çıkarlara hizmet eder hale getirildi, özel mülkiyet ve piyasanın görünmeyen eli ülkelerin uluslararası düşmanlıklarda üstün gelmek için ihtiyaç duyduğu kolektif kapasitelerin tedarikinde yetersiz görüldüğü için yeni bir savaş ekonomisinin planlama rejimleri çerçevesinde kapitalizm bir kamu hizmetine çevrildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberal-kapitalist ekonominin restorasyonu ayakta kalabilecek bir toplumsal düzen yaratamadı ve sanayileşmiş dünyanın geniş kesimlerinde ya komünizme ya da faşizme yol açtı. Daha sonra “Batı” diye anılacak merkez ülkelerde de Büyük Buhran sonrası liberal kapitalizmin yerini tedricen Keynesyen, devlet güdümlü kapitalizm aldı. Böylece savaş sonrasındaki 30 küsur yılda demokratik refah devleti ortaya çıktı ki geriye dönüp baktığımızda, demokrasi yoluyla elde edilen ekonomik büyüme ile toplumsal ve siyasal istikrarın –hiç değilse kapitalizmin “ileri” etiketi taşıdığı OECD ülkelerinde– kapitalizm şartlarında bir arada var olabildiği tek dönemin bu olduğunu görüyoruz. Gelgelelim, yine geriye dönüp bakıldığında sosyal demokratik kapitalizmin “savaş sonrası mutabakatı” adı verilen şey 1970’lerde ilk başta tedricen ve algılanamayacak şekilde çözülmeye başladı ve ardından hem kapitalist ekonominin hem de ona yerleşik –yani onu hem içeren hem destekleyen– toplumsal ve siyasal kurumların giderek ciddileşen krizleri peş peşe geldi. Krizlerin yoğunlaştığı ve derin dönüşümlerin yaşandığı bu dönemde Werner Sombart’ın 1920’lerde verdiği çarpıcı adla “geç kapitalizm”¹² yerini neoliberalizme bıraktı.

- 12 Tedricen ve bu yüzden de uzun süre algılanmadan gerçekleşen 180 derecelik geri dönüşün boyutları hakkında fikir sahibi olmak için bkz. Sombart’ın “geç kapitalizm” koşullarında “iktisadi hayat biçimi” modeli: “Tam kapitalizm döneminin karakteristik özelliği olan dışsal kısıtlamalardan muafiyet, geç kapitalizm döneminde kısıtlamaların sayısının artması ve nihayet bütün sistemin serbest değil kurallı hale gelmesi tarafından aşıldı. Bu kurallaştırmalardan bazıları kendiliğinden benimseniyor: iç idarenin bürokratikleşmesi; ayrıca sendikaların, borsa kurullarının, kartellerin ve benzer örgütlenmelerin kolektif kararlarına boyun eğilmesi. Kimi kurallar devlet tarafından belirlenir: fabrika yasaları, sosyal sigorta, fiyat düzenlemesi. Kimi kurallar da işçiler tarafından dayatılır: işyeri konseyleri, ticari anlaşmalar. İşveren ile çalışan arasındaki ilişki kamusal ve resmî hale gelir.

Kriz teorisinin geri dönüşü

Günümüzde, 2008 Finans Krizi'yle geline dönüm noktasının ardından, kapitalizmin ve kapitalist toplumun geleceği üzerine eleştirel ve hatta kriz-teorisel bir düşünce yeniden itibar kazandı. *Kapitalizmin Geleceği Var mı?*, 2013'te beş önde gelen sosyal bilimci tarafından yayımlandı: Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derlugian ve Craig Calhoun. Ortak kaleme alınan giriş ve sonuç haricinde, katkı koyan yazarlar görüşlerini ayrı bölümlerde ortaya koyuyorlar ki aksi de mümkün değil çünkü birbirlerinden çok farklı düşünüyorlar. Bununla beraber, girişte belirttikleri kanaati beşi de paylaşıyor: "Ufukta büyük bir şey beliriyor: Yakın geçmişteki Büyük Durgunluk'tan çok daha büyük bir kriz, geriye bakıldığında Büyük Durgunluk'un çok daha derin bir sorunlar ve dönüşümler döneminin başlangıcı gibi görünmesine yol açacak bir kriz."¹³ Gelgelelim, bu krizin sebebinin ne olduğu ve nasıl sona ereceği konusunda büyük anlaşmazlıklar var – ki yazarların kalibresini düşünürsek, kapitalist siyasal iktisadın mevcut durumunun bünyesinde bulunan çok sayıda belirsizlik ve ihtimalin işareti olduğunu düşünebiliriz bunun.

Önde gelen teorisyenlerin bugünkü kapitalizmin geleceğini tahayyül etmeye çalışırken ne kadar farklı noktalara gelebileceğine dair bir izlenim vermek için, kitapta ortaya konan öngörü ve tahminleri uzun uzadıya yorumlayacağım. Wallerstein'ın nispeten geleneksel bir kriz teorisi ortaya attığını söyleyebiliriz herhalde (s. 19-48).

Ücretli işçinin statüsü daha ziyade devlet çalışanınıninkine benzer: Faaliyeti yarı kamusal nitelikte normlar tarafından düzenlenir, çalışma tarzı kamu görevlisinininkine yaklaşıp (fazla mesai kalkar), ücreti de ekonomi dışı, ticari olmayan etkenlerce belirlenir. Önceki dönemlerin değişken ölçekli ücretinin yerini artık onun tam tersi olan geçimlik ücret almıştır ve kamu görevlilerinin maaş ölçeğini belirleyen prensibe tabidir; işsiz kalan işçinin maaşı yatmaya devam eder, hastalık ve yaşlılık durumunda kamu çalışanları gibi emekli edilir... Genel olarak esnekliğin yerini katılık almıştır..." ("Capitalism", s. 207). Sombart'ı okuyunca insan kapitalist gelişimin mevcut dönemi için "neoliberalizm" terimini kullanmanın gerçekten çok anlamlı olduğunu anlıyor.

- 13 Wallerstein, vd., *Does Capitalism Have a Future?*, s. 4. [Immanuel Wallerstein, Randall Collins, Michael Mann, Georgi Derlugian, Craig Calhoun, *Kapitalizmin Geleceği var mı?*, çev. Bülent Doğan, Metis, Kitap, İstanbul, 2013, s. 9-10. (Ç.N.)]

Düşünür, çağdaş kapitalizmi bir Kondratieff döngüsünün dibine (Kondratieff B) yerleştirir ve yeni bir yükseliş öngörüsünde (Kondratieff A) bulunmaz. Bunun 1970’lerde başlayan “yapısal kriz”den kaynaklandığı belirtilir; söz konusu kriz neticesinde “kapitalistler kapitalizmi artık kazançlı bulmayabilirler.” Bunun geniş anlamda iki sebebi verilmiştir; birincisi “kapitalizmin sonsuz birikimine son verme” yönündeki uzun vadeli bir dizi eğilimin belirmesi, ikincisi de “1968 dünya devrimi” sonrasında “jeokültürde merkezietçi liberallerinin hâkimiyeti”ne son verilmesi (s. 32). Yapısal eğilimler arasında bakır toprakların tüketilmesi ve neticede çevreyi onarma işinin zorunlu hale gelmesi, kaynak kıtlığının büyümesi ve kamusal altyapı ihtiyacının artması var. Tüm bunlar için ve giderek artan memnuniyetsiz işçiler ve işsizler kitlesinin yatıştırılması için para gerekiyor. Wallerstein küresel hegemonya konusunda, ABD merkezli dünya düzeninin hem askerî ve ekonomik hem de ideolojik açıdan nihai gerileyişi olarak gördüğü sürece işaret eder. Ticaret yapmanın maliyetlerinin yükselmesi ile küresel nizamsızlık birleşmiş, istikrarlı bir kapitalist dünya sisteminin yeniden kurulmasını olanaksızlaştırmıştır. Wallerstein’ın öngörüsü ise sistemin giderek daha da kördüğüm olacağıdır. “Bu kördüğüm daha da şiddetli dalgalanmalar getirecek, kısa vadeli öngörüler –hem ekonomik hem siyasal alanda– daha da güvenilmez bir hal alacaktır. Böylece halk arasındaki korkular ve yabancılaşma artacaktır. Bu olumsuz bir döngüdür” (s.44). Wallerstein yakın gelecekte kapitalist düzenin savunucuları ile karşıtları arasında, onun manidar tabiriyle Davos güçleri ile Porto Alegre güçleri arasında küresel bir siyasi yüzleşme yaşanmasını beklemektedir. Bu güçlerin “sonraki sisteme dair” nihai kavgası için şu anda kazan kaynamaktadır. Wallerstein’a göre bu savaşın sonu kestirilemez olsa da, “önümüzdeki yıllarda taraflardan birinin kazanacağından ve makul ölçüde istikrarlı bir dünya sisteminin (ya da dünya sistemleri kümesinin) kurulacağından emin olabiliriz” (s. 47).

Hiç de o kadar kötümser olmayan, daha doğrusu kapitalizmin iflasını görmek isteyenlerin perspektifinden pek o kadar iyimser olmayan Craig Calhoun ise derin ve potansiyel olarak nihai bir kriz tespiti yapmakla beraber reform ve yenilenme öngörülerinde bulunuyor (s. 152-88). Calhoun’a göre tıpkı geçmişte olduğu gibi şimdi de

kapitalizmi kurtarmak için siyasi müdahalede bulunmaya vakit vardır, üstelik bu belki de “kapitalistlerin yeter düzeyde aydınlanmış bir kesimi”nin (s. 10) yardımlarıyla gerçekleşecektir. Ama aynı zamanda “merkezî sosyalist ekonomi”nin mümkün olduğunu, hatta “Çin tipi devlet kapitalizmi”nin daha da mümkün olduğunu düşünür: “Gelecekte piyasalar varlığını sürdürürken bilhassa kapitalist mülkiyet ve finans tarzları gerileyebilir” (s. 11). Calhoun kestirimde bulunma konusunda Wallerstein’dan çok daha gönülsüzdür (onun görüşünün özeti için için bkz. s. 185-88). Calhoun’un yazdığı bölüm kapitalizmin istikrarını tehdit eden bir iç çelişkiler ve muhtemel dış bozucu etkiler listesi sunarak geniş bir alternatif sonuçlar yelpazesine işaret eder. Tıpkı Wallerstein gibi Calhoun da uluslararası sisteme özel olarak anlam atfeder. Az çok kapitalist siyasal-iktisadi rejimler çoğulluğunun ortaya çıkmasını, buna da koordinasyon ve rekabet sorunlarının ve dezavantajlarının eşlik etmesini beklemektedir. “Kapitalist piyasaların büyük ölçekte ve az çok aynı anda çöküşünün... ekonomik yıkıma yol açmakla kalmayıp, siyasal ve toplumsal kurumları da altüst etmesini” (s. 187) ihtimal dışı görmese de; devletlerin, şirketlerin ve siyasal hareketlerin kapitalizmin dönüştürücü bir yenilenmesi için etkili bir yönetişimi yeniden kurmasının mümkün olduğuna inanır. Alıntılırsak,

Bu kapitalist düzen çok büyük ölçekli, son derece karmaşık bir sistem. Son kırk yıldaki olaylar kapitalizmi savaş sonrasında görece iyi örgütlenmiş halde tutan kurumlara derin hasarlar verdi. Bu kurumları tamir etmek ya da yerlerine yenilerini getirmek sistemi değiştirecektir; yeni teknolojiler, yeni işletme tarzları ya da finansal uygulamalar da böyle bir değişim getirebilir... Sorun değişimin sistemsel riskleri yönetmeye ve dış tehditleri savuşturmaya yetip yetmeyeceği. Yetmeyecekse, yeni bir düzen ortaya çıkana dek yaygın bir felaket mi yaşanacak? (s. 188)

Michael Mann, kapitalizmin geleceği konusunda daha da şüphecidir (“The End May Be Nigh, But for Whom?”¹⁴ s. 85-116). Mann okurlarına kendi “genel insan toplumu modelinde... toplumları sistem

olarak değil, çok sayıda ve örtüşen etkileşim ağları olarak” gördüğünü hatırlatır. “Bu ağların en önemli dördünün de ideolojik, ekonomik, askerî ve siyasi güç ilişkileri olduğunu düşünüyorum. Jeopolitik ilişkiler de... diğer dördüne eklenebilir...” Mann şöyle devam eder:

Bu dört ya da beş güç kaynağından her birinin içsel bir mantığı ya da gelişim eğilimi olabilir; dolayısıyla, örneğin kapitalizm içindeki dengeye doğru eğilimleri, döngüleri ya da çelişkileri, tıpkı diğer toplumsal güç kaynakları içindeki benzer eğilimleri tanımlar gibi tanımlayabiliriz (s. 86).

Mann, ağlar arasındaki etkileşimlerin sık olduğuna, ama sistematik olmadığına dikkat çeker, yani “bu tür etkileşimlerin önemini kabul ettiğimiz anda, örneğin kapitalizmin gelişiminin aynı zamanda ideolojiler, savaşlar ve devletler tarafından etkilendiği daha karmaşık ve belirsiz bir dünyada buluruz kendimizi” (s. 87). Mann coğrafi alandaki eşitsiz gelişim olasılığını ve hayatta kalmak söz konusu olduğunda bile akılcı çıkar hesabını kesintiye uğratan akıldışı davranış ihtimalini de buna ekler. Wallerstein-Kondratieff tarih modelinde tahayyül edilen döngülerden ziyade olumsal olaylar ve döngülerin önemini göstermek için 1930’ların Büyük Buhran’ını ve 2008’deki Büyük Durgunluk’u tartışır. Sonra da kendi yaklaşımının ilk önce ABD hegemonyası bakımından, ikinci olarak “kapitalist piyasalar” bakımından geleceği doğru hesapladığını göstermeye girişir.

Mann, ABD hegemonyası konusunda (s. 99-100) ekonomik gerilemeden siyasal kuralısızlığa ve giderek etkisizleşen askerî güce kadar gerek ülke içi gerek ülke dışı Amerikan zayıflıklarının standart bir listesini verir – bu zayıflıklar “Amerika’yı çökertebilirse de... kesin emin olamayız.” Gelgelelim, ABD hegemonyası sona erse bile “bunun kapitalizmin sistemsel krize girmesine yol açması gerekmez.” Onun yerine ekonomik güç “eski Batı’dan Asya dahil olmak üzere dünyanın başarıyla gelişen geri kalanı”na geçebilir. Bu da ABD, Avrupa Birliği ve (bazı) BRICS¹⁵ ülkeleri arasında ekonomik

15 Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti ülkelerinin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşan kısaltmadır. (Y.N.)

gücün paylaşılması ve dolayısıyla “orta vadeli kapitalizmin büyük ihtimalle daha devletçi olması”nı (s. 102-3) getirecektir. “Kapitalist piyasalar” (s. 103-104) konusunda da Mann, yeryüzünde hâlâ fethedilecek yeterince yeni toprak olduğunu, keşifler ve buluşların yapılması, hem geniş çaplı hem yoğunluklu büyümenin mümkün olması için yeterli talebin bulunduğunu düşünür (Wallerstein’ın hilafına). Ayrıca her türlü problem için herhangi bir zamanda teknolojik çözümler ortaya çıkabilir; hem zaten “sonu yakın görünme” bakımından işçi sınıfı ve devrimci sosyalizmin durumu kapitalizmden çok daha kötüdür. Aslına bakılırsa kimilerinin tahminlerinde görüldüğü gibi büyüme oranları düşerse, sonuç istikrarlı bir yavaş büyüyen kapitalizm olabilir ki bunun da ekolojik açıdan ciddi faydaları olacaktır. Bu senaryoda “solun geleceği en fazla reformist sosyal demokrasi ya da liberalizm olacak. İşverenler ile işçiler kapitalist istihdamın alelade adaletsizlikleri üzerinden mücadeleyi sürdürecektir ve büyük ihtimalle sonuç uzlaşma ve reform olacak” (s. 109).

Yine de Mann yazısının sonunda pek de umut verici olmayan bir tespitte bulunur; muhtemel bulduğu iki büyük krizden söz eder ve birinin daha büyük ihtimal olduğunu belirtir – kapitalizm bu krizlere girecektir ama bunlar kapitalizmin krizi olmayacaktır, daha doğrusu sadece kapitalizmin krizi olmayacaktır, çünkü kapitalizm ancak bütün insan medeniyetinin yıkımı sonucunda ortadan kalkacaktır. Bu tür senaryolardan biri kolektif insan akıldışılığının başlattığı bir nükleer savaştır; diğeri ise “hızlanan iklim değişikliği”nden kaynaklı bir ekolojik felakettir. Ekolojik felaket halinde (s. 111-114), kapitalizm –ulus devletle ve sınırsız tüketim hakkı olarak tanımlanan “yurttaşlık hakları”yla beraber– “modern dönem”in ekolojik bakımdan sürdürülemez olduğu anlaşılan üç “başarısı”ndan biri olarak görülecektir. “Nispeten soyut bir gelecek uğruna her üç başarıya da meydan okumak gerekiyor ki bu düşük bir ihtimal, hatta belki de gerçekleştirilemez” (s. 113). Ekolojik felaket kapitalizmle bağlantılı olmakla beraber “kapitalizmden daha büyük bir nedensel zincir”den doğacaktır (s. 116). Ne var ki “politika kararlarının büyük önemi vardır. İnsanlık prensipte iyi ya da kötü senaryolardan birini seçmekte serbest – bu yüzden neticede gelecek kestirilemez” (s. 116).

Kitapta ortaya konan en dobra kapitalist kriz teorisi Randall Collins'in kaleminden çıkmıştır (s. 48-84). Collins bu teorisinin “Marx ve Engels'in daha 1840'larda formüle ettiği temel bir içgörünün daraltılmış versiyonu” olduğunu belirtir haklı olarak (s. 49). Bahsi geçen içgörünün Collins tarafından uyarlanmış haline göre kapitalizm “uzun vadeli bir yapısal zayıflık”tan, yani “teknolojinin emeğin yerine makineleri geçirmesi”nden mustarıptır (s. 48). Collins, yapısalcı yaklaşımının Wallerstein'inkinden bile daha katı olmasından ve tek faktörlü teknolojik belirlenimciliği benimsemekten en ufak bir rahatsızlık duymaz. Aslına bakılırsa “teknolojinin emeği yerinden etmesi”nin devrimci şiddet olsa da olmasa da bu yüzyılın ortasına kadar kapitalizmi bitireceğinden emindir – bunun aynı ölçüde yıkıcı ve kesin bir ekolojik krizin kapitalizmi prensipte yıkmasından önce ve kestirilmesi nispeten güç finansal balonlardan daha güvenilir bir şekilde gerçekleşeceğini düşünür. Collins'in geç-Marksist yapısalcılığı başka şeylerin yanı sıra “daraltılmıştır”, zira Marx'ın buna denk gelen kâr oranlarının uzun vadede düşmesi teoreminin aksine, Collins tahminini dengeleyici faktörler listesiyle korumaya almaz,¹⁶ zira kapitalizmin daha önce yok oluşunu geciktiren her ne kurtarıcı meziyeti varsa artık tükettiğini düşünür. Mann ve Calhoun'un tarihin gidişatına Marksist olmayan, “Weberci” etkiler görüşüne karşı çıkmaz, ama bunları kapitalizmin tarihini aşağıdan yönlendiren temel yapısal akımın ilerleyişini tadil edecek ikincil güçler olarak görür. Küresel kalkınma eşitsizliği, kapitalizmle alakalı olmayan çatışma boyutları, savaş ve ekolojik baskılar kapitalist emek piyasasının ve istihdam sisteminin krizini hızlandırabilir de hızlandırmayabilir de; ama askıya alamaz ya da kaçınılmasını sağlayamaz.

Bu krizi teşkil eden şeyler tam olarak nedir? Son iki asırda teknolojinin emeği yerinden etmesi tedricen gerçekleşirken, enformasyon teknolojisinin yükselişi ve yapay zekânın çok yakın gelecekte en

16 *Kapital*'in üçüncü cildinde “kâr oranının düşme eğilimi yasası” bağlamında Marx'ın *entgegenwirkende Ursachen* dediği şey Almanca orijinali, Karl Marx, *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie*, Dritter Band, Dietz Verlag, Berlin, 1966 [1894] aslına bakılırsa Collins “kaçışlar” adını verdiği karşıt yönde işleyen etmenleri ele alır, ama bunu artık hiçbirinin etkili olmadığını göstermek için yapar.

yüksek noktasına ulaşacağı bir süreçte olması yüzünden en az iki özelliğe sahiptir: Birincisi kriz muazzam ölçüde hızlanmıştır; ikincisi de, 20. yüzyılın ikinci yarısında kol emekçisi sınıfını yok etmiş, şimdi orta sınıfa saldırmaktadır ve onu da yok etmek üzeredir – bir başka deyişle, saldırı altındaki kesim tam da “çok çalışma ve çok oynama” şiarını, kariyerizm-ve-de-tüketiciliği benimseyen neokapitalist ve neoliberal yaşam tarzının taşıyıcısı olan yeni küçük burjuvazidir, ki daha sonra tartışılacağı üzere, bu kesimi çağdaş kapitalist toplumun vazgeçilmez kültürel temeli olarak görmek bile mümkündür. Collins’in yaklaştığını gördüğü şey programlama, işletmecilik, memuriyet, idarecilik ve eğitim alanlarında işlerin yeni ve daha gelişmiş makineleri tasarlama ve yönetmeye bile yetecek zekâyâ sahip makineler tarafından hızla ele geçirilmesidir. Makineleşme işçi sınıfına ne yaptıysa *elektronikleşme* de orta sınıfa aynısını yapacak, üstelik çok daha hızlı hareket edecektir. Neticede yüzyılın ortasına doğru işsizliğin yüzde 50 ila 70’e yükselmesi, pahalı eğitim ve disiplinli çalışma performansı (hem de durağan ya da gerileyen ücretler karşılığında) çalışan sınıfları etkileyen lüzumsuzlaşma tehdidinden kaçma umudu taşıyanları vuracaktır. Bu arada fayda sağlayan yine “küçük bir kapitalist robot sahipleri sınıfı” olacak, bu kesim akıl almayacak kadar zenginleşecektir. Fakat onlar açısından işin kötü yönü şudur: “Çok az insanın satın alma gücü varsa potansiyel ürünlerin satılması mümkün olmaz. Marx ve Engels bu yapısal eğilimi göz önüne alarak kapitalizmin yıkılacağını ve yerine sosyalizmin geçeceğini öngörmüşlerdi” (s. 50). Collins de aynı öngörüde bulunmaktadır.

Collins’in teorisinin en özgün olduğu yer, teknolojik yerinden etmenin niçin daha önce kapitalizme son verememişken şimdi bunu başaracağını açıkladığı kısımlardadır. Marx’ın izinden giderek daha önce kapitalizmi kendi kendini yok etmekten kurtaran beş “kaçış” yolunu listeler ve sonra bunların kapitalizmi artık neden kurtarmayacağını göstermeye girişir. Bu kaçışlar şöyledir: yeni işlerin ve koca koca sektörlerin belirmesiyle teknolojik ilerlemenin yol açtığı istihdam kaybının telafi edilmesi (yapay zekâ alanındaki istihdam çok düşük olacaktır, özellikle de robotlar başka robotları tasarlamaya ve inşa etmeye başladığında); piyasaların genişlemesi (bu sefer öncelikle

orta sınıf mesleklerindeki, enformasyon teknolojisi tarafından küresel düzeyde birleştirilerek iş arayan eğitilmişler arasında küresel rekabeti mümkün kılmış emek piyasaları için geçerli olacaktır); finansın hem gelir kaynağı (“spekülasyon”) hem de sanayi (bu da yeni teknolojinin yarattığı istihdam kaybını, işsizlikten kaynaklanan gelir kaybını kesinlikle telafi edemez, üstelik bilgisayarlaşma finans sanayinin geniş kesimlerinde çalışanları lüzumsuz hale getirecektir) olarak büyümesi; özel sektör istihdamının yerini devlet istihdamının alması (devletin mali krizi yüzünden olanaksız, üstelik zaten nihayetinde “mülkiyet sisteminin devrimci bir tarzda yıkılması”nı gerektirir [s. 64]); emeği istihdamdan uzak tutan bir tampon olarak eğitimin kullanılması, bunun “gizli bir Keynes”çilik haline getirilmesi ve sonuçta “diploma enflasyonu” ve “okul süresinde uzama” yaratılması (Collins’e göre en yüksek ihtimal bu yola girilmesidir ama neticede bu da diğerleri kadar beyhude olduğunu gösterecektir, zira hem eğitim kurumlarında ahlaki bozulma hem de kamusal ve özel eğitimde finans problemleri baş gösterecektir).

Beş kaçış yolunun hepsi kapalı olduğundan, kapitalizmin gidecek daha hızlı bir şekilde emeğin yerinden edilmesine yol açmasını, ayrıca iktisadi ve toplumsal eşitsizlikleri artırmasını toplumun engellemesinin bir yolu yoktur. Collins’e göre en nihayetinde kapitalizmin yerini bir tür sosyalizmin alması gerekecektir. Bu sosyalizmin tam olarak neye benzeyeceği ya da sosyalizmden sonra veya sosyalizmle beraber ne geleceği konusunun ise ucunu açık bırakır ve geçişin nasıl gerçekleşeceği konusunda da bir o kadar şüphecidir. Değişim devrimci olacaktır – ama şiddet içeren toplumsal devrim yoluyla mı kapitalizmin sona ereceği, yoksa siyasi liderlik yoluyla *barışçı bir kurumsal devrim* mi gerçekleşeceği önceden bilinemez. Süper zenginlere ağır vergiler koyarak kamusal istihdamın genişletilmesi yahut herkes için temel gelir garantisi sağlanması, az çok Keynes tarzı¹⁷ diktatoryal yollardan son derece sınırlı çalışma saatlerinin katı bir biçimde tahsisi ve eşit bölüşümü – bu konuda spekülasyon yapmakta

17 John Maynard Keynes, “Economic Possibilities for our Grandchildren”, *Essays in Persuasion*, W. W. Norton & Co., New York, 1963 [1930].

serbestiz, zira Collins'in "daraltılmış Marksizm"i kapitalizm ömrünü doldurduktan sonra ne tür bir toplumun ortaya çıkacağına dair tahminler üretmez. Tek bir şey kesindir: Kapitalizm düşünüldenden çok daha hızlı sona erecektir.

Kitabın bölümleri içinde en aykırı olanı, komünizmin, özellikle de Sovyet komünizminin gerileyişi ve çöküşüne dair hayranlık uyandırıcı bir içeriden anlatı sunan Georgi Derluguian'ındır (s. 117-151). Bölüm, kapitalizmin potansiyel sonucuyla kurduğu potansiyel paralellikler ve farklar konusunda ileri sürdüğü fikirler yönünden ilgi çekicidir. Derluguian farklardan söz ederken Sovyet komünizminin en baştan beri "kapitalist dünya sistemi"nin yarattığı "düşman jeopolitika"nın (s. 130) ortasında kalmış olduğunu vurgular. Bu da komünizmin kaderini ekonomik ve stratejik açıdan aşırı genişlemiş çokuluslu bir devlet olarak Sovyetler Birliği'ne ayrılmaz bir şekilde bağlamıştır. Bu devlet de uzun vadede, özellikle Stalinist despotizmin bitişinden sonra sürdürülemez olduğunu göstermiştir. Ondan sonra Sovyet komünizminin kendine has sınıfsal yapısı, Amerikan kapitalizmine hiç benzemeyen bir şekilde siyasi eylemsizlik ve ekonomik durgunluk içeren bir ülke içi toplumsal uzlaşmaya yol açmıştır. Sonuçta 1960'ların sonundaki devrimci dönemde toplumsallaşan kültürel, teknokratik ve bilimsel elitlerden oluşan yeni kuşakta yaygın bir memnuniyetsizlik baş gösterdi. Ayrıca bir yandan aşırı merkezileşme Sovyet komünizminin devlete dayalı siyasal iktisadını bölgesel ve etnik ayrılıkçılığa karşı savunmasız hale getirirken, diğer yandan çevresini saran küresel kapitalizm hem kinci hasımlar hem de oportünist aparatçıklar üretmeyi sürdürdü. Tercih edilebilecek başka bir düzenin şablonuna sahip bu aparatçıklar eninde sonunda bu düzende kendilerini kapitalist oligarklar olarak tesis etmeyi başardı.

Çağdaş kapitalizm tek bir emperyal devletin jeopolitik talihinin yaver gitmesine çok daha az bağımlıdır elbette, ama bu bakımdan ABD'nin rolü küçümsenmemeli. Daha da önemlisi, kapitalizm alternatif bir siyasal-ekonomik modelin baskısına maruz kalmıyor; tabii İslami ekonomik doktrinin öngörülebilir bir gelecekte (kapitalist küresel ekonomiyle derinden bütünleşmiş olan) İslami elitlere bile –hat-

ta tam da onlara– hiç çekici gelmemeye devam edeceğini varsayarsak. Ama iki sistemin birbirine benzediğinin söylenebileceği nokta, kurumsal ve ekonomik gerilemenin yarattığı iç siyasal düzensizliktir. Sovyetler Birliği “devlet bütünlüğü”nü kaybettiğinde, diye yazar Derlugian, bu durum “tüm modern kurumları zayıflattı; bu yüzden de aile ve ahabap ağlarının üstünde kalan tüm seviyelerde toplu hareketi pratikte sakatladı. Bu durum kendi kendini devam ettirir hale geldi” (s. 143). Bunun sonucunda iktidardaki bürokrasileri “1968 Prag Baharı ve 1989’da zirveye ulaşan Sovyet perestroykası gibi kitlesel yurttaş hareketleri”yle karşı karşıya kaldıklarında “doğrudan şiddete başvurmak yerine panikle hareket ettiler”; bu arada, aynı zamanda “isyancı hareketler egemen sınıf saflarındaki vahim örgütsüzlüğü kullanmakta daha da utanç verici bir tarzda başarısız oldular” (s. 151). Farklı nedenlerle ve farklı koşullarda, kolektif faillikte kurumsallıktan uzaklaşmaktan kaynaklanan zayıflık ve eski düzeni savunanlar arasında da eski düzene saldıranlar arasında da bundan dolayı oluşan belirsizlik, gelecekte kapitalizmden post-kapitalizme geçişi şekillendirebilir; bir yanda bütünleşemeyen toplumsal hareketler, diğer yanda yönünü şaşırmış siyasal-ekonomik elitler kalabilir.

Benim kendi fikrim katkı veren beş kişiden de girdiler almakla beraber her birinden farklılaşıyor. Kapitalizmin ve kapitalist toplumun ciddi bir krizde olduğuna dair hepsinin ortaklaştığı nokta üzerine teorilerin çeşitliliğini, çağdaş kapitalizmin derin bir belirsizlik dönemine girdiğinin göstergesi sayıyorum – bu dönemde hiç beklenmedik şeyler herhangi bir zamanda gerçekleşebiliyor, uzun zamandır geçerli olan nedensel ilişkiler tarihsel açıdan miadını doldurduğu için de bilgi sahibi gözlemciler neler *olacağı* konusunda meşru görüş ayrılıkları yaşayabiliyor. Bir başka deyişle, kriz olduğu konusunda ortaklaşılması ile krizin doğasına ilişkin farklı anlayışların ortaya atılması bir arada bulunuşunu, günümüzde geleneksel ekonomik ve sosyolojik teorilerin tahmin gücünün büyük ölçüde azalmış olmasının göstergesi sayıyorum. Aşağıda daha ayrıntılandırarak göstereceğim üzere bunu kapitalist gelişme sürecinde kolektif failliğin yok edilmesinin hem sonucu hem de nedeni olarak görüyorum; Wallerstein’ın Davos’u ve Porto Alegre’si bundan eşit ölçüde etkilenir ve neticede maksatlı ama etkileri bakımından giderek öngörülemez hale gelen bir

toplumsal eylemin niyet edilmemiş ve tahmin edilemeyen sonuçlarıyla karşı karşıya kalan bir toplumsal bağlam ortaya çıkar.¹⁸

Üstelik çeşit çeşit çeşit kriz senaryolarından birini seçip onu diğerlerinden üstün tutmak yerine, farklı düzensizliklerin bir arada var olduğu ve zaman zaman da birbirini desteklediği bir çoklu maraz teşhisi içine hepsinin ya da büyük bir kısmının toplanabileceğini söylüyorum. Başlangıçta belirtildiği üzere kapitalizm daima kırılğan ve ihtimal dışı bir düzen oldu ve ayakta kalmak için de sürekli bir tamirat işine bağımlılığı hiç bitmedi. Fakat günümüzde pek çok kırılğanlık aynı anda akut bir hal alırken, pek çok çare de ya tükendi ya yok oldu. O yüzden kapitalizmin sonu binlerce kesik yüzünden ölmek ya da hepsi aynı anda tedavi talep ettiği için daha da tedavi edilemez hale gelen çok sayıda hastalık yüzünden ölmek gibi tahayyül edilebilir. Birazdan anlaşılabileceği üzere, Mann ve Calhoun'un sözünü ettiği istikrar potansiyeline sahip kuvvetlerden hiçbirinin –bunlar ister rejim çoğunluğu olsun, ister bölgesel çeşitlilik ve eşitsiz gelişim, siyasal reform ya da bağımsız kriz döngüleri olsun– çağdaş kapitalizmin karakter özelliğini belirleyen birikmiş zafiyet sendromunu etkisizleştirecek kadar güçlü olduğuna inanmıyorum. Ortada etkili bir muhalefet kalmadığı, tarihin kanatlarında bekleyen elverişli bir halef model de bulunmadığı için kapitalizmin sermaye birikiminin yanı sıra kusurlarının birikimi, Collins'in görüşünü benimsersek,¹⁹ tamamen içsel bir kendini imha dinamiği olarak görülebilir. Bu imha dinamiği, ilk dönemdeki liberal kapitalizmden devlet güdümlü kapitalizme ve oradan da şimdilik 2008 krizi ve sonrasında zirve noktasına

18 Farklı, daha “iyimser” bir belirlenimsizlik görüşü için bkz. (*Kapitalizmin Geleceği Var mı?*, s. 12): “... umudumuzu tam da geleceğimizin siyaseten belirlenmemişliği sayesinde koruyoruz. Sistem krizinin gevşettiği ve parçaladığı yapısal kısıtların ta kendileri geçmiş çıkmazların... bize mirası... Derin kapitalist kriz, insanlığın bu gezegendeki işlerini daha fazla toplumsal adalet ve daha yaşanabilir bir gezegen sağlayacak şekilde yeniden düzenleme fırsatı doğurabilir.” Yapısal kısıtların yumuşaması konusuna hak versem de, bunu kendi çıkarı için kullanabilecek kolektif failin kim olduğunu anlayamıyorum. Bana göre belirlenimsizlik neoliberal devrim sırasında kolektif failiğin öğütülmesinden kaynaklanır ve bu öğütülmeyi şiddetlendirir.

19 Collins tek sebepli bir açıklama önerse de, ben kapitalizmin az çok birbiriyle bağlantılı birçok sebep ya da sendrom yüzünden karaya oturmasını bekliyorum.

ulaşan neoliberal kapitalizme ulaşan tarihsel yörünge boyunca olumsal ve tesadüfi olaylar tarafından kesintiye uğratılmayan, görünüm itibarıyla kalıplaşmış bir evrimsel mantık izler.

Yani kapitalizmin gerileyişinin devamı için devrimci alternatif gere yok, hatta kapitalizmin yerini alacak daha iyi bir toplum şablonuna hiç gerek yok. Çağdaş kapitalizm kendi kendine yok oluyor, iç çelişkileri yüzünden çöküyor ki bunun bir sebebi de düşmanlarını yenmiş olması – zira daha önce belirtildiği üzere bu düşmanlar kapitalizmi yeni biçimler almaya zorlayarak sıklıkla kurtarmışlardır. Nihai krizi içinde olan kapitalizmden sonra bana kalırsa sosyalizm ya da başka bir tanımlanmış toplumsal düzen değil, uzun bir fetret devri gelecek – Wallerstein tarzı yeni bir dünya sistemi dengesi değil, uzun döneme yayılan bir toplumsal entropi ya da düzensizlik (ve tam da bu sebepten bir belirsizlik ve kararsızlık dönemi). Bir toplumun önemli bir zaman boyunca *toplumdan daha düşük bir şeye*, tabiri caizse *toplum sonrası topluma* ya da *geçici topluma* dönüp dönmeyeceği ve nasıl döneceği, sonrasında da kendini toparlayıp yeniden tam anlamıyla toplum olup olamayacağı sosyolojik teori açısından ilginç sorular.²⁰ David Lockwood’un meşhur bir makalesinden²¹ bol bol faydalanarak *sistem bütünleşmesi* ile *toplumsal bütünleşme*, yahut toplumun makro ve mikro düzeylerinde bütünleşme arasında ayrım yaparak bu konuda kavramsal bir çözüm bulunabileceğini düşünüyorum. O halde fetret devri sistem bütünleşmesinin makro düzeyde çökmesi olarak tanımlanabilir: Mikro düzeyde ise bunun anlamı bireylerin kurumsal yapı-

20 Durkheim’cılar bu noktada, kusurlu toplumsal bütünleşmenin normalin altında olması anlamında anomi kavramına başvuracaktır (Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, The Free Press, New York, 1964 [1893]). Bu tür “patolojik” koşulların teorik bakımdan malumatlı bir hükümet müdahalesiyle düzeltilebileceğine dair Durkheim’in katı inancını benimsemiyorum. Diğer yandan bu durum tarihte gerileme yaşanabileceği, sadece ilerleme değil kayıplar da olabileceği; üstelik böyle şeylerin çok küçük bir fetret devrinde değil daha uzun süre devam edebileceği anlamına gelir – Batı Roma İmparatorluğu’nun sonrasına benzer şekilde medeniyetten uzun vadeli bir barbarlık dönemine geçilebilir. Elbette bunun “iyimser” olmakla yükümlü modern düşüncenin akışına temelden ters düştüğü ortada.

21 David Lockwood, “Social Integration and System Integration”, Zollschan, George K. ve Walter Hirsch (yay. haz.), *Explorations in Social Change*, Houghton Mifflin, Londra, 1964, s. 244-257.

lanma ve kolektif destekten yoksun bırakılması, toplumsal hayatı düzenleme ve ona bir nebze güvenlik ve istikrar temin etme yükünün bireylerin kendilerine ve kendi başlarına yaratabilecekleri toplumsal düzenlemelere aktarılmasıdır. Bir başka deyişle, fetret devrindeki bir toplum *kurumsallıktan arındırılmış* veya *yetersiz kurumsallaşmış* bir toplum olacaktır; beklentiler ancak kısa süreliğine yerel doğaçlama yöntemiyle istikrar kazanabilecek, tam da bu yüzden söz konusu toplum temelde yönetilemez olacaktır.

Bu durumda çağdaş kapitalizm, sistem bütünleşmesi kritik ve geri dönüşsüz şekilde zayıflamış bir toplum gibi görünüyor; dolayısıyla sermaye birikiminin sürmesi –belirsiz bir orta vadede– toplumsal ve ekonomik statüleri üzerindeki arızı ve yapısal baskılara karşı kendilerini koruma mücadelesi verirken kolektif olarak âciz bırakılmış *bireyselleştirilmiş bireylerin* oportünizminden başka dayanak bulamayacaktır. Neoliberal kapitalizmin devletleri, hükümetleri, sınırları, sendikaları ve başka ılımlılaştırıcı kuvvetleri temizlemesinin ardından hükümeti ve idaresi yetersiz kalan post-kapitalist fetret devrinin toplumsal dünyası her an bir felakete uğrayabilir; örneğin balonlar patlayabilir ya da periferinin çökmesiyle şiddet merkeze nüfuz edebilir. Bireyler kolektif savunma mekanizmalarından yoksun kalıp kendi araçlarıyla baş başa bırakıldığında, toplumsal düzenden geriye kalan şeyler korkunun, açgözlülüğün ve en temel bireysel hayatta kalma güdülerinin yönlendirdiği bireylerin başka bireylerle *ad hoc* temelli işbirliği yapma motivasyonuna bağlıdır. Üyelerine ne etkili koruma ne de toplumsal eylem ve toplumsal varoluş için doğrulanmış şablonlar sağlama kabiliyeti kalan toplumda bireyler sadece kendilerine güvenebilirlerken, toplumsal düzen de olabilecek en zayıf toplumsal bütünleşme tarzına (*Zweckrationalität*) bağımlıdır.

Bu kitabın 1. Bölüm’ünde belirtildiği ve bu Giriş’in geri kalanında kısmen ayrıntılandırıldığı gibi, bahsettiğim durumu birbiriyle bağlantılı bir dizi gelişmeyle ilişkilendiriyorum: Örneğin büyümede görülen gerilemenin bölüşüm çatışmalarını yoğunlaştırması; bundan kaynaklı olarak eşitsizliğin artması; başka şeylerin yanı sıra düzenli olarak artan borçluluğun, şişirilmiş para arzının ve hep mevcut olan başka bir iktisadi çöküş olasılığının gösterdiği üzere makroeko-

nomik yönetilebilirliğin ortadan kalkması;²² savaş sonrası kapitalizmin motoru olan toplumsal ilerleme ve demokrasinin askıya alınması ve bununla bağlantılı olarak oligarşik yönetimlerin yükselişi; hükümetlerin kapasitelerinin azalması ve emeğin, doğanın, paranın metalaşmasını sınırlandırma noktasında yönetişimin sistemik yetersizliği; kazanan-hepsini-alır tarzı, sınırsız kendi kendine zenginleşme fırsatlarının bulunduğu rekabet yoğun piyasalara cevaben her türden yozlaşmanın her yerde hazır ve nazır olması; metalaşma ve özelleşme sürecinde kamu altyapısının ve kolektif yararın aşınması; 1989 sonrasında kapitalizmin ev sahibi ülkesi ABD'nin istikrarlı bir küresel düzen inşa edip sürdürmekte başarısız olması; vs. vs. Bana göre bunlar ve başka gelişmeler ekonomik hayata hâkim olan yaygın bir sinizmle sonuçlandı; bireysel ilerleme için eşit fırsatlar sunan adil bir toplum olarak kapitalizmin normatif meşruluğunu geri kazanma ihtimali sonsuza dek değilse bile uzunca süre için ihtimal dışı kaldı. Kapitalizmin kritik anlarda başvurma ihtiyacı duyacağı bir meşrulukta bu. *Toplumsal bütünleşme ve kolektif teslimiyet* de kapitalist toplumsal düzenin ya da düzensizliğin son temel direği olarak bu meşruluk üzerine bina edilmek zorundaydı.²³

- 22 Bugünün ciddi gazeteciliğinde artık basmakalıplaşmış bir temadır. Örneğin bkz. Binyamin Appelbaum, "Policy Makers Skeptical on Preventing Financial Crisis", *The New York Times*, 4 Ekim 2015, nytimes.com, son erişim 21 Ocak 2016; Paul Mason, "Apocalypse Now: Has the Next Giant Financial Crash Already Begun?", *Guardian*, 1 Kasım 2015, theguardian.com, son erişim 21 Ocak 2016. Ayrıca Ocak 2016'da Davos toplantısında sunulan "küresel riskler" raporu.
- 23 Bu Giriş Bölümü'nün sonunda da tartışılacağı üzere, sistemik çözülme ve toplumsal entropi, bireysel özgürlük ve özgür topluma doğru tarihsel ilerleme olarak sunulabilir. Toplumdan, üyelerinin piyasada azami fayda sağlamasına izin vermesinden başka bir şey beklemeyen, bu yüzden de siyasal demokrasiyi ve kolektif faydayı lüzumsuz sayan neoliberal liberteryanizmin çekirdeği budur (birebir Ayn Rand, "What is Capitalism?", Ayn Rand (yay. haz.), *Capitalism: The Unknown Ideal*, The New American Library, New York, 1967 [1965], s. 11-34; Ayn Rand, *Atlas Silkindi*, çev. Belkas Dışbudak Çorakçı, Platfo Film, İstanbul, 2007 [1957]). İktisatçı Bernard Maris'e göre (*Houellebecq Économiste*, Flammarion, Paris 2014), iktisat teorisinin reçetelerine göre neoliberal toplumsal – daha doğrusu, post-toplumsal hayatın gerçekliği, hiçbir yerde Michel Houellebecq'teki kadar iyi tasvir edilmemiştir. Houellebecq romanlarında bu reçetelere göre yaşayan bireylerin geriletilici-kimlikçi kolektivizme çekilmeye yatkınlığı gibi, yetersiz toplumsallaşmış bireycilikle beraber gelen çok yönlü bireysel ve kolektif deformasyonları ele alır. (Örneğin bkz. Michel Houellebecq, *Submission*, Flammarion, Paris, 2015).

Hareketli dengesizlik

Büyük bir kısmı bu kitapta toplanmış olan son dönemdeki yazılarımda OECD kapitalizminin 1970'lerden beri kriz yörüngesinde olduğunu, tarihsel dönüm noktasının da küresel bir kâr daralmasına tepki olarak sermayenin savaş sonrası mutabakattan vazgeçmesi olduğunu öne sürmüştüm. Daha kesin konuşmak gerekirse, üç kriz birbirini izledi: 1970'lerdeki küresel enflasyon, 1980'lerde kamu borcu patlaması ve sonraki yüzyılda özel borcun hızla yükselmesi, bunun sonucunda 2008'de finans piyasalarının çökmesi (daha fazla bilgi için bkz. 2. Bölüm). Bu krizler silsilesi tüm büyük kapitalist ülkelerde genel olarak aynı şekilde gerçekleşti. Bu ülkelerin ekonomileri 1960'ların sonunda savaş sonrası büyümenin bitmesinden beri hiçbir zaman dengeyi yakalayamamıştı. Her üç kriz de aynı şekilde başladı ve bitti; tıpatıp aynı olan bir siyasal-ekonomik mantığı izledi: enflasyon, kamu borcu ve özel borcun deregülasyonu sermaye ile emek arasındaki bölüşüm çatışmalarına (1970'lerde ise bu ikisi ile hammadde üreticileri arasındaki çatışmalara, ki hammadde maliyeti artık göz ardı edilebilir olmaktan çıkmıştı) siyaseten elverişli çözümler olarak başladı; ta ki kendileri sorun haline gelinceye dek: Göreli fiyatlarda yaşanan altüst oluşlar ve parasal varlık sahiplerinin yatırımdan kaçınması nedeniyle enflasyon işsizlik doğurdu; yükselen kamu borcu alacaklıların endişelenmesine sebep oldu ve 1990'larda konsolidasyon baskısı doğurdu; ayrıca kamu harcamaları kesintilerinin sebep olduğu toplam talepteki açıkları kapatmış olan özel borç piramidi de kolay para ve aşırı kredinin ürettiği balonlar patlayınca kendi içine göçtü. Çözümlerin soruna dönüşmesi yeni çözümler gerektirdi, ama bunlar da on yıl daha geçtikten sonra soruna dönüştüler ve yeni çözümler gerektirdiler ki çok geçmeden bu yeni çözümler de sefleleri gibi kısa vadeli ve kendi kendini engelleyici olduklarını gösterdiler. Hükümet politikaları biri siyasi diğeri ekonomik olan, aynı anda ulaşılması mümkün olmayan iki denge noktası arasında gidip geldi: Bir yandan demokratik siyasal meşrutiyet ve toplumsal barış ihtiyacını karşılayıp diğer yandan düzenli olarak artan ekonomik zenginlik ve toplumsal istikrar yönündeki yurttaş beklentilerini karşılamaya çalışırken, ekonomik performansa zarar verme riskiyle kar-

şı karşıya kaldılar – ekonomik dengeyi tekrar bulma çabaları da siyasal tatminsizliği tetikledi ve mevcut hükümete verilen desteği ve genelde kapitalist piyasa ekonomisini zayıflattı.

Aslında durum daha bile kritik olmasına rağmen uzun süre böyle algılanmadı, çünkü tedricen, yaklaşık iki siyasi kuşak boyunca yaşandı. 1970’ler sonrasının kriz silsilesiyle iç içe geçmiş halde demokratik-kapitalist devletin evrimleşen bir mali krizi de vardı: Esasen “geç” kapitalizmden neoliberal kapitalizme uzun vadeli bir geçiş halindeki tüm ülkeler için geçerliydi bu durum. 1970’lerde hükümetlerin, sermaye ve emeğin toplam bölüşümsel iddiaları ile bölüşülebilecek şeyler arasındaki boşluğu kapatmak için belli sınırlar içinde enflasyon ile kamu borcu arasında bir seçim yapma şansı vardı; 1980’lerin başındaki enflasyonun sona ermesiyle modern kapitalizmin “vergi devleti” giderek “borç devleti”ne dönüşmeye başladı. Bu konuda ona, küresel kapitalizmin hızla sanayisizleşen hegemonya sahibi ülkesi ABD’de karar-gâh kurmuş dinamik ve giderek küreselleşen finans sanayisi yardım ediyordu. Hepsi de neticede egemen devletler olan yeni müşterilerinin tek taraflı olarak borçlarını erteleme gücünden kaygı duyan finans sektörü çok geçmeden hükümetlerden borç alma ve ödeme açısından ekonomik ve siyasal kabiliyetleri konusunda teminat istemeye başladı. Bunun sonucunda demokratik devlette bir dönüşüm daha yaşandı; bu seferki de 1990’ların ortalarından itibaren “konsolidasyon devleti” olmaya doğru bir dönüşümdü. Kamu finansmanı konsolidasyonunun harcama kesintileriyle sağlanması talepte genel bir açık yaratıp yurttaşlarda memnuniyetsizliğe neden olduğunda finans sanayisi, kredi piyasalarının yeterince kuralsızlaştırılması şartıyla hane halkına borç vermek için memnuniyetle devreye girmişti. 1990’larda başlayan bu süreç nihayetinde 2008 Finans Krizi’ne yol açtı.

Kriz silsilesi ve vergi devletinin *konsolidasyon devletine* dönüşmesinin yanı sıra üç uzun vadeli trend daha vardı; bunların hepsi hemen hemen savaş sonrası dönemin sonunda başladı ve yine zengin kapitalist demokrasiler familyasının tümünde paralel biçimde ilerledi. Bu üç trend şunlardı: büyümenin gerilemesi, eşitsizliğin artması, borcun –yani hem kamusal, hem özel hem de genel borcun– yükselmesi. Yıllar boyu bu üç trend birbirini destekliyor görüntüsü verdi: Düşük

büyüme bölüşüm çatışmalarını yoğunlaştırarak eşitsizliği artırıyor; eşitsizlik efektif talebi kısıtlayarak büyümeyi azaltıyor; yüksek borç düzeyleri kredi piyasalarını tıkayarak finansal kriz olasılıklarını yükseltiyor; aşırı büyümüş finans sektörü de hem ekonomik eşitsizlikten doğuyor hem de bu eşitsizliği artırıyor vs. vs. 2008'den önceki son büyüme döngüsü gerçek olmaktan ziyade hayaliydi,²⁴ 2008 sonrası toparlanma da en iyimser ifadeyle sürekli kan kaybediyor, ki bunun bir nedeni de Keynesyen parasal ya da mali teşviklerin daha önce görülmemiş miktarlardaki birikmiş borç karşısında işlemiyor olması. Sadece anlık bir talihsiz tesadüften değil, uzun vadeli trendlerden bahsettiğimizi, hatta bir bütün olarak kapitalist sistemi etkileyen küresel trendlerden bahsettiğimizi unutmayın. Artık derinlere kök salmış ve yoğun bir şekilde iç içe geçmiş bu üç trendi bozacak kadar güçlü hiçbir şey görünmüyor ufukta.

Dördüncü safha

2008'den bu yana 1970'ler sonrası kriz silsilesinin dördüncü safhasında yaşıyoruz ve sorunlara bulunan çözümlerin kendilerinin sorununa dönüşmesi şeklindeki artık tanıdık diyalektik yine kendini hissettirmeye başladı.²⁵ Çağdaş kapitalizmin kıyamet alameti üç atlısı –durgunluk, borç, eşitsizlik– ekonomik ve siyasi toprakları yakıp yıkmaya devam ediyor. Büyümenin daha da yavaşladığı bir ortamda,

24 Amerikan sermaye birikim makinesinin başteknisyeni Lawrence "Larry" Summers, Kasım 2013'teki IMF Ekonomik Forumu'nda şöyle diyordu: "Geri dönüp kriz öncesi ekonomiyi incerseniz, biraz tuhaf bir durumla karşılaşıyorsunuz. Pek çok insan para politikalarının fazla gevşek olduğunu düşünüyor. Ortada muazzam miktarda ihtiyatsız borçlanma olduğu konusunda herkes hemfikir. Hemen herkes, hane halkının deneyimlediği kadarıyla servetin gerçekliği aştığında hemfikir. Fazla gevşek para politikası, çok aşırı borçlanma, çok fazla servet. Büyük bir büyüme var mıydı? Kapasite kullanımı büyük bir baskı altında değildi; işsizlik dikkat çekecek kadar düşük düzeyde değildi; enflasyon tamamen hareketsizdi; demek ki büyük bir balon bile toplam talepte herhangi bir aşırılık oluşturmaya yeterli değildi." (James Decker, "Larry Summers at IMF Economic Forum, 8 Kasım", 8 Kasım 2013, youtube.com.)

25 Dördüncü safha hâlâ ucu açık durumda ve bu kitabın ilk iki bölümü yazıldığında ancak hayal meyal görülebilen bir şeydi.

Büyük Durgunluk'tan sonra toparlanma bakımından hemen hiç ilerleme kaydedilemediğinden, düşük kaldıraçlama²⁶ çıkmaz ayın on beşine ertelendi ve genel borçluluk her zamankinden çok yükseldi.²⁷ Daha önce görülmemiş düzeydeki toplam borç yükü sebebiyle kamusal borç yeniden tırmanışa geçti (bkz. Şekil 1.4, aşağıda, s. 84); konsolidasyonun ilk safhasındaki bütün kazanımları yok etmekle kalmadı, ayrıca büyümeyi yeniden başlatma yönündeki her türlü mali çabanın önünü fiilen kesmiş oldu. Bu yüzden OECD dünyasında işsizliğin yüksekliği sürüyor; işsizliğin bir süredir artık yüzde 8 civarında dolandığı İsveç gibi bir ülkede bile işler farklı değil. Teknolojik değişim, işçilerin fiili koruma ücretini düşüren sosyal güvenlik sistemi “reformları” ve işverenlerin gücünü artıran sendikasızlaşma yüzünden, istihdamın bir ölçüde toparlandığı yerlerde bile düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları söz konusu. Hatta sıklıkla “toparlanma” işsizliğin yerini eksik istihdamın alması anlamına geliyor. Faiz oranları rekor düşüşler yaşasa da, yatırım ve büyüme tepki vermeyi reddediyor ve bu durum siyasetçiler arasında faiz oranlarını daha da azaltma, sıfırın altına çekme tartışmalarına yol açıyor. 1970’lerde enflasyon bir numaralı halk düşmanıyken, şimdi OECD dünyasında en azından yüzde 2 oranında artırılması için umutsuzca çaba sarf ediliyor ama bir ilerleme kaydedilemiyor. Enflasyon ile işsizliğin çakışmasının iktisatçıları şaşkına çevirdiği 1970’lere kıyasla şimdi ucuz para ile deflasyon baskısı bir arada var olarak “borç deflasyonu” korkusunu ve 2008’dekinin boyutlarını açık ara aşan birikmiş borç piramidinin çökeceği korkusunu kamçılıyor.

Çağdaş kapitalizmin uzun krizinin mevcut safhasının kapitalizmin gelecekteki yönetim biçimine ne kadar gizem²⁸ sunacağının en

26 Yatırım riskinin azaltılması. (Ç.N.)

27 McKinsey Global Institute, *Debt and (Not Much) Deleveraging*, McKinsey & Company, Londra, 2015.

28 “Keynesyen” merkez solun gözde ideoloğu Paul Krugman örneği ilginçtir. *The New York Times*’ta (16 Kasım 2013) Summers’in “uzun süreli durgunluk” beyanına (bkz. dipnot 24) yanıt veren Krugman, Keynes’in sözlerini şöyle özetliyordu: “Harcama iyidir, üretken harcama en iyisi olsa da, üretken olmayan harcama da hiç yoktur iyidir.” Buradan da, “tamamen ya da kısmen israf olan özel harcamanın iyi bir şey olabileceği” sonucunu çıkarıyordu. Krugman örnek olarak şunu veriyordu: “Diyelim ki şu an koca

berrak şekilde görüleceği yer, kapitalist dünyanın önde gelen merkez bankalarının farklı isimler altında benimsediği “nicel genişleme” pratiğidir. 2008’den bu yana merkez bankaları çeşitli tiplerde finansal varlıklar satın alıyor; hiç yoktan ürettikleri yeni nakit paraları özel finans firmalarına veriyor. Karşılığında her türden verecekliden gelecekte edinilecek para akışında hak sahibi oluyor, özel borcu kamu varlığına dönüştürüyorlar, daha doğrusu ekonominin para arzını tek taraflı belirleme imtiyazına sahip kamu kurumlarının varlıklarına dönüştürüyorlar. Şu anda en büyük merkez bankalarının bilançoları son yedi yılda 8 trilyon dolardan 20 trilyona kadar yükseldi (bkz. Şekil 4.3, s.181), üstelik ECB’nin²⁹ 2014’te başlattığı devasa varlık alım programını bile hesaba katmadık. Hem kamusal otorite hem de özel finans firmalarının sağlığının bekçileri olmak gibi iki rol oynayan merkez bankaları bu süreçte ekonomi politikalarındaki en önemli, hatta fiilen tek oyuncu haline geldiler, zira sıkı tasarruf talimatı alan hükümetler para politikası üretme sürecinden dışlanmışlardı. Nicel genişleme Japonya gibi ülkelerin ekonomilerinde deflasyon baskısına karşı –on yıldan uzun süre bu politikaya muazzam ölçeklerde başvurulmasına rağmen– tümüyle başarısız olduysa

bir nakit yığını üzerinde oturan ABD şirketleri tüm çalışanlarını Google Glass ve akıllı saatlerle sayborg misali donatmanın çok iyi bir fikir olduğuna bir şekilde inandırıldılar. Ayrıca diyelim ki üç yıl sonra bu harcamanın karşılığını aslında yeterince alamadıklarını fark ettiler. Yine de bu aradaki yatırım patlaması bize birkaç yıl boyunca istihdam artışı olarak dönecek; gerçek anlamda israf olmayacaktır, çünkü kullanılan kaynaklar aksi takdirde atıl kalacaktı.” Balonlarla ilgili de şöyle der: “2003-2007 ekonomik genişlemenin bir balondan kaynaklandığını artık biliyoruz. Aynı şeyi 90’lardaki genişlemenin son kısmı için de söyleyebiliriz; aslına bakılırsa Reagan genişlemesinin son yılları için de aynı şeyi söyleyebiliriz, zira o da aynı noktada denetimsiz tasarruf kuruluşları ve koca bir ticari emlak balonunun güdümündeydi..” Krugman’a göre bunun “bazı radikal sonuçları vardır”, örneğin Summers’i takip edersek “gelecekteki bir krizi önleme çabasının koruyuculuğunda yapılacak olan şeylerin çoğu” yeni koşullarda “üretkenliğin önünü kesecektir.” Başka bir sonuç da “iyileştirilmiş bir finansal kurallaştırmanın bile illa ki iyi bir şey olmamasıdır”, zira “sorumusuzca borç alıp vermeyi, her türden fazladan harcamanın ekonomi için iyi olduğu bir zamanda engelleyebilir.” Üstelik “bütün para sistemimizi yeniden inşa etmemiz iyi olabilir – mesela kâğıt parayı ortadan kaldırıp mevduatlara negatif faiz verebiliriz.” Paul Krugman, “Secular Stagnation, Coalmines, Bubbles, and Larry Summers”, *The New York Times*, 16 Kasım 2013, krugman.blogs.nytimes.com, son erişim 4 Ağustos 2015).

da, alternatif yokluğu yüzünden sebatla uygulanmaya devam etti ve borç satın alma yoluyla nakit üretimi sona erince neler olacağını kimse bilmiyor. Bu arada Avrupa'da bankalar artık güvenli bir yönü bulunmayan tahvilleri, hatta devlet tahvillerini ECB'ye satıyorlar. Bu bankalar ya tahvil karşılığında aldıkları naktin negatif faiz söz konusu olduğunda dahi mevduat olarak merkez bankasında kalmasına izin veriyor, ya da merkez bankalarının hükümetleri doğrudan finanse etmesine izin verilmeyen ülkelerdeki nakit sıkıntısı çeken hükümetlere borç vererek, özel kredi piyasasında kazanabileceklerinden daha yüksek oranlarla faiz topluyorlar. Bu bakımdan nicel genişleme hiç değilse finans sektörünü kurtarmaya yarıyor.³⁰

Demokrasi dekuplajı

Kriz silsilesi devam ederken kapitalizm ile demokrasi arasındaki savaş sonrası evlilik de sonuna ulaştı.³¹ Yine bu da yavaş ve tedrici bir gelişmeydi. Herhangi bir darbe yaşanmadı.³² Seçimler devam etti, muhalefet liderleri hapse gönderilmedi ve hem eski hem yeni medyada görüşler büyük ölçüde özgürce ifade edilebildi. Ama bir kriz diğerini izlerken ve onlarla beraber devletin mali krizi derinleşirken, bölüşüm çatışması arenası yer değiştirerek yurttaşların kolektif eylem dünyasından uzaklaşıp yukarılara çıktı, teknokrat uz-

30 “Nicel genişleme” bir bütün olarak ekonomide etkisizliğini sürdürürse ya da merkez bankaları nakit parayla aldıkları varlıkların çok büyük bir kısmını zarar yazmak zorunda kalırsa, para politikasının hatta belki de genel olarak politikanın son mermisi yurttaşlara “helikopter para” dağıtmak olacaktır. Örneğin her vergi mükellefine üç bin dolarlık bir çek gönderilecek. Bunun efektif talepte bir yükselişe sonuçlanacağı umuduyla bankacılık sisteminin tekerine çomak sokulacaktır. Ama insanların bu bedava nakdi varlık piyasalarına yatırması, yeni bir balona yol açması, *borçluluk oranlarını düşürmek için kullanılması* veya yastık altına koyması da pekâlâ mümkündür. Bu da kapitalist bilgeliliğin sonu olabilir gibi görünüyor.

31 Bu konuyu şurada daha ayrıntılı olarak ele aldım: Wolfgang Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Verso Books, Londra ve New York, 2014. [Wolfgang Streeck, *Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Gecikmiş Krizi*, çev. Kerem Kabadayı, Koç Üni. Yay, İstanbul, 2016 (Ç.N.)].

32 İtalya ve Yunanistan başbakanlarının Avrupa Konseyi'ndeki meslektaşlarının ortak kararıyla görevlerinden alınarak yerlerine uluslararası *haute finance* çevrelerinden görevliler getirilmesini saymazsak elbette.

manların soyut jargonunda çıkarların “problem” olarak görüldüğü daha da uzak karar alanlarına yöneldi. 1970’lerdeki enflasyon çağında ana çatışma arenası emek ilişkileriydi ve OECD dünyası çapında grevlere sıklıkla rastlanıyor, sıradan insanlara görünür bir hasım karşısında doğrudan eylemde bulunma fırsatı tanınıyordu. Sıradan insanlar bu şekilde çatışma ve dayanışmayı doğrudan ve şahsen deneyimliyor, sıklıkla da yaşam değiştiren sonuçlar doğuyordu. 1980’lerin başında enflasyon sona erdiğinde grevler de sona erdi ve sermaye piyasaları mantığının karşısında yeniden bölüşümle ilgili çıkarların savunma hattı –çekişme konusunun yer değiştirerek sosyal refah devleti, bu devletin gelecekteki rolü ve büyüklüğü olduğu– seçim arenasına kaydı. Ondan sonra mali konsolidasyon süreci ilerlerken gelir kazanımları krediye erişime bağımlı olmaya başladı ki bu erişim de finans piyasalarının –giderek gevşeyen– hukuki düzenlemelerince ve finans sanayisinin kârla ilgili çıkarlarınca belirleniyordu. Bu durumda kolektif eyleme hemen hiç yer kalmıyordu ki bunun bir nedeni de finans piyasasındaki pek çok kişi açısından kendi çıkarlarını anlamak ve onları sömürenlerin kimler olduğunu tespit etmenin zorluğuydu. Günümüzde, nicel genişlemenin ve mali kemer sıkmanın çakıştığı dördüncü safhada milyonlarca yurttaşın görelî ya da mutlak refahı merkez bankası yetkililerinin, uluslararası örgütlenmelerin ve muhtelif bakan heyetlerinin kararlarına bağlı. Bunlar gündelik deneyimden uzak kalan ve dışarıdan kesinlikle nüfuz edilemeyecek esrarlı bir alanda hareket ediyor ve öyle karmaşık meselelerle uğraşıyorlar ki içeridekiler bile ne yapacakları ve fiilen ne yapmakta oldukları konusunda kendilerinden emin değiller.

Neoliberal ilerleme yıllarında çatışma arenalarının yukarı doğru kaymasına savaş sonrası standart demokrasi modelinin tedricen aşınması eşlik etmişti; ki bu aşınma da OECD kapitalizminde yeni bir “Hayek”çi büyüme modelinin tedricen ortaya çıkmasını hem mümkün kılmış hem de bu model tarafından hızlandırılmıştır. Standart demokrasi modeli derken, 1945 sonrası OECD kapitalizminde normal kabul edilen kendine has bileşimi kastediyorum: makul derecede serbest seçimler, ideal durumda biri sağdan biri soldan olmak üzere köklü kitle partileriyle yönetim, grevin ve kimi zaman da lokavtın yasal hak olduğu katı bir biçimde kurumsallaştırılmış toplu pazarlık

rejimi çerçevesinde güçlü sendikalar ve işveren örgütleri. Bu model 1970’lerde zirvesine ulaştıktan sonra çözülmeye başladı.” Nadir ve kısa ömürlü istisnaları saymazsak, neoliberalizmin ilerleyişi tüm ülkelerde seçimlere katılımın gerilemesiyle çakıştı. Üstelik seçmen tabanının daralışı son derece asimetrik: Seçimli siyasetin dışına düşenlerin ezici çoğunluğu gelir dağılımının alt kesimindendi – eşitlikçi demokrasiye en çok ihtiyaç duyanın da aynı kesim olması ironiktir. Parti üyeliği de kimi ülkelerde çarpıcı bir şekilde azaldı; parti sistemleri parçalandı; oylar da değişken ve kararsız hale geldi. Giderek daha çok sayıda ülkede seçimlerin bıraktığı boşluk mahut “popülist” partilerce doldurulmaya başladı. “Sisteme” ve “elitlere” karşı protestolar için marjinal grupları seferber eden bu partilerin çoğu sağcıydı ama son dönemde soldan da iktidara gelenler oldu. Sendika üyeliği de geriledi – bu akıma da tıpkı seçimler gibi demokratik katılımın kabul edilmiş bir kanalı olarak uzun zamandır hizmet veren grevlerin de neredeyse tamamen ortadan kalkması eşlik ediyordu.

Standart savaş sonrası demokrasisinin yok oluşunun büyük bir önemi vardı ve hâlâ da vardır. Devlet güdümlü kapitalizmle birleşen demokrasi, iktisadi ve toplumsal ilerlemenin motoru işlevini görüyordu. Demokrasi, hem endüstriyel ilişkiler hem sosyal politikalar yoluyla kapitalist piyasa ekonomisinin getirilerinin çeşitli parçalarını aşağı yönlü olarak tekrar bölüştürdü; böylece sıradan insanların yaşam standartlarının yükselmesini sağlayarak kapitalist piyasa ekonomisine meşruluk sağladı; aynı zamanda da yeterli düzeyde toplam talebi sağlama olarak ekonomik büyümeyi de hızlandırdı. Bu ikili rol, örgütlü emeğin siyasal ve iktisadi gücünü üretken bir kuvvete çeviren, demokrasiye de olumlu bir iktisadi işlev veren Keynesyen siyaset-ve-de-politikalar için temel önemdeydi. Asıl sorun bu modelin sürdürülebilirliğinin emeğin yeterli miktarda siyasal ve ekonomik güç seferber edebilmesine bağlı olmasıydı ki savaş sonrası dönemdeki az çok kapalı ulusal ekonomilerde bunu yapmayı başardı. Bu kapalı ulusal ekonomilerde sermaye düşük kârlarla yetinmek ve katı bir bi-

çimde sınırlandırılmış bir ekonomik alana sıkışmak zorundaydı. Av ruhsatının 1945 sonrası şartlı olarak yenilediği ulusal sınırlardan çıkış bulamadığı müddetçe bu durumu ekonomik istikrar ve toplumsal barış karşılığında kabullenebiliyordu. Fakat savaş sonrası büyümenin sonuna gelinip de bölüşüm marjları küçülünce, kâra bağımlı sınıflar sosyal demokrasiye altyapı hizmeti vermeye bir alternatif aramaya başladılar ve bu alternatifi de ulusallaşmaktan arınmada, bir başka deyişle “küreselleşme”de buldular. Sermaye ve kapitalist piyasalar gerek uluslararası ticaret anlaşmalarının yardımıyla gerek yeni nakliye ve iletişim teknolojilerinin desteğiyle ulusal sınırların ötesine taşmaya başlarken, kaçınılmaz olarak yerelde kalan emeğin gücü azaldı ve sermaye, yeniden bölüşümü aşağıdan yukarıya doğru işleten yeni bir büyüme modeline geçilmesi için baskı yapabildi. Böylece Keynes’çiliğe başkaldırıp yerine Hayek’çi modeli geçirme amacıyla neoliberalizme doğru yürüyüş başladı.³⁴ Dolayısıyla işsizlik tehdidi geri döndü ve beraberinde kendi gerçekliğini getirdi, siyasal meşruluğun yerine tedricen iktisadi disiplini geçirdi. Büyüme oranlarındaki düşüş, daha yüksek kâr oranları ve eşitsizliği arttıkça artan bölüşüm tarafından telafi edildiği müddetçe yeni güçler açısından kabul edilebilir bir şeydi.³⁵ Demokrasi ekonomik büyüme açısından işlevselliğini yitirdi ve aslında yeni büyüme modelinin performansına karşı bir tehdit haline geldi; bu yüzden de siyasal ekonomiden dekulajı zorunlu oldu. İşte bu süreçte “post-demokrasi” doğdu.³⁶

1990’ların sonlarına doğru “küreselleşme”, neoliberal kapitalizmin meşrulaştırılması için başat siyasal-ekonomik formül haline geldi. Almancada buna *Sachzwang* diyorlardı: Eşyanın tabiatında bulunan ve size seçenek bırakmayan olgusal bir kısıtlama. Çok geçmeden sol bile küreselleşme fikrini siyasal araçlarla durdurulamayacak doğal

34 İş dünyasının Keynesçiliğe siyasi muhalefetinin ve bunun siyasal iktisatta yarattığı sonuçların en iyi açıklandığı yer şurasıdır: Michal Kalecki, “Political Aspects of Full Employment”, *Political Quarterly*, Cilt 14, 1943, s. 322-331.

35 Hatta büyüme oranlarının düştüğü sırada ücret payı geriledi ve kâr yükseldi. 2008’den sonra Amerikan ekonomisindeki (küçük) yükselişin tamamının nüfusun en üst tabakasındaki binde bire gittiği yıllar oldu.

36 Colin Crouch, *Post-Democracy*, Polity Press, Cambridge, 2004.

bir evrim süreci olarak içselleştirdi – sermaye açısından da küreselleşme, *trente glorieuse*³⁷ sırasında tutulduğu sosyal-demokratik hapishane ya da çalışma kampından çıkış anlamına geliyordu. *Artık piyasaların yeri devletler değil, devletlerin yeri piyasalardır*. Soldakiler de dahil olmak üzere hükümetler sosyal politikaları özel “rekabetçilik”in –çalışma teşviklerinin geri getirilmesiyle emeğin yeniden metalaştırılması ve sosyal yurttaşlığın yerine eğitime ve mesleğe bağlı başarının geçirilmesi için– kamusal temini olarak yeniden tanımlarken, sermaye de yeni kazandığı hareketliliği kullanarak vergilerin düşürülmesi, kural- ların kaldırılması ve genel olarak Sombart’ın tabiriyle (bkz. dipnot 12) katılığın yerine esnekliğin geçirilmesi için baskı yaptı. 20 yıldan uzun süre bir söylem olarak küreselleşme yeni bir *pensée unique*³⁸ doğurdu. Siyasal iktisattaki bu TINA (Alternatif Yok) mantığına göre “ulusla- rarası piyasaların talepleri”ne uyum sağlamak hem herkes için iyidir hem de zaten mümkün olan tek politikadır. Bu taleplere göre bakıldı- ğında, standart modeldeki demokrasi elbette miadını doldurmuş gö- rünecektir: fazla yavaş ve ağırkanlı, fazla kolektivist ve muhafazakâr, piyasa sinyallerine ve rekabete ânında yanıt veren çevik bireylerin bulunduğu bir düzene kıyasla da yeterince yenilikçi değil. O yüzden acilen ihtiyaç duyulan şey yeni ve daha esnek bir rejimdi ki buna da çok geçmeden çekici bir isim bulundu: “küresel yönetim”, yani sı- nıflardan ziyade sektörlerce örgütlenen, zora başvuran devletlerden ziyade gönüllülüğe dayalı “sivil toplum” tarafından yürütülen, ayrıca uluslararası örgütlenmeleri ve eski moda sınıf çatışmasının yerine uz- manlarca modern işbirliğine dayalı problem çözümünü geçiren “epis- temik cemaatler”i temel alan bir yönetim.³⁹

En hızlı “küreselleşen” sektör finans oldu. Sürecin ABD ekono- misinin dünya çapında genişlemesi olarak en açık şekilde teşhis edile- bildiği finans sektörü aynı zamanda Amerikan ihtiyaçları, çıkarları ve

37 Fransa’da savaş sonrası 1945 ile 1975 yılları arasında ekonomide büyümeyle geçen muzaffer 30 yıl. (Y.N.)

38 (Fr.) Tekil düşünce ya da ana akım ideolojiye uygun düşünce. (Ç.N.)

39 Merhum Ulrich Beck ve kısmen de Jürgen Habermas’ın yanı sıra bu görüşün en önde gelen Alman savunucusu Helmut Willke’dir (*Demokratie in Zeiten der Konfusion*, Suhr- kamp, Berlin, 2014).

politikalarının güdümündeki başat sektör haline de geliyordu.⁴⁰ On küsür yıl içinde ABD finans sektörü küresel kapitalizmin finans sektörüne dönüştü, diğer ülkelerdeki muadillerini ya yuttu ya da ortadan kaldırdı. ABD finans endüstrisinin atılğan kuralsızlaşması tüm dünyadan sermaye çekti; çok taraflı uluslararası örgütlenmeler ve iki taraflı anlaşmalar yoluyla diğer ülkelerin sermaye piyasaları Amerikan finans firmalarına açıldı. Küresel düzeyde yeniden yapılandırılan finans endüstrisi demokratik denetimden, belki de ABD istisnasıyla, her yerde fiilen kaçmayı başardı. Fakat sonrasında ekonomik büyüme, vergi geliri ve seçim kampanyası katkıları açısından en önemli kaynak haline geldi. Zayıf ve her halükârda Amerikan tahakkümündeki “küresel yönetim” kurumlarını saymazsak temelde kendi kendini yönetmesine müsaade edilen finans başlı başına bir hükümet haline geldi; zira nakde aç *borç devletleri*, en zengin yurttaşlarını ve firmalarını vergilendirme kapasitesini yeni sermaye hareketliliği fırsatlarından dolayı yitirmiş, özel finans sektöründen borç ve uzman tavsiyesi almaya muhtaç duruma düşmüştü. Borç içindeki ulusal demokrasiler finans endüstrisi adlı ikinci bir seçmen kesimiyle yüz yüze gelmeye başladı. Devletin toplumdaki rolü konusunda, özellikle de hükümetlere ne kadar vergilendirme ve harcama izni verileceği, kamusal gelirlerin nasıl yükseltileceği ve masrafların paylaştırılacağı konusunda bu seçmenlerin gayet kendine has fikirleri vardı.

Bugün, küresel finansallaşmanın ardından demokrasi iki seçmen kesimi, yani ulus devlet halkı ile uluslararası piyasa halkı arasındaki mücadele olarak tasavvur edilebilir (bkz. Tablo 4.1, s. 178). Devlet halkının hakları ulusal siyasi statüye ya da yurttaşlığa dayanırken, uluslararası finansın piyasa halkı kamu politikaları üzerindeki iddialarını ticari sözleşmelerden türetiliyorlar ki borç verenlerin alternatiflerinin bulunduğu kapsayıcı bir küresel piyasada bu sözleşmeler öncelikli hale geldi. Finans endüstrisi *kreditinin doğası itibarıyla* müşteri-

40 Dünyaı Amerikan ekonomisinin genişletilmiş oyun sahası haline getirmekle kalmayıp aynı süreçte dünyayı ABD iç siyasal iktisadi düzeninin bir uzantısına dönüştürmek İkinci Dünya Savaşı sonundan beri ABD dış politikasının hedefiydi. Bu duruma şurada aydınlatıcı bir biçimde işaret edilir: Perry Anderson, “Imperium”, *New Left Review*, Sayı 83, Eylül/Ekim 2013, s. 5-111.

lerine likidite sağlayarak onları kontrol ediyor. Finansallaşma, finans sektörünün demokratik olarak hiçbir şekilde hesap vermeden ulusal siyasi toplulukları ve onların kamusal yönetimlerini disiplin altında tutan uluslararası bir özel hükümet haline gelmesini sağladı. Hem devletlerden bağımsız olarak hareket eden hem de para politikalarının başarısı için özel finans sektörünün işbirliğine bağımlı olan merkez bankalarının kullandığı paranın gücü oyların gücünün yerini alarak demokrasinin siyasal iktisattan koparılmasına önemli bir katkı yaptı ki Hayek'in büyüme modelinin değilse bile kârı büyütme modelinin en merkezî ihtiyacı buydu.

Sınırsız metalaşma

Demokratik sürecin kuruyup gitmesine yol açarken kapitalizmi de yeni, piyasa güdümlü, eşitlikçi olmayan bir büyüme modeline geçmekte serbest bırakan bu demokrasinin siyasal iktisattan koparılma süreciyle birlikte küreselleşme sosyal rejimlerde şiddetli bir aşınmaya yol açtı. Bu sosyal rejimler Karl Polanyi'nin üç "hayalî meta" adını verdiği emek, toprak ve paranın metalaşmasını geçmişte az çok etkili bir şekilde sınırlayabiliyordu.⁴¹ Polanyi'ye göre kapitalist gelişmenin mantığı ve "kendi kendini düzenleyen piyasalar ütopyası" uyarınca, kapitalizm ilerlemesini sürdürmek için eninde sonunda her şeyi metalaştırmak zorundadır. Fakat emek, toprak ve para ancak dar sınırlar çerçevesinde metalaştırılabilir, yoksa kullanım değerini koruyamaz: Tam metalaştırma onları yok eder ve böylece sermaye birikimini artırmaktan ziyade engeller. Yani kapitalizm, kendi yıkımını getirecek şekilde tam metalaşmayı mantığı gereği dayatmasının "toplum" tarafından engellenmesini kabul ettiği sürece ayakta kalabilir ancak. Emegi, toprağı ve parayı tam metalaşmadan uzak tutup kötüye kullanılmaktan korumak için hükümet otoritesi gerekir. Fa-

41 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Boston, MA, 1957 [1944]. [Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016 (Ç.N.)]. Bu alt başlıkta, yer azlığı sebebiyle ancak genel hatları çizilebilecek olan 1. Bölüm'ün bir kısmı seçmecici bir tarzda ayrıntılandırılıyor.

kat küreselleşme bu kaynağı düpedüz kurutmuş durumdadır. Kapitalizmin fazla ileri gidip kendi kendini baltalamasını engellemek için “yönetişim” yeterli değildir. İşgününün politikasına dair çığır açıcı analizinde Marx’ın rekabetçi piyasalardan kaynaklanan ve çözülmemeyen bir kolektif eylem problemini çözmek için zorunlu saydığı siyasal kapasite, sürekli küreselleşme tarafından kemirilir:

“Acılarına yol açan yılan”a karşı korunmak için emekçiler kafa kafa vermelidir ve bir sınıf olarak yasanın çıkmasını mecburi hale getirmelidir; her şeye kadir bir toplumsal bariyer işçilerin sermayeyle gönüllü anlaşma yoluyla kendilerini ve ailelerini satıp kölelik ve ölüme gitmesini önleyebilir.⁴²

Marx’ın analizinin modern koşullar açısından, özellikle de kapitalizmin nasıl sona erebileceği sorusu açısından geçerliliğini göstermek için kendimi emek alanıyla kısıtlayacağım.⁴³ Marx’ın, Engels’in ve 19. yüzyıldaki fabrika müfettişlerinin Manchester’da bulduğu terhaneler küreselleşmeyle birlikte kapitalist periferiye kaydırılarak, çağdaş kapitalist üretim sisteminin merkezlerinde yaşayan bugünün emek aristokrasisinin gözü önünden uzaklaştırıldı. Günümüz terhanelerinde çalışan işçiler ile “ileri” kapitalist ülkelerdeki orta sınıf işçiler mekânsal açıdan birbirlerinden o kadar uzaklar ki asla birbirlerini görmüyorlar, aynı dili konuşmuyorlar ve ortak kolektif eylemden doğan komünite ve dayanışmayı asla birlikte deneyimlemiyorlar.

42 Fabrikalarının “şeytani değirmenleri”nde emeğin öğütülüp harap olması konusunda işverenlerin de kaygı duyuyor olmasının İngiliz işçilerin Fabrika Yasası’nı kabul ettirebilmelerinin sebeplerinden biri olduğunun Marx da farkındaydı. İşverenler rekabete maruz kalıyorlardı ve zayıf bir örgütlenmeleri vardı. Bu yüzden de rasyonel çıkarlarına olacağını bildikleri bir konuda harekete geçemiyorlardı (Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Cilt 1, New York International Publishers, 1967 [1867], s. 285).

43 Rejimin aşınması toprak ve doğa açısından da aşikâr elbette. Küresel kapitalizmin parçalı politikaları, doğal çevrenin giderek daha hızlı tüketilmesini ve yok edilmesini engelleyemeyeceğini gösterdi. Burada söylenmesi gereken her şey, örneğin Papalık genelgesi *Laudatio si*’de de söylendi. Başka bir belirsizlik kaynağı ve sistemik istikrara yönelik kalıcı tehdit de hükümetler, merkez bankaları ve finans firmaları tarafından rekabetçi biçimde para yaratılması, borcun alınıp satılabilir bir metaya çevrilmesidir; bunun kurallara bağlanması 2008’deki çöküşten sonra bile “küresel yönetim” tarafından son derece yetersiz düzeyde ele alınmıştır.

“Batı”daki işçilere kapitalist ilerleme tarafından yeryüzünden silindiği söylenen sömürüye maruz kalan kesim en iyi ihtimalle hayır işlerine konu olurken, Batılı orta sınıfın ve ayrıca işçi sınıfından geniş kesimlerin tüketimci yaşam tarzı da “gelişmekte olan” dünyadaki düşük ücretlere ve barbarca çalışma koşullarına dayanıyor. Ayrıca zengin kapitalist ülkelerdeki işçiler *tüketici sınıfatıyla* ucuz tişört ya da akıllı telefon alarak, *üretici sınıfatıyla* kendileri üstünde baskı oluşturuyor, üretimin yurtdışına taşınmasını hızlandırıyor, böylece kendi ücretlerinin, çalışma koşullarının ve istihdamlarının altını oyuyorlar.

Tüm bunlar yetmezmiş gibi, küreselleşme sadece işlerin değil işçilerin de yerini değiştiriyor. Neoliberal ideoloji kişisel özgürlük ve insan hakları adına göçü ve açık sınırları destekliyor. Böylece göç edilen ülkelerdeki işverenlere sınırsız emek tedarik edebileceğini, dolayısıyla koruyucu emek rejimlerini istikrarsızlaştıracağını biliyor. Etnik çeşitlilik sadece liberal orta sınıf tarafından değil, uysal işçiler –orada bulunduğu için minnettar olan, sınırdışı edilip işsiz kalmaktan ya da askerî faaliyetlere dahil edilmekten korkan işçiler– isteyen işverenler tarafından da hoş karşılanıyor. Göç olgusu işçilerin kolektif örgütlenmesini özellikle düşük ücretli mesleklerde zorlaştırıyor. Aynı zamanda propaganda amaçlı kullanılıyor, sendikalar “içeridekiler” hesabına “dışarıdakiler”e karşı ırk ayrımcılığı yapmakla suçlanıyor; yerli işçilerin dayanışma duygusu, asgari ücreti ve istihdamı koruma yasalarını kaldırmaya yönelik neoliberal politikalara alet ediliyor. Yerli işçi sınıfının emek piyasasındaki çıkarları sağ kanattan popülist partiler ve hareketler tarafından dillendirildiğinden, emeği koruma yasaları meşruluğunu yitirirken işçi sınıfı daha da fazla bölünüyor.

İşçileri ve ailelerini piyasanın baskısından korumak için yoğun siyasal mücadeleler neticesinde kurulan savaş sonrası ulusal emek rejimleri uluslararası rekabet tarafından altüst edilirken, önde gelen kapitalist ülkelerdeki emek piyasalarında yaşanan değişim nedeniyle sadece küçük yerel işletmelerde değil, aynı zamanda, hatta sıklıkla büyük küresel firmalarda güvencesiz istihdam, sıfır saat işleri, serbest çalışma ve yedekte çalışma devreye giriyor. Bu konudaki uç bir örnek mahut “paylaşım ekonomisi”nin devlerinden Uber’dir. Yeni iletişim teknolojilerinin yardımıyla Uber neredeyse hiç kendine ait bir işgücü olmadan işleyebiliyor. Sadece ABD’de 160.000’den fazla

insan Uber sayesinde geçimini sağlıyor ve bunlardan sadece 4.000'i düzenli çalışan durumunda.⁴⁴ Geri kalanı için istihdam riskleri özelleştiriliyor ve bireyselleştiriliyor, yaşam ile çalışma ayrılmaz bir şekilde kaynaşüyor. Aynı zamanda sürekli daha fazla şey talep eden kariyer ve tüketim yükümlülüklerini karşılama çabasındaki emek-aristokrasisi orta sınıf aileler ev içi hizmetlilerden, özellikle de çocuk bakıcılarından oluşan düşük ücretli bir emek gücüne bağımlı yaşıyor. Genellikle göçmenlerden oluşan bu emek gücü büyük ölçüde kadınlardan oluşuyor. İşverenler küresel rekabet baskısı altındayken işlerini kaybetmekten korkan işçilerin yanı sıra sendikalar da güçlerini kaybediyor ya da yeni endüstrilerde ve firmalarda hiç kurulmuyor. Neticede ortada teknolojik değişimin etkilerini yumuşatacak bir siyasal kapasite bulunmuyor; üstelik bu değişim, örneğin Randall Collins'in öngörüsündeki yeni, aşırı eğitilmiş orta sınıf için iş ortamının yeniden örgütlenmesinden çok daha hızlı yaşıyor.⁴⁵

44 İstihdam desenlerindeki evrimin örneği olarak Uber için bkz. "Rising Economic Insecurity Tied to Decades-Long Trend in Employment Practices", *The New York Times*, 12 Temmuz 2015, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015.

45 En az 20 yıldır, özellikle de 2008 krizi sonrasında çalışma dünyasında gerçekleşmekte olan derin değişimi özetlemek için koca bir kitap yazılabilir ve yazılmalıdır. Bütün "zengin" kapitalist ülkelerde düşük ücretli ve kötü koşullu istihdam çoğaldı, düşük ücretler daha da düştü. Bkz. "Low-Income Workers See Biggest Drop in Paychecks", *The New York Times*, 2 Eylül 2015, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015. Ayrıca krizden sonra istihdamın "toparlandığı" yerlerde nispeten iyi işlerin büyük çoğunluğunun yerini kötü işler aldı ve işçiler mecburen bu işleri kabul ettiler. Üstelik istihdam risklerinin özelleştirilmesi çoğu durumda yeniden eğitimin ücretinin doğrudan işçilerden alınması, (ilave) borçla eğitim finansmanının sağlanması anlamına geliyor. "Seeking New Start, Finding Steep Cost", *The New York Times*, 17 Ağustos 2014, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015. Tüm dünyada giderek daha esnek çalışma takvimleri aile hayatını baltalayıp kuşaklararası kaynak ve zaman transferi yoluyla ebeveynlerin ciddi ölçüde çocuklarına destek olmasını gerektirdi. Bkz. "The Perils of Ever-Changing Work Schedules Extend to Children's Well-Being", *The New York Times*, 12 Ağustos 2015, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015. Ayrıca Amazon ve Google gibi trend belirleyici şirketlerdeki yeni insan kaynakları yönetimi stratejileri işi yoğunlaştırıyor, çalışanlardan azami çaba talep ediyor, üstelik çok fazla ücretsiz fazla mesai yaptırıyor; bkz. "Inside amazon: Wrestling Big Ideas in a Bruising Workplace", *The New York Times*, 15 Ağustos 2015, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015. Aynı şey yeni orta sınıfın tercih ettiği istihdam alanı olan, yatırım bankaları ve hukuk firmaları gibi lüks ve pahalı hizmet sektöründeki firmalar için de geçerli; "Work Policies may be Kinder, but Brutal Competition Isn't", *The New York Times*, 19 Ağustos 2015, nytimes.com, son erişim 29 Kasım 2015.

Daha önce emeğin tam metalaştırılmasının önünü kesen kural-
ların kaldırılması neden sadece işçilerin değil de *kapitalizmin* krizi-
nin bir belirtisi olarak görülmeli? Richard Sennett'in vurguladığı
gibi, bunun bir nedeni sürekli artan “esneklik” gerekliliklerinin, is-
tikrarlı mesleki kimliklerdeki üretken çalışma kapasitesinin gelişi-
miyle uyumsuz olmasıdır.⁴⁶ Belki daha da önemlisi, makro düzeyde
işçi sınıfının parçalı hale gelmesi, aşırı metalaşma ve esnekleşme yü-
zünden çalışmanın itibarının azalması, kapitalizmin gerici unsurları
ile ilerici unsurlarını birbirinden ayırıp ilerici olanları koruyacak
sosyalizm gibi tutarlı bir muhalif projenin formüle edilmesini ola-
naksız kılıyor. Daha ileri bir toplumsal düzende kapitalizmin *Aufbe-
bung*'una –piyasa diktatörlüğünün ötesinde modern bir yaşam ütöp-
yasına– yönelik böyle bir kolektif siyasal proje mevcut topluma mey-
dan okumakla kalmıyor, aynı zamanda onu insanlığın muhayyel
ilerleme tarihinde geçici bir aşama sayarak bu toplumu meşrulaştırı-
yor. İşçi sınıfının küresel dağınıklığı ve gerek dil gerekse etnisite
yüzünden bölünmüşlüğü; merkezdeki tüketim, üretim ve yeniden
üretimin periferiden ithal edilen emek ve ihraç edilen işlere dayalı
olması; sınıf dayanışmasının bozularak hayırseverlik halini alması
sınıf bilincini ve kolektif eylemi desteklemekten ziyade yıkan bir
toplumsal yapıya yönelime işaret ediyor – böylece kapitalizmi de al-
ternatifsiz bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda ilerleme vaadinden
de yoksun bırakıyor.

46 Richard Sennett, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*, W. W. Norton & Company, New York, 1998; Richard Sennett, *The Culture of the New Capitalism*, Yale University Press, New Haven, CT, 2006; Richard Sennett, *The Craftsman*, Allen Lane, London, 2008. Ayrıca bkz. Zygmunt Baumann, *Liquid Modernity*, Polity, Cambridge, 2000. [Richard Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020; Richard Sennett, *Yeni Kapitalizmin Kültürü*, çev. Aylin Onacak, Ayrıntı, İstanbul, 2017; Richard Sennett, *Zanaatkar*, çev. Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013. Ayrıca bkz. Zygmunt Bauman, *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yayınları, İstanbul, 2019. (Ç.N.)]

Sistemik bozukluklar: oligarşi, yozlaşma

Daha sonra bu kitabın 1. Bölüm'ü haline gelen dersin sonunda, çağdaş kapitalizme musallat olan ve geleceğini ya da geleceksizliğini belirleyecek olan beş “sistemik bozukluk” tespit etmiştim. Bu bozukluklara durgunluk, oligarşik yeniden bölüşüm, kamusal alanın yağmalanması, yozlaşma ve küresel anarşi adlarını vermiştim. O zamanlar söylediklerimi yeniden okuduğumda herhangi bir tadilat yapma gereği görmüyorum; aslında, aradan geçen iki yıllık kısa sürede bu beş bozukluğun hepsi daha da elle tutulur hale geldi. Bu kısmında kendimi sadece oligarşi ve yozlaşmayla ilgili değerlendirmelerle sınırlandıracağım – ne de olsa bu ikisi arasında sıkı bir ilişki var. Uzun süreli durgunluk, kamusal altyapılara özel işletmelerin el koyulması ve küresel anarşi gibi bu bozukluklar da neoliberal kapitalist toplumların sistemik bütünleşmesini ve istikrarını kritik ölçüde zayıflatmak gibi bir ortak tarafa sahip.⁴⁷

Oligarşik eşitsizlikle başlarsak –buna *neofeodalizm* de diyebiliriz– kapitalizmin geleceği ya da böyle bir geleceğin yokluğu açısından burada önemli olan şey, öncelikle günümüz kapitalist toplumlarında küçük bir azınlığın akla hayale sığmayacak kadar zengin olması değildir. Bu konuda son dönemde koca kütüphaneleri dolduracak kadar çok şey yazıldı, ama siyasal etkisi çok düşük oldu. Sistemik istikrar açısından bakıldığında, eşitsizlikten daha da önemli görünen şey, bunun şimdiden çok ileri gitmiş olabileceği, zenginlerin artık haklı

47 Kamusal alanın yağmalanmasının, ilk özgün makalede sözünü etmediğim önemli bir vechesi de özel firmaların modern savaşlardaki rolünün artışıdır. Anlaşıldığı kadarıyla hem Afganistan hem Irak'ta Amerikan kara birliklerinin büyük bir kısmı Blackwater gibi, eskiden kamu sektörü sanayisi olan bir alanda güvenli ve kârlı yatırım için yeni fırsatlar bulan firmaların çalıştırdığı paralı askerlerden oluşuyordu (Blackwater için bkz. Sean McFate, *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*, Oxford University Press, Oxford, 2015). Savaşın özel sektördeki taşeronlara devredilmesi büyük ihtimalle yurtiçindeki firmaların müdahaleci bir dış politika için aktif lobicilik yapmasına yol açacak, daha eski “askerî-endüstriyel kompleks” teorilerinde hayal edilene benzer bir durum ortaya çıkacaktır. Diğer yandan Amerikan ya da İngiliz hükümetlerinin kapitalist periferiye askerî müdahalesini engelleyen unsurlar, ölümcül güç kullanma işinin özel tedarikçiler tarafından halledilmesi sayesinde elbette azalacaktır. Neticede ticarileşmiş şiddeti kamuoyundan saklamak daha kolaydır.

olarak kendilerinin ve ailelerinin kaderini servetlerini edindikleri toplumların kaderinden bağımsız görmeye başlayabilecek olmalarıdır. Bunun sonucunda artık o toplumları umursamaya katlanamazlar. Servet farkları iktisadi ve siyasi iktidarın kaynaşmasına, yani *oligarşiye* yol açacak kadar derinleştğinde bu bir sorun –“ahlaki istismar riski”- haline gelir. Amerika’da eşitsizliğin oligarşik bir iktidar yapısını ne düzeyde ürettiğini değerlendirmek isteyen Jeffrey Winters, çağımızın ABD’si için kendi tabiriyle bir *Maddi İktidar Endeksi* çıkardı.⁴⁸ Bu endeksin versiyonlarından birinde en tepedeki 400 vergi mükellefinin ortalama geliri ile en alttaki yüzde 90’ın geliri arasındaki ilişki hesaplanıyor. Winters 2007’deki verileri kullandığı zaman hayret verici bir 10.327’ye 1 oranını bulmuştur (s. 215). Endeksin, ev kredilerinin ödenmiş kısmını dışarıda bırakan 2004 hane halkı serveti verilerine göre en tepedeki 100 hane yine en alttaki yüzde 90’la kıyaslanır; burada da oran on kez daha fazla çıkar: 108.765’e 1 (s. 217). Winters’a göre bu oranlar Roma İmparatorluğu’nun zirvede olduğu dönemde bir senatör ile köle arasındaki maddi güç farkıyla aşağı yukarı aynıdır.⁴⁹

Ukrayna ya da Rusya gibi toplumlardaki muadillerinin aksine Amerikan oligarkları “yönetmeyen” tiptendir, çünkü kamu bürokrasisi, hukuk devleti ve profesyonel siyasetçiler tarafından yürütülen seçilmiş bir hükümetle yan yana yaşamaktan memnundurlar. Ama bu durum ülkelerinin iç siyasetine katılmadıkları anlamına gelmez; hiç değilse servet birikimlerini sürdürmeye ve gelecekte korumaya en uygun koşulları muhafaza etmek isterler. Günümüzde Amerikan oligarklarının “maddi güç”ü öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, altında yatan muazzam ekonomik eşitsizliğin siyasi demokrasiye rağmen artmasına müsait bir ortam yaratmıştır. Bunun sebebi süper zenginlerin hem siyasal çoğunlukları hem toplumsal meşruluğu satın alabilmesidir; bunlardan birincisini her türden seçim kampanyası kat-

48 Jeffrey A. Winters, *Oligarchy*, Cambridge University Press, New York, 2011.

49 Jeffrey A. Winters, “Oligarchy and Democracy”, *The American Interest*, Cilt 7, Sayı 2, 2011.

kılarıyla,⁵⁰ ikincisini de hayırseverlik edimleriyle gerçekleştirmektedir. Bir başka deyişle, oligarşik servetlerin küreselleşme sürecinde ve servet sahiplerinin dostlarının yardımıyla vergilendirmeden mahfuz hale getirilmesinin kamusal temin alanında yarattığı açıklar hayırseverlik edimleriyle kısmen kapatılır.⁵¹ Oligarşik elitlerin hemen her konuda anlaşmazlık yaşayabildiğini, ama zenginliklerini koruma arzusu etrafında mutlak bir fikir birliğine sahip olduklarını Winters gayet iyi göstermiştir. Avukatlardan, halkla ilişkiler uzmanlarından, lobicilerden, aktif ve emekli politikacılardan, her türlü düşünce ku-

50 1 Ağustos 2015 tarihli *The New York Times*'a göre, 2016 başkanlık kampanyasındaki yardımların neredeyse yarısını... 400'den az aile yapmıştı. Modern dönemde siyasi bağışçılarda daha önce eşi benzeri görülmemiş bir yoğunlaşma söz konusuydu." Seçim öncesi yıl olan 2015'in Temmuz ayının sonlarında toplam kampanya bağışları 388 milyon dolara ulaşmıştı bile. "Small Pool of Rich Donors Dominates Election Giving", *The New York Times*, 1 Ağustos 2015, nytimes.com, son erişim 12 Ağustos 2015. Daha geniş çaplı bir anlatı için bkz. David Cole, "The Supreme Court's Billion-Dollar Mistake", *New York Review of Books*, 19 Ocak 2015: Mahkeme'nin *Citizens United* kararından bu yana "geçen beş yıl içinde süper PAC'lar [Siyasi Eylem Komiteleri] federal seçim kampanyalarına bir milyar dolardan fazla para harcadılar... Bu bir milyar doların yüzde 60'ı sadece 195 kişiden gelmişti... Ending Spending gibi ironik bir isim verilen 200 doların üzerindeki bağışların [Harcamaya Son anlamındaki bu ifade seçimlere yatırılan para için kullanılıyor. (Ç.N.)], muhafazakâr bir PAC'in bağışı, 502.188 dolardı..." 2016 seçim kampanyası için Charles G. ve David H. Koch kardeşler, yani dünyanın en zenginleri arasında adı geçen iki milyarder sanayici 889 milyon dolarlık bir kampanya yardımı yaptılar. Bu rakam iki büyük siyasal partinin toplam bütçeleri kadardı neredeyse. "Koch Brothers' Budget of \$889 Million for 2016 Is on Par with both Parties' Spending", *The New York Times*, 26 Ocak 2015, nytimes.com, son erişim 30 Kasım 2015.

51 New York'ta hangi parkların ve oyun alanlarının yenileneceğine fiilen milyarderlerin karar vermesi konusunda bkz. "The Billionaires' Park", *The New York Times*, 30 Kasım 2014: "Central Park 700 milyon dolarlık özel yatırım sayesinde artık parıldayan bir mücevher; iki yıl önce bir yatırım fonu yöneticisi –kendisi parka bakan bir konakta yaşıyor– parkın daha da fazla parlaması için 100 milyon dolar daha bağışladı... Bu arada ödeneksiz kalan pek çok park harabeye dönmüş durumda. Bu sonbahar Belediye Başkanı Bill de Blasio yoksul mahallelerdeki 35 parkın düzenlenmesi için 130 milyon dolar harcama sözü verdi – Mr. Miller ve eşi Diane von Furstenberg'in 11 dönümlük yeni bir park için verdiği miktar da aynı", nytimes.com, son erişim 30 Kasım 2015. "SAC Sermaye Danışmanlığı adlı dev yatırım fonu"nun kurucusu ve bilgi sızdırmadan dolayı hakkında birkaç soruşturma bulunan Steven A. Cohen'in "Robin Hood Vakfı"nın hamisi olduğu bildiriliyor. 2013'te "Manhattan'da düzenlenen yıllık galasında... Bono, Sting ve Elton John sahne aldı ve yoksullukla mücadele için 72 milyon dolar toplandı." "SAC Starts to Talk over Insider Trading Inquiry", *The New York Times*, 17 Mayıs 2013, dealbook.nytimes.com, son erişim 30 Kasım 2015.

ruluşundan ve ideologdan, hatta koca koca iktisat bölümlerinden müteşekkil devasa ve son derece gelişkin bir “servet savunma sanayi”sini bu amaçla kullanmaya yetecek paraları vardır.⁵²

ABD dışındaki oligarklar genellikle paralarını kendi ülkelerinden çıkarıp New York ya da Londra’ya taşırlar. Amerikan oligarkları ise onlara kıyasla hem daha kozmopolit hem de daha yurtseverdir: Servetlerini küresel ölçekte edinir ve yerel olarak Manhattan’daki küresel finans firmalarında tutarlar. Muadilleri kendi toplumlarını çürümeye terk edip kaçarken ve tercihen de ABD’ye taşınırken, Amerikan oligarkları ülkelerinin hem kendileri için hem de Amerikalı olmayan diğer oligarklar için güvenli bir sığınak olarak kalması için ülke içinde seslerini duyururlar. Onlar bu konuda başarılı olduğu müddetçe, Amerikan tarzı oligarşik neofeodalizmin örneğin Batı Avrupa’da taklit edilmesine ihtiyaç yoktur. Çağdaş kapitalist dünya sisteminin yapısını düşünürsek, küresel oligarşik servet savunması için siyasal ve ideolojik açıdan önemli olan, Amerikan siyasetini kontrol ederek örneğin Amerikan Kongresi’nin hiçbir zaman Thomas Piketty gibilerinin önerdiği küresel servet vergisini kabul etmemesini garantiye almaktır.⁵³ Bu mesele sağlama alındığı sürece Fransa ya da Almanya’da kimin hangi ihtiraslarla ülkeyi yönettiğinin bir önemi yoktur.

Kapitalizmin, burada kısaca temas edeceğimiz ikinci bozukluğu da *yozlaşmadır*. Bu kavramı geniş anlamda, ceza hukukundaki tanımının da ötesinde kullanıyorum. Kastettiğim şey, günümüz siyasal iktisadının içinde ve çevresinde muazzam maddi kazanç fırsatlarının hızla artması karşısında rekabette başarılı olmak ve şahsi ya da kurumsal zenginleşme sağlamak için hukuk kurallarının ciddi şekilde ihlali, güvene ve ahlaki beklentilere sistematik bir şekilde ihanet edilmesidir. Daha önce de işaret edildiği üzere, örneğin bilgi sızdırma,

52 Bunun çarpıcı bir örneği Koch kardeşlerin George Mason Üniversitesi’ndeki James Buchanan Kamu Tercihi Araştırmaları Merkezi’ni yıllar boyunca besleyip büyütmesidir. Bkz. Nancy MacLean, “Forget Chicago, It’s Coming from Virginia: The 1970s Genesis of Today’s Attack on Democracy”, yayımlanmamış msak, 2015.

53 Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014. [Thomas Piketty, *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014. (Ç.N.)]

ipotekle borçlandırma, para aklama, kur belirleme vb. yollardan hukuk kurallarının çevresinden dolanarak ya da bu kuralları doğrudan ihlal ederek çok yüksek kârlara ulaşılabilen finasta yozlaşma yaygındır. Hatta finasta hile yapmak normal kabul edilebilir, dolayısıyla da bilhassa işin içindekilerde ahlaki öfke uyandırmaz.⁵⁴ Sadece ABD’de Haziran 2014 itibarıyla önde gelen bankalar sırf 2008 Finans Krizi’ndeki hukuki ihlaller nedeniyle yaklaşık 100 milyar dolar uzlaşma bedeli ödemeyi kabul etti.⁵⁵ Bir yıldan biraz daha uzun bir süre sonra *Frankfurter Allgemeine*’de haberi yapılan Morgan Stanley’in incelemesine göre Amerikan ve Batı Avrupa bankaları yine 2008’den beri kabaca toplamda 260 milyar dolar mahkeme dışı uzlaşma bedeli ödemişlerdi.⁵⁶ Bu vakalardan birinin bile mahkemeye taşınmadığını hatırlatalım. Bu durum rekabetçi baskı altındaki finans kuruluşlarının kâr etmek için yasaları ihlal etmesine hukuk sisteminde ne kadar derin bir empati beslendiğinin kanıtıdır. Doğru düzgün bir mahkemede suçlanacak kuruluşlara verilen cezaların miktarını kavramak için bankaların hukuki masraflarını da uzlaşma bedellerine eklemek gerekir. Elbette her ikisinin de ciddi bir kısmının vergi meseleleri açısından işletme gideri ilan edileceğini belirtmek gerek.

Gelgelelim, finansal yozlaşma burada bitmez. Finans alanında servet kazanmak sadece “piyasa”daki muhtemel gelişmelere ilişkin

54 Konu hakkında özellikle malumatlı olduğu düşünülebilecek olan David A. Stockman istisnadır: “State-Wrecked: The Corruption of Capitalism in America”, *The New York Times*, 31 Mart 2013.

55 “Vernunft durch Strafen in Milliardenhöhe”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29 Haziran 2015, faz.net, son erişim 2 Aralık 2015. Bu tahmin fazla düşük görünüyor, zira başka bir kaynak sadece Bank of America için aynı miktarı telaffuz etmiştir: John Maxfield, “The Complete List”, *The Motley Fool*, 1 Ekim 2014, fool.com, son erişim 2 Aralık 2015.

56 “Banken zahlen 260 Milliarden Dollar Strafe”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24 Ağustos 2015, www.faz.net, son erişim 2 Aralık 2015. Altın fiyatının ve Londra Bankalararası Faiz Oranı’nın (LIBOR) yolsuz kazanç elde etme amaçlı ayarlanması gibi büyük davalar halen karara bağlanmamış durumdaydı. Hem ABD’den hem de Fransa (Paris), Almanya (Deutsche), İsviçre (UBS) ve Birleşik Krallık’tan (HSBC) bütün büyük bankaların adı birden fazla davaya karışmıştır.

gizli bilgileri önceden almak değildir; aynı zamanda hükümet politikaları konusunda tercihen önceden yakinen bilgi sahibi olmak ve bu politikaların hem doğuşunu hem de yürütmeye geçirilişini etkileyebilmektir. O yüzden de, muhtemelen silah sanayisi dışında hiçbir sanayi dalı Wall Street'in ABD hükümetiyle kurduğu dönerkapı ilişkisine benzer bir şey geliştirememiştir. Clinton döneminde 1995-1999 yıllarında hazine bakanı olan Robert Rubin ve genç Bush'un döneminde 2006-2009 yıllarında aynı konumda bulunan Henry Paulsen'in ikisi de Goldman Sachs'ın eski CEO'larıdır; bunlardan birincisi finansal kuralıslılaştırmada rol almış, diğeri de 2008'de kuralıslılaştırmaya sonuçlarını yönetmiştir. Yine de bu ikisi hakikaten dev boyutlardaki buzağının sadece görünen kısmıdır, zira Goldman'da çalışmış ya da çalışacak olan yüzlerce başka kişi çok çeşitli hükümet pozisyonlarında bulunmuş ya da bulunacaktır.⁵⁷

ABD Hazine Bakanlığı'nda Rubin'in yardımcısı ve halefi olan Lawrence ("Larry") Summers gibi bir kişiyi de ele alabiliriz. Summers uzun yıllardır yorulmak bilmeden akademiden hükümete, oradan finansa geçip durur ve bunun ödülünü de fazlasıyla almıştır.⁵⁸

57 Goldman Sachs hakkındaki külliyyatın ucu bucağı yoktur. Meseleye giriş için bkz. Matt Taibbi, "The Great American Bubble Machine, *Rolling Stone*, Sayı 9, Temmuz 2009. Goldman Sachs'tan çıkan ya da sonradan oraya demir atan sayısız senatörün, valinin, kabine üyesinin, Merkez Bankası yöneticisinin tek tek adını anmak imkânsız. Bir fikir sahibi olmak için bkz. Taibbi: "Kurtarma paketi döneminde Bush'un kurmay heyetinde bulunan Joshua Bolten, daha bir sene önce Goldman lobicisi olan, mevcut (2009; WS) Hazine'nin başındaki Mark Patterson ve kurtarılmış sigortacılık devi AIG'in başına Paulson tarafından getirilen eski Goldman müdürü Ed Liddy (Liddy'nin devreye girmesinden sonra AIG'in Goldman'a 13 milyar dolar ödemesi olmuştu). Kanada ve İtalyan ulusal bankalarının başındakiler Goldman mezunlarıydı; keza Dünya Bankası'nın başı, New York Borsası'nın başı, New York Merkez Bankası'nın son iki başkanı da öyleydi – New York Merkez Bankası'nın tam da şu an Goldman'ı denetlemekten sorumlu olması manidardır."

58 Summers'ın yüksek hükümet atamaları arasında amansızca nakit peşinde koşması aslında durumu yeterince özetliyor. Giriş düzeyinde ve biraz ömrünü doldurmuş bir anlatı için bkz. Matt Taibbi, "Obama's Top Economic Advisor Is Greedy and Highly Compromised", *Alternet*, 9 Nisan 2009, alternet.org, son erişim 2 Aralık 2012. Summers Harvard Üniversitesi'nin beş yıl rektörlüğünü yürüttükten sonra 2006'da görevden ayrılacak zorunda kalmıştı. Bunun sebebi kısmen Rus hisseleri konusunda bilgi sızdırmayı içeren bir skandaldı. Hiç vakit kaybetmeden bir yatırım fonunun "yarı zamanlı idare

Ayrıca 2008'den 2014'e kadar görevde kalan, Obama yönetiminin başsavcısı Eric Holder'i de unutmamak gerek. Wall Street finans firmalarıyla birbiri ardına mahkeme dışı uzlaşmalar yaparken, aslında aynı finans firmalarını temsil etmekte uzmanlaşmış bir Wall Street hukuk firmasından izne ayrılmış durumdaydı. Holder döneminde tek bir bankacı hapse girmedi, hatta mahkemeye bile çıkarılmadı. Kabineye katılmadan önce yılda 2,5 milyon dolar civarında kazancı olan Holder 2015'te görevi bıraktıktan sonra tekrar ortaklığını başlattı ve eski ofisine yerleşti.⁵⁹ Holder'i göreve atayan Başkan Obama da seçim kampanyası yardımlarının üçte birini finans sektöründen almıştı elbette.⁶⁰

Küresel ekonomide para kapma fırsatlarının çok fazla olması yüzünden ortaya çıkan ahlak bozukluğu finans sektörüyle de bitmiyor. Artık herkesin bildiği üzere, 1980'lerden beri şirketler dünyasının her yerinde yönetici maaşları aldı başını gitti. Üstelik bu sadece ABD'de de gerçekleşmedi ve aynı süreçte kârlar ya düştü ya da hiç yoktu, genel ekonomik kriz yüzünden işsizlik yükselmiş ve ücretler düşmüştü. Bu konu pek çok farklı şekilde izah edildi, ama suç ortaklarının maaşlarının artırılmasına yardımcı olarak kendi maaşlarının da artmasını sağlayan şirket oligarklarından oluşan sıkı bir ağın için-

müdürü" olarak iş buldu. Ulusal Ekonomik Konsey'in başı olarak Obama yönetimine katılmasının yaygın olarak beklendiği 2008 yılında bu fon ona yarı zamanlı çalışması için hiç de azımsanmayacak 5,2 milyon dolarlık bir ödeme yaptı. Summers aynı yıl içinde çeşitli Wall Street firmalarından "konuşma ödemesi" olarak 2,7 milyon dolardan fazla para topladı. Bu ödemeler arasında Goldman Sachs tarafından bir öğleden sonra etkinliğindeki konuşması için verilen 130.000 dolar da bulunuyordu. Obama, Merkez Bankası'nda Ben Bernanke'nin halefi olarak onu atamayı değerlendirdiği sırada Summers göreve başlama toplantısında gelir kaynaklarını beyan etmek zorunda kalacağı korkusuyla listeden kendisini çıkardı.

59 Bkz. "Eric Holder, Wall Street Double Agent, Comes in from the Cold", *Rolling Stone*, 8 Temmuz 2015, rollingstone.com, son erişim 12 Ağustos 2015.

60 Goldman Sachs 2008'de Obama'nın ikinci en büyük destekçisiydi. Bkz. "Barack Obama (D): Top Contributors, 2008 Cycle", opensecrets.org/PRES08/contrib.php?cid=N00009638, son erişim 7 Aralık 2015. Firmanın CEO'su 2009 ve 2010'da hemen her ay Obama'yı Beyaz Saray'da ziyaret etmişti. Obama yanlısı propagandanın yarattığı kamusal izlenimin aksine küçük bağışlar Obama'nın 2008 kampanyasının masraflarının yüzde 30'undan fazlasını oluşturmuyordu.

deki karşılıklı ilişkilere dair izahlar en inanılır olanlarıdır. Yozlaşmanın başka bir örneği de, görevi bıraktıktan sonra sahip olduğu içeriden bilgileri ve kamusal itibarını satılığa çıkaran siyasi liderlerde görülebilir. Bu liderler bilhassa kamu çıkarını savunduklarının var sayıldığı dönemde edindikleri bağlantıları özel danışmanlık yaparak, lobicilik faaliyeti yürütürken ve hepsinden öte de finans firmalarında çalışırken kullanırlar.⁶¹ Son yıllarda devasa bir küresel sektör haline gelen profesyonel sporlarda da yozlaşma gemi aزیya almış durumda. Her yerde pıtrak gibi biten spor malzemelerini ve son moda ürünleri pazarlama faaliyetleri sporu finanse ediyor. Yüzme ve atletizmin yanı sıra bisikletin de dahil edilebileceği başlıca disiplinlerde en yüksek başarıyı kazanan sporcuların performans artırıcı yasadışı uygulamalar yapan pahalı uzmanların hizmetlerine düzenli olarak başvurduğunu rahatça varsayabiliriz. Kazanan-hepsini-alır anlayışına göre dağıtılan ve dünya çapındaki piyasalarda giderek yükselen para ödülleri için, hatta daha da kazançlı reklam sözleşmeleri için yarışan atletler arasında doping kullanımının yanı sıra uluslararası spor birliklerinin yetkilileri arasında da yozlaşma vardır. Bu yetkililerden bazılarının pozitif çıkan doping testlerini saklama karşılığında sporcuların ya da sporcu menajerlerinin yüklü miktarlar ödediği, şirketlerin ve hükümetlerin de kendi tercih ettikleri yerlerde spor faaliyetlerinin düzenlenmesi için rüşvet verdiği çeşitli kereler haber-

61 Tony Blair'in görevden ayrıldıktan sonra katkıda bulunduğu anlaşmalar ve karmaşık danışmanlık firmaları listesi için bkz. "Tony Blair Has Used His Connections to Change the World, and to Get Rich", *The New York Times*, 5 Ağustos 2014, nytimes.com, son erişim 7 Aralık 2015. Bu habere göre Blair başka kaynaklardan topladığı miktarın yanı sıra "yılda 5 ila 7 milyon doları üç firmadan topluyordu: JP Morgan, Khosla Ventures ve Zurich Insurance Group." Kendi firmalarından biri olan Windrush Ventures Limited 2013 yılında "3,4 milyon dolar kâr etmişti." Blair kabinesinin üyeleri için bkz. Tarik Ali, *The Extreme Centre: A Warning*, Verso, Londra, 2015, s. 45-53. Bu alandaki örneklerin sonu gelmez; anlaşılan yüksek kamu makamları büyük kazanç getiren özel sektör işleri için cıvılcık alanı haline gelmiştir. Almanya konusunda, yordam bilgilerini ve ünlerini rekabet halindeki boru hattı projelerine satan Schröder ve Fischer'i örnek verebiliriz. Fischer, NABUCCO boru hattıyla bağlantılı enerji yatırımlarının yanı sıra "ekolojik meseleler"de Siemens ve BMW gibi şirketlere danışmanlık yapan Fischer & Company adlı danışmanlık firması yoluyla işlerini yürütüyor. Fischer aynı zamanda en büyük Alman gıda zinciri REWE için "tazelik uzmanlığı" hizmeti de veriyor.

leştirildi. Spor yöneticileri aynı zamanda kendi birliklerinin organize ettiği etkinliklerin televizyon haklarını satan firmaların da sahipleri arasında.⁶² Son olarak Volkswagen gibi küresel bir şirkete değineyim (şu tesadüfe bakın ki bu şirket 2010 civarında CEO'su Martin Winterkorn'un maaşını Almanya koşullarında hayal bile edilemeyecek olan yıllık 15 milyon euro'ya çıkarmıştı). 2015'te Volkswagen'in hem müşterilerine hem kamu otoritelerine karşı muazzam bir sahtekârlığı açığa çıktı. Bu sahtekârlığın temel amacı, çevre standartlarını karşılama amacıyla yapılması gereken araştırma ve geliştirme alanında tasarrufa gitmek, doyumluk ve aşırı kapasiteden mustarip olan son derece rekabetçi küresel otomobil piyasasında satışları yükseltebilecek diğer meselelere daha fazla harcama yapmaktır.

Mandeville'in *Masalı*'nın⁶³ aksine finansallaşmış kapitalizm koşullarında hırs gibi bir kişisel ahlak bozukluğu artık sihirli şekilde bir kamusal erdeme dönüşmüyor – onun yerine kapitalizmi en son, sonuççu ahlaki gerekçelendirmesinden bile mahrum bırakıyor. Sermaye sahipleri ve yöneticilerini süsleyip toplumun güvenilir kişileri

62 Eski orta mesafe koşucusu Sebastian Coe'yu, namı diğer Lord Coe'yu ele alalım. Kısa süre önce Coe, yozlaşmışlığıyla ün salan Uluslararası Atletizm Federasyonları Birliği'nin (IAFF) başkanlığına seçildi. Coe birkaç spor malzemesi pazarlama şirketinin sahibi olmanın yanı sıra, Nike'in uluslararası temsilciliğini de yapıyor. Finanstaki yozlaşmayla mukayese edildiğinde tüm bunların küçük balıklar olduğu ortada elbette. Daha ilginç olan konu ise Amerikan hükümetinin şu anda İsviçre merkezli Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği'ne (FIFA) yönelik ciddi suçlamalarda bulunması (şu rastlantıya bakın ki Coe da 2006'dan beri birliğin "etik komitesi"ne üye). Bu suçlamalarla ABD, Amerikan adalet sisteminin küresel yargı gücü olduğunu dünya çapındaki kamuoyuna fiilen ispatlamaya çalışıyor. Bu suçlama dolayısıyla, Eric Holder'in halefi Loretta Lynch birkaç kez İsviçre'de büyük bir gürültüyle sahneye çıktı ve hepsi Latin Amerika'dan olan bir dizi FIFA yetkilisinin tutuklanmasını ve ABD'ye yollanmasını sağladı. Bu konunun boyutlarını anlamak için FIFA'nın 2007'den 2014'e kadar sekiz yılda ortalama yıllık gelirinin 1,2 milyar doları bulduğunu hatırlamak gerek. Aralık 2015'te bu miktarın ne kadarının yozlaşmış şekillerde kullanıldığı ya da toplandığı hâlâ saptanamamıştı. FIFA 1980'lerde başlayan para sağanağı sonrasında genel olarak spor alanındaki en önde gelen yozlaşma örneği gibi görüldüyse, 2008'den sonra Amerikan hükümetinin ciddi müdahalelerde bulunmasının önünü almak için bankaların ödediği toplam mahkeme dışı uzlaşma bedellerinin, FIFA'nın aynı süreçteki toplam gelirinden yaklaşık yirmi yedi kat fazla olduğunu hatırlayın.

63 Kitabın tam adı açıklayıcıdır: Anılar Masalı veya Kişisel Kötülükler Topluma Faydalar Sağlar. (Ç.N.)

olarak göstermenin hiçbir inanılır yönü kalmadı, medyada allanıp pullanan hayırseverliklerin de bir faydası yok artık. Her yere yayılan sinizm kolektif ortak duyunun iliklerine kadar işlemiş, kapitalizmi iyi bağlantıları olan süper zenginlerin daha da zengin olması için kurumsallaşmış bir fırsat sisteminden ibaret görmek son derece sıradan bir şey haline gelmiştir. Burada kelimenin kullanıldığı anlamıyla yozlaşma, hayatın bir gerçeği olarak görülmektedir. Ayrıca eşitsizliğin sürekli artması ve sadece kendini düşünen dar bir oligarşi ile onun servet savunma uzmanlarından oluşan ordusunun siyasal nüfuzu tekeline alması da aynı şekilde algılanıyor. Halkın güvenini kişisel nakde çevirmek rutinleşti ve yine hayatın gerçeği sayılıyor; bu da gelecekteki muhtemel açık çatışma anlarında toplumsal düzeni ahlaki açıdan fiilen savunmasız bırakıyor. Ortak değerlere müracaat eden, güven duymaya yönelik elit çağrılarının, her şeyin satılık olduğu ve olması gerektiğiyle kendisini tanımlayan bir toplumun maddiyatçı-faydacı tanımlamalarıyla beslenen halkta yankı bulması artık beklenemez. Kendilerini ahlaken savunmasız bırakan siyasal ve ekonomik elitler, işler artık kopma noktasına geldiğinde ve hem kendileri hem de temsil ettikleri toplumsal düzen için meşruiyete ihtiyaç duyduklarında büyük bir yaratıcılık göstermek zorunda kalacaktır. Demokratik-kapitalist sistemin giderek istikrarsızlaştığının en uğursuz göstergelerinden biri hem sol hem de sağ kanattan mahut popülist partilerin, mevcut toplumsal elitlere yönelik derin reddediş duyusunu besleyip pekiştirerek yükselişe geçmesidir.⁶⁴

Fetret devri

Kapitalizmin sonu mu geliyor? Asıl sorun, kapitalizmin gözü-müzün önünde çözülüp dağıldığını görsek de yaklaşan bir halef görüyor oluşumuz. Daha önce işaret ettiğim gibi, çözülüp dağılma derken, ekonomik bir rejim olarak kapitalizmin istikrarlı bir toplu-

64 Nispeten gevşek bir tanımlamayla, sol ve sağ popülistler yerli sosyal elitlere karşı derin bir nefreti paylaşırlar. Sağcı popülistler buna ilaveten başka bir "yabancı" insan grubundan da nefret eder.

mun sigortası olma kapasitesinde zaten epeyce bir aşamayı geçmiş bir gerilemeden bahsediyorum. Kapitalist toplum çözülüp dağılıyor, ama daha iyi bir toplumsal düzen için mücadele eden örgütlü bir muhalefetin etkisiyle değil. Daha ziyade kapitalizmin başarısı yüzünden, bu başarının yoğunlaştırdığı iç çelişkiler yüzünden, kapitalizmin hasımlarını çiğneyip geçmesi ve bu süreçte kendi iyiliği için gerekenden daha da kapitalist olması yüzünden içten içe dağılıyor. Düşük büyüme oranı, acayip düzeylere ulaşmış eşitsizlik ve borç dağları; savaş sonrası kapitalizmin ilerleme motoru olan demokrasinin etkisizleşmesi, onun yerini oligarşik neofeodalizmin alması; emek, toprak ve paranın metalaşması önündeki toplumsal engellerin “küreselleşme” tarafından kaldırılması; bireysel başarının giderek daha büyük ödüller almasına yönelik rekabet mücadelesi sırasında yozlaşmanın bulaşıcılaşması gibi sistemik bozukluklar ve buna eşlik eden ahlaki bozulma kültürüyle hızla yaygınlaşan uluslararası anarşi – tüm bunlar bir araya gelerek savaş sonrası kapitalist toplumsal hayat tarzını derinden sarstı ve istikrarsızlaştırdı; üstelik istikrarın tekrar nasıl sağlanacağına ilişkin tek bir ipucu bile yok.

Peki kapitalizm son buluyorsa neden onun yerini alacak yeni bir toplumsal düzen yok? Bir toplumsal düzen ancak elitler artık onu sürdüremez hale geldiğinde yıkılır; fakat enkazın süpürülmesi için yeni bir düzen tasarlayabilecek ve yerleştirmeye heves edecek yeni elitlere ihtiyaç vardır. Şurası açık ki ileri ya da o-kadar-ileri-olmayan kapitalizmin görevlendirilmiş yönetimi kesinlikle fıkirden yoksundur: Gerçek ekonomide büyümeyi teşvik için şuursuzca para üretilmesini düşünün; negatif faiz oranları yardımıyla enflasyonu geri getirme yönündeki umutsuz çabaları düşünün; modern devlet sisteminin periferide amansızca dağılıp parçalanmasını düşünün.⁶⁵ Fakat

65 Burada sistemik entropinin kaynağı, Wallerstein ve diğerlerinin işaret ettiği üzere, küresel kapitalist genişlemenin siyasi ev sahibi sıfatına sahip olan ABD’nin konumunun zayıflaması. Tarihsel açıdan kapitalizm daima güçlü ve hegemonya sahibi bir devletin etkilerinde ilerlemiştir. Bu devlet askerî güç ya da serbest ticarete başvurarak, çoğu durumda da ikisini birden devreye sokarak büyüme için yeni alanlar açar ve hazırlar. Kapitalist gelişme için siyasi hazırlık sadece kapitalizm öncesi ya da karşıt toplumsal düzenlerin yıkılmasını değil, aynı zamanda özel sermaye birikimi yoluyla ekonomik

aynı zamanda pratikte mümkün, ilerlemenin sağlandığı bir geleceği, yenilenmiş bir endüstriyel ya da yeni post-endüstriyel toplumun daha da gelişmesini ve aynı zamanda günümüz kapitalist toplumunun yerini almasını hayal etme noktasında da eksiklik var. Sadece sermaye ve onun yordakçıları değil, muhalefet de kolektif eylem kapasitesinden yoksun. Kapitalizme yön veren kesimler toplumu çürümeden nasıl koruyacaklarını bilmiyor, zaten bilseler de gerekli araçlardan yoksunlar; ama düşmanları da neoliberal kapitalizmin yerine başka bir şeyi nasıl geçirecekleri konusunda fikirleri olmadığını paçaları sıkışınca kabul etmek zorunda kalıyor – Yunan SYRIZA hükümeti örneğinde, 2015'te “Eurogrup” sert oynamaya başlayıp SYRIZA'yı elini göstermek zorunda bırakarak teslim aldığı anda bunu gördük.

Demek ki kapitalizm cehennemine dibine gitmeden önce, yakın gelecekte bir süre arafta kalacak, kendi kendisinin doz aşımı yüzünden ölmüş ya da can çekişmekte olacak, ama kimsede onun çürüyen

ilerlemeyi destekleyecek yeni, “modern” toplumların yaratılmasını da içeriyordu. 1945 sonrasında bunun anlamı “kalkınma” gündemine sahip olan, egemen ama uluslararası serbest ticaret rejimiyle bütünleşmiş seküler devletlerden oluşan küresel bir sistemin kurulmasıydı. Ayrıca gündemde alternatif, muhalif sistemlerin “çevrelenmesi” ve gerekiyorsa ve mümkünse bastırılması da vardı ki bu program ilk bakışta 1989'da zaferini tamamlamış görünüyor. Fakat aslında ABD'nin düşman rejimleri yok etme kabiliyetini korumakla beraber, onların yerine istikrarlı Amerikan yanlısı ve kapitalizm yanlısı rejimler yerleştirme kapasitesini yitirdiği anlaşıldı: *Hegemonyanın sahibi yıkıcı güçlerini korurken yapıcı güçlerini yitirmişti*. Bunun sebeplerini burada ele almak mümkün değil; fakat peş peşe gelen savaşlarda ABD'nin aldığı yenilgilerin ispatlayıcı etkisinin, ayrıca ABD yurttaşlarının çoğunluğu tarafından artık yabancı ülkelerdeki “maceralar” olarak görülen savaşlara yurtçindeki desteğin azalmasını bu sebepler arasında saymak mümkün. Dünyanın geniş kesimlerinde “ulus inşası” başarısız olduğundan, ilk başta hayal edilen kalkınma dostu egemen serbest ticaret devletlerinden oluşan küresel sistemde delikler ve boşluklar büyüyor; *başarısız devletler* kalıcı bir öngörülemez ve yönetilemez siyasal ve ekonomik bozukluk kaynağı oluyor. Bu devletlerin pek çoğunda kökten dinci hareketler kontrolü ele aldı, modernizmi ve uluslararası hukuku reddediyor, artık kendi ülkelerinde kopyalama beklentisinde olmadıkları tüketimci kapitalizme bir alternatif arıyor. Ülke içinde barışçı kapitalist kalkınma umudunu yitirmiş olan diğerleri periferiden merkeze geçerek ileri kapitalizmin bir parçası haline gelmeye çalışıyor. Bu noktada, içinde bulunduğu toplumun kapitalist-tüketimci ana akımının parçası haline gelmekten vazgeçmiş ikinci nesil göçmenlerle buluşuyorlar. Bunun sonuçlarından biri de başka bir göç oluyor; bu sefer periferideki devletsiz toplumları yakan şiddet yeni bir “ilkel isyancılar” sınıfının “terörizmi” biçiminde metropollere göç ediyor.

bedenini yoldan çekme gücü olmayacağı için de epey bir süre etrafta durmaya devam edecektir. Wallerstein'in düşüncesinin aksine Davos ile Porto Alegre arasındaki Manici son karanlığa karşı aydınlıkçı savaş öngörülebilir bir gelecekte gerçekleşmeyecek. Çok daha büyük ihtimalle, uzun bir sistemik çözülme dönemiyle karşı karşıyayız. Bu dönemde toplumsal yapılar istikrarsız ve güvenilmez olacak, bu yüzden de içlerinde yaşayanlar açısından yol gösterici olmaktan çıkacaktır. Üyelerini tek başına bırakan bu türden bir toplum, yukarıda belirtildiği gibi, toplumdan daha düşük bir şeydir. O halde kapitalizmin toplumsal düzeni başka bir düzen değil, düzensizlik ya da entropi doğuracaktır – Antonio Gramsci'nin deyiimiyle “eskinin can çektiği ama yeninin henüz doğmadığı” belirsiz bir süre devam edecek olan tarihsel çağa eşlik eden “muhtelif hastalıklı fenomenlerin ortaya çıktığı bir fetret dönemi”nin habercisi olacaktır.⁶⁶ Üyelerin hayatlarını normalleştirme, onları her türlü kazadan ve garabetten koruma kapasitesine sahip makul tutarlılıkta ve asgari düzeyde istikrarlı kurumlardan yoksun kalmış bir toplumdur burada söz konusu olan. Bu tür bir toplumda yaşamak sürekli doğaçlamalara başvurmaya gerektirir, bireyleri yapının yerine stratejiyi geçirmeye zorlar, oligarklara ve savaş ağalarına bol fırsat sunarken, geri kalan herkese belirsizliği ve emniyetsizliği dayatır. Bu fetret devri bir bakıma 5. yüzyılda başlayan ve günümüzde Karanlık Çağ olarak bilinen uzun döneme benziyor.

Buraya kadarki kısmı özetlersek, kapitalizmin kapitalist toplumun sonunu getirmesinin ardından gelen tarihsel dönem kolektif siyasi kapasitelerden yoksun olacak ki bu da geçiş sürecinin uzun ve kararsız olmasına yol açacak. Kriz artık yeni normal haline gelecek. Üstelik dönüştürücü ya da uyarlanabilir olmayacak bu kriz, kapitalizmi tekrar dengeye oturtmayı ya da yerine daha iyi bir şey geçirmeyi de mümkün kılmayacak. Derin değişiklikler hızla ve sürekli gerçekleşecek, ama öngörülemez olacaklar ve zaten yönetilemeyecekler. Batı kapitalizmi çürüyecek, ama Batı dışı kapitalizm onun

66 *Hapishane Defterleri'*nden: “La crisi consiste nel fatto che il vecchio muore e il nuovo non può nascere... in questo interregno si verificano i fenomeni morbosi più svariati.”

yerini almayacak; küresel düzeyde onun boşluğunu hiç dolduramayacak ve Batılı kapitalizm dışı unsurlar da bunu başaramayacak. Batı dışı kapitalizme örnek verebileceğimiz Çin, pek çok nedenden ötürü kapitalizmin tarihsel ev sahipliğini üstlenemeyecek, ilerlemesi için düzenli bir küresel ortam sağlayamayacak. Keza Çin ile ABD'nin dünyayı kapitalizm için güvenli kılma görevini tatlı tatlı bölüşüp işbirliğine dayalı bir ortaklık kurmaları da mümkün değil. Kapitalizm dışına gelince, günümüzde küresel sosyalist hareket diye bir şey yok; hatta 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında ulusal iktidar mücadelelerinde kapitalizmin karşısında başarıyla savaşan sosyalizme benzer bir şey de yok. Kapitalist dinamizm uzun yıllardır yaptığı gibi kolektif bir düzen oluşumundan ve piyasa dışı kurumların inşa edilmesinden daha hızlı ilerlemeyi sürdürdüğü müddetçe, hem kapitalizmin yönetimini hem de muhalefeti güçsüz bırakıyor ve neticede kapitalizm yeniden doğmıyor, yerine başka bir şey geçemiyor.

Entropi çağı

Sistemik çözülüp dağılma ve bunun neticesindeki yapısal belirlenimsizlik toplumun mikro düzeyinde yeterince kurumsallaşmamış, belirsizliğin gölgesi altında bir yaşama tercüme oluyor. Sürpriz olaylar ve kestirilemez rahatsızlıklar tarafından daima bozulma riski barındıran, o yüzden de bireylerin becerisine, doğaçlama yeteneğine, şansına bağımlı bir yaşam bu. Yetersiz yönetilen bir toplumda bu şekilde yaşamak ideolojik bakımdan özgürlüğe bağlanabilir, katı kurumlar tarafından kısıtlanmamayla özdeşleştirilebilir, kendi özel tercihlerinin peşinde serbestçe koşan ve rıza gösteren bireyler arasında gönüllü anlaşmalar yoluyla özerk bir biçimde inşa edilmiş bir yaşam olarak gösterilip yüceltilebilir. Bu neoliberal anlatının sorunu ise toplumsallaşmadan soyundurulmuş kapitalizmin beraberinde getirdiği risklerin, fırsatların, kazançların ve kayıpların (bunlara biriken avantajların “Matthew etkisi”⁶⁷ de dahildir) son

67 Robert K. Merton, “The Matthew Effect in Science”, *Science*, Cilt 159, Sayı 3810, 1968, s. 56-63.

derece eşitsiz bölüşüldüğünü görmezden gelmesidir elbette. Bu da post-kapitalist fetret devriyle ilişkilendirilen neoliberal yaşama neden daha büyük bir güçle karşı çıkılmadığı, hatta mevcut desteği nasıl olup da alabildiği sorusunu çıkarıyor karşımıza – bu soru antikapitalist muhalefetin “küreselleşme” koşullarındaki yapısal ve bölgesel parçalanmışlığına gönderme yapılarak tatmin edici bir şekilde cevaplanamaz.

İşte “kültür” burada devreye giriyor. Sosyal etkileşimi normalleştirecek kurumlar yol göstericilikten ne kadar uzaklaşırsa, toplumsal düzen açısından kültür o kadar önem kazanıyor. Destekleyici kurumlar olmadığı zaman gündelik hayatı örgütlemenin yükü makrodan mikro düzeye kayıyor; yani asgari düzeyde istikrar ve kesinlik temin etmenin –bir nebze toplumsal düzen yaratmanın– külfeti bireyin üstüne kalıyor.⁶⁸ *Toplumsal sonrası toplumun post-kapitalist fetret dönemindeki* davranışsal programını yönetenler şunlar: rekabetçi kendini geliştirmenin neoliberal ethosu, kişinin pazarlanabilir insan sermayesinin yorulmak bilmeden geliştirilmesi, işe coşkuyla adanmışlık ve artık yönetim elbisesine sığmayan bir dünyanın bünyevi risklerinin neşeli bir iyimserlik ve şakacılıkla kabullenilmesi. Bu programın vazifeşinaslıkla hayata geçirilmesi temel önemde, çünkü *post-kapitalist geçici toplumun* yeniden üretimi, toplumun sistemik mimarisinde giderek büyüyen boşlukları dolduran uysal bireysel eylem repertuvarının ince ipine tutunuyor. Bu yüzden *sabte kurumların* yapısalıcı eleştirisinin yenilenmiş bir kültürelci *sabte bilinç* eleştirisiyle tamamlanması gerekebiliyor. Başkalarının yanı sıra Hans Gerth ve Charles Wright Mills’in de işlediği, şu eski *toplumsal yapı ile toplumsal karakter* arasındaki ilişki konusu da burada anlamlı olabilir.⁶⁹ Buradaki mesele belli bir toplumsal yapının, kendisine uygun bir karakteri nasıl hem üyelerine şart koştuğu hem de var olduğu sürece bu karakteri ürettiğidir. Bu gelenek dahilinde, mevcut fetret devri koşullarında kurumsal desteğin yokluğuna denk düşen, üstelik toplumsal bü-

68 Toplumsal teori de tasdikleyici olmayı arzuladığı ölçüde kurumsalcılıktan rasyonel seçime ya da biyolojik davranışçılığa kayar yahut sürüklenir.

69 Hans Gerth ve C. Wright Mills, *Character and Social Structure: The Psychology of Social Institutions*, Harcourt, Brace, New York, 1953.

tünleşme ve meşruluğa benzer bir şey yaratarak fetret devrinin uzamasına da katkı yapan sosyal karakterin fenomenolojisine kısa bir giriş yapacağım. İlk olarak, son dönemde siyasal-ekonomik söylemde moda olan iki anahtar kavrama dikkat çekmek istiyorum: *bozuculuk* ve *dirençlilik*. Ardından da yetersiz yönetilen post-kapitalizmin nihai çöküşünü geciktirmek için gerekliymiş gibi görünen davranışsal kalıbın dört merkezî özelliğine kısaca değineceğim.

Bozuculuk ve dirençliliğin, toplumsal entropi çağındaki hayatın temel özelliklerini karakterize eden sloganlar olarak hızla yaygınlaşmalarının yanı sıra bir ortak yanı daha vardır: İkisi de aynı anda hem tekinsiz hem de hayırlı çağrışımlar yaparlar. Bozuculuk geleneksel olarak beklenmedik, yıkıcı, hatta şiddet içerikli bir kopuşla ilişkilendirilse de –maruz kalanlar için *felaket* anlamına gelse de– şimdi radikal ekonomik ve toplumsal yenilenmeyi temsil ediyor, hatta fark yaratabilecek tek yenilik gibi görünüyor, zira iş başındaki belli firma ve piyasalara herkesi tatmin edecek şekilde saldırıp onları yok ediyor.⁷⁰ Bu anlamda bozucu olmayan yenilik yeterince yenilikçi değildir, çünkü eskiye gereğinden fazla saygı duyuyor, hatta çok fazla zaiyata yol açmama kaygısıyla hareket ediyordur veya siyaseten eli kolu bağlıdır. Bu yüzden de çağdaş piyasadaki rekabetçi mücadelelerde nal toplamaya mahkûmdur; zira bu mücadelelerde bir şeyin *işe yaraması*

70 Clayton Christensen (*The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, Harvard Business Review Press, Boston, MA, 1997) tarafından icat edilen bu terim daha sonra işletme fakültelerindeki akademisyenler ve müdürler arasında çok popüler oldu. Eleştirel bir değerlendirme için bkz. Jill Lepore, "The Disruption Machine: What the gospel of innovation gets wrong", *The New Yorker*, 23 Haziran 2014. İşletmecilik söyleminde bu kavram özellikle Uber, Alibaba, Airbnb ve Amazon gibi platform firmalarla ilişkilendirilir. Bu firmaların ortak özelliği çalışanlarına düzenli istihdam sunmayı bırakmış olmalarıdır. *Frankfurter Allgemeine Sonntagzeitung*'a göre bozuculuk her zamanki gecikmeyle 2015'te işletmeciliğin moda sözcüklerinden biri olarak Almanya'ya girdi: "Nicht mehr zu zahlen sind die Bücher, Reden, Studien zu dem Thema. Regelmäßig werden die, Disrupter des Jahres' ausgezeichnet. Marketing-Leute können sich besoffen reden über die 'digital disruption', gewöhnliche Beratungsfirmen gönnen sich den Zusatz 'The Disruption Consultancy... Nicht mal Praktikanten sind sonst noch anzulocken: Ready to disrupt? Dann komm zu uns', wirbt ein Arbeitgeber in der Hauptstadt." (Georg Meck ve Bettina Weigunt, 'Disruption, Baby Disruption!', *Frankfurter Allgemeine Sonntagzeitung*, 27 Aralık 2015, faz.net, son erişim 1 Ocak 2016.)

yetmez, hele de başka bir şey daha yüksek *kâr* vaat ediyorsa. Bozuculuk “yaratıcı yıkım”ın neoliberal versiyonu gibi görülebilir: daha amansız daha ani, “toplumsal açıdan uyumlu” olmak üzere esir almaya ya da gecikmeleri kabul etmeye daha isteksiz. Bozucu yenilenme maruz kalanlar açısından felaket anlamına geliyor olabilir, ama küresel kapitalizmin Darwin’ci savaş meydanında ne yazık ki yan hasar olarak onların feda edilmeleri gerekir.

Dirençlilik de bakteriyoloji, mühendislik ve psikolojiden kısa süre önce sosyal bilimlere ithal edilen ve yükselişte olan başka bir terimdir.⁷¹ Siyasal iktisat dağarcığında bu terim ilk bakışta kafa karıştırıcı biçimde hem bireylerin ve grupların neoliberal saldırılara karşı koyma kapasitesi için kullanılır⁷² hem de bir toplumsal düzen ya da düzensizlik olarak neoliberalizmin teorik yoksulluğuna ve 2008’de kendi çöküşünü engellemekte ya da tamir etmekte pratik başarısızlı-

71 Terimi çevreleyen yutturmacalara ve yükselişine yol açan gerçek dünyadaki koşullara ilişkin bir fikir vermek için Wikipedia’nın “Resilience (organizational)” başlıklı maddesinden bir alıntı yapmak istiyorum (en.wikipedia.org/wiki/Resilience_(organizational), son erişim 1 Ocak 2016): “Son yıllarda örgütlenmelerin ömürlerinin düşmesine pratikte verilen bir tepki olarak dirençlilik kavramı üzerinde yeni bir mutabakat meydana geldi. Yönetim kurulları, hükümetler, kural koyucular, hissedarlar, heyetler, tedarikçiler ve müşteriler gibi ana paydaşların güvenlik, hazırlık, risk ve ayakta kalabilme meselelerini etkili bir şekilde ele alabilmek için bu kavrama başvuruluyor.

1. Beklenen ve beklenmeyen zorluklara rağmen bir teşebbüsün (ülke, bölge, örgüt ya da şirket) önalıcı ve kararlı bir tavırla ayakta kalmayı sürdürmesine dirençlilik denir;

2. Dirençlilik savunma ve güvenliğin, koruyucu duruşun ötesine geçer ve kuruluşun krize dayanma ve her türlü saldırıyı püskürtme noktasındaki içsel kuvveti anlamını taşır;

3. Dirençlilik durumunun, risklerinin, zayıflıklarının ve onlarla başa çıkma kabiliyetinin bilincinde olmak, malumatlı taktik ve stratejik kararlar verebilmektir; ve,

4. Dirençlilik nesnel olarak ölçülebilen rekabet ayırtılayıcısıdır (yani daha güvenli, artırılmış paydaş ve hissedar değeri anlamına gelir).

(...) ABD Kongresi’nin önde gelen üyeleri dirençliliği benimsiyor. ABD Temsilciler Meclisi Anayurt Güvenliği Komisyonu Başkanı Bennie Thompson (D-MS) Mayıs 2008’i “Dirençlilik Ayı” ilan etti, zira komisyon ve alt komisyonlar dirençlilik meselesini incelemek üzere bir dizi oturum düzenliyordu. Başkan Obama ve Anayurt Güvenliği Departmanı da dirençliliği anayurt güvenlik politikasının ayrılmaz bir parçası haline getirdi. Şubat 2010’da Anayurt Güvenliği Departmanı’nın yayımladığı Dört Yıllık Anayurt Güvenlik değerlendirmesi dirençliliği hem başta gelen temalardan biri yapmış hem de ABD anayurt güvenlik teşkilatının ana görevlerinden biri ilan etmişti.

72 Peter Hall ve Michele Lamond, (yay. haz.) *Social Resilience in the Neoliberal Era*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

ğına rağmen varlığını sürdürmesi anlamında kullanılır.⁷³ Bu iki anlam birbirine zıt gibi görülebilirse de, bunun illa böyle olması gerekmez; zira bireylerin neoliberalizm koşullarında hayatta kalmasını mümkün kılan pratikler aynı zamanda neoliberalizmin hayatta kalmasına da yardım ediyor olabilir. Dirençliliğin direniş değil, az çok gönüllü ve uyarlanabilir ayarlanma olduğuna dikkat edin. Bireyler gündelik hayatın mikro düzeyinde ne kadar dirençlilik geliştirebilirlerse, makro düzeyde piyasa güçlerinin ürettiği belirsizlikleri tahdit etmek üzere kolektif eylem talebi (neoliberalizmin karşılayamadığı ve karşılamayacağı bir talep) o kadar az olacaktır.⁷⁴

Entropi çağında toplumsal hayat ister istemez bireysel olacaktır.⁷⁵ Piyasa güçleri kolektif kurumları aşındırdığı için her an kazalar olması beklenebilir, kazaları engelleyecek kolektif faillik kaybolmuştur. Herkes kendini savunmaya indirgenmiş, her koyunun kendi bacağından asılması toplumsal hayatın temel ilkesi haline gelmiştir. Risklerin bireyselleşmesi rekabetçi çabalar (“çok çalışma”) ve varsa özel sigorta yoluyla korunmanın da bireyleşmesini doğurur – ya da ilginç bir şekilde aile gibi daha eski, modern öncesi sosyal bağlara iş düşer.⁷⁶ Kolektif kurumların yokluğunda, toplumsal yapıların aşağıdan yukarıya doğru bireysel olarak türetilmesi, “piyasalar”ın yukarıdan aşağıya doğru yapacakları baskıları da öngörmesi ve bunlara uyum sağlaması gerekir. Toplumsal hayat, bireylerin bulabildikleri

73 Vivien A. Schmidt ve Mark Thatcher (yay. haz.), *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013; Aldo Madariaga, *The Political Economy of Neoliberal Resilience: Developmental Regimes in Latin America and Eastern Europe*, doktora tezi, Köln Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 2015.

74 Bulaşıcı hastalıklara benzer şekilde: Sıtmaya karşı dirençlilik arttığında, taşıyıcı sivrisinekleri yok etme zorunluluğu ortadan kalkar.

75 Temel ilkeleri Margaret Thatcher'ın ampirik bir iddia gibi dillendirilen, ama daha ziyade neoliberal proje olarak anlaşılması gereken şiarında sağlam bir şekilde özetlenir: “Toplum diye bir şey yoktur. Erkek ve kadın bireyler, bir de aileler vardır.” *Woman's Own* röportajı, 23 Eylül 1987, margarethatcher.org/document/106689, son erişim 21 Ocak 2016.

76 Kadınların tam zamanlı çalışmasının toplumsal ve ekonomik bakımdan zorunluluk olduğu toplumlarda büyükannelerin küçük çocukların yetiştirilmesine kaçınılmaz olarak ücretsiz yaptığı katkıyı düşünelim. Başka bir örnek de Akdeniz ülkelerinde işsiz gençlerin hâlâ ebeveynleriyle oturması ya da etkin bir işsizlik sigortasının bulunmadığı yerlerde ebeveynlerinin emekli maaşlarıyla yaşamasıdır.

araçlarla ellerinden gelenin en iyisini yaparak kendi çevrelerinde özel bağlantı ağları inşa etmesinden ibarettir. Kişi merkezli ilişki kurmak gönüllü ve sözleşme benzeri yatay toplumsal yapılar yaratır. Bu yapılar esnek ama dayanıksızdır; bir arada kalmalarını ve değişen koşullara göre ânında ayarlanmalarını sağlamak için sürekli “ağ kurmak” gerekir. Bu açıdan “yeni sosyal medya” ideal bir araçtır; bireyler için toplumsal yapılar üretir, zorunlu toplumsal ilişkilerin yerine gönüllü olanlarını geçirmekle kalmaz, *yurttaş topluluklarının* yerine de *kullanıcı ağlarını* geçirir.⁷⁷

Ekonomik krizlerin önünü alan; eşitsizliği sınırlayan; nakde ve krediye güven sağlayan; emeği, toprağı ve parayı aşırı kullanımdan koruyan; ekonomik gücün oligarşik biçimde siyasal güce dönüşmesini önlemek ve açgözlülüğü demokratik bir şekilde kontrol altında tutmak suretiyle serbest piyasalara ve özel mülkiyete meşruluk temin eden kolektif kurallılaştırmanın olmamasına rağmen entropik, bozuk, çıkmaza girmiş post-kapitalist fetret devri toplumunun ayakta kalmasını sağlayan nedir? Sistem bütünleşmesinin bulunmadığı bir dünyada yeni bir düzen yerleşmedikçe, bütün yapılanma yükünü toplumsal bütünleşme taşımak zorundadır. Fetret devrinin toplumsallığından soyundurulmuş kapitalizmi yapısal olarak benmerkezcî, toplumsal açıdan örgütsüz ve siyaseten yetkisizleştirilmiş bireylerin doğaçlama performanslarına bel bağlar. Post-kapitalist sosyal ağların “kullanıcıları”nın entropik toplumsal hayatlarının kırılğan yeniden üretimini sağlamaları ve hem kendilerine hem de başka türlü sürdüremeyecek neoliberal kapitalizme dirençlilik kazandırmaları için onlardan geniş bir tanımlamayla dört davranış tipi talep edilir. Özetleme niyetiyle ve geçici olarak bunlara *başa çıkma*, *umut etme*, *doping yapma* ve *alışveriş yapma* diyebiliriz.⁷⁸ *Başa çıkma* için kısa ve bir hayli

77 Buna gayet uygun bir şekilde, bireyselleştirilmiş sosyal hayatın elektronik altyapısının sahipleri ezici ağırlıkla dev Amerikan şirketleridir. Herkesin ücretsiz ulaşabileceği ortak mallar gibi sundukları şeyler ise aslında tüketici mal ve hizmetleri satıcılarına toplumsal kontrol kiralamakta kullanılan son derece yüksek kâr getiren araçlardır.

78 Buradan itibaren neoliberalizm koşullarında toplumsal hayatın bazı özelliklerine, bilhassa neoliberalizmin bozukluklarından sağ kurtulma mücadelesi veren bireylerden ne beklendiğine dair kısa ve kendime özgü bir özete girişeceğim. Bu konuda şimdiden ortaya çıkmış olan geniş külliyatı burada tartışamayacağım. (Bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Wendy Brown, “Neo-Liberalism and the End of Liberal Democracy”, *Theory and Event*, Cilt 7, Sayı 1, 2003; Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at the*

ayrıntılılandırılmaya muhtaç bir tanımlamayla, yetersiz yönetilen bir sosyal ortamda bireylerin peş peşe başlarına gelen acil durumlarda hep yeni doğaçlamalar ve geçici çözümler bularak tepki vermesi diyebiliriz. Öngörülemeyen ve yönetilemeyen dalgalanmaların yaşandığı bu sosyal ortamda acil durumları normal saymaları, hayatın gerçeği olarak kabul edip teslim olmayı öğrenmeleri gerekir.⁷⁹ Başa çıkma kimi zaman aşırı ölçüde bireysel çaba gerektirse de, kolektif düzeltme organizasyonunu kapsamaz, zira böyle bir organizasyon hem faydasız olarak görülmekte hem de giderek sadece kaybedenlere has bir şey sayılmaktadır.⁸⁰ Başa çıkma aynı zamanda hayatın hep süregiden bir dayanıklılık, icat kabiliyeti, sabır, iyimserlik ve kendine güven sınavı olarak toplumsal olarak inşa edilmesiyle koşut gider. İnsan tek başına zorluklarla mücadele ederken, daima moralini yüksek tutma şeklindeki toplumsal yükümlülüğü yerine getirme kabiliyetinin gelişkinliğine güvenmek zorundadır.

Başa çıkmakta başarı göstermeye, güvenle *umut etme* destek

College de France, 1978-1979, Polgrauve Macmillan, Londra, 2008 [Michel Foucault, *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri, 1978-1979*, çev. Alican Tayla, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2019 (Ç.N.)] Johanna Bockman, *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2011; Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neoliberalism*, Polity Press, Cambridge, 2011; Pierre Dardot ve Christian Laval, *The New Way of the World: On Neo-liberal Society*, Verso, Londra, 2013; Steffen Mau, *Inequality, Marketization and the Majority Class: Why Did the European Middle Classes Accept Neo-Liberalism?* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015.) Benim amacım, kapitalizmin sonundaki fetret devrinde kurumsal eksiklikleri telafi eden mikro düzeydeki eylem kalıplarının hayatı önemine dikkat çekmek sadece.

79 Rekabetçi kendini geliştirme ve en iyi girişimci kimliği edinme yönünde pozitif teşvik sağladığı için övülen istikrarsız istihdam da bunlara dahildir.

80 Bu konuda başka kaynakların yanı sıra mahut “Y kuşağı” hakkında bkz. David Brooks, “The Self-Reliant Generation”, *The New York Times*, 8 Ocak 2016, nytimes.com, son erişim 21 Ocak 2016. Brooks 18 ila 29 yaşında Amerikalılar arasında yapılan bir anketin sonuçlarını özetler: “Yaratıcı dönüşümün soyut bir övgüsünün yapıldığını, ama düzen, emniyet ve istikrar için somut bir açıklık duyulduğunu görüyorsunuz... Y kuşağı kültürünün başka bir çarpıcı özelliği bu gençlerin sadece kendilerine güvenmeye, gevşek ağırlar içindeki bireyciliği evrenin normal düzeni saymaya zorlanmaları. Y kuşağında sosyal güven son derece düşük... Sistemin değişmesini istiyorlar, ama buna yönelik hiçbir kolektif eylem biçimi mevcut değil... Öte yandan devasa bir kültürel patlama yaklaşıyor. Sağlam destekleyici yapılardan Y kuşağındakiler kadar uzak olup mutlu bir orta yaş hayatı sürmek mümkün değil. Bir şeylerin değişeceği açık.”

olur. Umut etme burada bireysel bir zihinsel faaliyet olarak tanımlanmıştır. Duvardaki yazı ne derse desin, çok uzak olmayan muhtemel bir gelecekte kendisini daha iyi bir hayatın beklediğini hayal etmek ve buna inanmaktır umut etmek. Açıklayıcı olmak bakımından, Amerikan siyasi ve kültürel söyleminde kullanıldığı anlamıyla “rüya görmek”ten de bahsedebiliriz: İnsanın hangi şartlarda yaşadığından tamamen bağımsız bir şekilde kendisi için bir rüyası olması topluluk üyeliğinin beraberinde gelen ahlaki bir görevdir, hatta belki de liberal bireycilik koşullarında geriye kalan tek yurttaşlık görevidir. Rüya-rın gerçekdışı olmasına müsaade edilir, hatta bu gerçekdışılık teşvik edilir; bahsi geçen rüya ne kadar naif olursa olsun, birini rüyasından uyandırmaya çalışmak da kabalık, düşüncesizlik sayılır ve toplumsal açıdan kabul edilemez bulunur. ABD’de rüyaların dokunulmazlığı, asla eleştirilemez oluşu belki de siyasi radikalleşmenin ve kolektif eylemin önündeki en büyük engeldir.⁸¹ Umut etmek ve rüya görmek iyimser bir bakış gerektirir ve toplumsal entropi koşullarında yaşam, iyimser olmayı kamusal bir erdem ve yurttaşlık sorumluluğu konumuna yükseltmiştir. Aslında insanların çaresiz hissetmeme yönündeki doğal arzusuna tutunma ve kötümserliği toplumsal açıdan zararlı bir kişisel kusur olarak tanımlama kabiliyetine yaslanma bakımından çözülüp dağılan, yapıdan yoksun kalmış, yetersiz yönetilen post-kapitalizmdeki entropik toplumun, en parlak dönemindeki kapitalizm toplumundan bile daha ileride olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü kavram olan *doping* de işte burada devreye giriyor. Doping hem başa çıkmaya hem de umut etmeye yardımcı olur, üstelik birçok farklı biçim alabilir. İlaç kullanımı ya da uyuşturucu kullanımı açısından iki tip saptayabiliriz: performans artırıcı ve performans ikame edici. Başarı ödülünün yüksek olduğu yerlerde, örneğin kaza-

81 2000 Seçimleri’nin en manidar anket sonucu *Time* dergisinin insanlara gelir sahipleri arasında en üstteki yüzde 1’in içinde olup olmadığını sorunca aldığı cevaplarda yatıyordu. Amerikalıların yüzde 19’u en zengin yüzde 1 içinde olduğunu *Worldia* etmişti ve yüzde 20’si de günün birinde o yüzde 1 içinde olacağına inanıyordu. Bu durumda Bay Gore en tepedeki yüzde 1’in işine gelen bir plana saldırdığında, Amerikalıların yüzde 39’u kendilerinin hedef alındığını hissediyordu. David Brooks, “The Triumph of Hope Over Self-Interest”, *The New York Times*, 12 Ocak 2003, nytimes.com, son erişim 31 Aralık 2015.

nan-hepsini-alır tarzının hâkim olduğu gösteri dünyası ve spor piyasalarında performans artırıcı ilaçlar kullanılır. Ama bu ilaçlar aynı zamanda çok daha düşük gelir seviyelerindeki ama rekabetçi baskıların yıllardır yoğunlaşmakta olduğu orta sınıf meslek sahipleri arasında da yaygındır. Ayrıca sınav sonuçlarının gelecekteki kariyeri ve kazancı belirlediği eğitim kurumlarında da bu ilaçlar kullanılır. Başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da doping ile yozlaşma arasında sıkı bir ilişki vardır. Performansı şu veya bu şekilde artırmak için kullanılan bütün malzemeler ilaç sanayinin yüksek kâr getiren yasal ürünleridir. Öte yandan kaybedenlerin tükettiği performans ikame edici ilaçlar veya uyuşturucular ise dünya çapında ticari ağlar kurmuş suçlular tarafından temin edilir.⁸² Alt sınıftan kullanıcılar çoğu durumda hapishaneye gönderilir ve nispeten pek çoğu da aşırı dozdan ölür.⁸³ Orta sınıftan kullanıcılar, özellikle de ünlü sanatçılar daha iyi tıbbi yardım almakla kalmaz, adli makamlardan da daha yumuşak muamele görür. Büyük ihtimalle bunun sebebi, illegal bile olsa ilaç kullanımı sebebiyle –alt sınıftan işsiz güçsüz takımına hak edilmemiş mutluluk vermekten farklı olarak– insanın üretkenliğini artırmasının, giderek daha fazla bireysel çabayla elde edilen sermaye birikimine bağımlı bir dünyada nispeten kolay bağışlanabilmesidir. Gerçekten de popçular ve aktörler uyuşturucu yüzünden sokakta

82 Alt sınıftan uyuşturucu kullanıcıları tam arzu edildiği gibi miskin ve müptelalığы yüzünden siyaseten işlevsiz olmasına rağmen hem onlar hem de onlara uyuşturucu temin edenler adalet sisteminin sert muamelesine tabi olur. Bunun sebebi performans ikame edici uyuşturucuların, potansiyel bir siyasi kuvvet olan alt sınıfı etkili bir şekilde örgüt-süzleştirmekle beraber, kapitalizmin hayati bir biçimde bağımlı olduğu rekabetçi başarı etiğini baltalayabilecek olmasıdır muhtemelen. Aslına bakılırsa ABD güçlü uyuşturucuların şehirlere akışını boş yere durdurma çabaları dahilinde Latin Amerika'daki koca koca devletleri imha etmeye hazır. Fakat Afganistan gibi bir ülkede Amerikan işgal kuvvetlerinin gözleri önünde eroin üretiminde patlama yaşıyor, zira Amerikan kuvvetleri yerel savaş ve uyuşturucu ağlarının işbirliğinden vazgeçemiyor.

83 ABD'de 2013 yılında 37.947 kişi aşırı uyuşturucu ilaç kullanımından öldü ki bunun yüzde 40'tan biraz azı illegal ilaç kullanıyordu. Uyuşturucu bağlantılı ölümler 2001'de 12.678'di ve sonrasında düzenli olarak yükseldi. 2011'de ilk kez ateşli silah sebebiyle ölümleri aştı. 2013'e gelindiğinde ateşli silah sebebiyle yıllık ölüm sayısı 33.636'ydı. Trafik kazalarında ölüm sayısı aynı süreçte düştü: 2001'de 42.196 iken 2013'te 32.719'du. Veriler, Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nden, Ulusal Karayolları Trafik Güvenlik İdaresi, CNN ve ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmıştır.

eroin tüketenlerle aynı oranda hapse atılsaydı, pek çok filmin ve şarkının parmaklıklar ardında üretilmesi gerekirdi; aynı şey finansal varlık ticareti için de geçerli olabilir. Performans artırıcı ilaçlar ile performans ikame edici ilaçlar/uyuşturucular arasındaki ayırmadan bağımsız olarak bir de enformasyon teknolojisindeki ilerlemeler sayesinde bireylere ulaştırılan ve bireyler tarafından tüketilen coşturucu, iyi hissetmenizi sağlayan pop müzik vardır. Bu pop müzik yoluyla, hayret verecek kadar çok sayıda müşteriye gündelik bazda *sentetik mutluluk* temin edilir.

Son olarak, *alışveriş yapmak*. Günümüzde tüketici malları piyasasının zengin kapitalist ülkelerde büyük ölçüde doygunluğa ulaştığını tekrarlamaya gerek yok. Bu durum kapitalist kârlılık için *ihtiyaçları* giderilmiş bireylerde yeni *arzular* yaratmayı temel önemde kılıyor. Bunlar öyle arzular olmalı ki giderildiği anda yeni arzular yaratmalı.⁸⁴ Ürün tasarımı ve reklam bu alanda önemli araçlar,⁸⁵ ama nihai tüketicilerin gözünün önünde bulunmayan, kolektif dayanışmanın ulaşamadığı yerlerdeki günümüz terhanelerinin mümkün kıldığı düşük fiyatlar da büyük role sahip. Sürekli değişen ve yükselen uygun tüketim standartlarının hükmü altındaki rekabetçi tüketimcilik aynı zamanda bir yandan gelirin sabit kalmasına hatta düşmesine rağmen hep daha çok çalışma motivasyonunu,⁸⁶ diğer yandan çağdaş

84 Sigmund Freud'a göre tatmin edildikçe azalmak yerine yoğunlaşan arzuların en iyi örneği cinselliktir. Bu da çağdaş reklamcılıkta cinselliği artırılmış imgelerin giderek daha utanmazca kullanılmasını, 1970'lerdeki "cinsel devrim"den bu yana feminist protestolara rağmen yaygınlaşmasını açıklayabilir. Hatta erkekler kadar kadınlar da çıplak fotoğraflardan ve hemen her metayla ilişkilendirebildikleri baştan çıkarıcılık gücünden etkileniyor gibi görünmektedir.

85 Mevcut gelişmelere ilişkin klasik bir Marx'çı inceleme için bkz. Wolfgang Fritz Haug, *Kritik der Warenästhetik: Gefolgt von Warenästhetik im Hig 1-Tech-Kapitalismus*, Suhrkamp, Frankfurt, 2009. Ayrıca günümüzde tüketimciliğin yurttaşları özel, sermaye biriktiren şirketlerin müşterilerine nasıl çevirdiğine ilişkin etraflı bir tartışma için bkz. bu kitapta 3. Bölüm.

86 Gösteriş için tüketimciliğin (Veblen) Amerikan versiyonu –"Jones'ların hızına yetişmek"– daha kolektif, "grupçu" yeni Asya tüketimciliği tarafından aşıldı. Bu tüketimcilik dahilinde, güncel "Batılı" refah ve güzellik görünümü standartlarına uymayan biriyle ilişkilendirilmek istemeyebilecek dostları ve aile üyelerini utandırmamak için kişinin o sırada moda olan pahalı yutturmamacayı satın alması, hatta estetik ameliyat olması gerekiyor.

emek piyasasının ve emek sürecinin katı disiplinine boyun eğme motivasyonunu da sağlıyor. Tüketiciler örneğin yeni bir düz ekran televizyon ya da son model cip almak için kredi kullandığında bu baskı daha da artıyor. Bu noktada kapitalist iş disiplininin dayatmak üzere işverenlere bankalar da katılıyor. Dostlar ve aileyle sosyalleşmek için alışverişin vesile olması ve bireyin toplumdaki statüsünün ekonomideki tüketici statüsüyle tanımlanması sebebiyle toplumsal ilişkiler tüketim ilişkileri olarak yeniden tanımlanıyor. Yeni üretim teknolojisinin yanı sıra yeni reklamcılık yöntemlerinin mümkün kıldığı ürün farklılaştırma, özellikle yeni ve güya “sosyal” medyada, sürekli sürümü yükseltilebilen bireyselleştirilmiş metaların tüketiminde birleşen müşteriler topluluğu içinde hem bireysel tekillik hem kolektif özdeşlik hissini bir arada temin eden bir tür toplumsal bütünleşme üretiyor.

Toparlarsak, post-kapitalist fetret devrindeki sosyal hayat ve sermaye birikimi tüketici olarak bireylerin *rekabetçi hedonizm* kültürüne uygun davranmasına bağlıdır. Bu hedonizm kişinin tersliklere ve belirsizliğe karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmasını bir erdem gibi sunuyor. Post-kapitalizm koşullarında sermaye birikiminin sürmesi için bu kültür umut etmeyi ve rüya görmeyi zorunlu kılmak, üretim ve yakıt tüketimini ekonomik büyümedeki düşüşe, eşitsizliğin artmasına, borçluluğun yükselmesine rağmen korumak amacıyla umutları ve rüyaları kullanmak zorundadır. Ayrıca insanların nedensizce mutlu kalmalarını mümkün kılacak teknik desteği sunmalıdır; aynı zamanda da durağan ya da gerileyen maaşlara, ücreti verilmemiş fazla mesaiye ve istikrarsız istihdama rağmen işlerindeki çabalarını sürekli artırmaları için onları motive edecek kesintisiz bir teşvik ve tatmin akışı üretmesi gerekir.⁸⁷ Sistem bütünleşmesi olmayan kapitalizm *yeni Protestan iş etiğini* koruma kapasitesine sahip bir emek piyasası ve emek süreci gerektirmenin yanı sıra, toplumsal açıdan zorunlu bir hedonist tüketimcilik de gerektirir. Coşkulu çok çalışma kültürel bakımdan bireysel değerın sınavı ve kanıtı olarak

87 Sabine Donauer, *Faktor Freude: Wie die Wirtschaft Arbeitsgefühle erzeugt*, Körber-Stiftung, Hamburg, 2015.

tanımlanmak ve kabul edilmek zorundadır ki bu da eşitsizliği çaba ya da beceri farklarıyla açıklayan bir meritokratik dünya görüşüne teka-bül eder. Daniel Bell'in⁸⁸ düşündüğü gibi hedonizmin üretkenlik disiplini baltalamaması için tüketimciliğin cazibesi toplumsal düşüş korkusuyla tamamlanmalı, bu arada para ekonomisinin dışındaki tüketimci olmayan tatmin kaynakları ise hiçe sayılmalı ve itibarsızlaştırılmalıdır. Tüm bunlar emek piyasası yoluyla toplumsal bütünleşme aramaya istekli geniş bir orta sınıfın mevcut olduğunu varsayıyor. Bu sınıf işverenlerin onlardan işleriyle tam özdeşleşme beklentisini karşılamalı, kendilerini adadıkları işin ve hayatlarını yapılandırması umulan mesleklerinin gereklerine göre toplumsal hayatlarını şekillendirmelidir.⁸⁹

Kapitalist sistem bütünleşmesinin sona ermesinin ardından sermaye birikimi ince bir ipin ucunda sallanıyor; kapitalist tüketim ve üretim kültürüne bireylerin toplumsal entegrasyonunun mümkün olduğu kadarıyla etkili olmasına ihtiyacı var. Kurumsal dayanakların dağılması karşısında post-kapitalist sermaye birikimi, bir yandan kültürün yapının arkasında kalmasına ya da uzun zaman önce çözülmüş bir yapının yerine geçmesine bağımlıdır; diğer yandan da parçalanmış rekabetin ve üretim ve tüketim araçlarına istikrarsız, çok kolayca yitirilebilen erişimin birleşik baskısı altında gelişen alternatif bir kültürün zorluklarına bağımlıdır. İdeolojinin, özellikle de belirsizlik içinde yaşamının özgür yaşamak diye yüceltilmesinin burada merkezî önemi vardır. Neoliberal ideolojik anlatılar örtmece- li bir yeniden yorum yoluyla kurulu düzenin çöküşünü, bireysel özerklik üzerine inşa edilmiş özgür toplumun gelişi olarak sunmakla kalmaz, kurumsallıktan uzaklaşmayı da bir *zorunluluk: imparatorlu- ğundan özgürlük imparatorluğuna* doğru tarihsel ilerleme olarak su- nar. Fetret devrinin sürebilmesi için bu devirde yaşayanların bir za-

88 Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, Basic Books, New York, 1976.

89 Tam da bu kategorideki insanların –giderek daha yüksek eğitim derecelerine ulaşan disiplinli yatırımcıların– istihdam olanakları Randall Collins'in öngördüğü üzere yapay zekanın yükselişiyle kökten engellenecektir (*Kapitalizmin Geleceği Var mı?*, s. 48-85). Bunlar post-kapitalist fetret devrinin çekirdek oy tabanıdır ve onların yok edilmesi gü- nümüz örgütsüz kapitalizminin özünü teşkil eder.

manlarki kapitalist toplumun enkazını –kişisel becerilerini göstermek ve şansları yaver giderse zengin olmak üzere macera yaşanacak– bir oyun sahası olarak deneyimleme konusunda sürekli yüreklendirilmesi gerekir. Kolektif kurumların eli kolu bağlandığında, düzensizliğin de kendiliğinden bir düzen gibi gösterilmesi, kolektif kuralardan ve yükümlülüklerden uzak bireysel rasyonel seçime ve bireysel haklara dayalıymış gibi sunulması gerekir. Neoliberal bir her koyun kendi bacağından asılır anlayışı için ideolojik coşku imalatı artık işe yaramaz olduğunda, orta sınıf istihdamı Collins’in öngördüğü gibi büyük bir krize girdiğinde ya da genel olarak yaygın düzensizlik büyük ölçekte başladığında ve bireysel projelerle ihtirasları cidden hüsrana uğrattığında, post-kapitalist fetret devri bir sona ulaşabilir ve yeni bir düzen doğabilir.

KAPİTALİZM NASIL SONA ERECEK?

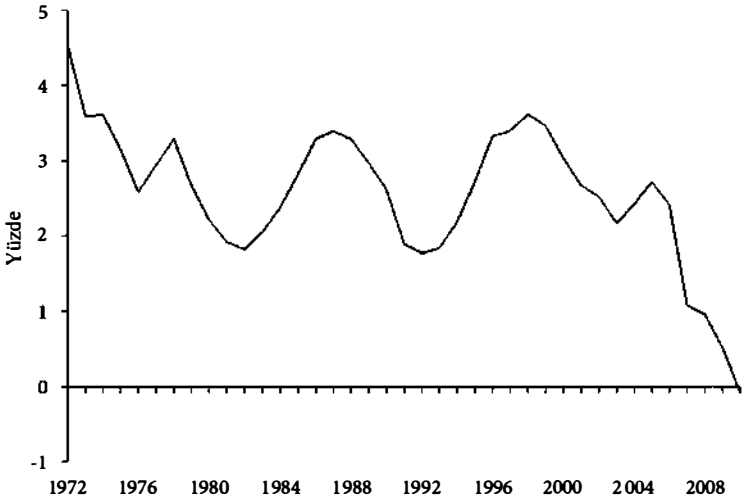
Kapitalizmin kritik durumda olduğu bugün yaygın bir görüş. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana en zorlu dönemden geçtiği düşünülüyor.¹ Geriye baktığımız zaman, 1970'lerin ortasında savaş sonrası refahın bitişiyle başlayan uzun bir siyasi ve ekonomik bozulmalar silsilesi içinde 2008 çöküşünün sadece en son vaka olduğunu görüyoruz. Art arda gelen krizlerin her biri öncekilerden daha ciddiydi, giderek iç ilişkileri güçlenen küresel ekonomi yoluyla krizler daha geniş bir alana daha hızlı yayılıyorlardı. 1970'lerin küresel enflasyonunu 1980'lerde kamu borcundaki yükseliş izledi. 1990'lardaki mali konsolidasyona da özel sektör borçlanması ciddi bir yükseliş eşlik etmişti.² Son 40 yıl içinde dengesizlik, gelişmiş sanayi dünyasının hem ulusal hem de küresel düzeyinde normal koşul olarak kabul edildi. Aslına bakılırsa zaman içinde savaş sonrası OECD kapitaliz-

1 Bu metnin bir versiyonu 23 Ocak 2014'te British Academy'deki Anglo-German Foundation Lecture'da sunuldu. Şurada da yayımlandı: *New Left Review*, Sayı 87, Mayıs/Haziran 2014, s. 35-64.

2 Bu argümanları *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism* kitabında daha etraflıca ele aldım.

minin krizleri öyle yaygınlaştı ki doğaları bakımından salt ekonomik olmadıkları giderek daha iyi anlaşılıyor. Bu da daha eski bir kapitalist toplum nosyonunun, yani özel sermaye birikiminin kesintisiz ilerleyişine hayati düzeyde bağımlı bir toplumsal düzen ve yaşam tarzı olarak kapitalizm nosyonunun yeniden keşfini sağlıyor.

Kriz belirtileri çok; ama zengin, çok sanayileşmiş –daha doğru- su giderek sanayisizleşen– kapitalist ülkelerde en önde gelen üç uzun vadeli trend var. Bunlardan birincisi ekonomik büyüme oranının inatla düşmeye devam etmesi ki 2008 olaylarıyla birlikte düşme hızı daha da arttı (Şekil 1.1). Birincisiyle bağlantılı ikinci trend ise önde gelen kapitalist ülkelerdeki toplam borçluluğun da bir o kadar inatla yükselmesi. Bu ülkelerde hükümetler, özel kişiler ve finans alanının içindeki ya da dışındaki firmalar 40 yıldan uzun süredir finansal borçlanmaları üst üste yığmayı sürdürdü (ABD için bkz. Şekil 1.2). Üçüncü trend ise 30-40 yıldır borcun yükselişi ve büyümenin düşüşünün yanı sıra gelir ve zenginlik bakımından ekonomik eşitsizliğin yükselişte olması (Şekil 1.3).

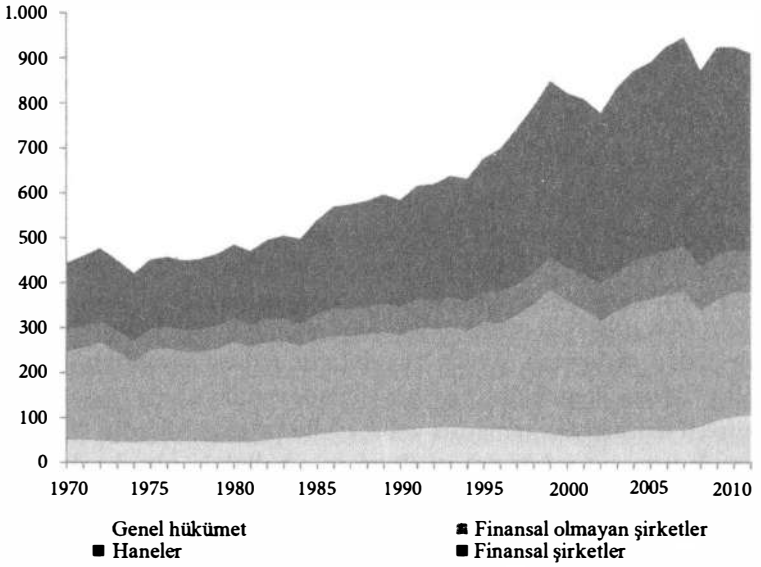
Şekil 1.1: OECD üyesi 20 ülkenin ortalama yıllık büyüme oranları, 1972-2010.*

*Beş yıllık hareket ortalaması
Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm

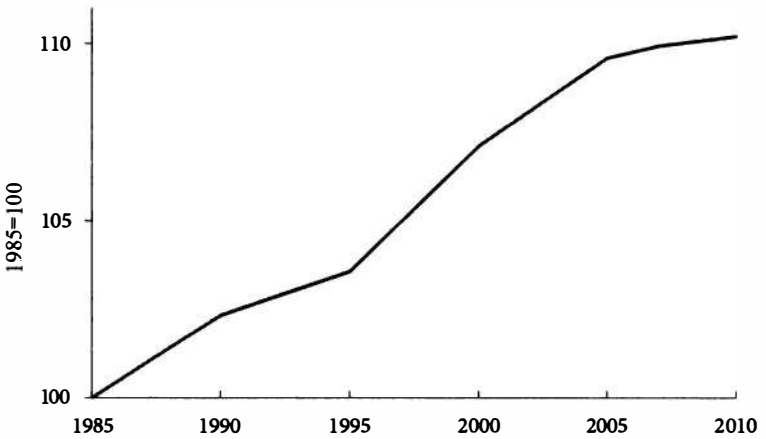
Kapitalizmin faydalarından bir kısmını sermayesi olmayanlara dağıtan düzenli büyüme, sağlam para ve bir nebze sosyal eşitlik, kapitalist siyasal iktisadın ihtiyacı olan meşruluğu temin etmesi için uzun zamandır ön şartlar olarak görülüyordu. Bu açıdan en telaşlandırıcı olan, sözünü ettiğim üç kritik trendin birbirini güçlendiriyor olma ihtimalidir. Büyümedeki gerilemenin nedenlerinden birinin eşitsizlikteki artış olabileceğine dair dağlar kadar kanıt vardır; neticede eşitsizlik hem üretkenlikteki iyileştirmelere köstek olur hem de talebi zayıflatır. Düşük büyüme de bölüşüm mücadelelerini yoğunlaştırarak eşitsizliği artırır, yoksullara verilecek tavizlerin zenginler açısından maliyetini artırır, zenginlerin serbest piyasalara hâkim olan “Matta prensibi”ne katı bir biçimde uyulmasında her zamankinden daha ısrarcı olmasına yol açar. Bu prensip şöyledir: “Çünkü kimde varsa, ona daha çok verilecek ve o bolluk içinde olacak. Ama kimde yoksa, kendisinde olan da elinden alınacak.” Üstelik borcun artışı da ekonomik büyümenin gerilemesini durdurmakta başarısız olmakla kalmaz, finansallaşmayla bağlantılı yapısal değişiklikler yoluyla eşitsizliği şiddetlendirir – ki zamanında bu yapı da durgunlaşan ücretler ve sosyal hizmetlerdeki kesintilerin yol açtığı gelir eşitsizliği artışının ücretliler ve tüketiciler açısından telafisini amaçlamıştır.

Zararlı trendlerin kısır döngüsü gibi görünen bir şey sonsuza dek devam edebilir mi? Kısır döngüyü kıracak karşıt kuvvetler var mı – ne-redeyse 40 yıldır ortaya çıkmayan bu tür kuvvetler ileride de ortaya çıkmazsa ne olur? Krizlerin kapitalizmde yeni olmadığını, hatta kapitalizmin daha uzun vadeli sağlığı için gerekli olabileceğini tarihçiler bize söylüyor. Fakat onlar döngüsel hareketlerden ya da rastlantısal şoklardan söz ediyorlar; bunlardan sonra kapitalist ekonomiler en azından geçici olarak yeni bir dengeye geçebiliyor. Ne var ki, bugün gördüğümüz şeyi geriye dönüşlü olarak ele aldığımızda, aşama aşama ilerleyen sürekli bir çöküşle, uzadıkça uzayan ama giderek daha içinden çıkılmaz hale gelen bir durumla karşılaşyoruz. Arada bir *Reinigungskri-*

3 Yeni Ahit, “Matta”, 25:29. Bunun bir toplumsal mekanizma olarak ilk tanımlandığı yer şurasıdır: Robert Merton, “The Matthew Effect in Science”. Teknik terim ise birikimli üstünlüktür.

Şekil 1.2: ABD’de sektörlere göre borçların GSYİH’ye oranı, 1970-2011.
Kaynak: OECD Ulusal Hesaplamaları

Şekil 1.3: Gini Katsayısı yükselişi, OECD ortalaması.
Kaynak: OECD Gelir Dağılımı Veritabanı

se’den çıkmak başkadır; iç içe geçmiş uzun vadeli ardışık trendleri ke-sintiye uğratmak başka. Giderek düşen büyümenin, giderek artan eşitsizlik ve borcun sonsuza dek sürdürülemeyeceğini, üstelik bir araya gelince doğası bakımından sistemik –karakteristik özelliklerini tahay-yül etmekte güçlük çektiğimiz– bir krize yol açabileceğini kabul eder-sek bir tersine dönüşün yaklaştığına dair işaretler bulabilir miyiz?

Yeni bir geçici çözüm

Bu noktada haberler iyi değil. Savaş sonrası kriz silsilesinin zirve-ye ulaştığı 2008’den bu yana altı yıl geçti. Uçurumun anısı hâlâ tazey-ken, ortalık aynı sahnenin tekrarlanmasıyla dünyayı koruyacak “re-formlar”a dair talepler ve planlardan geçilmiyordu. Her türden ulus-lararası konferanslar, zirveler, toplantılar birbirini kovalayıp durdu, ama altı yıl sonra bunlardan hemen hiçbir sonuç çıkmamış durumda. Bu arada felaketin kaynaklandığı finans endüstrisi tam anlamıyla to-parlandı: Kârlar, kâr payları, maaşlar ve primler eski haline dönerken, yeniden kurallara bağlama konusu uluslararası müzakerelerin ve yerel lobi faaliyetleri içerisinde kayboldu gitti. En başta ABD olmak üzere devletler paradan para kazanma endüstrilerinin pençesinde kalmayı sürdürdü. Bu endüstrilerde merkez bankalarındaki dostları tarafından –bunların en öne çıkanlarından biri de eski Goldman Sachs çalışanı olan ve ECB’nin dümenine geçen Mario Draghi’ydi– onlar adına hiç yoktan yaratılan ucuz paraya boğuluyorlar; bu parayı da ya elde tutu-yor ya da kamu borcuna yatırıyorlar. Büyümede kan kaybı sürüyor, emek piyasalarında da öyle; daha önce görülmemiş ölçüde likidite ekonominin canlandırılmasını sağlayamadı; eşitsizlik giderek daha da hayret verici yüksekliklere ulaşıyor: Düşük de olsa büyümenin getir-diği kazanca gelir sahiplerinin en üstteki yüzde 1’i el koyuyor – orada da aslan payını onların çok az bir kesimi alıyor.⁴

4 Bkz. Emmanuel Saez, “Striking It Richer: The Evolution of Top Incomes in the United States”, 2 Mart 2012, Saez’in UC Berkeley’deki kişisel web sayfasından ulaşılabilir; Facundo Alvaredo, Anthony Atkinson, Thomas Piketty ve Emmanuel Saez, “The Top 1 per cent in International and Historical Perspective”, *Journal of Economic Perspectives*, 2013, Cilt 27, Sayı 3, s. 3-20.

Gerçekten de iyimser olmak için pek az sebep varmış gibi görünüyor. OECD kapitalizmi bir süredir serbestçe itibari para enjeksiyonuyla, sonsuza dek devam etmeyeceğini mimarlarının herkesten iyi bildiği bir nicel genişleme politikası koşullarında sürüp gidiyor. Aslına bakılırsa gerek Japonya’da gerekse ABD’de bu alışkanlığı bırakmak için 2013’te birkaç girişimde bulunuldu, ama tepki olarak hisse fiyatları hızla düşüşe geçince, süreç içinde kazandığı adla “azaltım” bir süre için ertelendi. Haziran ortasında Basel’deki BIS’ –bütün merkez bankalarının anası– “nicel genişleme”nin artık sona ermesinin zorunlu olduğunu duyurdu. Bankanın yıllık raporunda işaret edildiği kadarıyla merkez bankaları krize ve yavaş toparlanmaya tepki olarak bilançolarını genişletmiş, bunlar “artık kriz öncesi düzeyin yaklaşık üç katına ulaşmıştı – ve yükselmeye devam ediyordu.”⁵ Bu yönelim “finansal çöküşü önlemek” için daha önce zorunlu olsa da, artık hedef “hâlâ durgun ekonomilerde güçlü ve sürdürülebilir büyümeyi geri getirmek olmalıydı.” Ne var ki bu da merkez bankalarının kapasitesini aşıyordu; bu bankalar,

yetkililerin ve halkın istediği ve beklediği gerçek büyüme yoluna ekonomileri yeniden sokmak için ihtiyaç duyulan yapısal ekonomik ve finansal reformları gerçekleştiremez. Toparlanma sırasında merkez bankasının kısa vadeli kredi mekanizmalarının yaptığı şey zaman kazandırmaktır... Fakat zaman iyi kullanılmadı, zira düşük faiz oranları ve alışılmadık politikalar özel sektörün kaldırmaçlarını düşürmeyi ertelemesini kolaylaştırdı, hükümetlerin bütçe açıklarını finanse etmesini kolaylaştırdı, reel ekonomide ve finansal sistemde ihtiyaç duyulan reformları yetkililerin geciktirmesini kolaylaştırdı. Neticede ucuz para sayesinde tasarruf etmektense borçlanmak daha kolaydır, vergilendirmektense harcamak daha kolaydır, değişmek yerine aynı kalmak daha kolaydır.

Görünüşe bakılırsa Bernanke döneminde ABD Merkez Bankası bile bu görüşü paylaşıyordu. 2013 yazının sonunda kolay para za-

5 Uluslararası Ödemeler Bankası. (Y.N.)

6 BIS, *83. Yıllık Rapor*, 1 Nisan 2012-31 Mart 2013, Basel 2013, s. 5.

manın sona erdiğine dair işaretler bir daha verilir gibi oldu. Gelgelim, eylülde, beklenen yüksek faiz oranlarına dönüş bir kez daha ertelendi. Sunulan sebep “ekonomi”nin umulduğu kadar “güçlü” görünmediğiydi. Küresel hisse fiyatları derhal yükseldi. Daha geleneksel bir para politikasına dönmedeki zorluğun asıl sebebi ise BIS gibi uluslararası bir kuruluşun –şu aralar– siyasi açıdan daha zayıf ulusal merkez bankalara kıyasla daha serbestçe açıklayabileceği türdendir elbette. Mevcut durumda sınırsız para arzıyla kapitalizmi sürdürmenin tek alternatifi neoliberal ekonomik reformla kapitalizmi canlandırmaya çalışmaktır. BIS’in 2012-2013 Yıllık Raporu’nun ikinci alt başlığında bu durum gayet iyi özetlenmiştir: “Esnekliği Artırmak: Büyümenin Bir Anahtarı”. Bir başka deyişle, çoğunluk için acı ilaç, azınlık içinse teşviklerin artırılması.⁷

Demokrasiyle yaşanan sorun

Modern kapitalizmin krizi ve geleceğiyle ilgili tartışmanın demokratik siyasete dönmesi gereken yer burasıdır. Kapitalizm ve demokrasi uzun zaman boyunca rakip sayıldıktan sonra, savaş sonrası mutabakat bunları uzlaştırmamanın yolunu bulmuş gibi görünüyordu. 20. yüzyılın epeyce bir kesiminde sermaye sahipleri özel mülkiyeti kaldıracak demokratik çoğunluklardan korkarlarken, işçiler ve işçi örgütleri de kapitalistlerin kendi imtiyazlarını savunmak için otoriter düzene dönüşü finanse etmesini beklediler. Ancak Soğuk Savaş dünyasında kapitalizm ile demokrasi aynı hizaya gelebildi, zira ekonomik ilerleme sayesinde işçi sınıfından çoğunlukların serbest piyasa ve özel mülkiyet rejimini kabullenmesi mümkün olmuş, dolayısıyla demokratik özgürlüğün serbest piyasalardan ve kâr etmekten ayrılmayacağı, hatta bunlara bağımlı olduğu görüntüsü ortaya çıkmıştı. Fakat günümüzde kapitalist ekonomi ile demokratik yönetimin uyuşabilirliğine dair şüpheler çok daha güçlü bir şekilde geri döndü. Siyasetin yaşamlarında bir değişiklik yapmayacağı hissi sıra-

7 Neoliberal “reformlar”ın neyi başardığını görmenin zor olduğu ABD ve İngiltere gibi ülkelerde bu yol daha da faydasız olabilir.

dan insanlar arasında artık çok yaygın. Bu durumun yansımaları kendine yeten ve kendine hizmet eden, kendilerine ve politikalarına “hiçbir alternatif bulunmadığı” iddiasında birleşen bir siyasal sınıfa yönelik sıradan insanlara hâkim olan çözüm olamama, yetersizlik ve yozlaşma algısında görmek mümkün. Sonuçlardan biri seçimlere katılım oranlarının düşmesi ile seçmen değişkenliğinin yükselmesi; dolayısıyla “popülist” protesto partilerinin yükselmesi ve hükümet istikrarının yaygın olarak yitmesi sebebiyle daha da büyük bir seçmen fragmentasyonunun ortaya çıkması.⁸

Savaş sonrası demokrasinin meşruluğunun temelinde, devletlerin piyasalara müdahale etme ve yurttaşların çıkarına gelecek şekilde sonuçları düzeltme kapasitesine sahip olduğu varsayımı yatıyordu. Eşitsizliğin uzun yıllar boyunca artmasının yanı sıra 2008 krizi öncesinde, sırasında ve sonrasında hükümetlerin gösterdiği iktidarsızlık bu konuda şüphe yarattı. OECD demokrasilerindeki hükümetler ve siyasi partiler küresel piyasa ekonomisinde giderek varlıklarının anlamsızlaşmasına tepki olarak, “demokratik sınıf mücadelesi”nin post-demokratik eğlencelik siyasete dönüşmesini mutlu mesut tribünden seyrettiler.⁹ Bu sırada kapitalist siyasal iktisadın savaş sonrası Keynes’çilikten neoliberal Hayek’çiliğe doğru dönüşümü pürüzsüzce ilerledi: Yukarıdan aşağıya yeniden bölüşüm yoluyla ekonomik büyüme vaat eden bir siyasal formülden, aşağıdan yukarıya yeniden bölüşümle büyüme uman bir siyasal formüle geçildi böylece. Keynes’çilik döneminde ekonomik bakımdan üretken sayılan eşitlikçi demokrasi, çağdaş Hayek’çilikte verimliliğin önünde bir engel sayıldı. Hayek’çilikte büyüme için gereken şey piyasaların –ve gerektirdiği kümülatif avantajın– yeniden bölüşümcü siyasi bozulmalardan yalıtılmasıdır.

Mevcut antidemokratik retoriğin merkezî konularından biri, 1970’lerden beri kamu borcunda görülen hayret verici yükselişe de yansdığı üzere, çağdaş devletin mali krizidir (Şekil 1.4). Kamu borcu-

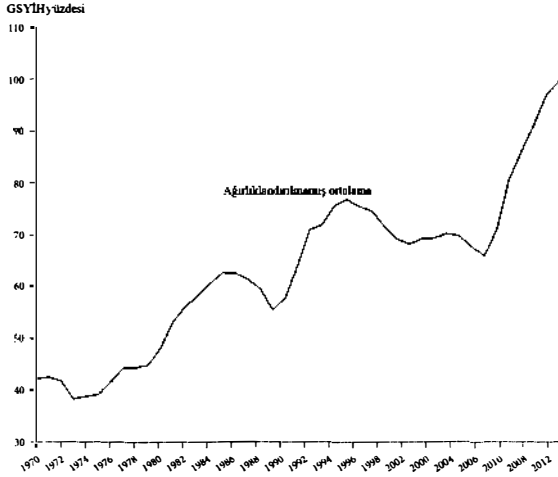
8 *Politics in the Age of Austerity.*

9 Walter Korpi, *The Democratic Class Struggle*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1983; ve *Post-Democracy.*

nun artması, toplumun “ortak havuzu”nu sömürerek olanaklarının üstünde yaşam süren seçmen çoğunluklarına ve miyop seçmenlerin desteğini sahip olmadığı parayla satın alan fırsatçı politikacılara atfedildi.¹⁰ Ne var ki, mali krize yeniden bölüşümcü demokrasinin aşırılıklarının yol açmış olamayacağı, kamu borcunun yükselişi ile seçimlere katılımındaki gerilemenin çakışmasından da anlaşılabilir. Bilhassa gelir ölçeğinin en düşük kesiminde katılımın azalması ile sendikalaşmanın gerilemesi, grevlerin bitmesi, sosyal yardımlarda kesintiler yapılması, gelir eşitsizliğinde patlama yaşanması bir araya gelerek tam bir çıkmaza yol açtı. Kamunun mali durumunun kötüleşmesiyle asıl *ilişkilendirilmesi* gereken, en yüksek gelir düzeyindekilere ve şirketlere yönelik vergi oranlarında gerçekleşen “reformlar” neticesinde (Şekil 1.6) genel vergilendirme düzeylerinin düşmesi (Şekil 1.5), vergi sistemlerinin giderek gerileyen bir nitelik kazanmasıydı. Üstelik vergi gelirinin yerine borcu geçiren hükümetler eşitsizliği daha da artırmıştı, zira paralarına artık el koymayacağı veya koyamayacağı, ancak borç alabileceği kesimlere güvenli yatırım fırsatları sunuyorlardı. Vergi mükelleflerinin aksine, devlet tahvili alanlar devlete ödedikleri paranın sahibi olmaya devam ediyor, hatta aslında faiz de alıyordu ki bu faiz giderek artan oranlı olmaktan çıkan vergilendirme üzerinden ödeniyordu; bu tahvilleri çocuklarına da miras bırakabiliyorlardı. Üstelik kamu borcunun yükselişi, devlet harcamalarında kesintiler yapmak ve kamu hizmetlerini özelleştirmek için siyaseten argüman haline getirilebilir ve getiriliyor; bu da kapitalist ekonomide yeniden bölüşümcü demokratik müdahaleyi daha da sınırlandırıyordu.

Piyasa ekonomisinin demokratik müdahaleden kurumsal bir biçimde korunması son 20-30 yılda büyük ilerleme kaydetti. Sendikalar her yerde geriledi ve pek çok ülkede neredeyse kökü kurutuldu. Bilhassa ABD ekonomi politikası, bağımsız –yani demokratik olarak hesap vermeyen– merkez bankalarına devredildi. Bu merkez bankalarının en başta gelen kaygısı da finans piyasalarının sağlığını ve iti-

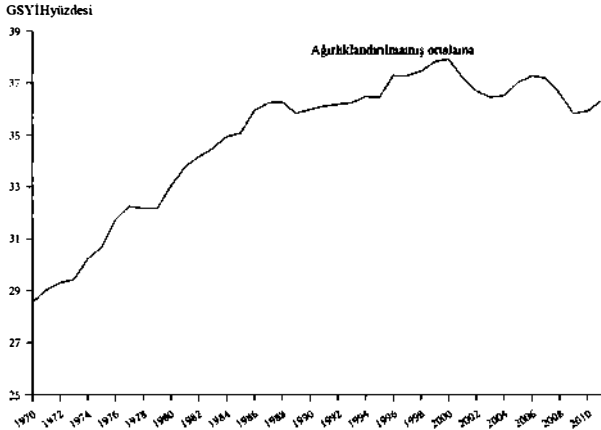
10 Bu, mali krize dair James Buchanan ve ekolü tarafından güçlü bir şekilde ortaya konan kamu kercihî görüşüdür; örneğin bkz. Buchanan ve Gordon Tullock, *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962.

Şekil 1.4: Kamu borcunun GSYİH'ye oranı, 1970-2013.

Dahil olan ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD.

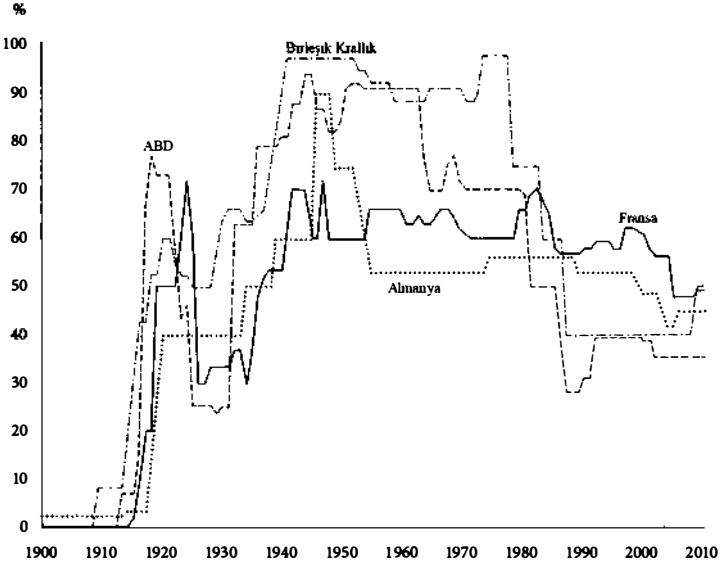
Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm, Sayı 95

Şekil 1.5: Toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ye oranı, 1970-2011.

Dahil olan ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD.

Kaynak: OECD Gelir İstatistikleri

Şekil 1.6: En yüksek marjinal gelir vergisi oranları, 1900-2011.

Kaynak: Facundo Alvaredo, Anthony Atkinson, Thomas Piketty and Emmanuel Saez, "The Top 1 per cent in International and Historical Perspective", *Journal of Economic Perspectives*, Cilt 27, Sayı 3, 2013.

barını korumaktı.¹¹ Avrupa'da ulusal ekonomi politikaları –ücret belirleme ve bütçe oluşturma dahil olmak kaydıyla–, halkın demokrasininin erişimi dışında kalan Avrupa Komisyonu ve ECB gibi ulusüstü faillerin giderek daha fazla hükmü altına giriyor. Bu durum Avrupa kapitalizmini fiilen demokrasiden uzaklaştırıyor – ama elbette siyasetten uzaklaştırmıyor.

Yine de kâr bağımlısı sınıflar arasında, iğdiş edilmiş çağdaş haliyle bile olsa demokrasinin, rejimlerinin toparlanması için gereken

11 BIS de dahil olmak üzere pek çok merkez bankasının uzun süre özel mülkiyette kaldığı ya da hâlâ özel mülkiyet olduğu sıklıkla unutuluyor. Örneğin İngiltere Merkez Bankası ve Fransa Merkez Bankası ancak 1945 sonrasında kamulaştırıldı. 1990'larda pek çok ülkede gündeme gelen merkez bankası "bağımsızlığı" da bir tür yeniden özelleştirme olarak görülebilir.

neoliberal “yapısal reformlar”a izin verip vermeyeceği konusunda hâlâ şüpheler var. Sıradan yurttaşlar gibi elitler de demokratik yönetime ve bu yönetimin piyasanın emirlerine göre toplumları yeniden biçimlendirmeye uygunluğuna –gerçi tamamen zıt sebeplerle– güvenini kaybediyor. Kamu tercihinin demokratik siyaseti kötöleyen, fırsatçı siyasetçilerin ve onların müşterilerinin hizmetinde piyasa adaletinin yozlaşması olarak tanımlayan görüşleri elitler arasında ortak anlayış haline geldi – demokratik siyasetten arındırılmış piyasa kapitalizminin daha verimli olmakla kalmayıp daha erdemli ve sorumluluk sahibi olacağı inancı için de aynı şey söylenebilir.¹² Çin gibi ülkeler, “küreselleşme”nin meydan okumaları olarak nitelenen durumlar karşısında eşitlikçi sınırlara sahip çoğunlukçu demokrasilerden çok daha donanımlı olan otoriter siyasi sistemlere sahip oldukları için övülüyor – bu alandaki retorik, iki savaş arasındaki yıllarda Alman ve İtalyan faşizminin (hatta Stalinist komünizmin) görünüşte üstün ekonomik yönetimleri nedeniyle övülmesini giderek daha çok andırmaya başladı.¹³

Neoliberal ana akımın siyasi ütopyası şimdilik piyasa düzeltici güçlerden azade ve aşağıdan yukarı “teşvik uyumlu” yeniden bölüşümü destekleyen bir “piyasayla uyumlu demokrasi.”¹⁴ Hem Batı Avru-

- 12 Colin Crouch’un işaret ettiği üzere, reel biçiminde neoliberalizm dev çokuluslu firmaların siyaseten son derece sağlam bir oligarşisidir elbette; bkz. *The Strange Non-Death of Neoliberalism*.
- 13 Bkz. Daniel A. Bell, *Beyond Liberal Democracy: Political Thinking for an East Asian Context*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2006; Nicolas Berggruen ve Nathan Gardels (yay. haz.), *Intelligent Governance for the 21st Century: A Middle Way between West and East*, Polity, Cambridge, 2012.
- 14 “Piyasayla uyumlu” tabiri Angela Merkel’denidir. Şansölyenin kamusal retoriği kasten anlamı karartmak ve gizemleştirmek üzere tasarlanmış gibi duruyor. Özgün Merkelcesiyle konuya dair 2011 Eylül’ünde yaptığı açıklama şöyledir: “Wir leben ja in einer Demokratie und sind auch froh darüber. Das ist eine parlamentarische Demokratie. Deshalb ist das Budgetrecht ein Kernrecht des Parlaments. Insofern werden wir Wege finden, die parlamentarische Mitbestimmung so zu gestalten, dass sie trotzdem auch marktkonform ist, also dass sich auf den Märkten die entsprechenden Signale ergeben.” Kabaca bir çevirisi şöyle olabilir: “Kesinlikle bir demokraside yaşıyoruz ve bundan çok memnunuz. Bu bir parlamenter demokrasidir. Dolayısıyla bütçe hakkı parlamentonun merkezi haklarından biridir. Bu bakımdan parlamentonun ortak kararlarını aynı zamanda piyasayla uyumlu olacak, piyasada ilgili sinyallerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir tarzda şekillendirmenin yollarını bulacağız.”

pa'da hem de ABD'de bu proje şimdiden epeyce ilerleme kaydetmiş olsa da, projenin destekçileri, savaş sonrası mutabakatlardan miras alınan siyasal kurumların bir noktada yeniden halk çoğunluğunun eline geçeceğinden, krize neoliberal çözüme doğru ilerlenmesini engelleyecek bir son dakika çabası gösterileceğinden endişe duymayı sürdürüyorlar. Bu yüzden de eşitlikçi demokrasinin iktisadi etkisizleştirilmesi için elitlerin yaptığı baskı insafsızca sürdürülüyor: Avrupa'da bunun aldığı biçim siyasal-ekonomik kararların ECB gibi ulusüstü kurumlara ve devlet liderlerinin bulunduğu zirvelere bırakılması oluyor.

Kapitalizm uçurumun kıyısında mı?

Kapitalizmin günü geçti mi? “Modern kapitalizm”in hem teknokratik olarak yönetilen hem de demokratik olarak denetlenen “karma ekonomi” olarak yürütülebileceği fikri 1980’lerde terk edildi. Daha sonra neoliberal devrimde toplumsal ve ekonomik düzen “piyasa güçlerinin serbest işleyişi”nin bahşettiği bir şey olarak yeniden tasavvur edildi. Ama 2008 çöküşüyle birlikte, kendi başına dengeye ulaşan ve kendi kendini düzenleyen piyasa vaadi de itibarsızlaştı, yerine de yeni bir akla yakın siyasal-ekonomik yönetim formülü gelmedi. Bu bile başlı başına krizin sistemikleştiğinin belirtisi olarak görülebilir; üstelik kriz uzadıkça daha da sistemik hale gelmektedir.

Büyümenin yavaşladığı, eşitsizliğin ve borcun arttığı –ayrıca 1970’lerden bu yana enflasyon, kamu borcu, finansal çöküş belalarının peş peşe geldiği– yıllar ışığında bakıldığında, kapitalizmi sadece başlangıcı değil sonu da olan bir tarihsel fenomen olarak yeniden düşünmenin zamanı geldi de geçiyor bence. Bunun için yanıltıcı toplumsal ve kurumsal değişim modelleriyle yollarımızı ayırmamız gerek. Kapitalizmin sonunun Leninist tarzda bir hükümetin ya da merkez komitenin emriyle geleceğini düşünmeye devam edersek, kapitalizme sonsuz gözüyle bakmaktan başka yol kalmaz. (Aslına bakılırsa Moskova’da merkezileşmiş komünizm bir kararnameyle sonlandırılabilirdi ve sonlandırıldı.) Kapitalizmin yerine kolektif kararla

hızır gibi yetişen yeni bir tasarlanmış düzenin geçeceğini tahayyül etmek yerine, kapitalizmin kendi kendine çökmesine izin verirsek işler değişecektir.

Kapitalizmin sona yaklaşması hakkında düşünürken, yerine ne geçirmenin önerildiği sorusuna cevap verme sorumluluğunu kabul etmemeyi öğrenmemiz gerektiğini düşünüyorum. Tarihsel bir devir olarak kapitalizmin ancak yeni ve daha iyi bir toplum ufukta belirttiği ve insanlığın ilerlemesi için bu toplumu hayata geçirmeye devrimci özne hazır olduğu zaman sona ereceği düşüncesi Marksist –daha doğrusu modernist– bir önyargıdır. Bu düşünce neoliberal küreselci devrim sırasında kolektif failliğin, hatta böyle bir faillik umudunun yok edilmesinden sonra ortak kaderimiz üzerinde hayal bile edemeyeceğimiz ölçüde siyasal kontrolümüzün bulunduğunu varsayar. Kapitalizmin *Götterdämmerung*'uyla¹⁵ karşı karşıya olduğu iddiasının geçerli olması için ne alternatif bir geleceğe dair ütopyacı bir vizyona ne de insanüstü bir öngörü kabiliyetine gerek vardır. Kapitalizmin geçmişte kaç kez ölü ilan edildiğinin farkında olmama rağmen ben tam da bu iddiada bulunacağım. Aslında başlıca kapitalizm teorisyenlerinin hepsi, kapitalizm teriminin 1800'lerin ortalarında kullanıma girmesinden beri kapitalizmin yakında son nefesini vereceğini yazmıştır. Bu iddia sadece Marx ya da Polanyi gibi radikal eleştirmenleri değil, aynı zamanda Weber, Schumpeter, Sombart ve Keynes gibi burjuva teorisyenleri de kapsıyor.¹⁶

Bir şeyin gerçekleşeceğine dair makul öngörülere rağmen o şeyin gerçekleşmemesi, hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği anlamına gelmez. Bu konuda tümevarımsal bir kanıtlama yapılamaz. Üstelik bu sefer işlerin farklı olduğunu düşünüyorum; bunun belirtilerinden biri de kapitalizmin usta teknisyenlerinin dahi bugün sistemi nasıl tekrar bir bütün haline getireceklerine dair fikrinin olmaması –örneğin ABD Merkez Bankası yönetim kurulunun 2008'deki değerlen-

15 Wagner'ın *Nibelung Yüziüğü* dörtlümesinin dördüncü ve son kısmı *Götterdämmerung*'da yüzüğün laneti nedeniyle tüm tanrılar ölür ve dünya için yeni bir çağ açılır. (Y.N.)

16 Demek ki tarih beni haksız çıkarırsa, en azından arkadaş çevrem iyi olacak.

dirmelerinin yeni yayımlanan detaylarına¹⁷ ya da yukarıda sözü edilen merkez bankalarının “nicel genişleme”yi sona erdirmek için çaresizce doğru ânı aramalarına bakabiliriz. Fakat bu sadece problemin yüzeyidir. Yüzeyin altında kapitalist ilerlemenin onu sınırlandırarak istikrar kazandırabilecek her türlü failliği artık neredeyse yok etmiş olması yatar; yani bu da demek oluyor ki sosyoekonomik bir sistem olarak kapitalizmin istikrarı *Eigendynamik*’inin¹⁸ dengeleyici karşıt güçler –sermaye birikimini toplumsal denetime tabi tutan kolektif çıkarlar ve kurumlar– tarafından kısıtlanmasına bağlıdır. Bunun anlamı kapitalizmin fazla başarılı olarak kendi kuyusunu kazabileceğidir. Bu noktayı aşağıda daha ayrıntılı olarak işleyeceğim.

Kapitalizmin sonuna dair –şimdiden başladığını düşündüğüm bu sona dair– benim zihnimdeki görüntü, kendine has sebeplerle ve sürdürülebilir bir alternatifi yokluğuna rağmen kronik aksamalar yaşayan bir toplumsal sistem görüntüsüdür. Kapitalizmin tam olarak ve nasıl yok olacağını ve arkasından ne geleceğini bilemesek de, önemli olan ekonomik büyüme, toplumsal eşitlik ve finansal istikrar konusunda yokuş aşağı gidişi tersine çevirmesi, ayrıca bunların birbirini daha da aşağı çekmesine son vermesi beklenebilecek bir kuvvetin bulunmaması. 1930’ların aksine günümüzde kapitalist toplumlara yeni bir tutarlı kurallar bütünü ya da *régulation* verecek herhangi bir politik-ekonomik formülü ne sağda ne de solda görmek mümkün. Toplumsal bütünleşme ve sistem bütünlüğü tamir edilemeyecek kadar zarar görmüş, giderek de daha fazla bozulacakmış gibi görünüyor.¹⁹ Zaman geçtikçe gerçekleşme ihtimali giderek artan şey, küçük ve o kadar da küçük olmayan işlevsel bozuklukların sürekli birikmesi; bunların ölümcül olması gerekmiyor, ama çoğu tamir edilemez durumda ve tek tek ilgilenilemeyecek kadar çoğaldıklarında daha da tamir edilemez olacaklar. Bu süreçte bütünün parçalarının birbiriyle

17 Gretchen Morgenson, “A New Light on Regulators in the Dark”, *The New York Times*, 23 Nisan 2014. Bu makale “2008’de her yaklaşan felaket karşısında bir merkez bankası nasıl karanlıkta kaldığına dair rahatsız edici bir tablo” sunar.

18 (Alm.) Özdinamik, içsel dinamik. (Y.N.)

19 Bu konuda bkz. “Social Integration and System Integration”, *Explorations in Social Change*, s. 244-257.

uyumu giderek azalacak; her türden sürtünme artacak; beklenmedik sonuçlar her seferinde daha da çapraşık nedensellik hatları boyunca yayılacak. Belirsizlik çoğaldıkça çoğalacak; her türden kriz –meşruiyet, üretim ya da her ikisi de– hızla birbirini takip ederken öngörülebilirlik ve yönetilebilirlik daha da azalacak (uzun yıllardır azaldığı gibi). Eninde sonunda, derin ve anomik bir bozgun halindeki toplumsal düzenin ürettiği gündelik felaketlerin ağırlığı altında, kısa vadeli kriz yönetimi için icat edilen sayısız geçici çözüm çöküverecek.

Kapitalizmin sonunu bir olaydan ziyade süreç olarak tasavvur etmek, kapitalizmi nasıl tanımlayacağımız sorusunu gündeme getiriyor. Toplamlar, organizmaların öldüğü şekilde ölmeyen karmaşık varlıklardır: Toptan imha gibi nadir bir istisnaya süreksizlik daima bir tür sürekliliğin içine gömülü durumdadır. Bir toplumun sona erdiğini söylerken, örgütlenişinin temeli saydığımız bazı özelliklerinin yok olduğunu kastederiz; başka özellikleri ise pekâlâ varlığını sürdürrebilir. Kapitalizmin hayatta mı, can çekişmekte mi yoksa ölmüş mü olduğunu saptamak için onu kolektif yeniden üretimini sağlama alan modern bir toplum²⁰ olarak tanımlamayı öneriyorum. Bu sağlama alma, sermaye birikimi peşinde bireysel olarak rasyonel ve rekabetçi kâr azamileştirmenin kasıtsız bir yan etkisi olmalı, özel sahipli sermaye ile metalaşmış emek gücünü bir araya getiren “emek süreci” yaşanmalı ve böylece özel günahların kamusal faydalara dönüştüğü Mandeville tipi vaat gerçekleşmelidir.²¹ İşte bu vaadi çağdaş kapitaliz-

20 Yahut Adam Smith'teki haliyle “ilerici” bir toplum – para ekonomisinin büyüklüğüyle ölçüldüğünde prensipte sınırsız olan üretkenlik ve refahın artırılmasını hedefleyen bir toplum.

21 Diğer kapitalizm tanımlarında örneğin kapitalist ticari piyasa mübadealesinin barışçıl doğasına vurgu yapılır: bkz. Albert Hirschman, “Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive or Feeble?”, *Journal of Economic Literature*, Cilt 20, Sayı 4, 1982, s. 1463-1484. Bu tanımlama şiddet içermeyen “serbest ticaret”in tipik olarak kapitalist sistemin merkeziyle sınırlı olduğunu, tarihsel ve mekânsal periferide ise şiddetin gemi ayağına aldığını ihmal eder. Örneğin özel şiddetin hâkim olduğu yasadışı piyasalar (uyuşturucu, fuhuş, silah vs.) muazzam miktarda para üreterek yasal yatırımlarda kullanılıyor – ilkel birikimin bir versiyonu. Üstelik meşru kamusal ve yasadışı özel şiddet sıklıkla birbirine karşılıyor ve bu sadece kapitalizmin hudutlarında değil, periferideki işbirlikçilerine destek veren merkezdekiler sayesinde de gerçekleşiyor. Ayrıca merkezde muhaliflere karşı ve anlamlı bir varlık gösterdikleri sırada sendikalara karşı kullanılan kamusal şiddeti de hesaba katmak gerek.

min artık yerine getiremeyeceğini savunuyorum – dolayısıyla kendini yeniden üreten, sürdürülebilir, öngörülebilir ve meşru bir toplumsal düzen olarak tarihsel varlığı sona ermiştir.

Bu şekilde tanımlanan kapitalizmin yok oluşu büyük ihtimalle kimsenin planına göre gerçekleşmeyecek. Çürüme arttıkça ister istemez siyasal protestolara ve çok yönlü kolektif müdahale girişimlerine yol açacak. Ama uzun bir süre için bunlar muhtemelen Luddist tipte şeyler olarak kalacak: yerel, dağınık, eşgüdüksüz, “ilkel” – yeni bir düzen yaratamadan düzensizliği artıracak, en iyi ihtimalle yeni bir düzenin gelişine istemeden yol açacak. Bu türden uzun vadeli bir krizin hiç de az sayılamayacak miktarda reformist ya da devrimci faillik fırsatı doğuracağı düşünülebilir. Ne var ki, örgütsüz kapitalizm sadece kendini değil muhalefeti de örgütsüzleştiriyor, onu kapitalizmi yenecek ya da kurtaracak kapasiteden de yoksun bırakıyor. Demek ki kapitalizmin sona ermesi için kendi yıkılışını temin etmesi gerek ki bana kalırsa tam da böyle bir şeye tanık oluyoruz.

Pirus zaferi

Peki ama karşısında artık adını anmaya değer bir muhalefet kalmadığına göre kapitalizm tüm kusurlarına rağmen neden krize girsin ki? Komünizm 1989’da çöktüğünde, bunun kapitalizmin nihai zaferi olduğu, “tarihin sonuna” gelindiği görüşü yaygındı. 2008 sonrasında bile eski sol her yerde yok olmanın eşiğindeyken, yeni bir yeni sol şu âna dek ortaya çıkmadı. Kitleler, nispeten iyi durumda olanların yanı sıra yoksullar ve güçsüzler de, tüketimciliğin pençesine düşmüş görünüyor; kolektif mallar, kolektif eylem ve kolektif örgütlenme iyiden iyiye ömrünü doldurmuş gibi. Şehirdeki tek oyun olarak kalan kapitalizmin başka hiçbir sebepten değilse bile seçeneksizlikten sürüp gitmemesi için nasıl bir gerekçe olabilir? Tüm meşum tehlike belirtilerine rağmen ilk bakışta kapitalizmin ölümünü ilan etmeye izin vermeyen çok şey var gibi görünüyor. Bilhassa halka yönelik eğlenceler ve siyasi baskının yardımıyla insanların eşitsizlik meselesine alışması mümkün olabilir. Üstelik paranın sahiplerine sağlam para temin etme çabasıyla sosyal harcamalarda kesinti yapan

ve kamusal hizmetleri özelleştiren hükümetlerin yeniden seçilmesinin bolca örneği vardır. Doğal çevrenin bozulması ise insan ömrüyle kıyaslandığında yavaş ilerlediğinden, bu bozulmayla yaşamayı öğrenirken bir yandan da onu inkâr etmek mümkündür. Zaman kazanmayı sağlayacak hidrolik kırma gibi teknolojik ilerlemeler asla görmezden gelinemez, ayrıca tüketimciliğin yatıştırma gücünün sınırları varsa bile bu sınırların yanına bile yaklaşmadığımız ortada. Üstelik daha fazla zaman ve yaşam tüketen çalışma rejimlerine uyum sağlamak rekabetçi bir meydan okuma, bir kişisel başarı fırsatı gibi görülebilir. İyi bir yaşamın kültürel tanımları daima son derece eğilip bükülebilir olmuştur. En azından kapitalizm yanlısı yeniden eğitimi zora sokan radikal ya da dinî unsurlar bastırılabilirdi, alaya alınabilirdi veya başka bir şekilde marjinalleştirilebilirdi sürece bu tanımların metalaşmanın ilerleyişine uydurma amacıyla daha da esnetilmesi pekâlâ mümkündür. Son olarak, günümüzdeki durgunluk teorileri sadece Batı veya sadece ABD için geçerlidir; Çin, Rusya, Hindistan ya da Brezilya için geçerli değildir – ekonomik büyümenin hudutları bu ülkelere genişliyor olabilir, kapitalist ilerlemeye açılmayı bekleyen engin bakir topraklara gidilebilir.²²

Benim cevabım, muhalefetin bulunmamasının aslında kapitalizm açısından avantajdan ziyade külfet olabileceğidir. Toplumsal sistemler iç heterojenlik sayesinde, bir başka deyişle onları sistemin sürdürülebilmesi için ulaştırılması gereken başka hedefleri dışlayarak tek bir hedefe kendini adamaktan koruyan örgütleyici ilkeler çoğulluğu sayesinde serpilip güçlenirler. Bildiğimiz haliyle kapitalizm kâr ve piyasa egemenliğini dengeleyen karşıt hareketlerin ortaya çıkışından büyük fayda sağlamıştır. Sosyalizm ve sendikacılık metalaşmayı

22 Gerçi bu ülkelerin ekonomik performansları ve yakın gelecekteki durumlarına ilişkin son dönemdeki değerlendirmeler iki-üç yıl öncesine nazaran hiç de coşkulu sayılmaz. Son dönemde öforik “BRIC” söyleminin yerini “Kırılğan Beşli”nin (Türkiye, Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya; Landon Thomas Jr., *The New York Times*, 28 Ocak 2014) ekonomik geleceğine ilişkin endişeli sorgulamalar aldı. Çin kapitalizminde biriken sorunlara ilişkin haberlerin de sıklaşması, başka şeylerin yanı sıra yerel ve bölgesel yönetimlerin geniş çaplı borçlanmasına işaret ediyor. Kırım krizinden bu yana Rus ekonomisinin yapısal zayıflığına ilişkin şeyler de duyuyoruz.

frenlemiş, kapitalizmi kendi kapitalist olmayan temellerini –aileler ve cemaatler içindeki güven, iyi niyet, özgecilik, dayanışmayı vs.– yok etmekten alıkoymuştur. Keynes’çilik ve Fordizm döneminde kapitalizmin az çok sadık muhalefeti bilhassa durgunluklar sırasında toplam talebi sağlama aldı ve istikrarına yardımcı oldu. Hatta koşulların uygun olduğu yerlerde işçi sınıfı örgütlenmesi sermayeyi daha ileri üretim anlayışlarını hayata geçirmeye zorlayarak “üretkenlik kamçısı” işlevi gördü. Geoffrey Hodgson kapitalizmin ancak tam anlamıyla kapitalist olmadığı müddetçe –yani “zorunlu katışıklıklardan” kendini ve içinde bulunduğu toplumu arındırmadığı müddetçe– ayakta kalabileceğini savunurken bunu kastediyor.²³ Bu açıdan bakıldığında kapitalizmin muhalefetini yenilgiye uğratması belki de aslında bir Pirus zaferidir; kimi zaman uygunsuz durumlar yaratsa da aslında onu destekleyen dengeleyici güçlerden arındırmıştır. Muzaffer kapitalizm kendi kendisinin en büyük düşmanı haline gelmiş olabilir mi?

Metalaşmanın hudutları

Bu olasılığı ele alırken Karl Polanyi’nin piyasa genişlemesinin toplumsal sınırları fikrine geri dönmek isteyebiliriz. Polanyi’nin, emek, toprak (ya da doğa) ve paradan oluşan üç “hayalî meta” anlayışının altında bu fikir yatar.²⁴ Hayalî meta arz ve talep yasalarının ancak kısmen ve biçimsizce geçerli olduğu, hatta belki de geçerli olma-

23 “Her sosyoekonomik sistem, yapısal olarak ona benzemeyen en az bir alt sisteme yaslanarak işlevli olabilir. Üretim tarzlarının bir arada var olan çoğulluğu hep sürmelidir ki bir bütün olarak toplumsal formasyon değişimle başa çıkmak için gerekli yapısal çeşitliliğe sahip olabilsin.” Geoffrey Hodgson, “The Evolution of Capitalism from the Perspective of Institutional and Evolutionary Economics”, Hodgson, Geoffrey ve diğ., (yay. haz.), *Capitalism in Evolution: Global Contentions, East and West*, Edward Elgar, Cheltenham, 2001, s. 71 ve devamı. Aynı fikrin o kadar işlevselci olmayan bir formülasyonu için benim “faydalı kısıtlama” kavramıma bkz.: “Beneficial constraints: On the Economic Limits of Rational Voluntarism”, Hollignsworth, Rogers ve Robert Boyer (yay. haz.), *Contemporary Capitalism: The Embeddedness of Institutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 197-219.

24 *The Great Transformation*, s. 68-76.

dığı bir kaynak olarak tanımlanır; dolayısıyla ancak sınırları dikkatle çizilmiş ve kurallara bağlanmış bir şekilde meta muamelesi görebilir, çünkü tam anlamıyla metalaşması onu ya yok edecek ya da kullanılmaz hale getirecektir. Ne var ki piyasalar, özgün alanları olan maddi mallar ticaretinin ötesine genişleme, metalaşabilir olup olmadığına bakmaksızın hayatın tüm alanlarına yayılma –ya da Marx’çı tabirle sermaye birikimi mantığı içinde kapsama– yönünde bünyevi bir eğilime sahiptir. Bu yüzden piyasanın genişlemesi kısıtlayıcı kurumlar tarafından engellenmezse daima kendi kendisinin altını oyma, ayrıca kapitalist ekonomik ve toplumsal sistemin yaşama olanaklarını da ortadan kaldırma riski taşır.

Aslında göstergelere bakılırsa günümüzde piyasa genişlemesi Polanyi’nin hayalî metalarının üçü açısından da kritik bir eşiğe ulaşmış durumda, zira bu metaları tam piyasalaşmaktan koruyan kurumsal sigortalar bir dizi cephede aşınmış bulunuyor. Tüm ileri kapitalist toplumlarda emek konusunda yeni bir zaman rejimi, özellikle de toplumsal ve ekonomik ilişkiler ve uğraşlar arasında yeni bir zaman taksimi arayışının; doğayla ilişki bakımından sürdürülebilir bir enerji rejimi arayışının; paranın üretimi ve taksimi için istikrarlı bir finansal rejim arayışının arkasında bu varmış gibi görünüyor. Her üç alanda da toplumlar, kapitalist toplumsal düzenin temelinde yer alan ve kişisel zenginleşme sıfatıyla kurumsallaşan genişleme mantığına²⁵ daha etkili sınırlar koymak için el yordamıyla çabalıyor. Bu sınırlamalar, istihdam sisteminin insan emeği üzerindeki, kapitalist üretim ve tüketim sistemlerinin sonlu doğal kaynaklar üzerindeki, finans ve bankacılık sisteminin giderek karmaşılaşan para, kredi ve borç piramitlerine insanların güveni üzerindeki giderek daha talepkâr hale gelen hak iddiaları çevresinde geliyor.

Polanyi’nin üç kriz alanına tek tek baktığımızda, 2008’de küresel ekonomiyi çökertenin paranın aşırı metalaşması olduğuna dikkat çekebiliriz: Sınırsız ucuz kredi arzının giderek daha sofistike finansal “ürünler”e dönüşmesi o sırada akla hayale sığmayacak boyutlarda

bir emlak balonuna yol açtı. 1980’ler itibarıyla ABD finans piyasalarının kurlsızlaştırılması, paranın özel üretimine ve pazarlanmasına Büyük Buhran’dan sonra konan kısıtlamaları kaldırmıştı. Sürece verilen isimle “finansallaşma”, küresel kapitalizmin aşırı kapsamlı hale gelmiş hegemonyasının ekonomisinde büyüme ve kârlılığı toparlamanın son yolu gibi görünüyordu. Ne var ki, paradan para kazanma endüstrisi bir kez serbest kalınca muazzam kaynaklarının epeyce büyük bir kısmını harcayarak ihtiyat kurallarının daha da çok kaldırılması, var olan kuralların da iğdiş edilmesi için lobicilik yapmaya koyuldu. Eski P-M-P rejiminden yeni P-P rejimine geçişin devasa riskleri bugünden dönüp bakınca kolayca görülebiliyor, tıpkı bankacılık sektörünün orantısız büyümesiyle bağlantılı olarak eşitsizliğin sürekli artma eğiliminin görülebiliyor olması gibi.²⁶

Doğayla ilgili olarak ise kapitalist sonsuz genişleme ilkesi ile sonlu doğal kaynaklar arasındaki artık yaygın olarak algılanan gerilimin yarattığı rahatsızlık artıyor. Çeşitli türden neo-Malthus’çu söylemler 1970’lerde popülerleşti. İnsan bu söylemler hakkında ne düşünürse düşünsün, hatta şu anda bazılarının vaktinden önce panik yarattığı düşünülse de, zengin kapitalist toplumların enerji tüketim kalıplarının insan yaşamının temel önkoşullarını ortadan kaldırmadan dünyanın geri kalanına yayılamayacağını kimse ciddi ciddi inkâr edemez. Görünüşe bakılırsa bir yanda doğanın giderek daha hızlı tüketilmesi diğer yandan teknolojik yenilenme –doğal malzemelerin yerine yapaylarınin geçirilmesi, çevreye verilen zararın önlenmesi ya da tamir edilmesi, biyosferin kaçınılmaz bozulmasına karşı barınaklar icat edilmesi– arasında bir yarış şekilleniyor. Kimsenin cevap veremediği soru ise, C.B. MacPherson’ın tabiriyle “mülkiyetçi bireycilik”in hükmü altındaki toplumlarda bunun için potansiyel olarak gereken devasa kolektif kaynakların nasıl harekete geçirileceği.²⁷ Rekabetçi üretim ve tüketim dünyasında

26 Donald Tomaskovic-Devey ve Ken-Hou Lin, “Income Dynamics, Economic Rents and the Financialization of the US Economy”, *American Sociological Review*, Cilt 76, Sayı 4, 2011, s. 538-559.

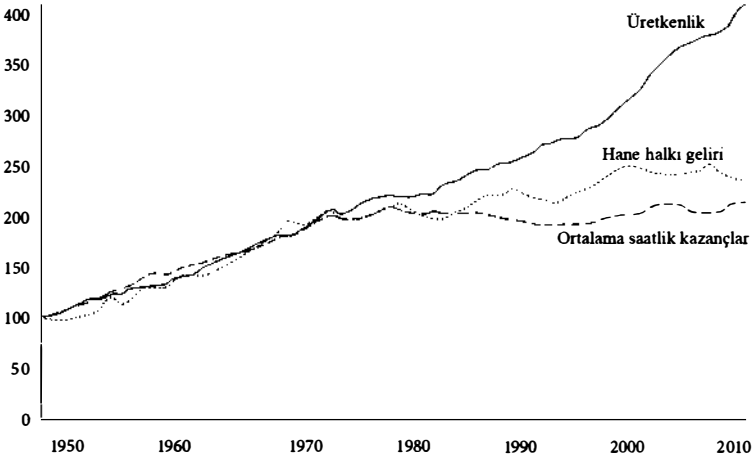
27 C.B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Clarendon Press, Oxford, 1962.

yaşanabilir bir çevrenin kolektif iyiliğini hangi aktörler ve kurumlar sağlayacak?

Üçüncüsü, insan emeğinin metalaşması kritik bir noktaya ulaşmış olabilir. Uluslararası rekabet koşullarında emek piyasalarının kuralsızlaşması çalışma saatlerinin genel sınırlandırılması konusunda daha önce var olan her türlü beklentiyi dağıttı.²⁸ Aynı zamanda istihdamı da nüfusun giderek daha büyük bir kesimi için daha güvencesiz hale getirdi.²⁹ Kısmen “aile ücreti”nin kaybolmasından kaynaklı olarak kadınların emek piyasasına katılımında gerçekleşen yükseliş neticesinde ailelerin her ay işverenlere sattığı saatler artarken, ücretler üretkenliğin gerisinde kalıyor. Bunun en çarpıcı biçiminde gerçekleştiği yer de kapitalizmin merkezi olan ABD’dir (bkz. Şekil 1.7). Aynı zamanda, emek piyasalarında engellenemeyen kuralsızlaşma ve sendikaların yok edilmesinin yanı sıra, İsveç gibi bir ülkede bile yüzde 7 ila 8 işsizlik yeni normal haline geldi. Hizmet sektörü dahil pek çok alanda terhaneler artıyor; ama en çok küresel periferide, kapitalist merkezdeki otoritelerin ve sendikalardan geriye kalanların erişiminin ötesinde, tüketicilerin gözünden uzakta gerçekleşti bu artış. Emeğin öteden beri korunduğu ülkelerdeki işçiler ile terhaneye emeği rekabete girdiğinde ise terhanedekilerin çalışma koşulları daha da kötüleşirken korunan işçiler arasında da işsizlik yaygınlaştı. Bu arada işin aile hayatına nüfuzuna dair şikâyetler çoğalırken, emek piyasalarında da kişinin “insan sermayesi”ni yükseltmek için sonu gelmez bir yarışa katılması yönünde baskılar oluştu. Bunlar yetmezmiş gibi küresel hareketlilik işverenlerin isteksiz yerel işçilerin yerine istekli göçmen işçileri yerleştirmesini mümkün kılıyor. Aynı zamanda kısmen ücretsiz emek ile ücretli emek ve piyasa dışı tüketim ile piyasa tüketimi arasındaki dengelerin değişmesinden kaynaklanan doğurganlık yenilenme düzeyi düşüklüğünü de telafi ediyor.

28 Fransa’da sosyalist bir cumhurbaşkanı ve partisinin onayıyla 35 saatlik çalışma haftasının son kalınlarına yöneltilen saldırıyı düşünün.

29 Kapitalist huduttan gelen haberlere göre önde gelen yatırım bankaları “çalışma koşullarını iyileştirme çabalarının bir parçası olarak” en düşük düzeyden çalışanlarına “her ay dört hafta sonu gününü ofisten uzak geçirmeye çalışmalarını” önermeye başlamış: “Wall St. Shock: Take a Day Off, Even a Sunday”, *The New York Times*, 10 Ocak 2014.

Şekil 1.7: Bozulan toplum sözleşmesi, ABD, 1947'den günümüze.

Kaynak: Thomas Kochan, "The American Jobs Crisis and the Implications for the Future of Employment Policy", *International Labor Relations Review*, Cilt 66, Sayı 2, 2013.

Neticede sınıfsal ve toplumsal dayanışma kaybı kaynaklı toplumsal karşı hareketlerde uzun vadeli zayıflama ortaya çıkıyor ve buna Hollanda, İsveç ya da Norveç gibi geleneksel olarak özgürlükçü ülkelerde bile etnik çeşitlilik konusunda sakatlayıcı siyasi çatışmalar eşlik ediyor.

Üç hayali metayı tümüyle metalaşmaktan korumak için sermaye birikiminin nasıl ve nerede sınırlandırılması gerektiği sorusu kapitalizm tarihi boyunca tartışılmıştır. Ama şu an her üç sınır bölgesinde aynı anda dünya çapında bozulma yaşanması farklı bir duruma işaret ediyor. Bu bozulma, her zamankinden daha hızlı genişleyen piyasaların, geniş bir kurumlar ve aktörler yelpazesine çarpıcı ölçüde başarılı hücumundan kaynaklanıyor. Geçmişten miras alınmış ya da uzun siyasi mücadelelerle inşa edilmiş bu kurumlar ve aktörler bir süre için kapitalizmin ilerleyişini bir ölçüde toplumsallıkla tümleşik tutmuştu. "Küreselleşme", piyasa ilişkilerine ve üretim zincirlerine ulusal, siyasal ve hukuki yargı yetkisi sınırlarını aşma noktasında daha önce görülmemiş bir kapasite bahsettikten sonra emek, toprak ve para eşzamanlı olarak kriz bölgeleri haline geldiler. Neticede, mo-

dern dönemde kapitalist “hayvani içgüdüleri”³⁰ gerek bir bütün olarak toplumun gerekse kapitalizmin kendisinin hayrına az çok başarılı bir şekilde ehlileştirmiş olan aktörlerin örgütlülüğü darmadağın edildi.

Sermaye birikimi hayalî metaların ötesinde de sınırlarına ulaşmış olabilir. Malların ve hizmetlerin tüketimi yüzeyde artış göstermeye devam ediyor ve modern iktisadın örtük öncülü –insanın tüketme arzusunun ve kapasitesinin sınırsız olduğu öncülü– herhangi bir büyük alışveriş merkezi ziyaretiyle kolayca ispatlanabilirmiş gibi görünüyor. Yine de, tüketim malları piyasalarının bir noktada –belki de insani emellerin meta satın almayla bağlaşımının koptuğu bir post-materyalist süreçte– doyuma ulaşabileceğine dair korkular kâr bağımlısı üreticiler arasında yaygın. Bu durum olgunlaşmış kapitalist toplumlarda tüketimin uzun zaman önce maddi ihtiyaçtan kopmuş olduğunu başlı başına gösteriyor zaten.³¹ Bugün tüketim harcamalarında aslan payı malların kullanım değerine değil sembolik değerine, aurasına ya da halesine harcanıyor –üstelik bu pay da hızla artıyor. İşte bu yüzden sektördeki uygulayıcılar sadece reklam yapma açısından değil, ürün tasarımı ve yenilikçilik açısından da pazarlamaya hep daha fazla para harcıyor. Gelgelelim, satış tanıtımlarının gittikçe sofistikeleşmesine rağmen kültürün elle tutulamaz yönleri ticari başarıyı öngörmeyi zorlaştırıyor –büyümenin bir ülkedeki tüm evlere yavaş yavaş çamaşır makinesi satarak sağlanabildiği bir çağda bu zorluk daha da artıyor.³²

30 Keynes *animal spirits* ifadesini insan davranışını yönlendiren içgüdü, eğilim ve heyecanlar anlamında kullanmaktadır. (Y.N.)

31 Her yıl Noel öncesi tüketim malları ve perakende sektörleri tarafından düzenlenen dev festivalleri, yahut Şükran Günü sonrası ABD’de “Kara Cuma” gibi uğursuz bir isim verilen kampanyada fiyatların düşürülmesini ve bunun yol açtığı kolektif alışveriş histerisini düşünün. Kimse alışverişe çıkmaya nasıl bir çaresizlik yaşanacağını hayal edebiliyor musunuz?

32 Tüketimci kültürün çağdaş kapitalizmin yeniden üretimindeki hayati önemi asla küçümsenemez. Sermayenin üreticilerle girdiği bölüşüm çatışmasında en güvenilir müttefikleri tüketicilerdir, hem de üreticiler ile tüketicilerin genelde aynı kişiler olmasına rağmen. En ucuz malın peşine düşen tüketiciler, kendi kendilerini üreticiler olarak yenilgiye uğratar, işlerinin yurtdışına kaçmasına yol açarlar; azalan alım güçlerini artırmak için tüketici kredisi aldıklarında, borçlular olarak altına girdikleri ve alacaklılarının on-

Beş bozukluk

Muhalefeti olmayan kapitalizm kendi haline bırakılmış demektir ki bu hal içerisinde kendini kısıtlama yoktur. Kapitalist kâr arayışının ucu açıktır ve bunun aksinin olması da mümkün değildir. Azı karar, çoğu zarar fikri, kapitalist bir toplumun uyabileceği bir prensip değildir; bu prensibin ona dayatılması gerekir, aksi takdirde ilerlemesinin sonu olmaz ve en nihayetinde de kendi kendini tüketebilir. Benim iddiama göre şu anda zaten kapitalizmin kendi karşıtını yok etmesi sonucunda ölmesini gözlemleyebilecek bir konumdayız – bir başka deyişle kapitalizm kendi kendisinin doz aşımı yüzünden ölüyor. Bunu ispatlamak için günümüz ileri kapitalizminin beş sistemik bozukluğuna işaret edeceğim; bu bozuklukların hepsi de kapitalist ilerlemenin önündeki geleneksel kurumsal ve siyasal engellerin zayıflamasından çeşitli şekillerde doğmuştur. Bu bozukluklara durgunluk, oligarşik yeniden bölüşüm, kamusal alanın yağmalanması, yozlaşma ve küresel anarşi adını veriyorum.

Lehman'dan altı yıl sonra, uzun vadeli ekonomik durgunluk tahminleri moda oldu. Başlıca örneklerden biri Robert Gordon'un çok tartışılan makalesidir. Gordon'a göre 1800'lerden bu yana üretkenliği ve ekonomik büyümeyi sıçratan ulaştırmadaki hız artışı ya da şehirlere su şebekelerinin inşası gibi ana yenilikler bir kereye mahsus yaşanmıştı.³³ Enformasyon teknolojisinin son dönemdeki yayılışı önceki ana yeniliklerle kıyaslandığında ancak küçük bir üretkenlik etkisi yaratabilmiş ya da hiç yaratamamıştı. Gordon'un iddiası biraz teknoloji belirlenimli görünüyor olsa da ancak teknolojinin yeni üretkenlik artırma fırsatları yaratması halinde kapitalizmin –kapitalist olmayan bir çalışan sınıfın kapitalistlerin sermaye biriktirmesine yardımcı olmasını tazmin için– gereken büyüme düzeyine ulaşmayı umabileceği fikri akla yakın görünüyor. Her halükârda, Gordon

ları mecbur ettiği hukuken çalışma yükümlülüğü vesilesiyle tüketimciliğin teşvik edilmesine katkı yaparlar. Bkz. Lendol Calder, *Financing the American Dream: A Cultural History of Consumer Credit*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1999.

33 Robert Gordon, *Is US Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds*, NBER taslak makale, Sayı 18315, Ağustos, 2012.

sonradan eklenmiş gibi duran bir düşünceyle düşük ya da sıfır büyüme öngörüsünü desteklemek için teknolojik olmayan altı faktör –bunlara “ters rüzgârlar” der– sıralar. Bunlar “yenilikçilik 2007’den önceki 20 yıldaki oranlarla sürse bile” uzun vadede durgunluk yaşanması için yeterlidir.³⁴ Ben de Gordon’un listelediği etmenlerden ikisinin bir süredir düşük büyümeyle iç içe geçmiş olduğunu öne sürüyorum: eşitsizlik ve “tüketici borcu ve kamu borcu yükü.”³⁵

Asıl hayret verici olan, mevcut durgunluk teorilerinin 1970’lerdeki ve 1980’lerdeki Marksist yetersiz tüketim teorilerine bu kadar yaklaşmasıdır.³⁶ Son dönemde Lawrence “Larry” Summers bile durgunluk teorisyenleri arasına katıldı – Wall Street’in dostu, Clinton dönemindeki finansal kuralsızlaşmanın başmimarı olan Summers, Kongre’deki muhalefet karşısında geri çekilinceye kadar³⁷ Amerikan Merkez Bankası başkanlığı konusunda Obama’nın da ilk tercihiydi. Geçen yıl 8 Kasım tarihli IMF Ekonomik Forumu’nda Summers, sermaye fazlasından mustarip olduğunu hissettiği bir dünyada sıfıra yakın faiz oranlarının öngörülebilir gelecekte anlamlı bir ekonomik

- 34 Gordon’a göre bu oran yıllık yüzde 1,8’e karşılık geliyordu. Altı ters kuvvetin etkisiyle gelecekte Amerikan nüfusunun en alttaki yüzde 99’luk kesimi için yılda 0,2’ye kadar düşecekti: *Is US Economic Growth Over?*, s.18 ve devamı (En üstteki yüzde 1’lik kesim açısından ise büyüme çok başka bir meseledir elbette.) Gordon’a göre aslında temel büyüme oranının yüzde 1,8’in altında olduğuna dikkat edin.
- 35 Gordon’un tahminleri o zamandan beri yaygın olarak tartışılıyor. Bilhassa yapay zekâ ve robotik alanlarında gelecekte yaşanacak teknolojik ilerleme konusunda şüpheler dile getirildi. Ne var ki, bu cephede ilerleme yaşanması muhtemel görünse de meyvelerinin eşit paylaşılma ihtimali çok düşük. Sosyal koruma yasaları olmadan bu alanlardaki teknolojik ilerlemeler istihdam açısından yıkıcı olacak ve daha da fazla toplumsal kutuplaşmaya yol açacaktır. Teknolojik ilerlemenin büyümeye yapacağı her katkı eşitsizliğe yapacağı katkı tarafından silinecektir.
- 36 Pek çok örnek içinden bkz. Harry Magdoff ve Paul Sweezy, *Stagnation and the Financial Explosion*, Monthly Review Press, New York, 1987. Yetersiz tüketim teorisinin 2008 sonrası kapitalizme uygulanabilirliğine ilişkin ilginç bir değerlendirme için bkz. John Bellamy Foster ve Fred Magdoff, *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*, Monthly Review Press, New York, 2009.
- 37 Büyük ihtimalle aynı zamanda 2010 sonunda Obama yönetiminden ayrıldıktan sonra Wall Street firmalarından edindiği yüklü geliri ilan etmek zorunda kalacağı için geri çekilmişti. Bkz. “The Fed, Lawrence Summers, and Money”, *The New York Times*, 11 Ağustos 2013.

büyüme üreteceğine dair umutlarını yitirdiğini itiraf etti.³⁸ Summers'ın, “uzun süreli durgunluğun... yeni normal” olacağı yönündeki tahmini, Paul Krugman'ın da aralarında bulunduğu iktisatçı akranları arasında şaşırtıcı bir şekilde onaylandı.³⁹ Summers'ın sadece geçerken değindiği konu ise negatif reel faiz oranlarının bile yatırımı canlandırmada çarpıcı bir başarısızlığa uğramasının gerek ABD'de gerek başka yerlerde eşitsizliğin uzun vadeli yükselişiyle çakıştığıydı. Keynes'in de göreceği üzere gelirin en tepede yoğunlaşması efektif talebi azaltacak ve sermaye sahiplerini “reel ekonomi”nin dışında spekülative kâr fırsatları aramaya itecektir. Bu da aslında 1980'lerde başlayan kapitalizmin “finansallaşması”nın sebeplerinden biri olabilir.

Küresel kapitalizmin güçlü temsilcileri öngörülebilir bir gelecek için toplamda düşük ya da sıfır büyümeye teslim olmuş görünebilirler. Fakat bu durum finans sektöründe yüksek kâr elde etmelerini, özellikle de merkez bankalarından aldıkları ucuz parayla spekülative işlemler yapmalarını engellemez. Durgunluğun deflasyona dönmesini önlemek üzere üretilen paranın enflasyon yaratmasından pek azı korkacaktır, çünkü kendi payını isteyecek olan sendikalar artık mevcut değildir.⁴⁰ Aslında şu anda kaygıya yol açan çok yüksek enflasyon değil, çok düşük enflasyondur; yeni şekillenen kabule göre sağlıklı bir ekonomide yıllık enflasyon oranının en az yüzde 2 olması gerekir. Ne var ki görünürdeki tek enflasyon varlık fiyatları balon-

38 Kısa süre içinde Amerikan Merkez Bankası yönetiminde Alan Greenspan'ın yerini alacak olan Ben Bernanke, bankanın yatırımı canlandırmak için “piyasaları nakde boğması”nın başarısızlığını açıklamak için “tasarruf tokluğu” tabirine başvurduğunda da aynı fikir ortaya atılmıştı. Bugün Summers 1990'lardaki ve 2000'lerdeki “büyüme”nin kuruntudan ibaret olduğunu ileri süren soldaki durgunluk teorisyenlerini onaylıyor: “Fazla gevşek para politikası, çok aşırı borçlanma, çok fazla servet. Büyük bir büyüme var mıydı? Kapasite kullanımı büyük bir baskı altında değildi; işsizlik dikkat çekecek kadar düşük düzeyde değildi; enflasyon tamamen hareketsizdi; demek ki büyük bir balon bile toplam talepte herhangi bir aşırılık oluşturmaya yeterli değildi.” Summers'ın konuşmasının görüntülü kaydı IMF web sitesinde bulunabilir (bkz. Giriş'teki 24 numaralı dipnot).

39 Paul Krugman, “A Permanent Slump?”, *The New York Times*, 18 Kasım 2013.

40 Daha en başta aşırı kârların ortaya çıkıp talebi düşürmesinin sebeplerinden biri sendikaların yokluğudur elbette.

larındadır ve Summers dinleyicilerini bu balonların daha nicelerine hazırlamak için büyük çaba harcar.

Kapitalistlerin ve onların savunucularının önünde bir hayli engeli bir yol varmış gibi görünüyor. Düşük büyüme, bölüşüm çatışmalarını çözmeleri ve huzursuzluğu gidermeleri için kullanacakları ilave kaynakları onlardan esirgeyecek. Balonlar ansızın patlayacak ve devletlerin kurbanlara vaktinde yetiyecek kapasiteyi yeniden edip edinemeyeceği belirsiz. Şekillenmekte olan durgun ekonomi dingin ya da kararlı bir ekonomiden çok farklı olacak; büyüme geriler ve riskler artarken, ayakta kalma mücadelesi daha da sertleşecek. Meta-laşmanın önüne konan ama küreselleşme tarafından rafa kaldırılan koruyucu sınırları geri getirmek yerine doğayı sömürmek, çalışma saatlerini artırıp yoğunlaştırmak, jargonda yaratıcı finans denen şeyi teşvik etmek için yeni yollar bulunarak kârları yüksek tutmak ve sermaye birikimini sürdürmek amacıyla çaresizce çaba harcanacak. “Balonların ortaya çıkma ihtimali bulunan durgunluk” senaryosunun en akla yakın hali, dönem dönem paniklerin çıktığı ve uzatmaları oynamanın popüler bir eğlenceye dönüştüğü herkesin herkesle savaşıdır.

Plütokratlar ve yağma

İkinci bozukluğa dönersek, ekonomik eşitsizlikteki uzun vadeli şiddetlenme eğiliminin öngörülebilir bir zamanda durulacağına dair hiçbir işaret yok. Gerek Keynesyen nedenler, gerek başka nedenlerle eşitsizlik büyümeyi yavaşlatır. Ama merkez bankalarının büyümeyi toparlamak için dağıtmakta olduğu kolay para –sermaye için kolay elbette, emek için değil– finans sektöründe patlama yaratır ve üretken yatırım yerine spekülasyona davetiye çıkardığından eşitsizliği daha da artırır. Böylece en tepeye doğru yeniden bölüşüm oligarşik bir hal alır: Neoklasik iktisatta vaat edildiği üzere ekonomik ilerlemedeki kolektif çıkara hizmet edecek yerde, giderek yoksullaşan ve gerileyen toplumların kaynaklarının sömürülmesine yönelir. Burada akla gelen ülkeler Rusya ve Ukrayna, ama aynı zamanda Yunanistan ve İspanya, hatta giderek ABD. Oligarşik yeniden bölüşüm koşullarında, zenginin kârlarını yoksulun ücretine bağlayan Keynesyen iliş-

ki kopar, ekonomik elitlerin kaderi kitlelerin kaderinden bağımsızlaşır.⁴¹ 2005 ve 2006'da Citibank'ın en zengin müşterilerinden bir halka seçip onlara zenginliklerinin artık ücretlilerin refahına bağımlı olmadığı güvencesinin verilmesi için kurum içi dağıttığı yüz kızartıcı "plütonomi" raporları aslında bu durumun habercisiydi.⁴²

Oligarşik yeniden bölüşüm ve hâlâ demokrasi olarak görülen ülkelerde dahi plütonomiye yönelim, elitlerin onları zenginleştiren toplumsal sistemden uzun yaşayacaklarından emin olma kâbusunu gündeme getiriyor. Plütonomik kapitalistler ulusal ekonomik büyüme konusunda artık kaygılanmayabilirler, çünkü bu büyüme olmadan da ulusaşırı servetleri büyümektedir; dolayısıyla Rusya ya da Yunanistan gibi ülkelerdeki süper zenginler paralarını –daha doğrusu yurttaşlarının paralarını– alıp tercihen İsviçre, İngiltere ya da ABD'ye kaçmaktadır. Küresel sermaye piyasasının temin ettiği, tüm sahip olduklarıyla beraber kaçarak kendini ve aileni kurtarma olanağı, zenginlerin final vuruşu yapma, her şeyi nakde çevirme, köprüleri yakma ve geriye çorak topraklardan başka bir şey bırakmama ayarına kapılması için olabilecek en güçlü gerekçedir.

Üçüncü bozukluk olan, kamu alanının yetersiz bütçe ve özelleştirme yoluyla yağmalanması da bununla sıkı sıkıya ilişkilidir. Bunun kökenini başka bir yerde 1970'lerden bu yana önce vergi devletinden borç devletine ve son olarak da konsolidasyondan tasarruf devletine iki parçalı geçiş kadar takip etmiştim. Bu değişimin nedenleri arasında en çok öne çıkan, 1980'lerden bu yana küresel sermaye piyasa-

41 ABD'de ve başka yerlerde, düşük ücretler toplam talebi azaltıyor olmasına rağmen, zenginler sendikalar ve asgari ücret mevzuatına karşı seferber oldu. Anlaşıldığı kadarıyla bunun sebebi kitlesel alım gücünün yerini bol miktarda taze para arzının alması, bu paraya erişebilenlerin finans sektöründe kâr elde edebilmesiydi. Aşağıdan gelen talep zenginlerin "tasarrufları"nın hizmet ve imalata yatırılmasını cazip kılar. Bu bağlamda bkz. çok fazla insan düşük ücretli istihdamda sıkışıp kaldığı için imalat firmalarını temsil eden İngiliz Sanayi Konfederasyonu genel müdürünün geçen yılın sonunda üyelerinden işçilere daha iyi ücret ödemeleri çağrısı yapması. Bkz. "Companies urged to spread benefits widely", *Financial Times*, 30 Aralık 2013.

42 Citigroup Research, "Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances", 16 Ekim 2005; Citigroup Research, "Revisiting Plutonomy: The Rich Getting Richer", 5 Mart 2006.

ların şirketlere ve yüksek gelirli kesime sunduğu yeni vergi kaçırma, vergiden kaçınma, vergi rejimi seçme ve vergi kesintilerini hükümetlerden zorla alma fırsatlarıydı. Kamu açığını kapatma girişimleri neredeyse münhasıran –hem sosyal güvenliğe hem de fiziki altyapıya ve insan sermayesine yatırımlara yapılan– hükümet harcamalarında kesintilere dayanıyordu. Kazançlar giderek en üstteki yüzde 1’de toplanırken, kapitalist ekonomilerin kamusal alanı küçüldü, çoğu durumda da uluslararası hareket kabiliyeti olan oligarşik servetin artması uğruna çarpıcı bir şekilde eridi. Üretkenliğe ve toplumsal uyuma kamu yatırımının ekonomik büyümeye ve toplumsal eşitliğe katkısı na bakılmadan yürütülen özelleştirme de bu sürecin bir parçasıydı.

2008’den önce bile savaş sonrası devletin mali krizinin vergileri, özellikle de zenginlerin vergilerini artırmak yerine harcamaları kısarak çözülmesi gerektiği sorgusuz sualsiz kabul ediliyordu. Büyümeyi yavaşlatma ihtimalinin yüksekliğine rağmen kemer sıkma yoluyla kamu maliyesinin konsolidasyonu toplumlara dayatıldı ve hâlâ da dayatılıyor. Oligarkların ekonomisinin sıradan insanların ekonomisinden koptuğunun, zenginlerin artık zengin olmayanlar pahasına gelirlerini azamiye çıkarmaları veya bir bütün olarak ekonominin pahasına kendi çıkarlarının peşinden koşmaları halinde bedel ödemeyi beklemediğinin bir göstergesi de budur. Burada bir yandan ileri bir ekonomide ve toplumda üretimin giderek toplumsal bir doğaya sahip olması ile diğer yandan üretim araçlarının özel mülkiyet olması arasında Marx’ın betimlediği temel gerilimin yüzeye çıktığını söylemek mümkün. Üretkenliğin artması daha fazla kamu tedariği gerektirirken, aynı zamanda kârın özel birikimiyle uyuşmaz bir hal alır ve kapitalist elitleri ikisi arasında bir seçim yapmaya zorlar. Sonucu zaten bugünden görmeye başladık: ekonomik durgunluk ile birleşen oligarşik yeniden bölüşüm.⁴³

43 Kapitalizmin üretkenlik değil kâr üzerine kurulu olduğuna dikkat etmek gerek. Bu ikisi zaman zaman el ele gitse de, daha ilk dönemlerde “Wagner yasası”nda tasavvur edildiği gibi, ekonomik büyüme kamusal alanda orantısız bir genişleme gerektirdiği zaman büyük ihtimalle birbirlerinden kopma ihtimalleri yüksektir. Adolph Wagner, *Grundlegung der politischen Oekonomie*, 3. Baskı, C. F. Winter, Leipzig, 1892. Bu durumda gerek kapitalistlerin üretkenlik yerine kârı tercih etmesi gerekse daha genel olarak kapitalist özel mülkiyet rejimi ekonomik ve toplumsal ilerlemenin önünde engel haline gelebilir.

Demir kafeste paslanmalar

Ekonomik büyümedeki gerileme, eşitsizlikteki artış ve kamusal alandan özel mülkiyete kaynak aktarımının yanı sıra çağdaş kapitalizmin dördüncü bozukluğu yozlaşmadır. Kapitalizmin etik temellerini geliştirerek onu ıslaha girişen Max Weber kapitalizm ile açgözlülük arasında sert bir çizgi çekmiş, kapitalizmin kökenlerinin dinsel Protestanlık geleneğinde bulunduğu işaret etmişti. Weber'e göre açgözlülük her yerde ve her zaman vardı; kapitalizmin ayırt edici bir özelliği olmadığı gibi, onu yıkmaya da meyilliydi. Kapitalizmin temelinde zenginleşme arzusu değil özdisiplin, yöntemli çaba, sorumlu idarecilik, bir vazifeye ve hayatın rasyonel örgütlenmesine aklı başında olarak kendini adanmak vardı. Weber kapitalizm olgunlaştıkça kültürel değerlerinin kaybolacağına ve kapitalizmin bir "demir kafes"e dönüşeceğini düşünüyordu: İlk başta sermaye birikimini hem hedonist-materyalist tüketimden hem de ilkel istifleme içgüdülerinden koparmaya yarayan kültürel fikirlerin yerini bürokratik düzenleme ve rekabetin kısıtlayıcılıkları alacaktı. Ne var ki, 20. yüzyılın son üçte birinde gerçekleşen neoliberal devrimi ve bu devrimin çok zengin kesime sağladığı daha önce eşi benzeri görülmemiş fırsatları Weber öngörememişti.

Weber ne derse desin, sahtekârlık ve yozlaşma daima sermayenin yol arkadaşları olmuştur. Fakat finans sektörünün ekonomide tahakküm sağlamasıyla birlikte bunlar o kadar yaygınlaştı ki, Weber'in etik kapitalizm savunusu şimdi tümünden farklı bir dünyaya ait gibi görünüyor. Finans, yenilikçilik ile kural etrafından dolaşma ya da kural ihlal etmenin birbirinden ayırt edilmesinin zor olduğu bir "sanayi"; yarı yasal ve yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelirler son derece yüksek; firmalar ile düzenleyici yetkililer arasındaki uzmanlık ve ödeme eğimi son derece dik; bu ikisi arasındaki döner kapılar incelikli ve pek de incelikli olmayan yozlaşma için sonsuz fırsatlar sunuyor;⁴⁴ en büyük firmalar sadece batamayacak kadar büyük ol-

44 En üst düzey de dahil; hem Blair hem de Sarkozy şimdi yatırım fonu şirketlerinde çalışıyor. Anlaşıldığı kadarıyla, seçilmiş ulusal liderler olarak geçirdikleri zaman, hem kendileri hem de yeni işverenleri açısından finans sektöründe çok daha yüksek gelirli pozisyonlara gelmek için çıraklık olarak görülüyordu.

makla kalmıyor, aynı zamanda ulusal ekonomi politikası ve vergi gelirleri açısından önemleri göz önüne alındığında hapse atılamayacak kadar da büyük; özel şirketler ile devlet arasındaki sınır çizgisi başka hiçbir yerde olmadığı kadar bulanık ki 2008'deki kurtarma paketleri ya da Amerikan hükümeti içinde eski ya da gelecekteki finans firması çalışanlarının muazzam sayısı da bunun göstergesi. Enron ve WorldCom'un ardından sahtekârlık ve yozlaşmanın ABD ekonomisinde en yüksek irtifaya ulaştığı kabul ediliyor. Öte yandan 2008 sonrasında açığa çıkan olgular her şeyi solda sıfır bırakıyor: toksik menkul kıymet üreticilerinden para alıp onlara en yüksek notları veren derecelendirme kuruluşları; en iyi adreslerdeki en büyük bankaların normal işleri olarak offshore gölge bankacılık, para aklama ve büyük ölçekli vergi kaçırmaya yardım; başka müşterilerin vurgun yapması için ayarlanmış tahvillerin saf müşterilere satışı, dünya çapında önde gelen bankaların sahtekârlıkla faiz oranlarını ve altın fiyatını ayarlaması vs. Son yıllarda birkaç büyük banka bu türden faaliyetleri yüzünden milyarlarca dolar ceza ödemek zorunda kaldı ve başka benzer gelişmeler de kapıda bekliyor. Fakat ilk bakışta çok ciddi cezalar ödemiş gibi görünseler de; bu cezalar bankaların bilançosuna bakıldığında devede kulak kalıyor – kaldı ki tüm bunlar hükümetlerin dava açmak istemediği ya da açmaya cesaret edemediği vakalarda mahkeme dışı anlaşmalarla ödeniyor.⁴⁵

Kapitalizmin ahlaki gerileyişi ekonomik gerileyişiyle ilgili olabilir; geride kalan son kâr fırsatları için verilen mücadele her gün daha da fazla çirkinleşmeyi getiriyor, hakikaten devasa boyutlarda varlık sıyırmaya dönüşüyor. Ne olursa olsun, kapitalizme dair kamusal algılar artık son derece sinik, bütün sistem zaten zengin olanların daha da zenginleşmesini sağlamak için dönen pis dolapların dünyası olarak algılanıyor yaygın bir şekilde. Kapitalizmin ahlaken canlanacağına artık kimse inanmıyor. Kapitalizmin açgözlülükle karıştırılmasını önlemek isteyen Weber'in girişimi nihayetinde ba-

45 Kanuna aykırı uygulamalarından dolayı bankaların ceza ödediğine dair haberleri hemen her nitelikli günlük gazetede görmek mümkün. 23 Mart 2014'te *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'un haberine göre finansal krizin başlangıcından beri sadece Amerikan bankaları 100 milyar dolar civarı bir cezaya çarptırılmış.

şarısız oldu ve kapitalizm yozlaşmışlıkla her zamankinden daha çok özdeşleştiriliyor.

Çivisi çıkmış bir dünya

Nihayet beşinci bozukluğa geldik. Küresel kapitalizm periferisini sağlama almak ve güvenilir bir parasal rejim temin etmek için bir merkeze ihtiyaç duyar. 1920'lere kadar bu rolü İngiltere üstleniyordu, 1945'ten 1970'lere kadar ABD üstlendi; merkezin bulunmadığı ve farklı güçlerin bu rolü oynamak istediği aradaki yıllar ise hem ekonomik hem siyasi açıdan kaos dönemi idi. Kapitalist dünya ekonomisine dahil olan ülkelerin para birimleri arasında istikrarlı ilişkiler, ulusal sınırlar arasında ticaret ve sermaye akışı için temel önemdedir. Ulusal sınırlar da sermaye birikimi için bir o kadar önemlidir. Para birimlerinin, nihai merci niteliğindeki küresel bir bankacı tarafından sigortalanması gerekir. Periferide hammaddelerin düşük fiyata çıkarılmasına göz yuman rejimlerin desteklenmesi için de etkili bir merkez gerekir. Buna ilaveten, gelişmiş dünya dışındaki kapitalist *Landnahme*'ye⁴⁶ gelenekselci muhalefeti bastırmak için de yerel işbirliğine ihtiyaç vardır.

ABD artık savaş sonrası rolünü yerine getiremediği ve çok kutuplu dünya düzeni henüz ufukta belirmediği için çağdaş kapitalizm küresel anarşiden giderek daha çok çekiyor. Ortada (hâlâ?) Büyük Devletler arası çatışmalar yoksa da doların uluslararası rezerv parası olarak işlevi zora giriyor – zaten aksi de düşünülemez; çünkü Amerikan ekonomisinin performansı geriliyor, kamu ve özel borçlarının düzeyleri yükseliyor ve kısa süre önce birkaç çok yıkıcı finansal kriz yaşandı. Uluslararası bir alternatif arayışında, örneğin bir para birimi sepeti oluşturulması konusunda hiçbir ilerleme kaydedilemiyor, çünkü ABD kendi para birimiyle kendini borçlandırma ayrıcalığından vazgeçebilecek durumda değil. Üstelik Washington'ın emriyle uluslararası örgütlerin aldığı istikrar kazandırıcı önlemler, sistemin

periferisinde giderek daha istikrarsızlaştırıcı etkiler yaratıyor. Merkezdeki “nicel genişleme”nin Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerde yarattığı enflasyon balonları buna örnektir.

ABD askerî açıdan 1970’lerden bu yana üç büyük kara savaşında ya yenildi ya da çıkmaza girdi; gelecekte de yerel çatışmalara asker göndererek müdahale etmeye muhtemelen eskisi kadar gönüllü olmayacaktır. İşbirlikçi hükümetlere moral vermek ve ABD’nin hâlâ oligarşik mülkiyet haklarının küresel savunucusu olduğuna, ayrıca oligarşik aileler ve onların hazineleri için güvenli bir sığınak sağladığına güven tazelemek için yeni ve sofistike şiddet araçları kullanılıyor. Bu araçlar arasında son derece gizli “özel kuvvetler” kullanılarak potansiyel düşmanların tek tek imhası var; yerküre üzerindeki hemen her yerde herkesi öldürme kapasitesine sahip insansız hava araçları var; dünya çapında kurulmuş bir gizli esir kampı sisteminde bilinmeyen sayıda insanın hapsedilerek işkence görmesi var; “büyük veri” teknolojisinin yardımıyla her yerdeki potansiyel muhalefetin kapsamlı gözetlenmesi var. Bilhassa Çin’in ABD karşısında etkili bir ekonomik ve daha sınırlı düzeyde de askerî bir rakip haline gelmesi karşısında ise tüm bunların küresel düzeni toparlamaya yetip yetmeyeceği şüpheli.

Özetle, sınırsız kolektif ilerleme vaadiyle bir arada tutulan bir toplumsal düzen olarak kapitalizm kritik durumda: Büyümenin yerini uzun süreli durgunluk alıyor; düşük orandaki ekonomik ilerlemenin meyveleri de giderek daha az kişi tarafından paylaşıyor; kapitalist para ekonomisine güven ise giderek yerine getirilme ihtimali daha da azalan vaatler dağının yükselmesiyle ancak desteklenebiliyor. 1970’lerden bu yana kapitalist merkez art arda üç krize girdi: enflasyon krizi, kamu finansmanı krizi ve özel borç krizi. Bugün tedirgin bir geçiş safhasında kapitalizmin ayakta kalması merkez bankalarının sınırsız sentetik likidite temin etmesine bağlı. Kapitalizmin 1945’ten bu yana demokrasiyle devam eden mecburi evliliği artık adım adım dağılıyor. Metalaşmanın üç hududunda –emek, doğa ve para– kapitalizmin ilerleyişini kendi iyiliği için kısıtlayan düzenleyici kurumlar çöktü ve kapitalizmin düşmanları karşısındaki nihai zaferinden sonra bu kurumları yeniden inşa edebilecek bir si-

yasi aktör ufukta belirmedi. Kapitalist sistem şu anda en az beş bozukluktan mustarip ve giderek kötüleşen bu bozuklukların –büyümenin yavaşlaması, oligarşi, kamu alanının tükenişi, yozlaşma ve uluslararası anarşi– görünürde hiçbir çaresi yok. Kapitalizmin son dönemdeki tarihsel siciline bakarsak bizi uzun ve acı dolu bir kümülatif çürümenin beklediğini söyleyebiliriz: Sürtünmeler şiddetlenecek, kırılğanlık ve belirsizlik artacak, “normal kazalar” art arda gelecek – tüm bunların 1930’lardaki küresel çöküş ölçeğinde yaşanması şart değilse de büyük bir ihtimal.

DEMOKRATİK KAPİTALİZMİN KRİZLERİ

Amerikan finans sisteminin 2008'deki çöküşü, o zamandan beri küresel boyutlarda bir ekonomik ve siyasal krize dönüştü.¹ Dünyayı sarsan bu olayı nasıl kavramsallaştırabiliriz? Ana akım iktisatçılar toplumu genelde dengeye gelmeye çalışan, krizlerin ve değişimin normalde bütünlük bir sistemin sabit durumundan geçici sapmalardan ibaret olduğu bir şey olarak görme eğilimindedir. Ne var ki bir sosyolog böyle bir reddediş halinde değildir. Ben de mevcut ıstırapımızı temeldeki istikrar halinin tek seferlik bir bozulması olarak yorumlamak yerine, “Büyük Durgunluk”u² ve sonrasında kamu malîyesinin neredeyse çökecek hale gelmesini ileri kapitalist toplumların siyasal-ekonomik konfigürasyonunun altında yatan temel bir gerili-

- 1 Bu bölümün daha önceki bir versiyonu 2011'de Floransa'daki Avrupa Üniversitesi Enstitüsü'nde Max Weber dersi olarak sunuldu. Araştırma asistanım Daniel Mertens'e müteşekkirim. Şurada yayımlandı: *New Left Review* 71, Eylül/Ekim 2011, s. 5-29.
- 2 “Büyük Durgunluk” terimi için bkz. Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff, *This Times Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2009.

min tezahürü olarak değerlendireceğim. Bu gerilim dengesizliği ve istikrarsızlığı istisna değil kural haline getirir ve sosyo ekonomik düzen içindeki tarihsel bozulmalar silsilesinde ifadesini bulmuştur. Daha spesifik olarak da mevcut krizin ancak, “demokratik kapitalizm” dediğimiz toplumsal formasyonun süregiden bünyevi çatışmalı dönüşümü çerçevesinde tam anlamıyla kavranabileceğini ileri süreceğim.

Demokratik kapitalizm ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında tam anlamıyla kurulabilmiş ve sadece dünyanın “Batı” kesimlerinde, Kuzey Amerika’da ve Batı Avrupa’da hayata geçirilebilmişti. Sonraki 20 yıl boyunca olağanüstü iyi işledi – aslında o kadar iyi işledi ki bu kesintisiz ekonomik büyüme dönemi modern kapitalizmin ne olduğuna, ne olabileceğine, ne olması gerektiğine dair fikirlerimize ve beklentilerimize hâkim olmayı hâlâ sürdürüyor. Halbuki, sonrasındaki türbülans ışığında bakıldığında, savaşın hemen sonrasındaki çeyrek yüzyılın hakikaten istisnai sayılması gerekiyor. Hatta bana göre demokratik kapitalizmin normal durumunu temsil eden *trente glorieuses* değil, peşinden gelen bir dizi krizdir – kapitalist piyasalar ile demokratik siyaset arasındaki yerleşik çatışma halinin hâkim olduğu bu durum, yüksek ekonomik büyüme 1970’lerde sona erdiğinde kendini zorla yeniden dayatmıştı. Aşağıda bu çatışmanın doğasını tartışacak, sonra da ürettiği siyasal-ekonomik arızalar –mevcut küresel krizi önceleyen ve şekillendiren arızalar– silsilesine döneceğim.

Piyasalara karşı seçmenler mi?

Kapitalizm ile demokrasinin bir arada uyum içinde duramayacağına dair şüpheler hiç de yeni sayılmaz. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın epeyce uzun bir kısmına kadar burjuvazi ve siyasi sağ, kaçınılmaz olarak yoksulların zenginlere hükmetmesi anlamına gelen çoğunluk iktidarının eninde sonunda özel mülkiyeti ve serbest piyasaları rafa kaldıracağına dair korkularını ifade etmiştir. Yükselen işçi sınıfı ve siyasi sol ise ekonomik ve toplumsal yeniden bölüşüme kendisini adanmış kalıcı bir çoğunluk tarafından yönetilmekten kendini korumak isteyen kapitalistlerin demokrasiyi yıkmak için gerici güçlerle

ittifak kurabileceği uyarısında bulunmuştur. Bu iki konunun görelî faziletlerini tartışacak değilim, ama tarih bize gösteriyor ki en azından sanayileşmiş dünyada solun demokrasi uğruna kapitalizmi yıka-
cağından sağın korkmasına nazaran, sağın kapitalizmi kurtarmak için demokrasiyi yıkacağından solun korkması için daha fazla neden var. Ne olursa olsun, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllarda, kapitalizmin demokrasiyle uyumlu olabilmesi için geniş çaplı siyasi denetime tabi tutulması gerektiği yaygın olarak kabul ediliyordu – örneğin ana firmaların ve sektörlerin millileştirilmesi ya da Almanya'da olduğu gibi işçilerin “kararlara katılımı” sağlan-
malıydı ki demokrasiyi serbest piyasaların iyiliği için kısıtlanmaktan korumak mümkün olabilsin. Keynes ve bir ölçüde Kalecki ile Polan-
yi üstün gelmiş, Hayek geçici bir sürgüne gitmişti.

Ne var ki, o zamandan beri ana akım iktisat fırsatçı siyasetçile-
rin “sorumsuzluk”una kafayı taktı; bu siyasetçiler ekonomi konusun-
da eğitimsiz seçmenleri memnun etmek için serbest piyasaların uzun
vadede zaten samimiyetle sağlayacağı ama siyaset tarafından çarpıtıl-
dığında asla sağlayamayacağı –tam istihdam ve sosyal adalet gibi–
hedeflerin peşinde koşarak aslında verimli olan piyasalara müdahale
ediyordu. Standart “kamu tercihi” teorilerine göre ekonomik krizler
esasen toplumsal hedefler doğrultusunda piyasayı çarpıtan siyasi
müdahalelerden kaynaklanıyordu.³ Bu bakış açısına göre doğru tür-
den müdahale piyasaları siyasetin müdahalesinden kurtaracaktı; pi-
yasayı çarpıtan yanlış müdahale aşırı demokrasiden, daha doğrusu
sorumsuz siyasetçilerin demokrasiyi hiçbir şekilde işinin olmadığı
ekonomi alanına sokmasından kaynaklanıyordu. Son yıllarında bil-
diğimiz haliyle ekonomik ve sivil özgürlüğün korunması adına de-
mokrasinin kaldırılmasını savunan Hayek kadar ileri gidecek pek
fazla kimse yok bugün. Yine de mevcut neokurumsalcı ekonomik
teorinin *cantus firmus*'u [ana melodisi] düpedüz Hayek'çidir. Kapita-
lizm doğru düzgün çalışmak için kurallara bağlı bir ekonomi politi-
kası gerektirir; piyasalar ve mülkiyet hakları keyfî siyasal müdahale-

3 Klasik ifadelendirilişi şurada bulunabilir: *The Calculus Of Consent: Logical Foundations Of Constitutional Democracy*.

lere karşı anayasayla korunmalıdır; kural koyucu yetkililer bağımsız olmalıdır; merkez bankaları seçmen baskısından kesinlikle korunmalıdır; halk tarafından yeniden seçilme kaygısı taşımayan Avrupa Komisyonu ya da Avrupa Adalet Divanı gibi uluslararası kurumlar bulunmalıdır. Ne var ki, bu tür teoriler buradaki gerçek dünyadan oradaki ideal dünyaya nasıl varılacağı gibi can alıcı bir sorudan titizlikle kaçınırlar; büyük ihtimalle bu soruya verecekleri bir cevabları yoktur, yani en azından alenen bir cevap veremezler.

Kapitalizm ile demokrasi arasındaki sürtünmenin altında yatan sebepleri kavramsallaştırmanın çeşitli yolları var. Mevcut amaçlarımız açısından demokratik kapitalizmi birbiriyle çatışan iki ilke, rejim ya da kaynak dağılımının hükmü altındaki bir siyasal iktisat olarak tanımlayacağım: Bunlardan biri marjinal üretkenlik ya da bir erdem olarak sunulan “piyasa güçlerinin serbest işleyişi” uyarınca etki yaparken, diğeri de demokratik siyasetin kolektif tercihlerince onaylanan toplumsal ihtiyacı ya da hak sahipliğini temel alır. Demokratik kapitalizm koşullarında hükümetler teoride aynı anda her iki ilkenin de hakkını vermek zorundadır, ama somut durumda bu ikisi asla aynı hizaya gelmezler. Pratikte bir süreliğine hükümetler bunlardan birini gözetip diğerini ihmal edebilir, ama en sonunda meydana gelen neticeler tarafından cezalandırılırlar: Demokratik koruma ve yeniden bölüşüm taleplerine yanıt veremeyen hükümetler çoğunluğu kaybetme riskine girerken, üretken kaynaklarının sahiplerinin marjinal üretkenlik dilinde ifade edilen telafi taleplerini görmezden gelen hükümetler ekonomide işlevsizliklere yol açarlar ki bunlar zamanla sürdürülemez hale gelir ve yine siyasi desteği baltalar.

Standart iktisat teorisinin liberal ütopyasına göre demokratik kapitalizmde iki bölüşüm ilkesi arasındaki gerilim, Marx’ın tabiriyle teoriyi maddi güce çevirerek aşılır. Bu bakış açısına göre “bilimsel bilgi” olarak iktisat, yurttaşlara ve siyasetçilere hakiki adaletin piyasa adaleti olduğunu öğretir. Bu adalet uyarınca herkes hak olarak yeniden tanımlanan ihtiyaçlarına göre değil, katkısına göre ödülünü alır. İktisat teorisi toplumsal teori olarak kabul edildiği ölçüde, performatif olma anlamında “gerçekleşecektir” – böylece temelde retorik doğasını ikna yoluyla toplumsal inşa aracı olarak açığa vuracaktır. Ne

var ki, gerçek dünyada insanlarla konuşarak onları toplumsal ve siyasal haklara duydukları “irrasyonel” inançlarından vazgeçirip piyasa hukuku ve mülkiyet hakkına inandırmanın pek o kadar kolay olmadığı anlaşıldı. Piyasa dışı sosyal adalet nosyonları, hızla ilerleyen kasvetli neoliberal çağda bir hayli güç kazanan ekonomik rasyonelleştirme çabalarına bugüne kadar direndi. İnsanlar piyasa mübadelesinin sonuçlarından daha fazla önem taşıyan haklara sahip olacakları bir ahlaklı ekonomi fikrinden vazgeçmeyi inatla reddetti.* Aslında her fırsat bulduklarında –işleyen bir demokraside de kaçınılmaz olarak fırsatlar çıkıyordu– öyle ya da böyle toplumsalın ekonomiden önce gelmesinde ısrar ettiler; toplumsal bağılıkların ve yükümlülüklerin “esneklik” yönündeki piyasa baskılarından korunmasını istediler; daima dalgalı haldeki “piyasa sinyalleri”nin diktatörlüğü dışında yaşama şeklindeki insani beklentilerin toplum tarafından karşılanmasını talep ettiler. Polanyi’nin *Büyük Dönüşüm*’de emeğin metalaştırılmasına “karşı hareket” olarak tanımladığı şey buydu.

İktisadın ana akımına göre enflasyon, kamu açığı ve aşırı özel ya da kamusal borç gibi bozukluklar, servet yaratma makinesi olarak ekonomiyi yöneten yasaların yeterince bilinmemesinden ya da siyasi güç elde etme yönünde bencilce arayışlar sırasında bu yasaların hiçe sayılmasından kaynaklanır. Siyasal iktisat teorileri ise –siyaseti ciddiye aldıkları ve sadece işlevselci verimlilik teorileri olarak kalmadıkları sürece– aksine piyasa tahsisinin siyasal-ekonomik rejimlerden sadece biri olduğunu, nadir üretken kaynaklara sahip oldukları için piyasa konumları sağlam olanların çıkarlarına yönlendirildiğini kabul ederler. Alternatif bir rejim ya da siyasal tahsis ise ekonomik ağırlıkları az ama siyasal güçleri potansiyel olarak geniş kesimler tarafından tercih edilir. Bu açıdan bakıldığında standart iktisat, piyasa gücüyle fazlasıyla donanmış olanlara hizmet eden siyasal-ekonomik toplumsal düzenin teorik yüceltimidir temelde, zira onların çıkarları ile genelin

4 Bkz. Edward Thompson, “The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century”, *Past & Present*, Cilt 50, Sayı 1, 1971; James Scott, *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, Yale University Press, New Haven, CT, 1976. Bu tür hakların tam muhtevası farklı toplumsal ve tarihsel mahallere göre değişir elbette.

çıkarcını bir tutar. Üretken sermaye sahiplerinin bölüşümsel iddialarını –bilimsel açıdan sağlam olma anlamında– iyi ekonomi idaresinin teknik zorunlulukları gibi gösterir. Ana akım iktisadın ekonomideki işlevsizliklere dair açıklamalarını ahlaki ekonominin gelenekçi ilkele-ri ile rasyonel-modern ilkeler arasındaki uçurumun sonucu gibi gös-termesi siyasal iktisada göre kasıtlı bir yanlış temsil anlamına gelir, zira piyasada emredici güçlere sahip olanlar için “ekonomik” ekonominin *aynı zamanda* ahlaki ekonomi olduğu gerçeğini saklar.

Ana akım iktisadın dilinde krizler, ekonominin asıl düzenleyici-leri olan doğal yasalara uymayı başaramayan hükümetlerin çektiği cezadır. Adına yakışır bir siyasal iktisat teorisi ise tam tersine krizleri üretken kaynakların sahiplerinin “Kalecki’ci tepkileri”nin tezahürle-ri olarak algılar. Bunlar demokratik siyasetin kendilerine ayırdıkları alana müdahale etmesini, piyasadaki güçlerini sonuna kadar kullan-malarını ve aldıkları akılcıca risklerden adil bir karşılık edinme bek-lentilerini engellemeye çalışmasını istemezler.⁵ Standart iktisat teori-si gerek toplumsal yapıya gerekse bu yapı içinde çıkarların ve güçle-rin bölüşümüne dışsal şeyler muamelesi yapar, onları sabit sayarak hem görünmez kılar hem de iktisat “bilim”inin amaçları açısından doğal olarak verili hale getirir. Böyle bir teorinin tahayyül edebilece-ği tek siyaset, ekonomik yasaları eğip bükme için fırsatçı ya da en iyi

5 Michał Kalecki çığır açan makalesinde ekonomik performansı belirleyen can alıcı bir faktör olarak yatırımcıların “güveni”ne işaret eder (“Political Aspects of Full Employment”). Kalecki’ye göre yatırımcı güveni, sermaye sahiplerinin mevcut kâr beklentile-rine siyasal iktidar dağılımının ne kadar güvenilir bir şekilde onay verdiği ve bunun yol açtığı politikalara bağlıdır. Ekonomik işleyiş bozukluklarının –Kalecki’de işsizlik-kaynağında işletmecilerin kâr beklentilerinin siyasal müdahale tehdidi altında olduğunu düşünmeleri vardır. Bu anlamda “yanlış” politikalar işletmecilerin güveninin kaybına yol açar, bu da sermaye sahiplerinin bir nevi yatırım grevine gitmeleriyle sonuçlanabilir. Kalecki’nin bakış açısı kapitalist ekonomiyi doğal ya da makine benzeri bir mekaniz-madan ziyade etkileşimli bir oyun gibi modellemeyi mümkün kılar. Bu bakış açısına göre kapitalistlerin piyasa dışı tahsise ters tepki verip yatırımlarını geri çektiği noktayı sabit ve matematiksel açıdan öngörülebilir değil müzakere edilebilir saymamız gerekir. Örneğin bu nokta tarihsel açıdan değişebilen arzu düzeyleri ya da stratejik hesapla-mayla belirlenebilir. O yüzden evrenselci, yani tarihsel ve kültürel bakımdan kayıtsız ekonomik modellere dayanan tahminler sıklıkla yanlış çıkar; çünkü toplumsal olarak belirlenen parametreleri sabit saymışlardır.

ihtimalle beceriksizce girişimlerden oluşur. İyi bir ekonomi politikası tanımı gereği politika dışıdır. Sorun, siyaseti piyasalara karşı çok gereksinim duyulan bir başvuru alanı gören birçok kişinin bu görüşü paylaşmaması ve onların doğru olduğunu düşündüğü şeylere pervasızca karışmasıdır. Bunlar neoklasik iktisadî toplumsal hayatın ne olduğu ve ne olması gerektiğine dair kıymeti kendinden menkul bir model olarak benimsemeye ikna edilmediği müddetçe, demokratik şekilde ifade ettikleri siyasal talepleri standart ekonomi teorisinin reçetelerinden farklı olacaktır. Neticede bir ekonomi kavramsal açıdan içi yeterince boşaltıldığında dengeye doğru meylediyormuş gibi modellenenebilirse de, siyasal iktisat demokrasiden yoksun bırakılıp iktisatçı kralların Platon'cu diktatörlüğü tarafından yönetilmediği müddetçe böyle modellenemez. İleride de görüleceği üzere kapitalist siyaset bizi yozlaşmış demokratik fırsatçılık çölünden çıkarıp vaat edilen kendini düzenleyen piyasalar ülkesine götürmek için elinden geleni yapmıştır. Ne var ki şu âna kadar demokratik direniş sürmüş, piyasa ekonomilerinde sürekli yerinden oynamalara yol açmıştır.

Savaş sonrası mutabakatlar

Savaş sonrası demokratik kapitalizm ilk krizine 1960'ların sonlarını takip eden on yılda, bütün Batı dünyasında enflasyon hızla yükselmeye başladığında girdi. Ekonomik büyümedeki yavaşlama, İkinci Dünya Savaşı'ndaki yıkımların ardından sermaye ile emek arasındaki ülke içi kavgaları sona erdiren siyasal-ekonomik barış formülünü sürdürmeyi güçleştirmişti. Esasen bu formül, örgütlü işçi sınıfının siyasal demokrasi karşılığında kapitalist piyasaları ve mülkiyet haklarını kabul etmesini sağlamıştı. Böylece işçi sınıfı sosyal güvenliğe ve düzenli olarak yükselen bir yaşam standardına kavuşmuştu. 20 yıldan uzun süren kesintisiz büyüme, sürekli ekonomik ilerlemenin demokratik yurttaşlıkta bir hak olduğuna dair derin köklere sahip bir algıya yol açtı – bu algı siyasal beklentilere tercüme oluyordu ve hükümetler beklentileri yerine getirmek zorunda olduklarını hissediyorlardı ama büyüme yavaşlamaya başladığı için ellerinden gelen giderek azalıyordu.

Emek ile sermaye arasındaki savaş sonrası mutabakatın yapısı, demokratik kapitalizmin kurumsallaştığı birbirinden çok farklı ülkelerde temelde aynıydı. Refah devleti sürekli genişliyor, işçilere özgürce toplu pazarlık yapma hakkı ve siyaseten tam istihdam garantisi veriliyor, Keynesyen ekonomik alet çantasını geniş çaplı şekilde kullanan hükümetler bunlara güvence sağlıyordu. 1960'ların sonunda büyüme tökezlemeye başlayınca bu bileşimi sürdürmek güçleşti. Serbestçe toplu pazarlık yapma imkânı, düzenli olarak her yıl ücretlerin yükseleceğine dair kökleşmiş beklentileri karşılayacak şekilde işçilerin sendikalar aracılığıyla eylemde bulunmasını sağlarken, hükümetlerin tam istihdama kendilerini adanmaları ve refah devletinin büyümesi sendikaları aşırı üretkenlik durumunda ücret anlaşmalarının yaratacağı istihdam kayıplarından koruyordu. Böylece hükümet politikaları sendikaların pazarlık gücünü serbest bir emek piyasasının taşıyabileceğinin ötesine taşıdı. 1960'ların sonunda bu durum dünya çapında bir emek militanlığı dalgasında ifade buldu; yükselen yaşam standardına siyaseten hak kazanıldığına dair güçlü bir his ve işsizlik korkusu tarafından engellenmeme de bu dalgaya yakıt sağlıyordu.

Sonraki yıllarda Batı dünyasının her yerinde hükümetler Keynesyen tam istihdam vaadini feshetmeden sendikaları üyelerinin ücret taleplerini ılımlılaştırmaya nasıl ikna edecekleri sorunuyla yüz yüze kaldılar. Toplu pazarlık sisteminin kurumsal yapısının üç taraflı “sosyal anlaşmalar” için müzakerede bulunmaya müsait olmadığı ülkelerde hükümetlerin çoğu 1970’ler boyunca gerçek ücret yükselişlerini sınırlamak için işsizliğin yükselmesine izin vermeyi kendi ayakta kalma stratejileri açısından çok riskli buluyorlardı. Tek çıkış yolu, serbest toplu pazarlık ile tam istihdamın bir arada var olmaya devam etmesini sağlayan, ama bunu enflasyonu yükseltmek ve zaman içinde daha da hızlı tırmanmasına yol açmak pahasına yapan bağdaştırıcı bir para politikasına başvurmaktı.

Güçlü sendikalarca temsil edilen, fiilen ücretlerin fiyatlara endekslenmesini sağlayacak siyasi güce sahip olan işçiler açısından ilk safhalarda enflasyon çok büyük bir problem değildi. Enflasyon ilk başta alacaklılar ve ellerinde finansal varlık tutanların aleyhine yükselir ki bu gruplar işçileri kapsamaz, yani en azından 1960’larda ve

1970’lerde kapsamıyordu. Bu yüzden enflasyon iki kesim arasındaki bir bölüşüm çatışmasının parasal yansıması olarak tanımlanabilir: Bir yanda hem istihdam güvencesi hem de ülkelerinin gelirinden daha fazla pay isteyen işçi sınıfı, diğer yandan sermaye getirisini azamileştirmek için uğraşan kapitalist sınıf. Bu iki kesim nelerin kendilerinin hakkı olduğuna dair birbirini dışlayan fikirlerle hareket ettiğinden, biri yurttaşlık haklarına vurgu yaparken diğeri mülkiyet ve piyasa gücüne vurgu yaptığından, enflasyon, aynı zamanda yapısal nedenlerle ortak bir sosyal adalet kriterinde anlaşılamayan bir toplumdaki anominin ifadesi olarak da görülebilir. İngiliz sosyolog John Goldthorpe 1970’lerin sonunda işçilerin ve yurttaşların kolektifsiyasal eylem yoluyla piyasanın sonuçlarını düzeltmesine müsaade eden demokratik-kapitalist piyasa ekonomisinde yüksek enflasyonun giderilemeyeceğini söylerken bunu kastediyordu.⁶

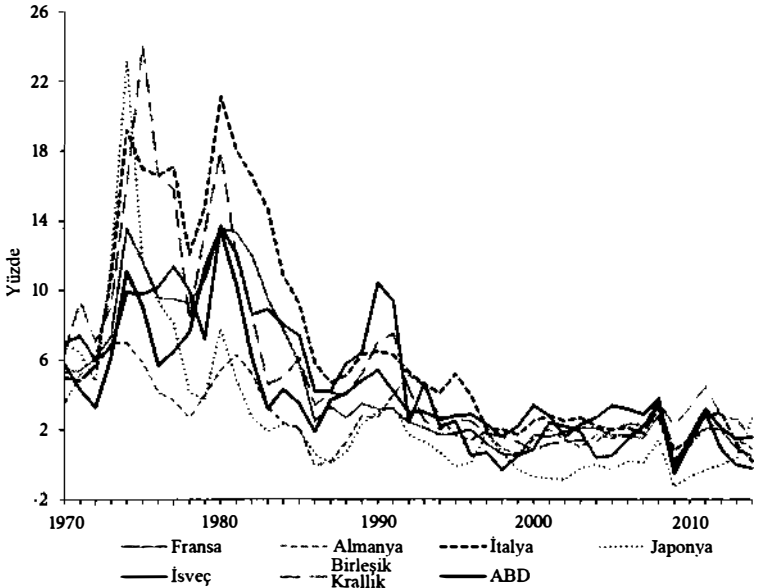
Büyüme oranlarının düştüğü bir dünyada işçilerden ve sermayeden birbiriyle çatışan talepler alan hükümetler açısından bağdaştırıcı bir para politikası, sıfır toplamı bu toplumsal çatışmadan kaçınmaya uygun bir suni yöntemdi. Hemen savaş sonrası yıllarda ekonomik büyüme, birbirine zıt iktisadi adalet kavramlarıyla boğuşan hükümetlere sınıf karşıtlıklarını yatıştırmaya hizmet eden ilave mal ve hizmetler sağlamıştı. Şimdi ise hükümetler, gelecekteki kaynakları mevcut tüketim ve bölüşümde kullanmanın bir yolu olarak, henüz reel ekonomi tarafından ortaya konmamış fazladan parayla idare etmek zorundaydı. Çatışmaları yatıştırmamanın bu yöntemi ilk başta etkili olsa da, sonsuza dek sürdürülemezdi. Hayek’in hiç yorulmadan işaret ettiği üzere, enflasyonun hızlanması ister istemez göreceli fiyatlarda, koşullu ve sabit gelirler arasındaki ilişkide ve iktisatçıların tabiriyle “ekonomik teşvikler”de en nihayetinde başa çıkılamayacak ekonomik çarpılmalara yol açmak zorundadır. En sonunda giderek daha fazla ürkekleşen sermaye sahiplerinin Kalecki’ci tepkiler vermesiyle enflasyon işsizlik üretecek, ilk başta çıkarına hizmet ettiği

6 John Goldthorpe, “The Current Inflation: Towards a Sociological Account”, Hirsch, Fred ve John Goldthorpe (yay. haz.), *The Political Economy of Inflation*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1978.

işçileri cezalandıracaktır. Bu noktada demokratik kapitalizm koşullarındaki hükümetler en nihayetinde bağdaştırıcı yeniden bölüşümsel ücret mutabakatlarına son verip para disiplini tekrar sağlama baskısı altında kalacaktır.

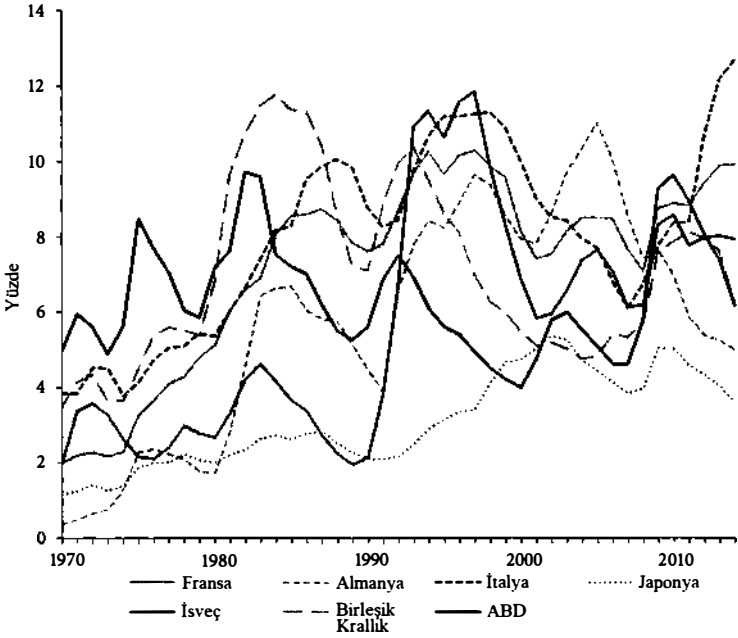
Düşük enflasyon, yüksek işsizlik

Enflasyon ancak 1979 sonrasında yenilgiye uğratıldı: Başkan Carter tarafından ABD Merkez Bankası başkanlığına yeni atanmış olan Paul Volcker (Şekil 2.1) faiz oranlarını daha önce görülmemiş ölçüde yükseltip Büyük Buhran'dan beri görülmemiş işsizlik düzeylerine yol açtı. İlk başta Volcker'ın agresif dezenflasyon politikalarının siyasi yan etkilerinden korktuğu söylenen Başkan Reagan 1984'te tekrar seçilince Volcker "darbesi" onaylanmış oldu. Amerika'da yapı-

Şekil 2.1 Enflasyon oranları, 1970-2014.

Kaynak: OECD Ana Ekonomik Göstergeleri

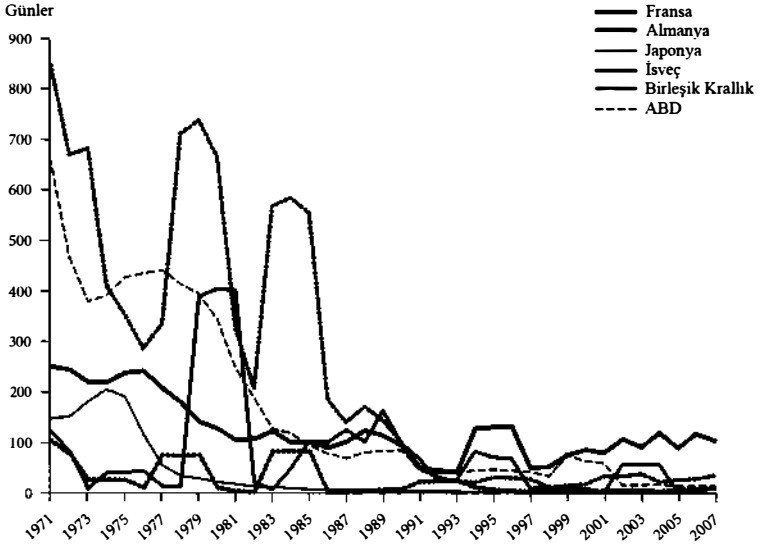

Şekil 2.2 İşsizlik oranları, 1970-2014.

Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm Veritabanı Sayı 92&98.

lanları tekrarlayan Thatcher da başka şeylerin yanı sıra kısıtlayıcı para politikasının yol açtığı yüksek işsizliğe ve hızlı sanayisizleşmeye rağmen 1983'te ikinci kez seçildi. Hem ABD'de hem de İngiltere'de dezenflasyona hükümetlerin ve işverenlerin sendikalara yönelik kararlı saldırıları eşlik etti. Bunun en bilinen örnekleri Reagan'ın hava trafik kontrolörleri karşısındaki zaferi ve Thatcher'ın Ulusal Maden İşçileri Sendikası'nı yenilgiye uğratmasıydı. Sonraki yıllarda kapitalist dünya çapında enflasyon oranları düşük kalmaya devam ederken işsizlik de az çok düzenli olarak yükseldi (Şekil 2.2). Buna paralel olarak sendikalılık hemen her yerde geriledi ve grevler o kadar azaldı ki bazı ülkeler grev istatistiği tutmaktan vazgeçti (Şekil 2.3).

Neoliberal dönem Anglo-Amerikan hükümetlerin savaş sonrası demokratik kapitalizm kabulünü rafa kaldırmasıyla başladı. Bu kabu-

Şekil 2.3 1.000 çalışan başına düşen grev günü, 1971-2007.

Kaynak: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Emek İstatistikleri Veritabanı ve OECD İşgücü İstatistikleri temel alınarak üç yıllık ortalamalar üzerinden yazarın hesaplaması.

le göre işsizlik sadece dönemin hükümetine değil aynı zamanda demokratik kapitalizmin ta kendisine siyasi desteği baltalayacaktı. Reagan ve Thatcher'ın seçmenleri üzerinde yaptığı deneyler dünya çapında politika üreticiler tarafından büyük bir dikkatle izlendi. Ne var ki, enflasyonun sona ermesinin ekonomik bozukluğa son vereceğini umanlar kısa süre içinde hüsrana uğrayacaklardı. Enflasyon gerilerken kamu borcu yükselmeye başladı, üstelik bunun tamamen beklenmedik bir gelişme olduğu da söylenemezdi.⁷ 1980'lerde kamu borcunda yaşanan yükselişin pek çok sebebi vardı. Büyümedeki durgun-

7 Anthony Downs yurttaşların kamu hizmeti taleplerinin bir demokraside hükümetin elindeki kaynakları aşma eğiliminde olduğuna daha 1950'lerde dikkat çekmişti; örneğin bkz. "Why the Government Budget Is Too Small in a Democracy", *World Politics*, Cilt 12, Sayı 4, 1960. Ayrıca bkz. James O'Connor, "The Fiscal Crisis of the State", *Socialist Revolution*, 1970, Cilt 1, Sayı 1 ve 2.

luk vergi mükelleflerini vergilendirilmekten daha fazla kaçınmaya itmişti; enflasyonun sona ermesiyle de “vergi dilimi değişimi” denen yolla otomatik vergi yükselmelerinin de sonu gelmişti. Aynı şey zayıflayan ulusal para birimleri yoluyla kamu borcunun sürekli devallüasyona uğraması için de geçerliydi; bu süreç ilk başta ekonomik büyümeyi tamamlayıcı etki yapmış, sonra giderek onun yerini alarak ülkenin nominal gelirine nazaran birikmiş borcunu azaltmıştı. Harcamalar konusuna gelirsek; parasal istikrarın sağlanması sebebiyle işsizliğin yükselişi, sosyal yardıma yapılan harcamaların da artırılmasını gerektirdi. Ayrıca 1970’lerde sendikaların ücretleri ılımlılaştırması –bir bakıma neokorporatist dönemden ertelenmiş ücretler–karşılığında yaratılan çeşitli sosyal haklar olgunlaşmış, vadeleri gelmişti ki bu durum da kamu maliyesine giderek daha fazla yük oluştuyordu.

Yurttaşların talepleri ile “piyasalar”ın talepleri arasındaki boşluğu artık enflasyon kapatamadığından, toplumsal barışı sağlama almanın yükü devletin sırtına bindi. Kamu borcu bir süreliğine enflasyonun uygun ve işlevsel bir muadili gibi görünmeye devam etti. Enflasyonda olduğu gibi kamu borcu da henüz üretilmemiş kaynakların dönemin bölüşüm çatışmalarında devreye sokulmasını mümkün kılıyor, hükümetlerin zaten ellerinin altında olan kaynaklara ilaveten gelecekteki kaynakları da kullanabilmesini sağlıyordu. Piyasa bölüşümü ile toplumsal bölüşüm arasındaki mücadele emek piyasasından siyaset arenasına kaydığında, sendika taleplerinin yerini de seçmen baskısı aldı. Hükümetler para birimlerini şişirmek yerine giderek daha geniş ölçekte borç almaya başladılar. Böylece yurttaşlık hakkı olarak fayda ve hizmet taleplerinin yanı sıra rekabet eden gelir iddialarına cevap verebiliyordu; dolayısıyla piyasa muhakemesini yansıtarak üretken kaynakların kârlı kullanımının azamileştirilmesine yardımcı oluyordu. Düşük enflasyon bu konuda faydalıydı; çünkü alacaklılara hükümet tahvillerinin uzun vadede değerini koruyacağını garantisini veriyordu; enflasyonun başı ezildiğinde gündeme gelen düşük faiz oranları da aynı işe yarıyordu.

Fakat tıpkı enflasyon gibi kamu borcundaki artışın da sonsuza dek sürmesi mümkün değildi. Bütçe açığına dayalı kamu harcaması-

nın özel yatırımlarda “azaltıcı etki” yarattığı, yüksek faiz oranlarına ve düşük büyümeye yol açacağı yolundaki uyarıları iktisatçılar uzun zamandır yapıyordu; ama kritik eşiğin tam olarak nerede olduğunu hiçbir zaman tespit edemediler. Pratikte en azından bir süre için finans marketlerini kuralısızlaştırarak faiz oranlarını düşük tutmanın mümkün olduğu anlaşıldı; bu arada sürekli olarak sendikalaşmanın engellenmesiyle enflasyon da dizginlenebiliyordu.⁸ Yine de bilhassa ulusal tasarruf oranı olağanüstü düşük olan ABD kısa süre sonra hükümet tahvillerini sadece yurttaşlara değil yabancı yatırımcılara, hatta başka ülkelerin varlık fonlarına satmaya başladı.⁹ Üstelik borç yükü arttıkça, faiz oranları düşük kalsa bile, kamu harcamasının giderek daha büyük bir kısmının borç çevirmeye ayrılması gerekiyordu. Her şeyden önemlisi, önceden bilinmesi mümkün olmayan ve yerli ve yabancı alacaklıların paralarını geri alma konusunda endişeye kapılacakları bir nokta ister istemez olacaktı. O zamana ulaşana kadar da kamu bütçelerinin konsolidasyonu ve mali disipline dönülmesi için “finans piyasaları”nın yapacağı baskı artacaktı.

Kuralsızlaşma ve özel borç

ABD'deki 1992 Başkanlık Seçimleri'nde iki açık, gündemi işgal ediyordu: Federal hükümetin açığı ve bir bütün olarak ülkenin dış ticaret açığı. Kampanyasını “çifte açık” üzerine kuran Bill Clinton'ın zaferi dünya çapında mali konsolidasyon girişimlerini başlattı. Bu girişimler Amerika'nın liderliğinde OECD ve IMF gibi uluslararası örgütler tarafından saldırgan bir tarzda yaygınlaştırıldı. Clinton yönetimi ilk başta, eğitime kamu yatırımının artırılması gibi sosyal reformların getireceği ekonomik büyüme sayesinde kamu açığını kapatmayı önüne koymuş gibi görünüyordu.¹⁰ Fakat 1994 ara seçimlerinde Demokratlar Kongre'deki çoğunluklarını yitirince, Clinton

8 Greta R. Krippner, *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011.

9 David Spiro, *The Hidden Hand of American Hegemony: Petrodollar Recycling and International Markets*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1999.

10 Robert Reich, *Locked in the Cabinet*, Vintage, New York, 1997.

kamu harcamasında büyük kesintiler içeren bir tasarruf politikasına döndü; bu süreçte sosyal politikalarda yapılan değişiklikler, başkanın kendi sözleriyle “bildiğimiz haliyle sosyal yardımlar” a son verecekti. 1998-2000 yıllarında ABD hükümeti uzun yıllardır ilk kez bütçe fazlası verdi.

Fakat bu durum Clinton yönetiminin henüz üretilmemiş ekonomik kaynaklara başvurmada demokratik kapitalist siyasal iktisadi yatıştırmanın bir yolunu bulduğu anlamına gelmiyor. Clinton’ın toplumsal çatışmayı yönetme stratejisi büyük ölçüde finans sektörünü bağlayan kuralları kaldırarak Reagan’ın başlattığı işi devam ettirmek ve hatta daha önce hiç görülmemiş boyutlara ulaştırmaktı.¹¹ Devam eden sendikasızlaşma ve sosyal harcamalardaki büyük kesintilerin yol açtığı hızla artan gelir eşitsizliğinin yanı sıra mali konsolidasyonun yol açtığı toplam talep düşüşünü dengelemek üzere yurttaşlara ve firmalara eşî benzeri görülmemiş yeni borçlanma fırsatları sunuldu. “Özelleştirilmiş Keynes’çilik” gibi hoş bir ismi bulunan bu süreç fiilen kamu borcunun yerine özel borcun geçirilmesiydi.¹² Hükümetin konuta eşî erişimi ya da pazarlanabilir iş becerileri oluşumunu fonlamak üzere borç alması yerine şimdi fazlasıyla cömert bir borç rejiminde tek tek yurttaşlar eğitimlerinin bedelini ödemek ya da şehrin mahrumiyetten uzak mahallelerine taşınmak için risk alıp borçlanmaya özendiriliyor, hatta bazen zorlanıyordu.

Clinton’ın finansal kuralsızlaştırma yoluyla mali konsolidasyon ve ekonomik canlanma politikasından çok faydalanan vardı. Zenginler yüksek vergilerden kurtulmuştu ve aralarında yatırımlarını finans sektörüne kaydıracak kadar akıllı olanları giderek daha da karmaşılaşan ve artık neredeyse sınırsız bir satış ruhsatına sahip oldukları “finansal hizmetler” üzerinden muazzam kârlar elde ettiler. Fakat yoksullar da bu işten faydalandı, en azından bazıları ve bir süreliğine. Eşik altı ipotekler sosyal politikaların –her ne kadar yanılısma

11 Joseph Stiglitz, *The Roaring Nineties: A New History of the World’s Most Prosperous Decade*, W. W. Norton, New York, 2003.

12 Colin Crouch, “Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime”, *British Journal of Politics and International Relations*, Cilt 11, Sayı 3, 2009.

olduğu sonradan anlaşılrsa da– muadili haline gelirken sosyal politikalar da rafa kaldırıldı. Ayrıca “esnekleşmiş” emek piyasasının alt ucunda artık hiç görülmeyen ücret artışlarının yerini de eşik altı ipotekler dolduruyordu. Özellikle Afrika kökenli Amerikalılar için bir ev sahibi olmak “Amerikan rüyası”nın gerçekleşmesi anlamına gelmekle kalmıyor, aynı zamanda pek çoğunun o günkü emek piyasalarında bir türlü hak edemedikleri ve daimi kemer sıkmaya adanmış bir hükümetten beklmeleri için hiçbir nedenin kalmadığı emeklilik yerine de çok ihtiyaç duyulan bir muadil vazifesi görüyordu.

Ev sahipliği bir süre için orta sınıfa ve hatta yoksulların bazılarına, 1990’larda ve 2000’lerin başlarında zenginleri daha fazla zenginleştiren spekülasyon çılgınlığına katılma fırsatı sundu – ama bu fırsatın nasıl bir hile içerdiği daha sonra ortaya çıkacaktı. Normalde asla ev sahibi olamayacak insanların talebinin artmasıyla ev fiyatları yükselirken, yeni kuşağın üniversite eğitiminin –hızla yükselen– masraflarını karşılamak ya da durgunlaşan veya gerileyen ücretleri dengelemek üzere kişisel tüketimde kullanmak için insanın kendi evinin değerinin bir kısmını ya da tamamını yeni finansal araçlara yatırması yaygın bir uygulamaya dönüştü. Ev sahiplerinin ikinci ya da üçüncü bir konut almak üzere yeni krediler kullanmaları da az rastlanan bir şey değildi; bu kişiler emlak değerindeki açık uçlu olması beklenen yükseliş sayesinde daha sonra para kazanmayı umuyorlardı. Böylece, gelecekteki kaynakların şimdi kullanılmak üzere devlet borçlanmasıyla temin edildiği kamu borcu döneminin aksine, bu kaynaklar sayısız bireyin gelecekte bekledikleri kazançlarının önemli bir kısmını –onlara ne isterlerse satın almaları için derhal olanak sunan– alacaklılara ödeme taahhütlerini serbestleştirilmiş finans piyasalarında satışıyla temin ediliyordu.

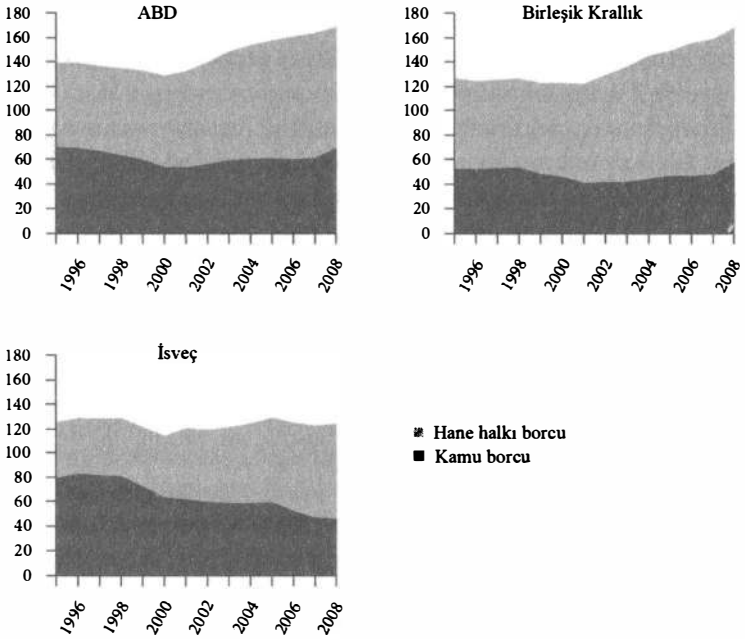
Böylece finansal liberalleşme mali konsolidasyon ve kamusal kemer sıkma dönemini telafi etti. Kamu borcunun yerini bireysel borç aldı ve hızla büyüyen paradan para kazanma endüstrisinin yüksek ödemeleri için inşa edilen bireysel talep de inşaat ve diğer sektörlerdeki istihdamı ve kârı destekleyen devlet güdümlü kolektif talebin yerini aldı (Şekil 2.4). 2001’den sonra, ABD Merkez Bankası ekono-

mik gevşemeyi ve beraberinde getirdiği yüksek işsizliğin dönüşünü engellemek için çok düşük faiz oranlarına geçtiğinde bu dinamikler hızlandı. Finans sektöründeki daha önce görülmemiş yükseklikteki kârlara ilaveten, özelleştirilmiş Keynes'çilik Avrupa emek hareketlerini bile kısılandıran bir ekonomik büyümeyi destekledi. Aslına bakılırsa, Amerikan toplumunun hızla borçlanması destekleyen Alan Greenspan'ın kolay para politikası Avrupa sendika liderleri tarafından model olarak gösterildi. Bu liderler ECB'nin aksine ABD Merkez Bankası'nın yasalara göre sadece parasal istikrarı değil aynı zamanda yüksek istihdam düzeylerini de temin etmek zorunda kaldığına büyük bir heyecanla dikkat çekiyorlardı. 1990'ların sonundaki ve 2000'lerin başlarındaki zenginliğin dayandığı uluslararası kredi piramidi aniden çökünce tüm bunlar son buldu elbette.

Ülke borçları

Özelleştirilmiş Keynes'çiliğin 2008'deki çöküşüyle birlikte savaş sonrası demokratik kapitalizmin krizi, art arda gelen enflasyon, kamu açıkları ve özel borç safhalarından sonra dördüncü ve son safhasına girdi (Şekil 2.5).¹³ Küresel finans sisteminin parçalanmaya yüz tutmasıyla beraber ulus devletler mali konsolidasyonun telafisi kapsamında onaylanmış batık kredileri kamulaştırma yoluyla ekonomik güveni yeniden tesise soyundular. “Reel ekonomi”nin çöküşünü önlemek için zorunlu olan mali genişlemeyle beraber bu durum kamu açıklarında ve kamu borcunda yeni çarpıcı yükselişlerle sonuçlandı – ayrıca dikkat çekmek gerekir ki gerek “kamu tercihi” teorilerinin gerekse 1990'larda Dünya Bankası ve IMF'nin onayıyla üretilen büyük kurumsal iktisat literatürünün iddialarının aksine, bu gelişme

13 Şekilde lider kapitalist ülke ABD'de dört safhanın ideal-tipik tarzda gelişimi gösteriliyor. Diğer ülkelerin kendilerine has koşullarını ve küresel siyasal ekonomideki konumlarını hesaba katmak gerekiyor. Örneğin Almanya'da kamu borcu 1970'lerde hızla yükselmeye başlamıştı bile. Bu da Alman enflasyonunun Bundesbank'ın bağımsızlığı ve daha 1974'te monetarist politikaları benimsemesi sebebiyle Volcker'den çok önce düşük seyretmesine tekabül eder; Fritz Scharpf, *Crisis and Choice in European Social Democracy*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1991.

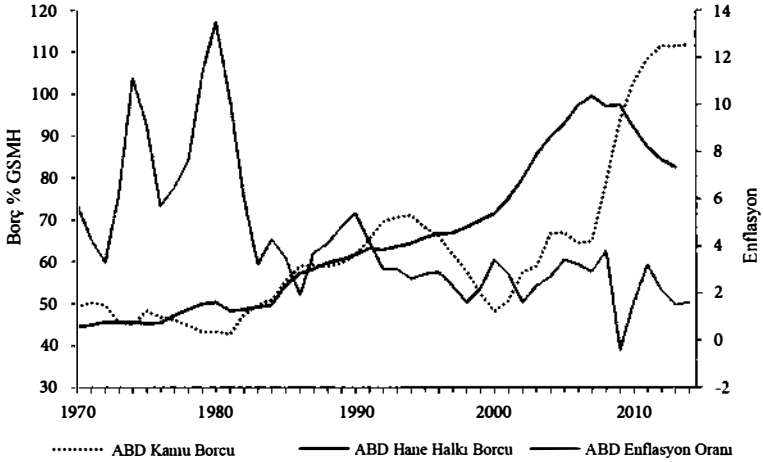

Şekil 2.4: Mali konsolidasyon ve özel borcun GSYİH'ye oranı, 1995-2008.
Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm Veritabanı Sayı 87, OECD Ulusal Hesaplar Veritabanı.

fırsatçı siyasetçilerin ya da yanlış yorumlanan kamu kurumlarının anlamsız aşırı harcamalarından kaynaklanmıyordu.¹⁴

Kamu borçluluğunda 2008 sonrası gerçekleşen kuantum sıçramasının önceki on yılda başarılmış olabilecek her türlü mali konsolidasyonu tamamen yok etmesi, kuralsızlaştırılmış finans sektörünün aşırılıklarının cezası olarak 1930'ların Büyük Buhran'ının boyutlarında yeni bir ekonomik krizi topluma dayatmaya hiçbir demokratik devletin cesaret edemediğini gösteriyordu. Siyasal iktidar bir kez daha mevcut toplumsal barışı sağlama almak için gelecekteki kay-

14 Yeterli temsiliyet sağlayan bir derleme için bkz. Rolf R. Strauch ve Jürgen von Hagen (yay. haz.), *Institutions, Politics and Fiscal Policy*, Springer, New York, 2000.

Şekil 2.5: ABD'de demokratik kapitalizmin dört krizi, 1970-2014.

Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm Veritabanı Sayı 98, OECD Ulusal Hesaplar, OECD Ana Ekonomik Göstergeler Veri Seti.

nakları kullandı; esasen özel sektörde yaratılan yeni borçların önemli bir kısmını devletler az çok gönüllü olarak üstlenip özel sektöre kredi verenlere güvence sağlamaya çalıştılar. Fakat bu durum fiilen finans endüstrisinin para fabrikalarına destek verip olağanüstü kârlarını, maaşlarını ve primlerini hızla eski haline getirirken aynı “finans piyasaları”nda ulusal hükümetlerin tam da onları kurtarıırken kendilerini aşırı genişlettiğine dair şüphelerin artmasını engelleyemedi. Küresel ekonomik kriz henüz bitmekten çok uzakken bile kredi verenler mali kemer sıkma yoluyla sağlam paraya geri dönülmesi taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başladı; kamu borcuna yatırdıkları muazzam miktarda paranın kaybolmayacağına dair garanti istiyorlardı.

2008'den sonraki üç senede demokratik kapitalizm koşullarında bölüşüm çatışmaları küresel finans yatırımcıları ile egemen ulus devletler arasında karmaşık bir halat çekme yarışına döndü. Geçmişte işçiler işverenlerle, yurttaşlar maliye bakanlarıyla ve özel borçlular özel bankalarla mücadele ederken, şimdi finans kurumları kısa bir süre önce şantajla kendilerini kurtarmak durumunda bıraktıkları

devletlerle boğuşuyor. Fakat altta yatan güç konfigürasyonu ve çıkarlar çok daha karmaşık ve hâlâ sistematik bir şekilde ele alınmayı bekliyor. Örneğin krizden beri finans piyasaları devletlere son derece farklı faiz oranları uygulamaya geri döndü; böylece yurttaşlarını daha önce görülmemiş harcama kesintilerine razı etmelerini sağlamak için hükümetlere uyguladıkları baskıları farklılaştırıyorlar – üstelik yine temelde ıslah edilmemiş bir bölüşümsel piyasa mantığıyla hareket ediyorlardı. Bugün pek çok devletin sırtlandığı borç miktarına bakarsak, hükümet tahvillerine uygulanan faiz oranlarındaki küçük yükselmeler bile mali felakete yol açabilir.¹⁵ Aynı zamanda piyasalar devletleri ülke iflası ilan etmeye itmekten kaçınmak zorundadır, zira piyasa baskıları çok fazla güçlenirse hükümetlerin böyle bir seçeneği hep vardır. Bu yüzden en fazla risk altında olanları kurtarmaya gönüllü başka devletler bulunması gerekir ki ilk iflasın yol açacağı devlet tahvillerinin faiz oranlarındaki genel artışa karşı kendilerini koruyabilsinler. Ülke iflasının o ülkenin dışında bulunan bankaları vuracağı, dolayısıyla bankaların anayurtlarında ekonominin istikrarını sağlamak için bir kez daha büyük miktarda batık kredinin kamulaştırılmasının gerekeceği yerlerde yatırımcıların çıkarlarını korumak için devletler arasında benzer bir “dayanışma” teşvik edilir.

Demokratik kapitalizmde sosyal haklara dair talepler ile serbest piyasaların işleyişi arasındaki gerilim bugün kendini başka biçimlerde de ifade ediyor. Obama yönetimi de dahil olmak üzere bazı hükümetler daha da fazla borçlanarak yeniden ekonomik büyüme sağlamaya çalıştılar – gelecekteki konsolidasyon politikalarına destek olarak büyümeden kendilerine de bir pay düşeceğini umuyorlardı. Başkaları gizliden gizliye enflasyona dönüş umudu taşıyor olabilir; zira bu yolla alacaklıların elinde birikmiş borç yumuşak bir tarzda eritilebilir – bu da tıpkı ekonomik büyüme gibi, kemer sıkmanın doğurabileceği siyasal gerilimleri hafifletecektir. Aynı zamanda finans piyasaları siyasal müdahaleye karşı daha umut verici bir müca-

15 GDP'nin yüzde 100'üne denk düşen bir kamu borcu olan bir devlette, alacaklılara ödemesi gereken ortalama faiz oranındaki yüzde 2'lik bir yükseliş aynı oranda o ülkenin yıllık açığını da yükseltecektir. GDP'nin yüzde 4'üne karşılık gelen cari bütçe açığı da neticede yarı yarıya artacaktır.

deleye girmeyi bekliyor olabilir; böylece piyasa disiplini kesin bir biçimde sağlayacak ve bozulması yönündeki her türlü girişime son verecektir.

Finans piyasalarının güvenli yatırım için kamu borcuna ihtiyaç duymasından başka pürüzler de doğuyor; fazla sert bir denk bütçe baskısı yapmak onları çok arzu ettikleri yatırım fırsatlarından yoksun bırakabilir. İleri kapitalist ülkelerin orta sınıfları tasarruflarının epeyce bir kısmını hükümet tahvillerine yatırırken, şu an pek çok işçi de ağır tamamlayıcı emeklilik yatırımları yapıyor. Görünen o ki denk bütçeler, kamu borcunu oluşturan diğer kalemlerin yanında, devletlerin orta sınıflardan şu anda tasarruf edip yatırım yaptıkları birikimlerini yüksek vergiler yoluyla geri almak durumunda kalmayacağıyla sağlanacak. Yurttaşlar artık faiz alamayacağı gibi tasarruflarını çocuklarına miras da bırakamayacaklar. Ne var ki, bu durumda yurttaşlar, devletin borçsuz değilse bile alacaklılarına karşı yükümlülüklerini yerine getireceğine dair güven veren bir halde olmasını çıkarlarına uygun bulabilecekleri gibi, kısmen kendilerinin de bağımlı olduğu kamusal fayda ve hizmetlerde büyük kesintiler yoluyla hükümetlerinin likidite açığının bedelini ödemek zorunda da kalabilirler.

Kamu borcu temelinde doğan uluslararası siyasetteki çelişkiler ne kadar karmaşık olursa olsun, finansal istikrarın bedeli büyük ihtimalle paranın sahipleri, yani en azından gerçek paranın sahipleri dışında birileri tarafından ödenecektir. Örneğin kamu emeklilik reformu mali baskılarla hızlanacaktır; hükümetler dünyanın her yerinde iflas ettikçe, özel emeklilikler de darbe alacaktır. Ortalama yurttaş kamu finansmanının konsolidasyonunun, yabancı devletlerin iflasının, devletin borçlarına uygulanan faiz oranlarındaki artışın ve gerekirse ulusal ve uluslararası bankaların bir daha kurtarılmasının bedelini özel tasarruflarıyla, kamusal haklarda kesintiler, kamu hizmetlerinde düşüş ve vergilendirmede yükselişle ödeyecektir.

Ardışık yer değiştirmeler

Savaş sonrası büyümenin sona ermesinden sonraki 40 yılda demokratik kapitalizm içindeki tektonik gerilimin merkezi bir kurumsal alandan diğetine göçmüş, farklı ama sistematik açıdan birbiriyle ilişkili ardışık ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. 1970’lerde demokratik toplumsal adalet talepleri ile marjinal üretkenliğe göre bölüşüm veya “ekonomik adalet” yönündeki kapitalist talepler arasındaki çatışma öncelikle ulusal emek piyasalarında gerçekleşiyor, siyaseten tam istihdam garantisi koşullarında sendikaların ücret baskısı enflasyonun giderek daha hızlı artmasına yol açıyordu. Fiilen para biriminin değerinin düşürülmesiyle gerçekleşen yeniden bölüşüm ekonomik bakımdan sürdürülemez hale gelip de hükümetler yüksek siyasi riske rağmen buna son vermek zorunda kalınca çatışma bu sefer seçimler arenasında ortaya çıktı. Burada seçmenlerin, demokratik-kapitalist bir ekonominin “vergi devleti”ne yükleyebileceğinden öte faydalar ve hizmetler talep etmesi karşısında kamu harcaması ile kamu gelirleri arasındaki yarık genişledi ve dolayısıyla kamu borcu hızla arttı.¹⁶

Kamu borcunu dizginleme çabası kaçınılmaz hale gelince de toplumsal barış uğruna bu çabalara finans alanında kuralsızlaşmanın, özel krediye erişimi kolaylaştırmanın eşlik etmesi gerekti. Böylece yurttaşların normatif açıdan ve siyaseten güçlü güvenlik ve refah taleplerine yanıt vermenin alternatif bir yolu bulunmuş oluyordu. Bu da on yıldan uzun sürmedi ve mali kemer sıkmayı telafi amacıyla hükümetlerin onayıyla mevcut tüketim ve yatırım için gerçekdışı gelecek vaatleri verilmesinin yükü altında küresel ekonomi sendelemeye başladı. O zamandan beri halkın sosyal adalet fikirleri ile piyasa adaleti üzerindeki ekonomik ısrar bir daha alan değiştirdi ve bu kez uluslararası sermaye piyasalarında belirdi; finans kurumları ile seçmenler, hükümetler, devletler ve uluslararası örgütler arasında karmaşık çekişmeler halini aldı. Şimdi mesele devletlerin bir yandan iflas ilan edip demokratik meşruluklarından

geriye kalanı korumaktan kaçınıırken diğer yandan mülkiyet haklarını ve piyasaların kâr beklentilerini yurttaşlarına dayatmakta ne kadar ileri gidebileceği.

Demokratik kapitalizm koşullarında iki karşıt tahsis ilkesi –bir yanda sosyal haklar ve diğer yanda piyasada değerlendirildiği şekliyle marjinal üretkenlik– arasındaki bastırılmaz görünen çatışmayla karşı karşıya kalan hükümetler açısından enflasyon tolerasyonu, kamu borcunun kabullenilmesi ve özel kredinin kuralsızlaştırılması geçici çözümlerden ibaretti. Her üçü de bir süre işe yaradı, ama sonra çözdüğünden daha fazla problem yaratmaya başladı ki bu da kapitalist demokrasilerde toplumsal istikrar ile ekonomik istikrar arasında kalıcı bir uzlaşmanın ütopyacı bir proje olduğunun göstergesiydi. Hükümetlerin kendi dönemlerindeki krizlerle uğraşırken başarabildikleri tek şey bu krizleri yeni arenalara aktarmaktı ve bu da krizlerin yeni biçimlerde tekrar belirmelerinden başka işe yaramıyordu. Bu sürecin, yani demokratik kapitalizmin çelişkilerinin art arda tezahür ederek her seferinde yeni ekonomik düzensizlik çeşitleri ortaya çıkarmasının sona ereceğine inanmak için de hiçbir neden yok.

Siyasal düzensizlikler

Bu noktada, demokratik kapitalizmin siyasi yönetilebilirliğinin son yıllarda ciddi düşüş kaydettiği açık görünüyor; kimi ülkelerde bu düşüş daha fazla olsa da, ortaya çıkan küresel siyasi-ekonomik sistemde genel bir düşüş de var. Sonuçta hem demokrasi hem ekonomi açısından riskler büyüyormuş gibi görünüyor. Büyük Buhran'dan beri politika belirleyiciler bugünkü kadar belirsizlikle hemen hiç karşılaşmadılar. Pek çok örnekten biri şudur: Piyasalar sadece mali konsolidasyon beklemekle kalmıyor, aynı zamanda gelecekte ekonomik büyüme yaşanacağına ilişkin makul bir ümit de istiyor. Bu ikisinin nasıl birleştirileceği hiç net değil. İrlanda devlet borçlarının risk primi, ülke bütçe açığını agresif bir biçimde azaltma vaadinde bulununca düştüyse de, birkaç hafta sonra bu kez söylenene göre ülkenin konsolidasyon programı ekonomik toparlanmayı olanaksız

kılacak kadar katı olduğu için yeniden yükseldi.¹⁷ Üstelik zaten ucuz paraya boğulmuş olan dünyamızda yeni bir balonun bir yerlerde büyümekte olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Eşik altı ipotekler yatırımcılara kuzu kuzu boynunu uzatmayabilir; hiç değilse şimdilik tablo bu. Ama bir yandan da hammadde piyasaları ya da yeni internet ekonomisi varlığını sürdürüyor. Finans firmalarının merkez bankaları tarafından sağlanan fazladan parayı kullanarak en sevdikleri müşterilerin ve elbette kendilerinin kârı için yeni büyüyen sektörlerle girmesini engelleyecek hiçbir şey yok. Neticede finans sektöründeki regülasyon reformu her açıdan başarısız olduğundan, sermaye yeterlilikleri öncekinden birazcık daha yüksek ve 2008’de başarısız olamayacak kadar büyük sayılan bankalar 2012 ya da 2013’te de aynı durumda olacaklarına güvenebilirler. Bu da onların üç yıl önce büyük bir beceriyle harekete geçirdikleri kamuya aynı ölçüde şantaj yapma olanağına sahip olmaları demek. Ama şimdi 2008’deki şekliyle özel kapitalizmi kamunun kurtarmasını, sırf kamu maliyesinin zaten sınıra dayanmış olması sebebiyle bile tekrarlamak mümkün olmayabilir.

Üstelik mevcut krizde demokrasi de ekonomi kadar, hatta belki daha fazla risk altında. Çağdaş toplumlarda “sistem bütünleşmesi” –yani kapitalist ekonomilerin verimli işleyişi– kırılanlaşmakla kalmadı, “toplumsal bütünleşme” de aynı kırılabilirlik düzeyinde.¹⁸ Yeni bir kemer sıkma çağının gelişiyse, ulus devletlerin yurttaş hakları ile sermaye birikiminin gerekleri arasındaki arabuluculuk kapasitesi ciddi şekilde zarar gördü. Her yerde, ama özellikle uzun zaman önce tüketilmiş malların bedelini ödemek üzere taze kamu parasını uzun yıllar boyunca harcayacak olan yüksek borçlu ülkelerde, hükümetler vergi oranlarının yükseltilmesine karşı daha güçlü bir direnişle karşılaşılıyorlar. Üstelik küresel karşılıklı bağımlılık giderek arttığı için

17 Bir başka deyişle “piyasalar” bile büyümenin kamu harcamasında kesintilerle canlandırılacağı şeklindeki arz odaklı anlayışa para yatırmak istemiyordu. Diğer yandan, bir ülkenin eski borcunu büyümeyle aşması için ne kadar yeni borcun yeterli ne kadarının fazla olduğunu kim söyleyebilir ki?

18 Bu kavramlar David Lockwood tarafından “Social Integration and System Integration”da özetleniyor.

ekonomi ile toplum, kapitalizm ile demokrasi arasındaki gerilimler ulusal siyasi topluluklar içinde halledilebilirmiş gibi yapmak artık mümkün değil. Bugün hiçbir hükümet uluslararası kısıtlamalara ve yükümlülöklere, bilhassa devleti halka fedakârlık dayatmak zorunda bırakan finans piyasalarına özen göstermeden iş yapamaz. Demokratik kapitalizmin krizleri ve çelişkileri nihayet uluslararası hale geldi, sadece devletler içinde değil devletler arasında da henüz keşfedilmemiş kombinasyonlar ve permütasyonlar halinde sahneye çıkıyor.

Artık gazetelerde hemen her gün okuduğumuz üzere, “piyasalar” güya egemen ve demokratik devletlerin yurttaşları için ne yapıp ne yapamayacağına dair daha önce görölmemiş şekillerde emirler veriyor. Küresel para endüstrisi felaketinin ortaya çıkışına vesile olan Manhattan merkezli derecelendirme kuruluşları şimdi de, o endüstriyi ve bir bütün olarak kapitalist ekonomiyi kurtarmak üzere daha önce görölmemiş miktarlarda yeni borç yükü altına girmeyi kabul eden devletlerin tahvil ve bonolarının değerini düşürme tehditleri savuruyor. Siyaset hâlâ piyasaları sınırlandırıyor ve tahrif ediyor, ama göröldüğü kadarıyla normal insanların gündelik deneyimlerinden ve örgütsel kapasitelerinden çok uzak bir seviyede yapıyor bunu: Sadece uçak gemileriyle değil aynı zamanda sınırsız bir kredi kartı arzıyla tepeden tırnağa silahlanmış olan yığılmış ABD borçlarını hâlâ Çin’in satın almasını sağlayabiliyor. Geri kalanların hepsi “piyasalar”ın söylediklerine kulak vermek zorunda. Neticede yurttaşlar kendi hükümetlerini kendi temsilcileri olarak değil, başka ölkelerin ya da –geleneksel ulus devlete nazaran seçmen baskısından inanılmaz derecede çok daha muaf olan– IMF veya Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin temsilcisi olarak algılamaya başlıyor. Yunanistan ve İrlanda gibi ölkelerde demokrasiyi andıran ne varsa fiilen uzun yıllar askıda kalacak. Ulusal hükümetler uluslararası piyasaların ve kurumların tanımladığı şekliyle “sorumlu” davranmak için yurttaşlarına giderek daha da kayıtsız kalma pahasına katı kemer sıkma politikaları dayatacaklar.¹⁹

19 Peter Mair, “Representative versus Responsible Government”, MPIfG taslak makale 09/8, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2009.

Şu an “piyasalar”ın saldırısı altında olan bu ülkelerde demokrasinin sadece önü alınmakla kalmıyor. Ekonomik bakımdan hâlâ durumu nispeten iyi olan Almanya onlarca yıl sürecek kamu harcaması kesintileri yapmayı hedefliyor. Alman hükümeti buna ilaveten kendi yurttaşlarından, borçlarını ödeyememe riski taşıyan ülkelere yeniden likidite temin etmelerini istemek zorunda kalacak; bunun sebebi sadece Alman bankalarını kurtarmak istemesi değil, aynı zamanda ortak Avrupa para biriminin istikrarını sağlamak ve ilk ülke çökünce büyük ihtimal ortaya çıkacak genel bir kamu borcu faiz oranı yükselişini önlemek. Bunun siyasi maliyetinin ne kadar yüksek olduğu, Merkel hükümetinin seçim sermayesinin giderek azalmasından, geçen sene eyalet seçimlerinde yaşadığı bazı büyük kayıplardan anlaşılabilir. Belki kredi verenlerin de kendi paylarına düşen bedeli ödemesi gerektiği şeklindeki popülist retorik 2010 başlarında şansölye tarafından kullanıldıysa da, “piyasalar” kamu borcu faiz oranını birazcık yükselterek şoke olduklarını ifade edince bundan hemen çark edildi. Şimdi ise, Alman maliye bakanının sözleriyle, artık küreselleşmenin yeni meydan okumalarına yanıt veremeyen eski moda “yönetme”den vazgeçip, Bundestag’ın bütçe yetkisinin kalıcı kısıtlanması anlamına gelen “yönetişim”e geçilmesi gerektiğinden söz ediliyor.²⁰

Demokratik devletlerin bugün yeni amirlerinin siyasi beklentilerini karşılaması belki de imkânsızdır. Uluslararası piyasalar ve kurumlar sadece hükümetlerin değil yurttaşların da kendilerini inanılır şekilde mali konsolidasyona adanmasını şart koşuyor. Kemer sıkmaya karşı çıkan siyasi partiler ulusal seçimlerde büyük yenilgi almak zorunda; hem hükümet hem de muhalefet alenen “sağlam finans” vaadinde bulunmak zorunda, yoksa borç hizmetinin maliyeti yükselecektir. Ne var ki, seçmenlerin fiilen tercih hakkının bulun-

20 Wolfgang Schäuble’ye göre: “Yeni uluslararası yönetim, küresel yönetim ve Avrupa yönetimi biçimlerine ihtiyacımız var.” *Financial Times*, 5 Aralık 2010. Schäuble, Alman meclisinin bütçe üzerindeki yargı yetkisinden derhal vazgeçmesinin istenmesi halinde “evet oyu alamayacağını” kabul ediyordu – ama “bu konuyu çalışmak için bize birkaç ay vererseniz, ayrıca diğer üye ülkelerin de katılacağına dair umut vererseniz, bir şans görüyorum.” Schäuble gayet manidar bir şekilde, *Financial Times*’ın yılın Avrupa maliye bakanı yarışmasının kazananı olarak bunu söylüyordu.

madığı seçimlerin sahiciliğinden şüphe duyulabilir ki bu da seçimlere katılımın düşmesinden tutun da popülist partilerin yükselmesine ve sokaklarda isyanlar çıkmasına kadar her türlü siyasi kargaşaya yol açabilir.

Buradaki faktörlerden biri bölüşüm çatışması arenalarının popüler siyasetin daha da uzağına düşmüş olmasıdır. 1970'lerin, korporatist siyasal hareketlere ve sınıflar arası koalisyonlara çeşit çeşit fırsatlar sunan ulusal emek piyasaları ya da 1980'lerin kamu harcaması politikaları “sokaktaki adam”ın anlayışının ya da stratejik erişiminin çok da ötesinde değildi. O zamandan beri demokratik kapitalizmin zıtlıklarının savaş alanı çok daha karmaşıklaştı, siyasal ve finansal elitlerin dışındakilerin altta yatan çıkarları görebilmesi ve kendi çıkarlarını teşhis etmesi son derece zorlaştı.²¹ Bu durum kitlesel düzeyde ilgisizliğe yol açıp elitler açısından hayatı kolaylaştırabilirse de, finans yatırımcılarına körlemesine uyum sağlamanın tek rasyonel ve sorumlu davranış olarak sunulduğu bir dünyada bu duruma güvenmek mümkün değildir. Başka toplumsal rasyonelliklerden ve sorumluluklardan vazgeçirilmeyi reddedenlere böyle bir dünya son derece saçma görünecektir – böyle bir noktaya gelindiğinde de tek rasyonel ve sorumlu davranış *haute finance*’ın işleyişini mümkün olduğunca bozmak olacaktır. Bildiğimiz haliyle demokrasinin fiilen askıya alındığı Yunanistan, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelerde sokak isyanları ve

21 Örneğin yeniden bölüşümsel “dayanışma” için uluslararası örgütler tarafından çeşitli ülkelere başvurulup başka ülkeleri kurtarmaları isteniyor. Örneğin Slovenya’nın İrlanda, Yunanistan ve Portekiz’e yardımcı olması teşvik ediliyor. Bu durum böyle bir “uluslararası dayanışma”yla desteklenenlerin sokaktaki insanlar değil, kayıplarını ya da kârlarının düşmesini kabullenmek zorunda kalma tehlikesindeki yerli ve yabancı bankalar olduğu gerçeğini gizliyor. Ayrıca milli gelir farklarını da ihmal ediyor. Almanlar ortalamada Yunanlardan zengin olsa da (gerçi bazı Yunanlar hemen hemen tüm Almanlardan çok daha zengindir), Slovenyalılar ortalamada İrlandalılardan çok daha yoksuldur. İrlandalıların kişi başına düşen milli geliri Almanya dahil tüm euro bölgesi ülkelerinden istatistiki bakımdan daha yüksektir. Bu yeni çatışma dizilimi temelde sınıf çatışmalarını uluslararası çatışmalara tercüme ediyor, hepsi aynı piyasa baskıları sonucu kamusal kemer sıkma politikalarına maruz kalan ülkelerin birbirini karmasına yol açıyor. Sıradan insanlardan uzun zamandır “primleri”ni toplamayı sürdürenlerin değil de başka ülkelerin yurttışı olan başka sıradan insanların “fedakârlıkta bulunmasını” talep etmeleri isteniyor.

halkın ayaklanması piyasa gücünden yoksun kalanların son siyasi ifade tarzı haline gelmiş olabilir. Birkaç örnek daha gözlemleme şansına yakında sahip olacağımızı demokrasi adına umut etmeli miyiz?

Günümüzün ekonomik ve toplumsal düzensizliklerinin altında yatan yapısal gerilim ve çelişkileri çözmede sosyal bilimler hemen hiçbir şey yapamaz. Ama bu gerilim ve çelişkilere ışık tutabilir, mevcut krizlerin tam anlamıyla anlaşılmasını sağlayacak tarihsel süreklilikleri tespit edebilir. Ayrıca demokratik devletlerin, küresel yatırımcılar oligarşisi (C. Wright Mills'in "iktidar seçkinleri" onlarla kıyaslandığında liberal çoğulculuğun pırıl pırıl örnekleri gibi görünürler)²² adına borç toplama kuruluşlarına çevrilmesinin dramatikliğine dikkat çekebilir – hatta çekmelidir. Bugün ekonomik güç her zamankinden daha fazla siyasi güç haline gelmiş gibi görünüyor; yurttaşlar da demokratik savunma mevzilerinden neredeyse tamamen yoksun bırakılmış, siyasal iktisadi çıkarlar ve talepler üzerinde iz bırakma kapasiteleri artık sermaye sahipleriyle kıyaslanamayacak kadar azalmıştır. Aslında, 1970'lerden bu yana gelen demokratik-kapitalist kriz silsilesine dönüp baktığımızda, ileri kapitalizmde geçici de olsa yeni bir toplumsal çatışma çözümü olasılığı somutlaşmış görünüyor. Ama bu seferki tamamen, uluslararası finans endüstrisi denen siyaseten düşürülemez bir kalede sıkıca mevzilenmiş mülk sahibi sınıfların lehine olacak gibi.

22 C. Wright Mills, *The Power Elite*, Oxford University Press, Oxford, 1956. [C. Wright Mills, *İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oskay, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2017. (Y.N.)]

MÜŞTERİ OLARAK YURTTAŞLAR: YENİ TÜKETİM POLİTİKASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER

Kırk yıl kadar önce Joseph Monsen ve Anthony Downs *Public Interest* dergisinde “Public Goods and Private Status”¹ başlıklı çığır açıcı bir makale yayımladılar. Bu makalede Amerikan toplumunun John Kenneth Galbraith’in tabiriyle “özelde zengin ama kamuda yoksul” olmasının sebeplerini ele alıyorlardı.^{2,3} Yazarlar o dönem yaygın olduğunu düşündükleri şu açıklamayı inandırıcı bulmuyordu: Büyük şirketler “zekice ve alçakça reklam teknikleri” kullanarak tüketicileri yönlendirip “görece ihtiyaç duymadıkları ya da istemedikleri özel mal ve hizmetleri” almalarını sağlıyor. Monsen ve Downs “daha temel bir faktör”ün iş başında olduğunu, kamu sektörü ile özel sektör arasında mal dağılımının farklılaşmasının da bu faktörle açıklanabileceğini iddia ediyordu: Tüketicilerin “öykünme ve farklılaş-

1 Kamu Malları ve Özel Statü. (Y.N.)

2 Bu bölüm ilk olarak şurada yayımlandı: *New Left Review* 76, Temmuz/Ağustos 2012, s. 27-47.

3 R. Joseph Monsen ve Anthony Downs, “Public Goods and Private Status”, *National Affairs*, Bahar 1971, Cilt 23, s. 64-77.

ma... arzusu” onları “büyük gruplar ve sınıflar arasında görünür farklar yaratmaya ve bu gruplar içinde daha incelikli bireysellik ayrımları oluşturmaya” itiyordu. Veblen’in *Aylak Sınıfın Teorisi*’ndeki⁴ gösterişçi tüketim anlayışını ve 1960’lardaki Amerikan toplumunda statü arayışındaki tüketici davranışına dair açıklamaları temel alan Monsen ve Downs bu arzuyu “insanın karakterinin ayrılmaz bir parçası, gelmiş geçmiş her toplumda en azından belli ölçülerde görülen bir şey olarak –o kadar temel ki insan doğasının bir ‘yasası’ sayılabilecek bir şey” olarak– tarif ediyordu.

Neredeyse antropolojik bir sabit olarak tasavvur edilen bu “tüketici farklılaşması yasası” modern bir siyasal iktisatta özel alan ile kamu alanı arasında kaynakların göreceli dağılımını neden etkilesin? Monsen ve Downs’ın argümanının merkezî noktası onların tabiriyle “devlet malları”nın –kamu yetkilileri tarafından üretilen ya da dağıtılan malların– “eşbiçimlilik gözüyle tasarlandığıydı.” Ordu silahlarının standartlaştırılması bunun en açık göstergesiydi:

Bu tür malları üretmek ve sevk etmek bürokrasi açısından daha kolaydır ve devlet mallarının dağıtımının altında yatan eşitlik fikriyle de uyumludur. Fakat tam da bu tabiatları yüzünden böyle mallar ileri sanayi toplumlarındaki çoğu malın ana işlevi olan statü farklılaşması için kolay kolay kullanılamazlar.

Aşağıda Monsen ve Downs’ın farklı içsel kapasitelere sahip mallardan oluşan iki temin türü arasında yaptığı verimli ayrımı kullanacağım: Bu türlerden biri kamusal ve kolektiftir, devlet yetkilileri tarafından sevk ve idare edilir; diğeri özel ve bireyseldir, ticari piyasalar aracılığıyla işler. Fakat bu iki türü eşzamanlı olarak kıyaslamak ya da ekonomik antropolojinin ebedî mülkiyet uzamı dahilinde irdelemek yerine bunların karşılıklı ilişkisinin gelişimine boylamsal açıdan bakmayı yeğleyeceğim. Üstelik ürün çeşitlenmesini zamansız bir statü arayışındaki insan mizacına göre sabit almak yerine, onun ihtiyaç-arz eden bir ekonomiden istek-arz eden bir ekonomiye, satı-

4 Thorstein Veblen, *Aylak Sınıfın Teorisi*, çev: Eren Kırmızıaltun-Hüsnü Bilir, Heretik Yayıncılık, Ankara, 2015. (Y.N.)

cılar piyasasından alıcılar piyasasına, yoksul toplumlardan doymuş toplumlara ve bolluk toplumlarına geçişte yeğlenen belli bir fayda azamileştirmesiyle olan bağlantısını kuracağım. Kaldı ki Monsen ve Downs'ın makalesi çıktığında (1971) bu eğilim çoktan başlamıştı. Bu bakımdan, Monsen ve Downs'ın kendi insan doğası teorileri aşkına reddetmiş oldukları kamusal alanın darlığına getirilen “kurumsalcı” açıklamaya geri dönmeyi önereceğim.

Kişiselleştirilmiş metalar

1960'ların sonu ve 70'lerin, savaş sonrası demokratik kapitalizmin tarihinde bir eşik olduğunu artık biliyoruz. *Trente glorieuses* sırasında daha önce görülmemiş ekonomik büyümenin yaşandığı az çok tutarlı uluslararası üretim ve tüketim rejiminin krize girip nihayet çökmesinden bahsederken doğrudan Fordizme atıfta bulunulması gelenek halini aldı. Bugün onun yok oluşu konusunda en çok hatırlanan şey herhalde 1960'ların sonunda dünya çapında görülen işçi militanlığı dalgası ve onunla birlikte çalışan sınıfların giderek daha geniş kesimlerinin Taylor'cu fabrikaların disiplinine tabi olmayı reddetmesi, ayrıca daha kısa çalışma saatleri, daha yüksek ücretler ve bir yurttaşlık hakkı olarak siyaseten garantilenmiş istihdam talepleriydi.

Ne var ki kapitalist birikimin ilerleyişini darboğaza sokan sadece emek piyasaları değildi. Üretim piyasalarında da çok benzer gelişmeler yaşıyordu ve aslında ikisindeki değişiklikler arasında girift ilişkiler vardı. Fordizm, kır hayatından kentsel ve endüstriyel yaşam tarzlarına sürekli geçiş halindeki toplumlar için standartlaştırılmış malların kitlesel üretimini getirmişti. İnsanlar yükselen gelirlerini belki de hayatlarında ilk kez sahip olabildikleri arabalara ve buzdolaplarına yatırıyorlardı. İhtiyaçlar hâlâ barizdi, kıtlık bir olguydu; insanların talep ettiği ve parasını ödeyebildiği şeyler hem ucuz hem güvenilir ürünlerdi. Geniş ölçek ekonomilerinin mümkün kıldığı sağlıklı ve oturmuş teknoloji ucuz fiyatlara sunulabiliyordu. Dolayısıyla ürün piyasaları, düzenli olarak artan talepten –hatta üretimin yetişmesini sıklıkla bir hayli zorlaştıran hızlara ulaşan talepten– faydalanan büyük oligopolist firmaların elindeydi. Aslında Fordist kitle

üreticileri açısından satmaktan ziyade üretmek sorundu; müşteriler uzun teslimat sürelerine alışmış, kendilerine verilen zaman gelince firmaların ürünü tedarik etmesini sabırla bekliyorlardı.

Bu eşik yıllarını bizzat deneyimleyen Alman müdürlerle yaptığım söyleşilerde, zaman zaman 1950'lerin ve 60'ların *Zuteilungswirtschaft* ya da "tahsis ekonomisi"nden özlemle bahsettiklerini duydum: Tek yapmanız gereken belli bir standart malı üretmek, sonra da size büyük hürmet duyan müşterilere tahsis etmektir. Müşteriler firmaların üretim takvimine ne zaman uyarsa o zaman hizmet almaktan mutluydu. (Bununla ilgili başka bir Almanca terim de *Versorgungswirtschaft*'tır ve "temin ekonomisi" olarak tercüme edilebilir.) Rekabetin yapısı ve müşterilerin düşük fiyat arzusu hesaba katılırsa, müşterilerin çok fazla seçenek beklentisi yoktu; Henry Ford'un T2 modeli konusunda söylediği "siyah olduğu müddetçe istediğiniz renkte alabilirsiniz" şiarı savaş sonrası Fordizmde satıcı piyasalarında üreticiler ile tüketiciler arasındaki ilişkinin hâlâ *grosso modo*'suydu. Hatta aynı müdürlerin, savaş sonrası yıllarda Batı'nın örgütlü kapitalizmi ile Doğu'nun devlet sosyalizmi arasındaki farkların o zaman sanıldığı kadar çarpıcı olmadığını söylediklerini bile duydum: Sadece Doğu'daki teslimat süreleri daha uzundu. Özel sektör ile devlet sektörü arasında da çok fazla fark yoktu: Postaneye başvurup telefon istemek ile Volkswagen'e başvurup yeni bir araba istemek birbirine çok benziyordu; her iki koşulda da yarım yıl ya da daha fazla bekleme süresi vardı. Batı Avrupa'da birinci motorizasyon dalgası aslında devlete ait ya da büyük ölçüde devlet destekli şirketler sayesinde olmuştu: Almanya'da Volkswagen, Fransa'da Renault, Britanya'da British Leyland, İtalya'da FIAT.

1971'e gelindiğinde savaş sonrası Fordizmin –bugünden bakınca rüya gibi– dünyasının sona yaklaştığına dair açık işaretler vardı. İşçiler isyan etmeye, 20 yıllık kesintisiz büyüme ve tam istihdamın ardından kârdan daha fazla pay talep etmeye başlarken, müşteriler de daha zor tiplere dönüşmüştü. Batı'da toptan üretilen, standart dayanaklı tüketim mallarına doygunluk işaretleri görülüyordu. Temel ihtiyaçlar büyük ölçüde karşılanmıştı; çamaşır makinesi hâlâ yıkıyorsa neden yenisini alayım? Eskiyen eşyaların yerine yapılan alım-

lar da önceki büyüme oranlarını yakalamaya yetmiyordu. Yeni doğan krizin en görünür tezahürü Fordist çağın prototipik toplu üreticileri olan otomotiv sektöründeydi. Bu sektördeki imalat kapasitesi orantısızca büyümüştü ama şimdi Taylorist fabrika rejimine giderek artan işçi direnişi ile piyasaya dönük kitlesel üretim rejimine müşterilerin giderek ilgisizleşmesi arasında sıkıştığı görülmüyordu. 1970'lerin başlarında Volkswagen Beetle'ın satışları aniden düştü ve Volkswagen şirketi öyle bir krize girdi ki pek çok kişi şirketin sonunun geldiğini düşündü.⁵ “Büyümenin sınırları” kamusal söylemin merkezî konusu haline geldi; kapitalist firmalar ve demokratik hükümetler kapitalist siyasal iktisadın temel krizi olacağını düşündükleri şeyi yenmek için çaresizce yeni bir formül arayışına girdiler.

Bugün o krizin hem üretim süreçleri hem üretim hatlarında derinden bir yeniden yapılanma dalgasıyla nasıl sonuçlandığını görebiliyoruz. En başta kadınların ücretli istihdam alanına kitlesel girişi, ardından da üretim sistemlerinin uluslararasılaşmasıyla erişilebilir emek arzında uzun vadeli bir genişleme sağlanarak işçi militanlığı yenilgiye uğratıldı. Bağlamımız açısından daha da önemlisi, firmaların ürün piyasalarının krizini aşmakta kullandığı stratejilerdi. Soldakilerden bazıları hem “yabancılaşmış emek”in hem de “tüketim tiranlığı”nın sona ermesi yönünde hâlâ umut beslerken, kapitalist firmalar üretim döngülerini çarpıcı ölçüde kısaltabilen yeni mikro elektronik teknolojilerinin de yardımıyla ürünlerinde ve süreçlerinde değişim mühendisliği çalışmalarıyla meşguldü; imalat makinelerini daha genel amaçlı kıldılar, böylece ürünlerin kâra geçiş noktası kısaldı; kol emeğinin büyük bir kısmı vazgeçilebilir oldu, ya da en azından firmalar bu emeğin daha ucuz ve daha uysal olduğu başka yerlere gidebilir hale geldiler.

Kısacası, standartlaştırılmış mallar piyasasında Fordist dönem sonunda meydana gelen uzun süreli durgunluğa sermayenin cevabı ürünlerin standartlığını azaltmayı da içeriyordu. Ürün yelpazesinde uygulanan değişim mühendisliği artık Amerikalı otomobil imalatçı-

5 Bkz. Wolfgang Streeck, *Industrial Relations in West Germany: The Case of the Car Industry*, St. Martin's Press, New York, 1984.

larının ürünlerin daha hızlı modası geçsin diye icat ettiği (60'ların sonunda Monsen ve Downs'ın da "tüketici farklılaşması yasası"na kanıt bulmasını sağlayan) yıllık cant kapağı ya da kuyruk kanadı değişikliklerinin çok ötesine geçmişti. 1980'lerde gerek üretim tasarımındaki hızlanmalar, gerekse ürün ekipmanı ve emek esnekleşmesi Fordist dünyanın metalarının daha önce görülmemiş ölçüde kişiselleşmesini mümkün kılmıştı. Giderek daha küçük potansiyel müşteri gruplarının kendilerine has tercihlerine yaklaşma çabası içinde, kitlesel sanayi üretiminin büyük ve tekbiçimli ürünlerini sürekli daha da küçülen farklılaştırılmış alt ürün dizilerine bölündü.⁶ Kitlesel üretim yerini bir nevi büyük ölçekli butik üretime bırakırken müşteriler de –farklı alıcıların ideal olarak neyi beğenebilecekleri ile üreticilerin arz ettiği her boya uygun ürünler arasında daima bir boşluğun bulunduğu– eski standartlaştırılmış ürünleri alırken vermek zorunda kaldıkları tavizlerden giderek daha çok kurtuldular. Ürün farklılaşması tekil müşterilerin özel taleplerine giderek daha uygun ürünler –ve zamanla hizmetler– temin edilmesini sağladı. Aynı zamanda standartlaşmış ürünlerin hizmet ettiği ortak ihtiyaçlara ek olarak tüketicilerin kişisel isteklerine daha fazla dikkat göstererek ya da bu istekleri geliştirerek onların da bu işlevi geliştirmesini sağladı ve teşvik etti.

Ürün yelpazelerinin kişiselleştirilmesini cazip kılan ve en nihayetinde kapitalist ekonomilerin 1970'lerdeki durgunluktan sonra yola devam etmelerini sağlayan şey, sanayi üretiminin katma değerini artırma derecesiydi: Ürünler tüketicilerin özgül tercihlerine ne kadar yaklaşırsa, müşteriler ödeme yapmaya o kadar istekli oluyordu – hatta daha sıkı çalışmaya, ekonomik büyümenin yeni paradigması-na katılmak için gereken alım gücünü elde etmek üzere daha fazla borç almaya hazır oluyorlardı. Böylece doymuş piyasalardan akışkan

6 Bu durum o sırada kitlesel üretimden "esnek uzmanlaşma"ya geçiş olarak (bkz. Michael Piore ve Charles Sabel, *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York, 1984) ya da "çeşitlenmiş kaliteli üretime" geçiş olarak tanımlandı: Bkz. Wolfgang Streeck, "On the Institutional Conditions of Diversified Quality Production", Egon Matzner ve Wolfgang Streeck (yay.haz.), *Beyond Keynesianism: The Socio-Economics of Production and Employment*, Edward Elgar, Londra, 1991, s. 21-61.

piyasalara geçiş sağlanmış oluyordu. Mikro elektronik devrim sayesinde erişilebilir araba modelleri yelpazesi öyle boyutlara ulaştı ki, müşteriler bireysel tercihlerini saptayarak kendi arabalarını tasarlamaya davet edilebilir hale geldiler. 1980'lere gelindiğinde, Wolfsburg'daki Volkswagen tesisinde aynı gün iki aynı arabanın üretildiği görülmez olmuştu. Bu süreçte arabalar da daha karmaşık ve daha pahalı oldular (bu da tesadüf değildi), yeni üretim stratejisinin başarıyla hayata geçirildiği yerlerde sektörün kârları yükseldi.

Fordist dönem sonunda sermaye birikiminde meydana gelen durgunluğu aşmaya yönelik olarak metaların kişiselleştirmesi aynı dönemde kapitalist toplumlardaki güçlü ticarileşme dalgasının da ayrılmaz bir parçasıydı. Kitlemel üretim koşullarında ticari açıdan dokunulmadan kalan müşteri isteklerine ürün çeşitlenmesiyle yanıt veriliyor, artık bu istekler de hayata geçirilip kârlılık artırılabilirdi. Bu sürecin müşteri güdümlü mü yoksa üretici güdümlü mü olduğu gibi önemli bir sorunu ele almayacağım – Monsen ve Downs talebin arza göre öncelikli olduğunu iddia ettiklerinden, John Kenneth Galbraith gibi özel teşebbüs eleştirmenleriyle ters düşüyorlardı. Dönemin can alıcı gelişmelerinden biri olan modern pazarlamanın incelenmesi, her ikisinin de kısmen doğru olabileceğini gösteriyor. Pazarlama müşteri tercihlerini keşfeder ama tipik olarak aynı zamanda bu tercihleri *geliştirir*; müşterilere ne istediklerini sorar, ama aynı zamanda hiç akıllarına gelmemiş şeyler dahil olmak üzere ne istemeye hazır olabilecekleri konusunda da onlara önerilerde bulunur. Bu anlamda iyi pazarlama, müşterilerin henüz ticari açıdan atıl durumdaki isteklerini ya da potansiyel isteklerini piyasa ilişkileri kapsamına almak için çaba gösterirken müşterileri ortak tasarımcı olarak kullanır. Bunun Fordizmdeki satıcı piyasalarını alıcı piyasalarına dönüştürdüğü, tüketicileri daha birkaç sene önce hayal bile edilemeyecek şekillerde güçlendiren ve hayatı üreticiler açısından çok daha zorlaştıran bir şey olduğu doğrudur. Fakat aynı zamanda kapitalizm koşullarında “piyasa güçleri”nin toplumsal hayatı uzun vadede istilası yolunda atılmış dev bir adımdır. Rosa Luxemburg *Sermaye Birikimi*’nde bu süreci metaforik bir nitelemeyle *Landnahme*, istila ya da arazi kapma diye tanımlamıştı. Her halükârda, piyasaların doymaya başladığı ve işçi sınıfını ekonomik büyüme için kendini parala-

maya itecek maddi teşviklerin kritik ölçüde zayıflamanın eşiğine geldiği bir dönemde müşteriye daha fazla özen göstermek kâr bağımlısı firmalara durgunluktan çıkışın etkili bir yolu gibi görünmüştü.⁷

Tüketim yoluyla toplumsalma

Kapitalizmi vardığı dönüm noktasında doymuş piyasalar heyulasından kurtarmaya yönelik sosyal hayat ticarileşmesinin aldığı kapsamı akılda tutmak önemlidir. Firmaların 1970’lerde öğrendiği şey fiilen hem müşterilerin hem de ürünlerin bireyselleştirilerek ticari genişlemenin hizmetine koşulmasıydı. Çeşitlenmiş tüketim toplumsal kimliklerin bireysel ifadesi için daha önce bilinmeyen fırsatlar doğurmuştu. 1970’ler ve 1980’ler ayrıca geleneksel ailelerin ve cemaatlerin otoritelerini hızla kaybettiği bir dönemdi; böylece piyasalara –çağdaş liberalleşme teorisyenlerinin yeni bir özerklik ve özgürleşme çağının başlangıcı olarak gördüğü– hızla büyüyen toplumsal boşluğu doldurma fırsatı veriliyordu. Çeşitlenmiş tüketim olanakları ve niş pazarların yükselişi birinci nesil dayanıklı tüketim mallarının modasının geçmesini hızlandırdı; gerek geleneksel işçilerde gerekse başta kadınlar olmak üzere ücretli istihdama yeni katılanlarda da çalışma disiplininin yenilenmesi için motivasyon yaratılmasına yardımcı oldular.

Ticarileştirilmiş çeşitlenme –piyasaların ve ticari ilişkilerin ihtiyaç gidermekten isteklere hizmet etmeye geçişi– otomobillerin çok ötesine uzandı. Fordizmden sonra büyüyen diğer sektörler arasında

7 Ya da en azından 1970’lerdeki “eleştirel teorisyenler”e öyle görünmüştü. İlk formülasyonlardan biri Claus Offe’nin 1967’deki teziydi: *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt 1970. Bu tezde ücretli emeğin motivasyonunun uzun vadede sönmüneceği öngörülmüyordu, fakat sebep olarak talebin doyuma ulaşması değil, üretim örgütlenmesindeki değişiklikler gösteriliyordu. Offe yaşamda fırsatların “rekabetçi bir şekilde gösterilen bireysel performans” temelinde değil, sosyal haklar temelinde tahsis edilmesi için baskının giderek artacağını tahmin ediyordu (s. 166). Son derece çeşitlenmiş metaların yeniden tasarlanmış yelpazesinin dayanılmaz çekiciliği, gerek rekabetçi-mülkiyetçi bireyciliği gerekse farklı performanslar için farklı ödüllerin meşruluğunu pekâlâ sürdürebilir, hatta artırabilirdi.

moda kol saatlerinden parfümlere kadar lüks mallar da vardı; hepsinde de aynı model izlenerek giderek daha fazla hedefli pazarlamanın da desteğiyle ürün farklılaşması arttı, ürün yenileme hızlandı. Prototip örneklerden biri Swatch saatlerinin ürün yelpazesiydi. Dört dörtlük bir pazarlama yaratısı olan bu marka ilk kez 1983'te ortaya çıktığında Asyalı imalatçılar mekanik saatlerin yerine kuvarsa dayalı mikroışlemciler koymaya başlamışlardı. Kitlesel üretim yok olmadı ama çok daha sofistike bir hal aldı, karakteristik olarak kendine ait bir pazar nişi geliştirdi ve böylece niş üretimin örneklerinden biri haline geldi. Yine kendisi ürün çeşitlendirmesine benzer bir şeye doğru yönelen McDonalds'ın yanı sıra, yerel ve bölgesel mutfaklar da yeniden keşfedildi ve *haute cuisine* daha önce hiç görülmediği kadar genişledi. Şarap üretimi 1980'lerde neredeyse adım adım otomobil üretimini izledi; şarap tüccarları farklı yerlerden farklı üzümlerin jenerik karışımlarını üretmeyi bırakıp her birinin tekil karakteri ve kökeni farklı ürün yelpazelerine döndü.

Ticarileşmeye doğru yaşanan genel sapmanın ölçeği belki de en iyi spor dünyasında görülecektir. 1970'lere kadar olimpiyatlar mahut "amatör"lerin korunan alanıydı. Bu kişilerin, resmen şahsi takıntılarından ya da bazen yurtseverlik görevlerinden ibaret görülen başarılarından hiç para kazanmaması gerekiyordu. Ne var ki, "olimpik hareket" denen şey çok kısa zamanda dev bir para kazanma makinesine dönüştü. Hem sporcular hem de sayısız sponsor şirket, reklam endüstrisi, medya ve fiziksel egzersiz veya genel olarak beden için tüketici malları üreten daha birçok şirket buradan kâr elde etmeye başladı. Üstelik sporun nasıl bir servet edinme aracına dönüştüğünü görünce, katılım onurundan başka ödülü olmayan sıkı bir disiplin ve kendini kontrole dayalı çetin ethos ile bugünkü spor faaliyetlerini çevreleyen hedonist eğlence atmosferi ve keskin para kokusu arasındaki büyük fark karşısında şaşkına dönüyor insan. Geçmişte adeta savaş meydanı olan alanlar, profesyonelce kurgulanmış açık hava eğlencelerine dönüştü; hayranlara ve sporculara bol bol kendini gösterme ve sınırsız eğlenme kapasitesi olduğunu ispatlama olanağı sunuluyor. Hem sporcular hem izleyiciler açısından moda da bu işin ana unsurlarından biri haline geldi. Toplumsal bir kurum olarak sporun -30 yıldan kısa bir sürede çilecilik etosundan tüketimci narsisizm

ethosuna doğru- dönüşümünün bir simgesi de iki Alman firması olan Adidas ve Puma'nın eşzamanlı yükselişidir. Sadece iki-üç tip futbol ve koşu ayakkabısı üreten yerel firmalarken, multi milyar dolarlık küresel şirketlere dönüşen Adidas ve Puma esasen moda ürünlerinden para kazanıyor: Sürekli değişen yüzlerce model koşu ayakkabısı ve daha pek çok ürünün yanı sıra erkek ve kadın parfümü de üretiyorlar.⁸

Simmel'in vereceği isimle *Vergesellschaftung*, yani toplumlaşmanın -bireylerin başkalarıyla bağ kurarak dünyada kendi yerini tanımlama yolunun- yeni bir türü açısından ticarileşmenin yeni ve anlaşılan çok da çekici fırsatlar yarattığını düşünüyorum. Fordizm sonrasında zengin piyasalarında alternatif tüketim olanaklarının muazzam çeşitliliği öyle bir mekanizma yaratıyor ki insanlar bir satın alma edimini -tam da kişinin şahsi tercihlerinin uzun uzadıya içedönük keşfini tamamlayarak bir kendini tanımlama ve kendini sunma edimini- onları bazı sosyal gruplardan ayırıp başka gruplara dahil eden bir edim olarak algılayabiliyor. Toplumsal bütünleşmenin daha geleneksel tarzlarıyla kıyaslandığında müşteri tercihiyle *Vergesellschaftung* daha gönüllülük içerikli gibi görünüyor; dolayısıyla sosyal bağlar ve kimliklerin kısıtlayıcılığı daha az oluyor - hatta Marx ve Engels'in *bare Zahlung* yani nakit para adını verdikleri şey hariç tüm yükümlülüklerinden kurtuluyorlar. Bunun sebebi bol ürün sunan olgun bir piyasada bir şey satın almak, prensipte sizin karar vermenizi bekleyen sonsuz bir alternatifler menüsünden en çok hoşunuza gideni (ve paranızın yettiğini) seçmekten ibaret; geleneksel toplumsal ilişkilerde olduğu gibi müzakereye ya da tavize gerek yok. Aslında böyle bir ileri toplumsal tüketim yapısında yaşarken karşılaşacağınız diğer aktörler, sizin her türlü isteğinizi tahmin etmekte ve ne kadar size has olursa olsun karşılamaya çalışmakta uzmanlaşmış pazarlama departmanları olan firmalardan ibaret. Böyle firmalar

8 Spor üzerine eleştirel metinler uzun zamandır sporun iş dünyası için rekabet, farklılaşmış ödüller ve zaman sınırlaması bakımından model olarak işlevine vurgu yapıyor. Son yıllardaki değişiklikler neticesinde kadınların katılımı çok daha fazla arttı ve etkinlik düzenleyenler, büyük bir gayretle güç harcamanın seksi görünmeyi ve eğlenmeyi önlemesi gerekmediğine izleyenleri ikna etmek için yorulmak bilmeksizin çaba harcadılar.

asla müşterilerle tartışmazlar; dinler ve uyarlar, hatta müşterilerin daha haberlerinin bile olmadığı arzularını öğrenmek için de her türlü çabayı sarf ederler.

O halde tüketim yoluyla toplumlaşma, doğası itibarıyla diyalogik değil monolojik, zorunlu değil gönüllü, kolektif değil bireyseldir. Bugünkü bolluk toplumlarıyla bağlantılı bir tüketim *politikası*ndan bahsederken bu perspektiften bakmak daha üretken sonuçlar doğurabilirmiş gibi görünüyor. Alternatiflerin neredeyse sonsuz olduğu olgun post-Fordist piyasalarda, “önemli ötekiler”in onayına ihtiyaç duymadan satın almayla kurulan kolektif kimliklerden çıkmak kolaydır. Sadece standart kitle ürünleri almak zorunda olmayla değil, aynı zamanda aile, mahalle ya da ulus gibi geleneksel cemaatlerin ve onların sağladığı kolektif kimliklerin kısıtlayıcı doğasıyla kıyaslandığında bu durumun genellikle özgürleşme gibi deneyimlendiği ortadadır. Aslında bugün moda bile eşbiçimli üretim rejimindeki kadar bağlayıcı değildir, hatta o kadar baskıcı olmadığı bile söylenebilir. Artık hem giyim kuşamda hem de müzikte sayısız alt moda bir arada var oluyor ve çoğu da hızlı bir rotasyonla birkaç ay içinde unutulup gidiyor.

Tüketim cemaatlerinden vazgeçmek geleneksel “gerçek” cemaatlerden vazgeçmekten çok daha kolay olduğundan, toplumsal kimliklerin yapısı daha zayıf ve gevşek ilmeklerden oluşuyor, bireylerin her türlü kendini açıklama baskısından bağımsız olarak bir kimlikten ötekine geçmesine izin veriliyor. Çeşitlenmiş piyasalar herkese bir şeyler sunarken, uluslararasılaşma da erişilebilir meta çeşitliliğini artırıp geçmişin yerel cemaatleri ile geçici eş-müşterilerin –bir satın almayla ya da bir “beğen” butonuna tıklamayla seçilen ve keyfe göre terk edilen– sınırsız toplumları arasındaki zıtlığı netleştiriyor. Sosyal medya –Twitter, Facebook ve benzerleri– yoluyla toplumlaşma bu trendin, hiç değilse bu şirketlere çok daha fazla bireyselleşmiş pazarlama için araçlar sunulması bakımından genişlemesini temsil ediyor. Firmalar, siyasetçiler ve her alandan ünlüler günün her saatinde güya kişisel mesajlar almaya hazır “takipçiler”den hayalî cemaatleri kendilerine göre şekillendirmek için sosyal medya kullanmayı hızla öğrendiler. Siyasette, geleneksel parti örgütlenmelerinin giderek artan

atıllığını telafi etmek için yeni teknolojiyi kullanma umutları besleniyor. Aynı zamanda siyasetin daha fazla kişiselleştirilmesi de öngörülüyor; Angela Merkel'in "takipçi"lerine demin seyrettiği operayı ne kadar beğendiğini ânında bildireceği günler yaklaşıyor.

Kamu alanının piyasalaşması

Kapitalizmi geç-Fordist durgunluktan kurtarma amacıyla toplumsal hayatın daha önce görülmemiş ölçüde ticarileştirilmesi savaş sonrası dönemin "karma ekonomileri"nde kolektif devlet ile bireysel piyasa temini arasındaki ilişkileri derinden etkiledi. Daha da önemlisi, kamu alanından ve bana kalırsa siyasetin doğasından geriye ne kaldıysa onun içinde yurttaşlar ile devletler arasındaki ilişkiyi dönüştürdü. Devletlerin yeni ve dinamik gelişkin tüketim malları piyasalarıyla yan yana var olmasının sonuçlarından biri, daha önce kamunun arz ettiği bazı hizmetlerin özelleştirilmesi için yatırım sermayesinden baskılar gelmesi oldu. Bu hizmetler arasında telekomünikasyon, radyo ve televizyon yayıncılığı vardı. Bunlar geleneksel biçimleriyle artık modası geçmiş, faydaya yönelik, sıkıcı ve müşteriye dönüşmüş kullanıcıların taleplerine tepkisiz olarak algılanıyorlardı. İmalat sanayisindeki ürün çoğalması ve çeşitlenmesinin aynısını teknolojik ilerleme bu alanlarda da mümkün kılınca dünya çapında hükümetler, artık çok daha titiz olan tüketicilerin bilhassa daha kişiselleştirilmiş ürünler konusundaki isteklerine daha fazla dikkat gösterilmesiyle ilgili artan taleplerini karşılamayı ancak özel firmaların başarabileceği fikrini kabul etmeye ve desteklemeye başladı.

Takip eden yıllarda, ticarileşmenin en fazla ilerlediği yer yeni özelleştirilmiş telekomünikasyon ve televizyon sektörleri oldu. 20. yüzyıl sonundaki en büyük servetlerden bazılarının, özellikle de Murdoch ve Berlusconi gibi kitle eğlencesi girişimcilerinin servetlerinin buradan kazanılması rastlantı değildi. Almanya'da 1970'lerde dahi iki ulusal televizyon kanalından başka bir şey yoktu; ikisi de devlete aitti, büyük oranda kamu yararına haberler yapıyor ve eğitim görevini kutsal sayıyorlardı. Bu yüzden Goethe, Shakespeare ve Brecht'in oyunları yayınlanıyor, Bundestag tartışmaları canlı olarak ve-

riliyordu. Onlarla kıyasladığımızda bugün Almanya’da bazı şehirlerde insan çoğu yurtdışından yayın yapan yüzden fazla TV kanalını izleyebilir. İki devlet kanalı artık yaşlanan azınlık bir izleyici kitlesiyle sınırlı – hem de daha eğlenceli ve daha başarılı özel kanalları taklit etmek için program yapılarını kökten değiştirmiş olmalarına rağmen. Aynı gelişme tüm diğer Avrupa ülkelerinde de çeşitli şekillerde yaşandı. Ticarileşme neticesinde yüksek izlenme oranlı programlar örneğin Britanya gibi yerlerde ücretli kanallara taşındı. Benzer bir durumu ABD’de dahi görmek mümkün: Son derece parçalı hale gelmiş ve neredeyse tamamen eğlenceye dönmüş medya piyasasında ulusal ağlar küçük nişlere sürgün edildiler.

Telekomünikasyon da aynı şekilde değişti. Almanya’da 1980’lerin sonuna kadar ulusal telefon sistemi postane tarafından işletiliyordu ve kâr da posta hizmetlerini desteklemekte kullanılıyordu. Sistemin işleyiş ruhu telefon kulübelerinde bulunan *Fasse dich kurz*, “Kısa Konuşun” uyarı levhasıyla özetlenebilir. Yurttaşlar devletin değerli telefon hatlarına erişim imtiyazlarını kötüye kullanıp boş konuşmalarını için uyarılıyordu. Bundan birkaç yıl önce, hızla büyüyen ve akla gelebilecek her müşteri grubuna göre özelleştirilmiş sayısız hizmet planı sunan özel telefon şirketlerinden birinin reklamlarında cep telefonuyla konuşan gençler gösteriliyordu; fotoğrafların üstünde de ticari taş devrinden kalma uyarıya belki de kasten atıfta bulunan, *Quatsch dich leer* – “konuş konuşabildiğin kadar” sloganı yazılıyordu.

Özel sektördeki yeni tüketim kalıplarının mevcut kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini teşvik etmesinin üçüncü bir örneği de yüzme havuzlarıdır. Savaş sonrası dönemde hemen her yerleşim biriminde bir kamuya açık havuz vardı. Bunlar basit, hatta çok sadeydi, ama yine de çok kullanılıyordu, çünkü insanlar yüzmenin sağlığa iyi geldiğine inanıyordu ve çocukların hem karakterlerinin gelişmesi hem de boğulan insanları kurtarabilmeleri için yüzmeyi öğrenmesi bir görev sayılıyordu. Ne var ki 1970’lerde katılım azaldı ve *Stadtbäder* mali krize girdi. Aynı zamanda genellikle *Spaßbäder* “eğlence hamamları” diye anılan özel havuzlar açılmaya başladı. Bu havuzlarda sıcak girdaplar, saunalar, lokantalar, yapay kumsallar, hatta alışveriş merkezleri vardı. Giriş ücreti *Stadtbäder*’den çok daha yüksekti, ama

insanlar çok daha fazla eğlenme imkânı buluyordu. Zaman içinde giderek daha çok yerleşim biriminde kamu havuzları kapandı ya da onları tadilatı geçirip *Spaßbäder* olarak işletme sözü veren özel işletmelere satıldı. Havuzların kamu malı olarak kaldığı ve yöredeki-lerin de yatırıma para harcayabildiği yerlerde havuzlar özel rakipleriyle aynı tarzda yeniden düzenlendikten sonra toparlanabildi. Fakat genellikle başka yerlerde olduğu gibi burada da, özellikle siyasi liderlerde, daha zengin ve daha talepkâr müşterilere doğru düzgün hizmet verme kapasitesine sadece özel sektörün sahip olduğu fikri yerleşmeye başladı. Devletin bu koşullarda yapabileceği en iyi şey yoldan çekilmek, ilkel ve faydaya yönelik tesislerini kapatmak, özel işletmeleri davet ederek renk, eğlence ve her şeyin ötesinde seçme özgürlüğü temin etmekte.

Demek ki 1980'lerde ve 90'larda kamusal temin ile özel temin arasındaki farka dair, devletin insanlara neye ihtiyaç duymaları gerektiğini söylediği –ki bu fiilen herkes için aynı şey olacaktı– özel piyasaların ise insanların birey olarak gerçek ihtiyaçlarına cevap verdiği fikri, pek çok açıdan genel siyasal kabul haline geldi. Bu durum özelleştirme motivasyonunu güçlendirmekle beraber, her ne sebeple olursa olsun piyasaya devredilemeyecek merkezî hükümet faaliyeti alanlarına da yansdı. Bir noktadan sonra hükümetler özelin kamu karşısındaki güya bünyevi üstünlüğünü kabul etmeye, yurttaşlarını da devlet bürokrasisiyle ilişkilerinde kendilerini *müşteri* olarak görmeye özendirmeye başladı. Dolayısıyla halkla temas halinde olan devlet memurlarına artık kendilerini hukukun temsilcileri, meşru kamu otoritesinin veya genel iradenin temsilcileri olarak değil, rekabetçi bir piyasadaki hizmet sağlayıcılar gibi görmeleri öğretildi; aynı anda hem müşterilerinin arzularına hem de rekabetin baskısına göre hareket edeceklerdi. Almanya'da Schröder reformları sırasında eski *Arbeitsamt* –İş Bulma Kurumu– ad değiştirerek *Arbeitsagentur* oldu; yani işsizleri müşterisi olarak gören bir “ajans” haline gelmişti. Bu konuda müşterilerin “gerçek ihtiyaçları”na güya dikkat sarf etmemelerinin devletin sağladığı hizmetlerin sözde ya da gerçek verimsizliğinin yansımalarından biri olduğunu diline pelesenk etmiş Yeni İşçi Partisi'nin “Üçüncü Yol”u model alınmıştı elbette. Bu gelişmenin

ana unsuru “yeni kamu yönetimi” paradigmasının devreye girmesiydi. Bu paradigmada ne yazık ki henüz mevcut olmayan ticari piyasanın düzeltici geribildirimini yerini, ayrıntılı olarak belirlenmiş niceliksel performans gösterge yağmurunun alacağı öngörülüyordu.

Kolektif minima

Eski “siyasalın siyaseti” diyebileceğimiz şey üzerinde yeni “tüketim siyaseti”nin tabiri caizse yanal etkileri devlet işlevlerinin özelleştirilmesinden daha ciddi sonuçlar doğurdu. Eskiden kamu faaliyeti olan şeyler özel sektöre geçerken ve kamu alanı aynı süreçte reformist hükümetlerin de desteğiyle darlaşır ve itibarsızlaşırken, özel temin kanalları ile kamusal temin kanalları arasındaki denge özel lehine bozuldu. Kaçınılmaz olarak devletlerin de devlet olarak meşruluğunun maddi temeli küçülmeye başladı. Ne var ki siyasal meşruluğun gerileyişi hizmet temin alanıyla sınırlı kalmadı. Giderek yurttaşlığın tam merkezine kadar genişledi; yurttaşlar ile devlet arasındaki geleneksel ilişki, cıllanmış post-Fordist tüketici malları piyasasında müşteri ile üretici arasındaki ilişkiyle giderek daha fazla kıyaslanıp kötülenmeye başladı.

Daha açık söylersek: 1970’lerdeki krizin sonrasında kapitalist birikimin dinamiklerini toparlama amacıyla tüketimin yeniden yapılandırılmasının, kamu alanından geriye kalana amansızca yayılan müşteri ve de yurttaş tavırları ve beklentilerini mümkün kıldığını, hatta davet ettiğini ve geliştirdiğini öne sürüyorum. Yeni tüketim rejimiyle mukayese edildiğinde devletler ve onların hâlâ sorumlu olduğu mallar giderek daha köhne ve sıkıcı görünüyor; ayrıca doyma noktasına gelen Fordist çağın eşbiçimli ürün piyasalarına da çok benziyordu. Monsen ve Downs’ın kamusal yoksulluk ve özel zenginlikler arasındaki ayrışmayı açıklamak için 1971 tarihli ileri görüşlü makalelerinde başvurdukları zıtlık tam olarak buydu. Monsen ve Downs’ın bu durumdan hiç de mutlu olmadıklarını; piyasaların devletler karşısındaki üstünlüğünü övmek ve memnuniyetlerini göstermek yerine, kapitalist siyasal iktisadın iyileştirilmesi için kamu serveti ile özel servet arasındaki dengenin nasıl sağlanacağına dair önerilerde bulun-

duklarını geçerken belirtmek gerek. Hükümetlere önerdikleri strateji “müşterilerin sosyal statülerini farklı kılma çabasıyla” savaştırmamak, bu çabayla uzlaşmak, hatta “müşterilerin farklılaşma arzusunu kullanarak diğer kamusal hedeflerde ilerlemektir.” Aslında onların önerdiği çarelerden bazıları 1990’lardaki kamu sektörü reformlarından bazılarına çarpıcı ölçüde benziyordu: daha az eşbiçimlilik ve “hükümet malları”nın daha çok farklılaştırılması; “hükümet tarafından dağıtılması gerekmeyen mallar”ın temininin özelleştirilmesi; “özel mal ve hizmet üreticilerinin... devlet mallarının tedarikçileri” olarak kullanılması; hükümet faaliyetlerinin karışımında daha fazla çeşitliliğin gözetilmesi, örneğin savunmaya daha az, eğitime ve konut yardımına daha fazla bütçe ayrılması; ayrıca hükümet etkinliklerinin yerel topluluklara dağıtılmasına hız verilmesi.⁹

Özel piyasaların cazibesiyle rekabet halindeki siyasetin meşruluğunu toparlamak için yapılan bu öneriler –özellikle de 1990’lar ve 2000’lerin başında hüküm süren neoliberal devletçilik karşıtlığından fersah fersah uzak olduklarından– dikkate değer görünüyorsa da ancak sınırlı bir hükümet etkinliği aralığında amaca hizmet edebilirler, daha ötesinde uygulanmaya kalktıklarında aslında köstek olacaktır. Zira çeşitlilik, bireysellik ve seçenek beklentilerinin karşılanması belli mal ve hizmetlerin ticari firmalar yerine hükümetler tarafından tedarikinin meşruluğunu artırabilirse de, iş bu ürünlerin *üretilmesine* ve haklar ile görevlerin nasıl ölçüleceğine dair kolektif tasarıma geldiğinde bunlar son derece yıkıcı etki gösterebilir. Monsen ve Downs “kamusal mallar” ile “hükümet malları”nı özdeşleştirir; terimleri kullanım tarzları bu birincilerin bölünebilir olmakla kalmadığını, aynı zamanda ilkesel düzeyde onları tüketen bireylerden ayrı olarak uzmanlaşmış kuruluşlarca üretilebileceğini ima eder. Yine de bölünemez olan ve onlardan yararlananlarca üretilmesi, en azından üretim kararları verilmesi gereken kolektif mallar da vardır; hatta kolektif olarak üretilmesi gerekir: toplumsal dayanışma, bölüşümsel adalet ve yurttaşlığı oluşturan genel haklar ile görevler. Bunlara *siyasi* mallar adını veriyorum ve bu malların üretim çeşitlendirmesi dışın-

da araçlarla çekici kılmaya ihtiyaç duymakla kalmayıp modern metalarla aynı standartlara göre değerlendirilmelerine izin vermenin en nihayetinde kritik ölçüde yetersiz arz edilecekleri bir durumla sonuçlanmak zorunda olduğunu savunuyorum.

Daha özel olarak da, yurttaşlığın özü itibarıyla müşterilik kadar konforlu olmadığını, aynı kriterlere göre ölçülürse kaçınılmaz olarak kaybedeceğini ileri sürüyorum. Müşteri hakları çerçevesinde bakılırsa yurttaşlık ister istemez eski kitle piyasalarındaki müşteriliğe yapısal açıdan benzer görünecektir; zira bireyler kendilerine has tercihlerinin ancak bazılarının karşılanması bekleyebilirler ve diğerleri konusunda taviz vermek zorundadırlar. Üstelik işleyen bir demokraside yurttaşlar sadece siyasi kararları tüketmezler, bu kararların üretimine katılmaya davet edilir, hatta mecbur edilirler. Bu süreçte de özgül, kolektif olarak ele alınmamış “ham” isteklerini bir tür kamusal diyalog içinde eleştirel irdelemeye açmak zorundadırlar. İstediklerini elde etmeleri bireysel değil kolektif eylem gerektirebilir ki bu eylem de ciddi yatırım ihtiyacı doğurabilir, sonucun kişinin hoşuna gideceğinin garantisi olmadan yüksek işlem maliyetleri çıkabilir. Aslında yurttaşın rolü insanın ilk başta karşı çıktığı ya da çıkarına ters düşen kararları kabul etmeye hazır olma disiplini gerektirir. Dolayısıyla sonuçlar nadiren bireysel açıdan optimal oluyor; bu yüzden sonuçların kişinin tercihinin uymamasını telafi etmek için meşru bir demokratik usule göre karar alındığına dair medeni bir tatmin sağlanması gerekiyor. Demokraside siyasi katılım özellikle kişinin tercihlerini genel ilkeler ışığında haklı çıkarmaya ve yeniden ayarlamaya hazır olmasını gerektirir; çeşitlendirme anlamında değil, daha ziyade toplama ve birleştirme anlamında tercihler geliştirilmelidir. Üstelik müşteriliğin aksine yurttaşlık insanın bir bütün olarak topluluğa genelleşmiş destek vermesini talep eder; özellikle de vergiler, kanunen oluşturulmuş hükümet tarafından henüz karşılaştırılmamış yerlerde kullanılacaktır; dolayısıyla belli mallar ve hizmetlerin piyasa fiyatından tek bir ödemeye satın alınmasından çok farklı bir durum söz konusudur.

Siyasal topluluklar tam da doğaları itibarıyla piyasaya dönüştürülemezler ya da en azından merkezî özelliklerinin bir kısmını

kaybetmeden piyasaya dönüştürülemeyecek cumhuriyetlerdir. Geleşkin tüketim kalıplarının hüküm sürdüğü toplumlarda ortaya çıkan son derece esnek seçenек topluluklarının aksine siyasal topluluklar esasen kader ortaklıklarıdır. En temelde üyelerinden kendi ayrı bireyselliklerinde ısrar etmemelerini, kolektif olarak paylaşılan bir kimliği kabul ederek bireyselliği bununla bütünleştirmelerini ister. Piyasa ilişkilerine kıyasla siyasal ilişkiler bu yüzden zorunlu olarak katı ve kalıcıdır; zayıf seçenек bağlarından ziyade sağlam görev bağlarına vurgu yaparlar ve buna mecburdurlar. Gönüllülük değil yükümlülük temellidirler; monolojik değil diyalojiktirler, fayda ve çaba bakımından fedakârlık talep ederler; ayrıca sadakatte ısrarcıdırlar – yani Albert Hirschman’ın tabiriyle “sesini çıkarma fırsatı sağlar ama ilişkinin dışına çıkmayı” uygun bulmazlar.¹⁰

Bu yüzden Fordist dönem sonrasında kapitalist firmaların ve üretim yelpazelerinin geçirdiği değişim mühendisliği sürecinden siyasetin de geçmesi mümkün değildir. Siyaset bireylerin kendilerine has isteklerine hizmet etmek yerine, onları pek çok bireysel iradeyi toplayan ve aşan genel irade altında toplama hedefiyle kamusal irdelemeye tabi kılar. Siyaset önemli bir anlamda daima kitle üretimine benzer bir yapıda kalacaktır, dolayısıyla da modern tüketici piyasalarındaki rahatlık ve seçme özgürlüğü karşısında dezavantajlı olacaktır. Siyasal ürün çeşitlenmesi ve yenilenmesi asla tüketici piyasalarındaki çeşitlenme ve yenilenmeyle boy ölçüşemeyecek. Siyasetin merkezinde toplumsal düzen yaratmak ve kurallara bağlamak yattığından, sonuçları bireysel beğenilere yanıt veren farklı bireysel ürünler halinde dağılamaz, keza tüketimleri ve tüketicilerin üretime katılımı da en nihayetinde gönüllü olamaz. Bu da demek oluyor ki modern tüketici malları piyasası toplumsal ihtiyaçların optimal tatmini için genel bir model haline geldikçe ve yurttaşlar özel şirketlerden almaya alıştıkları bireyselleştirilmiş karşılığın aynısını kamu otoritelerinden de beklemeye başladıkça, bilhassa ve tam da siyasi liderlerin kamu malları ile özel mallar arasındaki fark konusunda sessiz kalarak

10 Albert Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1970.

kendilerini sevdirmeye çalıştığı yerlerde yurttaşların hüsrana uğraması kaçınılmaz olacaktır. Sonuçta yurttaşlıkla ilgili malların ortak üretimine katkıda bulunma motivasyonu tükenecek, dolayısıyla devletlerin, siyaset olarak siyasetin meşruluğunun dayandığı yurttaşlıkla ilgili mal üretme kapasitesi zayıflayacaktır. Post-Fordist bolluğun tüketimciliğinde demlenen beklentilerin genelleştirilmesi yoluyla yeni piyasa tarzı yanal olarak kamusal alana nüfuz ederken devletlerin giderek siyasetsizleşen piyasa toplumuna kamu düzenini dayatma kapasitesi de buharlaşmak zorundadır.¹¹

Tüketim olarak siyaset mi?

Bolluk toplumlarında ihtiyaçların sağlanmasında siyaset karşısında piyasaların üstün çekicilikte olması ne gibi sonuçlar doğurur? Bir kere, istediklerini almak için siyasal araçlardan ziyade ticari araçlara güvenebilecek kadar satın alma gücüne sahip olan orta sınıflar kolektif tercih belirleme ve karar almanın karmaşıklıklarına ilgilerini kaybedecek, geleneksel siyasete katılımın gerektirdiği bireysel fayda fedakârlıklarını artık zahmete değer bulmayacaklar gibi görünüyor. Buna siyasal umursamazlık denebilirse de, bunun bireylerin neler olduğu konusunda bilgilenmeyi bırakacakları ve örneğin haberleri izlemeyecekleri anlamına gelmesi gerekmiyor. Geçtiğimiz yıllarda bunu yapan az sayıda insan oldu elbette; fakat aslına bakılırsa 1980'lerin ve 90'ların ticarileşmiş dünyasında büyüyen neslin geniş kesimleri hiçbir zaman haber izleme alışkanlığı edinmemişti. Almanya'da 50 yaşın altında olup da, halen görece geleneksel kamu yararı haberciliği yapan iki devlet kanalını izleyen hemen hiç kimse yoktur. Bu kanalların yaşlanan izleyicileri halen orantısız yüksek sa-

11 Benim siyaset ve piyasalara ilişkin argümanımın epeyce bir kısmı Colin Crouch'un *Post-Democracy*'deki çığır açıcı analiziyle paralellikler taşıyor. Crouch kamu alanından ticari alana "itilmeye" vurgu yaparken, ben canlanmış post-Fordist tüketim modelinin zayıflatılmış demokratik hükümet biçimi üzerindeki "çekme"sine dikkat edilmesi çağırısı yapıyorum. Her iki durumda da siyasal katılımın tüketim olarak yeniden örgütlenmesi ve yurttaşların tüketicisi olarak yeniden şekillendirilmesi piyasalaşmış bir dünyada ulusal düzeyde tesis edilmiş kader topluluklarının gerilemesini yansıtıyor.

yıda oy kullanıyor olsa da, onlara göre siyaset de yavaş yavaş bir eğlence biçimine dönüyor, performans sergileyenlerin neredeyse alışkanlık gereği küçümsendiği bir izleyicili spor etkinliği oluyor: Görüldüğü kadarıyla siyasi partiler ve siyasetçiler savaş döneminden beri hiç bugünkü kadar yurttaşların nefretini kazanmamıştı.

Siyasetten piyasalara büyük ölçekli göç, insanların zamanla geleneksel olmayan ya da alışılmadık siyasi katılım tarzları denen yollardan seslerini duyurmayı başaramadığı anlamına gelmiyor. Aslında hem genç hem de müreffeh orta sınıflar harekete geçme duygusunu yakaladıklarında ya da endişe duyduklarında bu konuda epeyce başarılı oldular. Ne var ki bu tür inisiyatiflerin çoğu bir şeyin tarafı değil karşıtı. Hükümetin güya topluluğun tamamının çıkarı uğruna başlattığı şeylere, o topluluğun çeşitli kesimleri tarafından –fakat potansiyel başarılarının daha geniş çaplı sonuçlarından sorumlu tutulmayacak, hatta tutulamayacak kesimler tarafından– hararetle karşı çıkılıyor. Hükümet projelerinin kötü tasarlandığı, hatta yolsuzluk içerdiği konusunda yurttaşların şüpheleri genelde gayet haklı oluyor elbette; ama bu durum söz konusu siyasal katılım tarzının tipik olarak tüketme ya da tüketmeme şeklindeki bireysel kararlar gibi bağlamsızlaşmış olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Katılımcılar açısından mesele belli bir politikanın kapsayıcı bir kolektif projeye uygun düşüp düşmemesi değil, siyasi liderler tarafından üretilen ve kamu otoriteleri tarafından yurttaşlara dayatılan bir kamu malını “satın almak” zorunda olup olmadıkları. Bu türden bir katılım son derece olumsuzdur ve yurttaşların genellikle kolektif-siyasi temin yönünden çok az şey beklediğini, yurttaşların tercihleriyle tam olarak uyuşmayan çoğunluk kararlarına tabi olmak istemesine vesile olacak projeleri hükümetlerin ya hiç sunmadığını ya da çok az sunabildiğini gösteriyor.

Bireysel piyasa tercihi kolektif siyasal tercihe baskın çıkarken siyaset de bağlamından kopmak zorunda kalıyor. Bireysel siyasal kararlar, bir bütün olarak toplumun nasıl örgütlendiği ya da örgütlenmek istediğine dair tutarlılık potansiyeline sahip bir hayalle bağlantılı olmak yerine yurttaşlar tarafından tek tek satın alınıyor ya da reddediliyor. Bazı açılardan bu durum yıllar önce “ideolojinin sonu” adı veri-

len şeye benziyor. Ne var ki 1960'larda, çok daha örgütlü ve uyumlu bir toplumda "pragmatik" elitler "meselelerle kendi içlerinde" başa çıkabiliyorlardı. O güne kıyasla bugünün parçalara ayrılmış toplumlarında siyasi kararların tutarlı ve hayata geçirilebilir "ideolojik" bağlamlarının olmaması, değerlendirilen kararlar ne olursa olsun çeşitli kesimlerde daima bir direniş yaratıyor. Burada siyasi partilerin yaygın statü kaybıyla bariz bir bağlantı var, zira bu partiler toplumun farklı kesimlerinden çeşitli talepleri toparlayarak az çok bütünlüklü platformlara aktarma görevini yürütme imtiyazına sahip aracı örgütlerdi. Pek çok ülkede partiler ve seçmenler için böyle programlar anlamını yitirdi – ya da ABD'de olduğu gibi, fırsatçı bir tarzda bir araya toplanmış tema ve vaat listeleri haline getirildi; parti üyelerinden ziyade anketçiler tarafından denetlenen bu listeler seçimlerden kısa süre önce bir araya toplanıp sonrasında hemen rafa kaldırılıyordu.

Çağdaş siyasetin menteşelerinden çıkmış olması ve özel tüketimin gelişigüzelliğine ve kolektif sorumsuzluğuna çarpıcı bir benzerlik taşıması, özellikle gençlerin herhangi bir siyasi partiye katılmaya daha gönülsüz olmasına gayet uygun düşüyor. Özellikle gençler bireysel olarak sevmedikleri ama programın tutarlılığı ve parti birliği uğruna kabul etmek zorunda kaldıkları bölümlere sahip bütünsel bir siyasal programla özdeşleşemiyorlar. Bu durum partilerin gençleri hiç kazanamadığı anlamına gelmiyor elbette. Fakat makul düzeyde güçlü bir parti üyeliği geleneği olan Almanya gibi bir ülkede yaşanan deneyimler, katılımın sadece konu bazında olduğu, parti disiplinini ve genel görevlerin resmî kabulünü gerektirmediği noktada en fazla başarı kazanıldığını gösteriyor. (Siyaseti meslek edinmek üzere bir partiye katılanları saymıyoruz elbette.) Üzerinde ÇIKIŞ yazan kapı daima görölür yerde ve açık olmalı.

Tek konuya odaklanmış siyasetin alametifarikası olan sınırlı ve kolayca sonlandırılan bireysel bağlanmalar, yapısal bakımdan belli bir otomobil ya da cep telefonu satın almaktan çok farklı değil; seni heyecanlandırmaya son verirse, hiç vicdan azabı çekmeden vazgeçebilir ve farklı bir modele ya da tümünden başka bir şeye geçebilirsin. Dolayısıyla siyasi katılım edimleri tüketim edimlerine ya da hedonist bireysel fayda azamileştirme edimlerine dönüşüyor. Genel bir sada-

kat talep edilmiyor; edilseydi kimse gelmeyebilirdi. Yurttaşlık görevi olarak siyasi katılım, yerini tüketici bolluk kültürlerinde eğlence olarak siyasal katılıma bırakıyor: kolektif bir yükümlülükten ziyade, diğerleri gibi sıradan bir kişisel tercih. Üstelik siyasi sistemler piyasaları taklit etmeyi denemiş olmasına rağmen. Müşteri oynaklığının yükselişine paralel olarak seçmen oynaklığı da yükselirken piyasa araştırması ve reklama yapılan harcamalarda patlama yaşanıyor gibi görünüyor. Ne var ki ürün yenileme siyasette hâlâ nadir görülüyor ve ürün farklılaştırma da güç bir iş. Yine de ticari piyasaların uzun vadede parçalanışına çok benzer şekilde pek çok ülkedeki “Korsanlar” gibi niş partilerin sayısının artışı ve bununla bağlantılı olarak eski *Volksparteien*’in¹², yani “Fordist” herkesi kapsayan kitlesel siyasi rıza üreticilerinin genel gerileyişine dikkat etmek gerekiyor.

Modern tüketim alışkanlıklarının kamu alanına sızmasının bir başka sonucu da kamusal olarak siyaset diye algılanan şeyin giderek bencilce iktidar oyunlarına, skandallara ve geri kalan personelin egoist maskaralıklarına indirgenmiş olmasıdır. Elbette insanların ilgisini canlı tutma bakımından ticari piyasaların gerisinde kalmaktan kurtulamayacak gibi görünen siyaset, yurttaşların gözünde giderek kendine göndermeli bir şeye dönüşecektir. Ciddi meseleler piyasa güçlerine ihale edildiğinde izleyicilerin geri kalanları, yani siyasi kişilikleri, tarzlarını ve görünümelerini kafaya takmasına bakılırsa, siyaset tam da bu yönde mutasyon geçirmeye zorlanabilir. Belli bir zaman sonra çürümeyi durdurmak artık mümkün olmayacak: Siyasetin yapabileceklerine dair beklentiler fazlasıyla aşıldı ve etkili kamusal talep geliştirmek için ihtiyaç duyulan yurttaşlıkla ilgili beceriler ve örgütsel yapılar artık kurtarılamayacak şekilde atılmış olabilir. Siyasi personelin de ne kadar taraflı olursa olsun kamu çıkarcılığının belli bir çeşidini temsil etmek yerine, sadece görünüşün idaresinde uzmanlaşmaya uyum sağlamış olması muhtemel.

Orta sınıflar ve post-Fordist kuşakların iyi yaşama dair beklentileri kamusalıktan uzaklaşıp özel tüketime doğru kayarken; satın alma

12 Alman siyasi geleneğinde “halk partileri” her kesim, nesil ve dünya görüşünden katılıma açık kitle partileridir. (Y.N.)

gücü olmadığı için kamunun teminine bağımlı kalanlar da bundan etkileniyor. Kamu alanındaki yıpranma, onların ticari para birimi eksikliğini telafi etmelerini sağlayacak siyasi para biriminin değerini düşürerek seslerini duyurmanın tek etkili aracından yoksun kalmalarına yol açıyor. Toplumun en alt tabakasında yer alanlar ticari piyasalarda ve onların kaynak tahsis rejiminde hiçbir yere sahip olmasa da, en alttakilerin desteğine ihtiyaç duyan siyasi koalisyonlar sayesinde kendilerinden güçlü potansiyel müttefiklerden yarar sağlayabilirler. Üstelik onların hayatlarının iyileştirilmesi kolektif siyasal iyi toplum hayalleri açısından önemli olabilir; halbuki piyasalar daima onlarsız da yapabilir. Aslına bakılırsa yoksullar bolluk toplumlarında istek tatmininin politikadan arındırılmasından birkaç şekilde kötü etkilenirler. Reformcu zihniyete sahip olma potansiyeli taşıyan orta sınıflar kolektif projelere ilgi göstermeyi ve güven duymayı bırakır; piyasada kendilerini bireysel olarak doyurabildiklerinden, vergi ödemeye karşı daha dirençli olurlar. Hatta siyasetin toplumsal anlamı ve gördüğü saygı gerilediğinde, İskandinavya'da bile vergiye direnç artmıştır ve hemen hemen bütün zengin demokrasilerde vergi düzeyleri düşmüştür.

Alt sınıflar kendi başlarına bırakılıp da hem meşruluktan hem de maddi kaynaklardan yoksun, dolayısıyla "eğlencelik siyaset" denen şeye indirgenmiş bir siyasi sistemle karşı karşıya kaldıklarında, genç kuşağın izinden giderek oy vermekten giderek uzaklaşırlar, daha iyi bir yaşam sürmek için prensipte son çareleri olan şeye simgesel düzeyde bile katılım göstermeyi reddederler. Batı Avrupa'daki manzara gittikçe ABD'dekine daha çok benziyor. Neoliberalizm koşullarında demokrasinin dönüşümü Albert Hirschman'ın Nijerya devlet demiryolları hakkındaki gözlemini de getirebilir insanın aklına: Zenginler kolektif temine olan ilgilerini kaybedip onun yerine daha pahalı ama parasını ödeyebildikleri özel alternatiflere yönelirken, özel hizmetler lehine kamudan çekilmeleri kamu hizmetinin bozulmasını hızlandırır, özel alternatiflere parası yetiştirmediği için ona bağımlı olanların bile kamu hizmetinden faydalanmak istemesine neden olur.¹³

AVRUPA KONSOLİDASYON DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ

Konsolidasyon devletinin yükselişi, klasik vergi devleti ya da Steuerstaat'ın¹ yerine 1980'lerde tüm zengin kapitalist demokrasilerde başlayan bir süreçle *borç devleti*² dediğim şeyin geçmesini takip eder. Konsolidasyon, daha 1960'ların sonunda savaş sonrası büyüme sona erdiğinde öngörülen "devletin mali krizi"ne verilen çağdaş cevaptır.³ Hem kamu borcundaki uzun vadeli artış hem de bu borcu kontrol altına almaya yönelik mevcut küresel girişimler, gerek ileri kapitalizmin "finansallaşması"yla gerek bu finansallaşmanın karmaşık işlevleri ve işlevsizlikleriyle iç içe geçmişti.⁴ Aşağıda göstereceğim üzere, konsolidasyon devletine doğru süregiden kayma, savaş sonrası de-

1 "The Crisis of the Tax State".

2 *Buying Time*.

3 James O'Connor, *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's Press, New York, 1973.

4 Magdoff ve Sweezy, *Stagnation and the Financial Explosion*; Susan Strange, *Mad Money: When Markets Outgrow Government*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1998; Greta R. Krippner, "The Financialization of the American Economy", *Socio-Economic Review*, Cilt 3, Sayı 2, 2005, s. 173-208; Natascha van der Zwaan, "Making Sense of Financialization", *Socio-Economic Review*, 2014, Cilt 12, Sayı 1, s. 99-129.

mokratik kapitalizminin ve ona eşlik eden uluslararası düzenin siyasi kurumlarının temelden yeniden inşasını içeriyor. Özellikle Avrupa'da bu konsolidasyon, EMU'nun⁵ siyasi egemenliğinin daha önce görülmemiş ölçüde artışı ve EMU'nun asimetrik bir mali istikrar sağlama rejimine dönüşümüyle çakışıyor.

Bu bölümde önce mevcut konsolidasyon çabalarına yol açan gelişmeleri aktarıp 2008 Finans Krizi'ni bir nevi kritik kavşak olarak tespit edeceğim. Sonra düşük büyüme (hatta uzun süreli durgunluk) döneminde, ekonomik eşitsizlikte uzun vadeli bir yükseliş yaşanırken ve toplam borçlulukta rekorlar kırılırken mali konsolidasyonla ilgili olarak yürütülen ulusal ve uluslararası politikaların ana hatlarını çıkaracağım. Ardından konsolidasyonun özellikle Avrupa boyutunu ve kriz döneminde bütünleşmiş *Avrupa konsolidasyon devletinin* eşsiz bir ulus devletler, uluslararası ilişkiler ve ulusüstü kuruluşlar konfigürasyonu olarak doğuşunu, ayrıca bunun yerel demokrasi ve uluslararası düzen açısından temel sonuçlarını tartışacağım. Son olarak da konsolidasyonun bilhassa devletler, toplumlar ve piyasalar arasındaki ilişkiler açısından, bir de yurttaşların gelecekte demokratik hükümet ve demokratik katılım konusunda neleri beklemeye hakkı olduğu açısından siyasi-ekonomik sonuçlarından bazılarını göz atacağım.

Devletin mali krizinden büyük durgunluğa

1970'lerin ortasında OECD üyesi devletlerin toplam borcu hızla ve düzenli olarak artmaya başladı (bkz. Şekil 1.4, s. 84). Borçlulukta ülkelerden, ulusal ekonomik performanslarından ya da o dönemdeki hükümetlerin siyasi görünümünden bağımsız olarak büyük ölçüde eşzamanlı bir yükselme yaşandı. Britanya açısından Kuzey Denizi petrolü, Almanya açısından birleşme, ABD açısından savunma harcamalarının yükselişi ve düşüşü bir ölçüde fark yarattıysa da bunlar hep geçici oldu. Borçluluk 1990'ların ortalarına kadar 20 yıl boyunca yükseldikten sonra borç düzeyleri sabitleniyor gibi göründü. Fakat 2008'den sonra uzun vadeli eğilim hızla geri döndü.

Kamu borcunun artması, kamu bütçelerindeki Keynesyen olmayan⁶ açıkların birikmesinin sonucudur: Devletin geliri devletin harcamasına kıyasla kalıcı olarak yetersizdir. Kurumsal iktisadın “kamu tercihi” ekolü buna popüler bir açıklama sağlar. Bu ekole göre kamu maliyesi kötü yönetilen bir “ortak havuz”dur. Demokratik seçmen çoğunlukları ve makam peşindeki siyasetçiler giderek daha savurgan olan kolektif talepleri, maliyetler için sorumluluk almak zorunda kalmadan bu havuzdan giderebilmektedir.⁷ Ne var ki daha önce gösterdiğim üzere,⁸ OECD ülkelerinde kamu borcunun uzun vadede yükselişi ile örgütlü emeğin siyasi gücünün ve sosyal-demokrat siyasetin aynı ölçüde uzun vadede gerileyişi birbiriyle örtüşmektedir. Sendikalaşma oranlarındaki uzun vadeli düşüşten, ulusal seçimlere katılımın düşmesinden, grevlerin neredeyse tamamen ortadan kalkmasından, işsizlik oranlarının düzenli olarak yüksek kalmasından, ücretlerin durgunlaşmasından ve ekonomik eşitsizliğin artmasından da bunu anlamak mümkün.⁹

Buna yeniden bölüşümcü demokrasi yol açmadıysa ne yol açtı? Yukarıda bahsettiğimiz üzere, Schumpeter ve Goldscheid¹⁰ gibi ya-

6 Keynesyen olmayan, çünkü ekonomi yeterli büyüme düzeyini yakaladığında ve kamu bütçeleri harcamanın üstünde gelir sağlayıp artı yarattığında Keynesyen borcun ödenmesi gerekir. Keynes karşıtı iktisatçılar, özellikle de ABD’dekiler daha önce bu farkı bulanıklaştırmak için Keynes’i, savurgan hükümetler kamu hesaplarını çarçur ederken onlara vicdan atfetmekle suçlamışlardı. James M. Buchanan ve Richard E. Wagner, *Democracy in Deficit: The Political Legacy of Lord Keynes*, Academic Press, New York, 1977; James M. Buchanan ve Richard E. Wagner, “The Political Biases of Keynesian Economics”, James M. Buchanan ve Richard E. Wagner (yay. haz.), *Fiscal Responsibility in Constitutional Democracy*, Martinus Nijhoff Social Sciences Division, Leiden, 1978, s. 79-100.

7 *The Calculus of Consent*.

8 Wolfgang Streeck, “The Politics of Public Debt: Neoliberalism, Capitalist Development, and the Restructuring of the State”, *German Economic Review*, 2014, Cilt 15, Sayı 1, s.143-165.

9 “Introduction”, *Politics in the Age of Austerity*, s. 1-25.

10 Rudolf Goldscheid, “Staat, öffentlicher Haushalt und Gesellschaft”, Gerloff, Wilhelm ve Fritz Neumark (yay. haz.), *Handbuch der Finanzwissenschaft*, Mohr, Tübingen, 1926; Rudolf Goldscheid, “Finanzwissenschaft und Soziologie”, Rudolf Hickel (yay. haz.) *Die Finanzkrise des Steuerstaats: Beiträge zur politischen Ökonomie der Staatsfinanzen*, Campus, Frankfurt, 1976 [1917], s. 317-328.

zarların geleneğinden gelen Marksist teorisyen James O'Connor, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri içinde hükümetlerin devreye sokabildiği mali araçlar ile gelişen kapitalist ekonominin devlet desteği talepleri arasındaki uçurumun genişleyeceğini daha 1960'ların sonunda öngörmüştü. O'Connor'a göre kapitalizmin hâkim olduğu devletler sermaye birikimine hem meşruluk hem de verimlilik temin etmek zorundaydı; meşruluğu her türlü sosyal tüketimle, verimliliği ise kamusal altyapıya yatırımla temin edecekti. O'Connor aynı zamanda özel sektördeki işçilerle aynı ücretleri ve sosyal hakları talep eden kamu sektörü sendikalarının devlet maliyesine yapacağı baskının da artmasını bekliyordu; dolayısıyla devlet de hizmet sektörünün "maliyet hastalığı"na maruz kalacaktı.¹¹ Siyasi yelpazenin neredeyse karşıt ucunda yer alan Daniel Bell'in bu konuda O'Connor'ın analizindeki pek çok noktaya katılması ilginçtir. Gerçi Bell daha ziyade kamu tercihi ekolünde olduğu gibi vurguyu işlevsel ihtiyaçlar ve yapısal çelişkilerden ziyade Protestan değerlerden uzaklaşmaya ve materyalist tüketimcilik ya da "burjuva hedonizmi"ne doğru bir kültürel değişim yaşanmasına yapıyordu.¹²

Bugünden baktığımızda, vergi devletinden borç devletine giden yol ilk başlangıcında beklenebileceği kadar düz görünmüyor. Ampirik açıdan, bütçe açıkları yerleşik hale geldi ve 1980'lerin başındaki enflasyonun sona ermesiyle borçlar birikmeye başladı. Ondan önce yüksek enflasyon kamu borcunun çeşitli kısımlarını silip gerçek büyümenin yerini tutabiliyor, böylece birikmeyi yavaşlatabiliyordu. Bir süre için istihdamı da yüksek tuttu.¹³ Parasal istikrarla birlikte işsizlik yükseldi ve kronikleşti; bu da sosyal harcamaları artırdı ve yaklaşık on yıllık bir erteleme ardından neoliberal "reformlar"la yeniden kontrol altına alındı. Bu noktaya kadar kamu borcu temelde "otomatik istikrar sağlayıcılar" olarak işleyen sosyal güvenlik sistem-

11 William J. Baumol, "Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis", *American Economic Review*, Cilt 57, Sayı 3, 1967, s. 415-426.

12 *The Cultural Contradictions of Capitalism*, s. 250.

13 Enflasyonun siyasi işlevleri ve 1980'lerde bu işlevlerin kısmen kamu borcu tarafından devalvanması konusunda bkz. bu kitabın 2. Bölümü ve Streeck, *Buying Time*.

lerinin ataletiyle ilgili bir meseleydi.¹⁴ Buna ilaveten, enflasyonun sonu aynı zamanda ABD’de “vergi dilimi değişimi” denen şeyi, yani gelirlerin yükselmesiyle vergi mükelleflerinin daha yüksek gelir vergisi oranlarına geçirilmesini de sona erdirdi. Üstelik bilhassa orta sınıf içinde vergi direnişini güçlendirdi ve “vergi reformu” çağrılarına hız verilmesine yol açtı; bu reform en çok yüksek vergi ödeyenlerin faydalandığı vergi indirimleri –örneğin 1980’lerin başlarındaki Reagan vergi indirimleri– anlamına geliyordu.

Genel olarak değerlendirildiğinde, “devletin mali krizi”nin yurttaş haklarındaki artıştan ziyade demokratik-kapitalist toplumların vergilendirilmesindeki genel gerilemeden kaynaklandığı anlaşıldı (bkz. Şekil 1.5, s. 84). Vergi gelirleri 1970’lerin ortalarına kadar kamu harcamalarıyla üç aşağı beş yukarı denkken, 1980’lerin ortalarına gelindiğinde durgunlaşmış, sonrasında da kısa süreli bir toparlanmanın ardından yüzyıl sonunda gerilemeye başlamıştı. 2007’de vergilendirme düzeyleri 12 yıl önceki duruma geri döndü, ama finans krizi sırasında bu kez daha fazla geriledi. Bu duruma katkı yapan bir etken kapitalist ekonominin “küreselleşmesi”ydi: Böylece ülkeler arasında vergi rekabeti artmış, sonuçta da şirketler ve yüksek gelir sahiplerinin vergilerinde kesintiye gidilmişti.¹⁵ Ayrıca sermaye sahiplerinin servetlerini ülkeler arasında dolaştırarak ya da uluslararası vergi cennetlerine göndererek vergilendirmekten kaçınmaları da kolaylaşmıştı.¹⁶ Bir başka deyişle, zengin kapitalist demokrasilerin 1970’ler sonrasındaki mali sorunlarının artışının kaynağı bir talep artışı devrimiydi ki bu devrim sadece sıradan yurttaşlar arasında değil, sermaye içerisinde ve ona hükmedenlerde de yaşanmıştı.

Mali krizlere dair ilk teorilerin neyin yaklaşmakta olduğunu öngörememelerinin başka bir yönü de, kapitalist devletlerin borçlanarak

14 Yani sınırlı yurttaşların kamudan sadaka taleplerinin artmasıyla ilgili bir mesele *değildi*. Ne var ki, işsizlik sigortası kapitalist ekonomik sistemin meşruluğu için hiç şüphesiz temel önem kazandı. Yurttaşların ekonomik sıkıntı dönemlerinde desteklenme hakları en azından ABD dışında ancak yüksek siyasi riskler alınarak engellenebilir.

15 Philipp Genschel ve Peter Schwarz, “Tax Competition and Fiscal Democracy”, Schäfer, Armin ve Wolfgang Streeck (yay. haz.), *Politics in the Age of Austerity*.

16 OECD, *Addressing Base Erosion and Profit Shifting*, OECD, Paris, 2013.

uzunca bir süre bütçe açıklarını finanse etme olanağını küçümsemeleri idi. Aslında 20. yüzyılın son üçte birinde ve sonrasında kamu borcunun yükselişi, kısmen finans sektörünün ve ürettiği kredi parası miktarının müthiş bir patlama yaşamasından doğan kapitalist ekonominin finansallaşmasıyla bağlantılıydı. Bir yanda yurttaşların talepleri ve kapitalistlerin altyapı ihtiyacı, diğer yanda ise vergi mükelleflerinin –hem birey hem şirket düzeyinde– faturayı ödemeye giderek daha güçlü şekilde direnmesi arasında genişleyen uçuruma rağmen devletlerin kapitalizm koşullarında ayakta kalması kredi sayesinde mümkün oldu. Finansallaşma, hükümetlerin giderek artan mali araç yetersizliği konusunda bir şeyler yapmak zorunda kalacakları ânı ertelemelerine imkân verdi. Sağlam paraya dönüşün olanak sağladığı düşük nominal faiz oranları yükselen borç düzeylerini daha başa çıkılabilir kıldığı için faydalı oldu; aslına bakılırsa, çok geçmeden hükümetleri giderek toplaması zorlaşan vergilerin yerine krediyi geçirmeye de ikna etmeye başladılar. Ayrıca borç devletin uluslararası bir boyutu da vardı. Özellikle ABD kamu borcunu başka yatırımcı ülkelere, özellikle de artık fazlalarını “dönüştürüp” karşılığında bölgesel rakiplerine ve kendi halklarına karşı askerî koruma kazanmak için fırsat kollayan petrol üreticisi ülkelerin hükümetlerine satmaya başladı.

Müteakip yıllarda hem ABD’de hem İngiltere’de en önemli büyüme sektörü “finans hizmetleri” oldu.¹⁷ Bretton Woods para rejiminin sona ermesiyle, doların öncü küresel rezerv para birimi olmaya devam etmesi sayesinde ABD kendi para birimiyle uluslararası alanda borçlanma ve borcunu da ihtiyaç duyarsa sınırsız miktarda para basarak ödeme gibi “fahiş bir imtiyaz”a (Giscard d’Estaing) sahip oldu. Böylece ortaya çıkan bol miktarda itibari dolar arzı kapitalizmin dünya çapında bir finans sektörüne dönüşmekte olan finans endüstrisini besledi. Finans kuruluşlarının saldırganca kuralsızlaştırılması, tüm dünyadan sermaye çeken daha önce görülmemiş “finans yenilikleri”ni mümkün kıldı, böylece finans sektörü yeni bir ekonomik büyüme peşinde olan ama aynı zamanda umutsuzca krediye ula-

şım olanağı arayan hükümetler için de başlıca araçlardan biri haline geldi. Hatta genel kredi arzı genişlerken sadece devletler giderek daha fazla “yüksek kaldıraçlı” hale gelmekle kalmadı, aynı zamanda şirketlerin ve sonrasında hane halkının da borçluluk oranı yükseldi. Böylece borç devletinin yükselişi, gelişmiş kapitalizmin giderek daha yüksek borçluluğa doğru bir bütün olarak hareketinin ayrılmaz parçası haline geldi – kamu borcu genel borcun sadece çok küçük bir kısmına denk düşüyordu aslında (seçilmiş altı ülkenin durumu için bkz. Şekil 4.1, s. 170).¹⁸

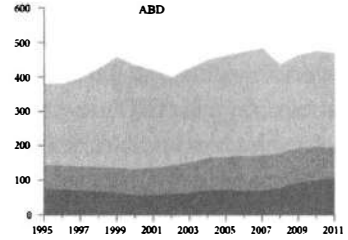
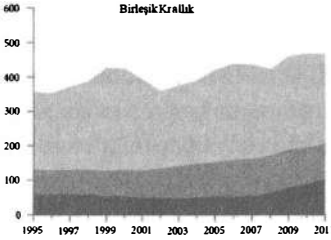
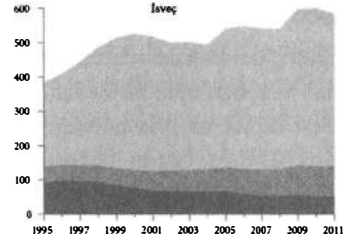
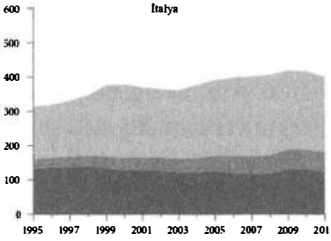
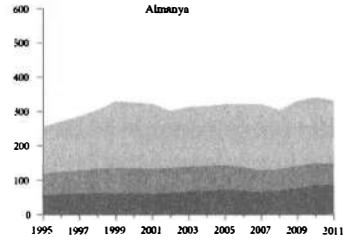
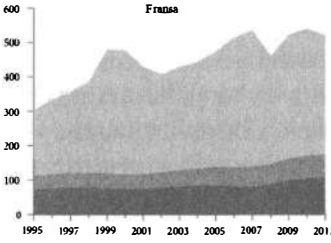
Borç devletinin idaresinin genelde kapitalizmin borçluluk oranının yükselmesiyle ne kadar yakından ilişkili hale geldiği özellikle 1990’larda, ilk mali konsolidasyon girişimleri başladığında görünür oldu. ABD’de Clinton federal bütçe ve ticaret dengesindeki “çifte açık” konusunda bir şeyler yapma vaadiyle 1992’de iktidara geldi. 1989 sonrasındaki “barış payı” harcamaların kesintisi için bir fırsat penceresi yaratmış gibi görünüyordu ve İsveç gibi bir ülkenin art arda iki mali kriz geçirmesi (1977 ve sonrası ile 1991 ve sonrası) genel bir uyarı sinyali olarak görüldü. OECD ve IMF gibi uluslararası örgütler aracılığıyla ABD’nin organizasyonu doğrultusunda kapitalist demokrasiler harcamaları keserek ve bütçeleme yapan kurumlarında reform yaparak denk bütçeye dönüp borçlanmalarındaki yukarı doğru gidişi durdurmaya çalıştılar.¹⁹ Hatta 1990’larda ülkeler kamu harcamalarını olağan gelirlerine daha uygun düşen düzeylere indirmeyi başardılar (bkz. Şekil 1.5, s. 84).

ABD’de bu süreç Clinton’ın ikinci döneminin sonunda bütçe fazlası üretmeye kadar gitti. Fakat bunun büyük ölçüde nicel genişlemenin mümkün kıldığı düşük faiz oranlarından kaynaklandığı da unutulmamalıdır. Ayrıca 1989 sonrasında (kısa ömürlü olduğu kısa sürede anlaşılacak) savunma harcaması tasarrufundan, borç denkle-

18 Finans sektörünün borçları eklenirse rakamlar daha da çarpıcı hale geliyor. ABD’de finans sektörü, diğer üç sektörün toplam borcu kadar borca sahip. Tüm sektörleri kapsayan toplam borçlar 1974’te GSYİH’nin yaklaşık yüzde 400’ünden, 2010’dan sonra yüzde 800’üne kadar yükseldi.

19 James M. Poterba ve Jürgen von Hagen (yay. haz.), *Fiscal Institution and Fiscal Performance*, University of Chicago Press, Chicago, 1999.

GSYİH yüzdesi

Finans sektörü dışındaki şirketler Hane hali Genel bütçet

Şekil 4.1: Sektörlere göre (finans şirketleri hariç) borçların GSYİH'ye oranı, altı ülke, 1995-2011.

Kaynak: OECD Ulusal Hesap İstatistikleri, konsolide edilmemiş veri.

minin paydasını şişiren ekonomik büyümeden (özellikle finans sektöründe), ayrıca sosyal güvenlik tasarruflarından (hem düşük işsizlik oranı hem de haklardaki kesintilerin sonucu olan tasarruflardan) kaynaklanıyordu.²⁰

20 1993 ile 2000 arasında ABD'deki kamu harcaması GSYİH'nin yüzde 4'ü kadar gerilerken vergi geliri yüzde 2 arttı. 1993'te federal hükümet GSYİH'nin yüzde 4'ü kadar açık verirken, 2000'de yüzde 2'si kadar fazla vermişti.

1990'ların konsolidasyon girişimleri Amerikan seçmenlerinin yüksek kamu borcuna dair muhtemelen yersiz endişelerine karşılık geliyordu. Ama diğer yandan kredi verenlerin borçlu ülkelerin uzun vadeli ödeme yeteneği konusunda kaygılı olduğu da varsayılabilir. Her halükârda, finansal kuralsızlaşma ve genişleme çağında mali konsolidasyon baskıları daha önceki ücretsiz kamu hizmetlerinin yerine yurttaşları özel krediye yönlendirerek özel sektör lehine devleti geriletme fırsatı yarattı. Böylece finansallaşma –borçlu ülkelerin kredi itibarını artırması için– mali tasarrufu şart koşmakla kalmadı, aynı zamanda bu tasarrufu mümkün kıldı ve beraberinde devletin kemer sıkmasını da sağladı. Kamu hizmetlerindeki kesintileri telafi etmek isteyen hane halkı, itaatkâr merkez bankaların ayarladığı düşük faiz oranlarından yararlanarak borçlandı ve böylece özel sektörün daha önce devletin sahasında bulunan yerlere geçişine kapıyı açtı. Aynı zamanda kamu harcamasındaki kesintilerin yarattığı toplam talep boşluğunu da doldurdular – böylece “özelleştirilmiş Keynes’çilik” denen şey fiilen gerçekleşmiş oldu.²¹

Birinci konsolidasyon dalgası hiç de başarısız değildi; 1990'ların ortalarından Büyük Durgunluk'un arifesine kadar kamu borcunu azaltabildi (bkz. Şekil 1.4, s. 84). Borç sınırları koyan Avrupa Para Birliği Maastrich Anlaşması bu dönem konsolidasyonu desteklerken, ABD'de 2001 sonrasında Bush'un vergi kesintileri ve hızla artan savunma harcamaları engellendi. Gelgelelim, kamu borcunun yanı sıra büyümüş olan –hatta kamu borcunun yükselişi geçici olarak durduğunda daha da fazla büyümüş olan– özel borç piramidi 2008 Finans Krizi'nde çökünce bunların hepsi geriye sardı. Yine burada da borç devleti ile modern kapitalizmin finansallaşması arasındaki karşılıklı ilişki görünür oldu; zira devletler kendilerini finansal ku-

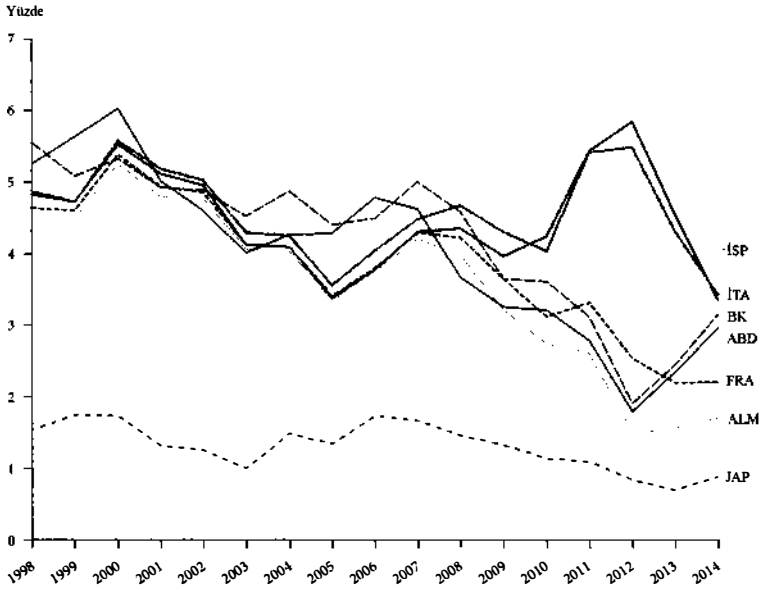
21 Crouch, “Privatised Keynesianism: an Unacknowledged Policy Regime”; *The Strange Non-death of Neoliberalism*. Ayrıca bkz. Monica Prasad, *The Land of Too Much: American Abundance and the Paradox of Poverty*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2012; Raghuram J. Rajan, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2010; ve Gunnar Trumbull, “Credit Access and Social Welfare: The Rise of Consumer Lending in the United States and France”, *Politics and Society*, Cilt 40, Sayı 1, s. 9-34.

ralsızlaşma koşullarında özel sektörün yarattığı batık kredileri kurtarmak zorunda kalmış bir halde buldular. Aslında ulusal ekonomilerinin tümünden çökmesini önlemek için teşvik harcamaları yapmak üzere ek borç almak zorunda kaldılar. “Finans piyasaları”nın devletlerin borç yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesi konusunda şüphelenmelerini sağlayanın, toplumları –hükümetin kuralsızlaştırma ve ucuz para politikalarının teşvik ettiği– spekülatif borç alıp vermenin olumsuz sonuçlarından korumak üzere devletin aldığı borç olması ironiktir. Kredi verenlerdeki güven kaybı bir dizi ülkede devlet tahvillerinin risk primlerindeki yükselişte kendini gösterdiğinde (Şekil 4.2), *borç devletin* yeniden inşa edilerek *konsolidasyon devletine* dönüşmesinin zamanı gelmişti.²²

Zor zamanlarda konsolidasyon

Konsolidasyon devleti siyasetini anlamak için borç devletin siyasal iktisadına bakmak gerekir. Borç devletin yükselişi ekonomik eşitsizlikte genel bir yükselişle aynı anda gerçekleşti ve aralarında sıkı bir ilişki vardı. “Küreselleşme” sırasında kapitalist ekonomilerde vergilendirmenin gerilemesi hükümetlerin kredi talebini artırırken, zenginleşenlerin vergilerindeki kesintiler bu talebe denk düşen arzı yükseltti. Sonuçta borç devleti giderek toplanması zorlaşan vergilerin yerine krediyi geçirmenin daha elverişli olduğunu gördü. Yurttaşlar devlet tahvillerini güvenli bir yatırım olarak gördüğü sürece bunun sürdürülmesi mümkündü. Borçlanan devletler yüksek gelirli yurttaşların paralarını ellerinde tutmalarına, güvenle yatırım yapmalarına, paralarından faiz kazanmalarına ve servetlerini çocuklarına bırakmalarına müsaade etti. Literatürde zaman zaman öne

22 Şekil 4.2 bir ülkenin borç düzeyi ile sermaye piyasalarına ödemek zorunda kaldığı risk primi arasında birebir ilişki olmadığını gösteriyor. Örneğin Japonya dev ulusal borcunu rekor düzeyde düşük faiz oranlarıyla yeniden finanse ediyor. Şekil aynı zamanda, sadece birkaç ülkenin (buna 2009 sonrası süreç için Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve başka ülkeleri ekleyebiliriz) faiz oranlarındaki ani sıçramaların, Avrupa Birliği’nde olduğu gibi “reform” yoluyla piyasa güvenliğini kazanmak için genel bir çaba harcanmasına yol açabildiğini gösteriyor. Bkz. sıradaki bölüm.

Şekil 4.2: Devlet tahvillerinin uzun vadeli faiz oranları, seçilmiş OECD ülkeleri,* 1998-2014.

* Yunanistan'ın eklenmesi ölçeği çarpıtacak ve diğer ülkelerdeki faiz oranı değişimlerini görünmez hale getirecekti.

Kaynak: OECD Ekonomik Görünüm, Sayı 95.

sürülenin aksine,²³ zengin demokrasilerdeki zenginlerin hepsi kamu borcuna karşı değildi, çünkü alternatif özellikle onlar açısından daha yüksek vergi anlamına gelebilirdi. Fakat asıl kaygılanmaları gereken nokta, çok fazla borcun hükümetlerin ödeme kapasitesine zarar verebileceğiydi.

Ne kadar borcun çok borç olduğuna genel bir yanıt vermek mümkün değil. Devletler yeni borç alarak eski borcu ödeyemezse temerrüde düşer. Hangi borç düzeyinde finans piyasalarının devletlere borç vermeyi bırakacağı ise değişir, çünkü mevcut borcun mik-

23 Uwe Wagschal, *Staatsverschuldung: Ursachen im internationalen Vergleich*, Leske + Budrich, Opladen, 1996.

tarına değil, piyasaların bu borcun ödeneceğine olan güvenine bağlıdır. Bu yüzden borç düzeyleri yükselirken borç devletleri bu güveni sağlama alma çabalarını yoğunlaştırmak zorundadır, yoksa risk primleri yükselir ve bir noktada borç alamaz hale gelirler. Normalde devletlerin temerrüde *düşmemek* için ellerinden geleni yapmaları beklenebilir, zira bu durumda uzun süreliğine borç alamaz hale gelirler. Bu açıdan ellerindeki avantajlardan biri yurttaşlarına karşı güç kullanarak alacaklılara ödemelerini yapmak üzere para toplayabilmeleridir.²⁴ Ayrıca hükümetler yönetimleri altındakilerden bazıları- nı, özellikle de ihtiyati denetim altındaki finans firmalarını zorlayarak, bilhassa güvenli araç olduğu varsayılan devlet tahviline sermayelerinin bir kısmını yatırımlarını sağlayabilir. Diğer yandan, egemen bir ülke borçlarını ödemeye zorlanamaz, alacaklıların devletin servetine el koymasının savaş dışında hiçbir yolu yoktur. Egemen devletler prensipte borçlarını reddedebilir ya da sadece bir kısmını ödeyebilir. Borçluların ve alacaklıların haklarını ve sorumluluklarını düzenleyecek, bir tür uluslararası yargı gücü oluşturacak bir uluslararası iflas rejimi kurma çabaları şu âna dek başarısız olmuştur.

Demek ki mali konsolidasyon esasen güven inşası yaratmaya yönelik bir önlemdir. Amacı devletin borçlarını ödeyebilecek konumda olduğunu finans piyasalarına açıkça göstererek, devleti finansal yatırım açısından cazipleştirmektir. Konsolidasyon nadiren devletlerin tümünden borç almayı bırakmasıyla ilgilidir. Devletin toplam borcu azalmaya başladıktan sonra bile temelde yeniden finanse edilmesi gereken eski borçlar uzun süre varlığını sürdürecektir. Bu yüzden devletler borçlarının artmasından ya da azalmasından bağımsız ola-

24 Daha önce sıklıkla belirtildiği üzere, “halkı” egemen kılan demokratik anayasacılığın yükselişi ülke borcunu halkın borcuna çevirmiştir. Kralın aksine halk asla ölmez ve bir demokraside hükümetin aldığı borç halkın kendisinin aldığı borç sayılabilir, dolayısıyla halk ahlaken bu borçtan sorumlu tutulabilir (Marion Fourcade, Philippe Steiner, Wolfgang Streeck ve Cornelia Woll, “Moral Categories in the Financial Crisis”, *Socio-Economic Review*, 2013, Cilt 11, Sayı 4, s. 601-627). Kamu borcunun itinayla çevrilme ihtimali ilk demokrasi dalgasından sonra en yüksek noktadaydı, zira şahıs olarak kralın yerini meclisteki kral almıştı ve meclis temelde mülk (ve devlet tahvili) sahiplerinden oluşuyordu. Ne var ki, halkçı ve yeniden bölüşümcü demokrasi de alacaklılarıyla ilişkisinde tekil bir hükümdar kadar yirtıcı olma potansiyeline sahiptir.

rak devlet tahvillerinde düşük risk primlerini korumakta hayati bir çıkara sahip olacaktır, çünkü ortalama faiz oranında küçük bir yükselme bile devletin mali durumunda kıyamete yol açabilir.²⁵

Bugün doğmakta olan konsolidasyon devleti, borç düzeylerinin çarpıcı ölçüde yükseldiği ve 1990'larda başlayan birinci konsolidasyon dalgasındaki tüm kazançları sildiği bir dönemde finans piyasalarından gelen, sürekli daha yüksek kamu borçlanma döngüsünün kırılması talebine verilen siyasal-kurumsal bir yanıttır. Finans piyasaları borç vermeyi sürdürmek için kamu borcunun siyasal kontrol altında olduğunun teminini, ayrıca hükümetlerin uzun vadeli borç büyümesini durdurma ve hatta tersine çevirme kapasitesini ispatlamasını ister. Alacaklıların konsolidasyon çağrıları son 40 yılın deneyimlerini yansıtır: Hükümetlerin kötü zamanlarda borçlanabilmek için iyi zamanlarda borçluluk oranının düşürüleceğine dair Keynesyen vaat yerine getirilmemiştir. Mali reflasyon çark etkisi yaparak borç düzeylerini sürekli yükseltmiş, kamu harcamasını fiiliyatta sürekli artırmıştır. Konsolidasyonun amacı, giderek geri dönüşsüz bir şekilde ödeme aczi halini alan süreci tersine çevirmek, hükümetlerin mali sağlamlık ve sürdürülebilirliğe dönmelerini sağlamaktır.

Borç sınırlandırması ya da azaltılması geri ödenmiş borcun yerine yenisini getirmeyerek ya da "mali baskılama"yla gerçekleştirilebilir. Düşük faiz oranlarıyla yüksek enflasyon oranlarının kombinasyonu ya da mevcut borcun yavaş yavaş değersizleştiği daha uzun bir süreçte nominal büyüme sağlanabilir. Kamu borcunun mali baskılamayla düşürülmesi ya da en azından sabitlenmesi, neticede gerçekleşen "tırış"²⁶ ılımlı kaldığı ve büyük yatırımcılara yeterince erken uyarı yapıldığı müddetçe kabul edilebilir bir finansal itibar kazanma yolu olabilir. Bir güven inşası önlemi olarak konsolidasyon

25 Devletin birikmiş borcunun ortalama faiz oranındaki yüzde 2'lik bir artış, GSYİH'nin yüzde 100'ü kadar toplam borcu ve GSYİH'nin yüzde 40'ı kadar hükümet payı olan bir ülkede kamu harcamasında yüzde 5'lik yükseliş demektir. NATO ülkelerinden çoğunun toplam savunma harcaması GSYİH'nin yüzde 2'sinden çok daha azdır.

26 Bir borçlu ülkenin mali kriz sırasında alacaklıların aleyhine bir borcun şartlarını tek tarafı olarak değiştirmesi için kullanılan yerel bir ifade.

pratikte neredeyse doğal bir şekilde, *geliri yükselterek değil harcamayı keserek* yürür. Bunun istisnaları daha yüksek satış vergileri, kullanıcı vergileri ve sosyal güvenlik katkılarıyla vergi rejimlerinin daha azalan oranlı hale getirilmesi olabilir. Vergi kaçaklarını kapatmak ve şirketlerin vergi nedenli merkez değiştirmelerini önlemek için en son G20 düzeyinde bile girilen çabalar henüz bir sonuç doğuramıştır; bunlar her halükârda en fazla vergi gelirlerinin gerileyişini yavaşlatabilir gibi görünüyorlar, bu gerilemeye son vermeleri ya da durumu tersine çevirmeleri ihtimal dışı. Önceki harcama kesintilerinin telafisine yönelik siyasal eğilimleri bastırmak ve borçları ödemek ya da vergileri azaltmak için tercihen, düşük faiz oranlarına ya da beklenmedik vergi geliri artışlarına bağlı bir bütçe fazlası kullanılıyor.

Tesis edilmiş bir konsolidasyon devleti, borcunu ödeyemez bir duruma asla düşmemeye yönelik siyasi adanmışlığı kurumsallaştırmayı ve bu yönde bir siyasal kapasite inşa etmeyi başarmış bir devlettir. Alacaklılarına karşı yükümlülüklerini tüm diğer yükümlülüklerinden üstün görme noktasında tavizsiz bir kararlılık göstermelidir. Harcamalardaki yükselmeleri güçleştirirken, borç çevirme dışındaki her şeyde harcama kesintilerini kolaylaştıran bir genel siyasal güçler şekillenişine sahiptir. ABD ve Japonya gibi devleti küçültmüş ülkeler konsolidasyon devleti olarak tanımlanmaya daha uygundur; çünkü ekonomide hükümet payının küçüklüğü, hem devlet harcamasından hiç hoşlanılmıyor olduğunun hem de mali aciliyetlerde elde son çare olarak vergi yükseltme olasılığının kaldığını gösterir.²⁷

Bu ideale yaklaşmış olan ülkelerden biri, güçlü vergilendirme karşıtı siyasetle asla “tam güven ve kredi”den ödün vermemeye dokunulmaz anayasal bağlılığı bünyesinde birleştiren ABD’dir.²⁸ Aslında tüm diğer ülkelerden farklı olarak ABD’de kamu borcunun gerek-

27 Böylece Japonya satış vergisini yükselterek devasa kamu borcu problemini ilkel düzeyde çözebilir ve ABD aynı şeyi federal benzin vergisinde, hem de bu verginin Avrupa’daki düzeylerden açıkça düşük olmasına rağmen yapabilir.

28 ABD Anayasası’nda IV. Madde, 1. Kısım’daki ifadeler ABD hazine bonoları ve benzer finansal taahhütlerde geçerli olarak kabul edilmiştir.

tiği gibi çevrilmesinin emekli maaşı ödemeleri dahil her şeyden önemli olması gerektiği bütün siyasi aktörlerce kabul edilmiştir. ABD'nin her halükârda, gerekirse yeni borçlar alarak borcunu çevirmek zorunda olduğu dışında hiçbir konuda anlaşılamayan başkan ile Cumhuriyetçi liderliğin birlik olmasıyla 2011 ve 2013'te ulusal borç tavanı konusunda yenilgiye uğratılan Çay Partisi hareketi bile –gayriihtiyari olarak– ABD'nin sağlam bir borçlu olarak algılanmasına katkı yapmıştır.

Borç devletinın yurttaşlar ve alacaklılar olmak üzere iki seçmen tabanı ya da *Staatsvolk* ve *Marktvolk* olmak üzere iki halkı olduğunu daha önce belirtmiştim.²⁹ Borç devletlerinin her ikisine de sadakat göstermesi zorunludur; bunlar hangi tarafın öncelikli olduğu ve mali daralmada kimin fedakârlık yapacağı konusunda kavga halinde- dir. Konsolidasyon devleti bu anlaşmazlığı ikinci unsur, yani *Marktvolk* lehine çözmek üzere devletin alacaklılara olan ticari sözleşmeye dayalı bağılıklarının yurttaşlara olan kamusal-siyasal bağılıklarına üstün tutulmasını katı bir biçimde içselleştirir. Konsolidasyon devletinde yurttaşlar yatırımcılara yenilir; yurttaş hakları ticari sözleşmelerin gerekleri tarafından ayaklar altına alınır, seçmenler alacaklılardan aşağı görülür, seçim sonuçlarının önemi tahvil ve bono alım satımlarından daha azdır, kamuoyu faiz oranlarından daha değersizdir ve yurttaşların ülkeye olan bağılılığı yatırımcının güveni kadar kıymetli görülmez; borçların ödenmesi kamusal hizmetleri sahanın dışına iter (borç devletleri ile onların iki seçmen tabanı arasındaki ilişkinin ideal-tipik temsili için bkz. Tablo 4.1). Ayrıca iki türlü kamu borcundan da söz edebiliriz: “piyasalar”la ilgili olarak *açık* ve yurttaşlarla ilgili olarak *örtük*; örtük borç açık borca nazaran daha düşük sayılır. Ayrıca iki mülkiyet hakkı ya da iki hak sahibi sınıftan da söz edebiliriz: *kapitalist* ve *yurttaş* ki burada da kapitalist olan yurttaş olandan önce gelir. Kısacası, konsolidasyon devleti *ticari piyasa yükümlülüklerinin siyasi yurttaşlık yükümlülüklerinden* üstün tutulduğu bir devlet olarak tanımlanabilir; yurttaşlar da bu duruma karşı çıkacak siyasal ya da ideolojik kaynaklardan yoksundur.

<i>Staatsvolk</i>	<i>Marktvolk</i>
ulusal	uluslararası
yurttaşlar	yatırımcılar
medeni haklar	sözleşmeden doğan haklar
seçmenler	alacaklılar
seçimler (periyodik)	ihaleler (sürekli)
kamuoyu	faiz oranları
sadakat	“güven”
kamu hizmetleri	borç ödeme

Tablo 4.1 Demokratik borç devletinin iki halkı.

Halkın demokrasisini konsolidasyon devletine çevirmek zaman alır, çünkü finans piyasalarında sağlam müşteri olmak için demokratik-eşitlikçi siyasetin güçsüzleştirilmesi gerekir. Bir yandan gayrişahsi, dolayısıyla daha az değişken, daha uzun ömürlü ve daha güvenilir bir borçlanan olma, diğer yandan servet tahsisi ve yeniden bölüşümünde egemen bir yapı olma arasında bölünen *demokrasinin* temel çelişikliğine bir çözüm getirilmesi hedeflenir. Bunun için devletin egemenliğini borcunu ödeyebilme garantisi diye yeniden tanımlayıp elini kolunu bağlamak, örneğin denk bütçeyi anayasal şart haline getirmek gerekir. Denk bütçe ya da bütçe fazlası hükümetler tarafından yurttaşlara hükümetin finansal yatırımcılardan bağımsızlığına doğru bir adım olarak sunulurken,³⁰ bu hamlenin en dolaysız amacı alacaklıları yatırımlarının güvende olduğuna ve paralarını her zaman geri alabileceklerine temin etmektir. Daha düşük risk primlerine başka kurumsal reformlarla da erişilebilir; ama bu reformların gelecekteki hükümetlerin kamu harcaması yoluyla kapitalist bölüşüm çatışmalarını azaltmasını ve devletin borçlu ola-

30 Örneğin bkz. eski İsveç başbakanı Göran Persson'un muhtelif söyleşilerindeki ifadeleri. Aktaran Philip Mehrrens, *Staatsschuldung und Staatstätigkeit: Zur Transformation der politischen Ökonomie Schwedens*, Campus, Frankfurt, 2014.

rak güvenilirliğini yeniden tehlikeye atmasını önleyecek şekilde yapılması gerekir.

Borç devletinin alacaklılardan önce davranmasını engellemek için uluslararası araçlara da başvurulabilir. Alacaklılarının malına el koymak için egemenliğini kullanan dik başlı hükümetler tarafından borçlu ülkelerin güvenilirliğinin tehlikeye atılmaması tüm devletlerin çıkarınadır. IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kurumlar borçlarını ödeyememesi muhtemel devletlerin borç almasına destek verir, fakat bir daha aşırı borçlanmayacağı vaadinin inanılır olması için gereken reformları gerçekleştirmesini şart koşar. Ayrıca ABD gibi hegemonya sahibi ülkelerin de küresel finans piyasalarıyla uyum içinde disiplin sağlaması mümkündür. Bu konudaki en son vaka Arjantin'dir. New York'ta borçlanan ülke beklenmedik bir şekilde kendini Amerikan mahkemelerinin yargı alanında buldu. Mahkeme 2002'de Arjantin'in borçlarından bir kısmını yeniden yapılandırmasını kanuna aykırı bulmuştu.³¹ Bütün büyük bankaların zorunluluk gereği ABD'de şubeleri bulunduğundan, finansal işlemlerini gerçekleştirmek için bankacılık sistemini kullanan her hükümet Amerikan hukukuna tabi olabilir; mevcut sistem sürdüğü müddetçe kamu borçlarında alacaklı olan yatırımcıların mülkiyet haklarını korumak için Amerikan mahkemeleri harekete geçebilir.

20. yüzyıl sonunda borç devletini konsolidasyon devletine çevirmek, özellikle de ekonomik açıdan zorlu zamanlardan geçtiğimiz için kolay iş değildir. Ekonomik eşitsizlik her yerde artarken, borçla finanse edilen sosyal harcamalar devletlerin eşitlikçi bir görünümü korumasına yardımcı oldu. Ekonomi politikalarını halkın seçim baskısından Hayek'çi³² ya da post-demokratik³³ tarzda yalıtılmak için siyasal kurumlar yeniden inşa edilmezse, sosyal yardımları ve sosyal hiz-

31 Bundan sonraki yıllarda Amerikan "akbaba fonları"nın, Arjantin devletinin baştaki şartlarda borcunu ödemesini sağlamak için başka birkaç ülkenin daha hukukunu harekete geçirme konusunda yaratıcı girişimleri oldu. Bkz. Pola Oloixarac, "Argentina vs. The Vultures", 18 Eylül 2014, topics.nytimes.com, erişim tarihi 24 Eylül 2014.

32 *Buying Time*.

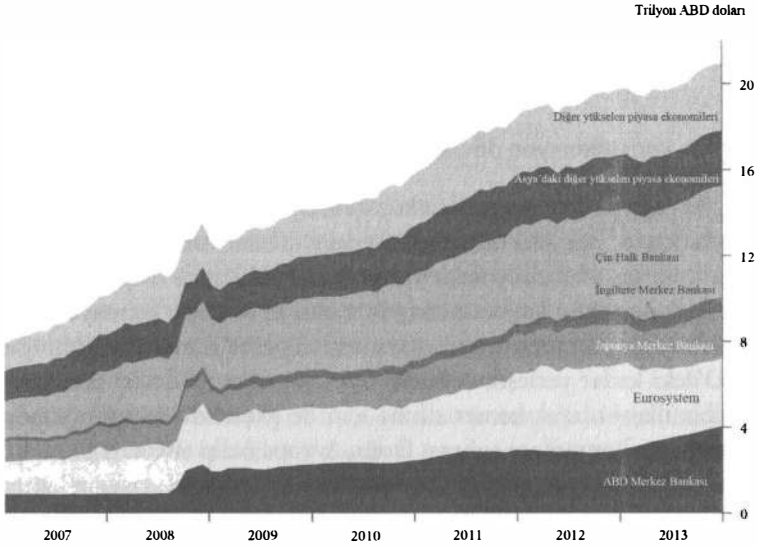
33 *Post-Democracy*.

metleri keserek bütçeyi dengelemek demokratik tepki tehlikesi yaratacaktır. Konsolidasyon devletine doğru ilerlemeyi zorlaştıran faktörlerden biri de düşük büyüme, hatta uzun süreli durgunluk³⁴ döneminde gerçekleşiyor olması, kemer sıkmanın daha da fazla ekonomik küçülmeye yol açacak gibi görünmesidir.³⁵ (Ayrıca 2008 Mali Krizi'nin sonucunda biriken ilave borçlar yüzünden konsolidasyon daha da acil bir hal almıştır.) Kamu finansmanına yatırım yapan ve yatırımlarının güvende olduğunun teminatını isteyenler açısından ekonomik büyüme en az denk bütçe kadar önemlidir; fakat her ikisine birden ulaşmak imkânsız değilse bile çok zordur. Büyümenin düştüğü ve eşitsizliğin arttığı bir dönemde hâlâ demokratik seçimlerin yapılabilirdiği bir toplumda kurumsal reformları ve kemer sıkmayı dayatmak siyaseten zor bir iştir; zira bunlar toplam talebi daha fazla sakatlayabilir ve deflasyon yaratarak aşağı doğru bir sarmal üretebilir. Hâkim neoliberal doktrin mevcut kemer sıkmanın ödülü olarak gelecekte büyüme vaat etse de, ödeme bekleyen yatırımcılar açısından bu vaat kendilerini iyi hissetmelerine yetmeyecek kadar belirsiz, gelecek çok uzak olabilir.

Borç devletinin konsolidasyon devletine dönüşümü devam ediyor ama süreç hiç de pürüzsüz değil. Bu dönüşümler küresel finans piyasaları yoluyla birbirine bağlı ve yerel tezahürleri farklı ama mantıkları aynı. Bazı kurumsal reformlar gerçekleşti, ama pek çoğu hâlâ yapım aşamasında. Özellikle Avrupa'da konsolidasyon bilhassa Fransa ve İtalya gibi ülkelerde siyaseten tartışmalı. Alacaklılar konsolidasyonun ekonomik büyümeye zarar vereceğinden, hükümetler kemer sıkmanın siyasi istikrarı baltalayacağından endişe ederken, kamu borcu pek çok ülkede yükselmeyi sürdürdü ve 2014'te –mevcut düzeylerin sürdürülebilir olduğuna kimsenin inanmamasına rağmen– hâlâ yük-

34 Bunu söyleyen de 8 Kasım 2013'teki IMF Ekonomik Forumu'nda artık efsaneleşmiş bir sunum yapan Lawrence ("Larry") Summers'ın başkası değildir. Ayrıca 2008 Krizi'nden önce dahi "balonların ve gevşek kredinin ortalama büyümeyi sürdürmeye ancak yettiğini" ortaya attığı "Why Stagnation Might Prove to be the New Normal" (*Financial Times*, 15 Aralık 2013) başlıklı makalesine de bakınız.

35 Mark Blyth, *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Şekil 4.3: Toplam merkez bankası varlıkları.

Kaynak: Uluslararası Ödemeler Bankası, 84. Yıllık Rapor (2013/14), istatistik verileri

seliyor. Şu anda devlet borcunun finansmanını büyük ölçüde merkez bankaları yapıyor; ABD ve Japonya'da doğrudan finanse ederken, Avrupa'da da dolaylı olarak ECB'nin ulusal bankacılık sistemlerine, onların da kendi ulus devletlerine borç vermesiyle finansmanı gerçekleştiriyor.³⁶ Fakat önde gelen merkez bankalarının bilançoları 2008'den bu yana hızla artsa da (Şekil 4.3), düşük faiz oranları ve daha önce görülmemiş miktarda likiditenin dünya ekonomisine enjekte edilmesi şu âna dek tarihsel bakımdan ekonomik büyümeyi hızlandırmayı başaramadı, ama piyasaya uygun reformları daha yenir yutulur hale getirerek devletlerin alacaklılara ödeme yapmasına yardımcı oldu. Kamu borcu gibi, ucuz para politikasının da sonsuza dek sürdürülemeyeceği konusunda ekonomik elitler arasında bir görüş birliği var. Şu anda tartışılan şey bu politikaya ne kadar süreyle bel bağlanabile-

36 ECB Maastricht Anlaşması gereği üye ülkelere borç veremiyor, dolayısıyla anlaşmanın çevresinden dolaşmak için yöntemler geliştirilmiş.

ceği ve yeni politik-ekonomik mega krizlere yol açmadan bu politika-
nın nasıl sona erdirilebileceği.

Avrupa konsolidasyon devleti

Avrupa'da doğmakta olan konsolidasyon devleti ABD modelinden birkaç açıdan farklıdır. Batı Avrupa ülkelerinin emrinde hegemone bir para birimi yoktur ve yeniden bölüşümcü demokrasi henüz halk desteğini kaybetmemiştir. Kaldı ki devletin sermaye piyasalarına açık borcunun yurttaşlarına olan örtük borcuna üstünlüğü ABD'deki kadar yerleşik değildir; aynı şey ülke içi devlet faaliyetinin bir ilkesi olarak kemer sıkma için de geçerlidir ki bu noktada Britanya ve komünizm sonrası Doğu Avrupa belki istisna sayılabilir (gerçi Doğu Avrupa kritik miktara ulaşma potansiyeli taşıyan kamu borcu yapmaya vakit bulamamıştır). Ayrıca EMU'nun³⁷ Avrupa'sında konsolidasyon kendine has bir biçim almıştır, zira resmîyette egemen olan ulus devletlerin mali ve finansal politikalarını yöneten uluslararası bir rejim yoluyla yürütülür. Bu rejimin amacı da söz konusu devletlerin ortak ulusüstü para politikasına uyum göstermelerini sağlamaktır. Aksine işaret edilmediği müddetçe, aşağıdaki tartışma sadece euro bölgesine veya *Euroland*'e ve üye devletlerine odaklanacak.

Euro para rejiminin yapısı, kökeninin 1990'lardaki ilk küresel konsolidasyon dalgası olduğunu ele verir. Üye devletlerin GSYİH'lerinin yüzde 3'ünün üstünde bütçe açığı vermesine müsaade edilmiyordu; ayrıca toplam borcun da GSYİH'nin yüzde 60'ını geçmemesi gerekiyordu. ECB'nin tek görevi parasal istikrarı savunmaktı ve üye ülkelere kredi açması açıkça yasaklanmıştı. Tıpkı Alman Bundesbank gibi ECB de seçilmiş hükümetten bağımsız ve siyasal baskılardan yalıtılmıştı; aslında siyasi muadil olarak birleşik bir ulusüstü hükümet de bulunmadığından, sadece ulusal hükümetlerin başlarından oluşan bir kurulla karşı karşıya olduğundan, daha

da bağımsız sayılırdı. Üye devletlerin Euroland kurallarına uyması başka bir siyaset dışı ulusüstü otorite olan Avrupa Komisyonu tarafından sağlanıyordu. Alman modeline göre düzenlenmiş bu rejimin Almanya'da bile mali disiplin sağlayamadığı kısa sürede ortaya çıktı. Ayrıca bir dizi EMU üyesi ülkede kamusal ve özel borçlular aniden aşırı borçlu hale gelip alacaklıların güvenini kaybettiğinde, ulusal ekonomileri durgunlaşıp borç deflasyonu ihtimali ortaya çıktığında bu rejim 2008 sonrası euro krizini de önleyememişti. Sonuçta birkaç EMU üyesi ülkede risk primleri yükselmeye başladı; hatta İtalya, Yunanistan, İspanya ve İrlanda'da başa çıkılamayacak düzeylere yükseldi.

Daha önce belirtildiği üzere, kamu borcunda alacaklılar tarafından kesinlikle tek tek ele alınması gereken ve her vakada ayrı risk değerlendirmesini zorunlu kılan genel ekonomik sınırlamalar yoktur. EMU'da finans piyasaları daha önce görülmemiş düşüklükte faiz oranlarıyla zayıf üye ülkelere serbestçe borç vermiş, borçlarını ödeyemez hale geldiklerinde ise anlaşmaya rağmen borçlarının bir şekilde ortaklaştırılacağını varsaymışlardı. 2008 sonrasında bunun büyük ihtimalle komisyondaki bütünleştirici kuvvetlerin yol açtığı bir yanılsama olduğu ortaya çıktı ve Akdeniz ülkelerine borç vermek uluslararası düzeyde ABD emlak piyasasındaki eşik altı borç vermenin muadili haline geliverdi. Birikmiş borcu çevirmek ulusal bir sorumluluk olduğundan, mali ve finansal politikaları finans piyasalarının talebiyle ulusal demokrasiden koparmanın yeterli düzeyde gerçekleşmediği ortaya çıktı. Güney'de kemer sıkmaya, Kuzey'de "transfer birliği"ne gösterilen demokratik direniş, yatırımcıların Güney'deki üye ülkelere güvenlerini yeniden kazanmalarının önünde engeldi. Neoliberal "reform" –maliye politikaları ve kurumlarının yanı sıra emek piyasalarında ve sosyal güvenlik sistemlerinde reform– ya hüsrarla sonuçlanmış ya da iç politikadaki tıkanma nedeniyle hiç denenememişti. Sonuçta ortaya çıkan pat durumunda ECB faiz oranlarını düşük tutup üye ülkelerin borçlarını ödeyebilir durumda kalmasını sağlamak için borç ortaklaştırması yerine piyasalara para akıtarak euro için zaman kazandı. Bu arada ECB para akıtmanın sonsuza dek süremeyeceğinde, ulusal hükümetlerin de ku-

rumasal ve ekonomik reformlar yaparak EMU'da örgütlenen Avrupa kapitalizminin “piyasayla daha uyumlu” (Angela Merkel) hale gelmesi gerektiğinde ısrar ediyor.

EMU devlet sisteminin yeniden inşa edilerek bir Avrupa konsolidasyon devletine çevrilmesi yavaş yavaş ve nöbetler halinde gerçekleşiyor, hükümetleri yurttaşların kaygılarına –hatta normalde “popülist” diyerek karaladıkları kaygılara– yanıt veriyormuş gibi görünmeye zorlayan ulusal ya da Avrupa çapında seçimler yüzünden kesintiye uğruyor. Yeni doğan Avrupa konsolidasyon devleti yeni bir tür siyasal-ekonomik rejim anlamına gelmekle beraber tedrici, yola bağımlı kurumsal reform süreciyle EMU'nun içinden geliştiriliyor. Bu devletin en göze çarpan özelliği ulusal, uluslararası ve ulusüstü kurallar ve kurumların, anayasalar ve anlaşmaların, ulusal politikalar ve uluslararası ilişkilerin eşsiz bir karışımından oluşması. Sonuçta ortaya çıkan şey muhtelif ulusal politikaları, ulus devletler arasındaki dış ilişkileri ve kolektif isimleri vesilesiyle bürokratik temsilciler tarafından uygulanan ulusüstü otoriteyi birleştiren iç siyasete sahip bir *devletlerden oluşmuş devlet*. Bir mali konsolidasyon rejimi olarak EMU, uluslararası bir konsolidasyon devletine dönüşen biçimi bakımından şöyle nitelendirilebilir.

1. İlk olarak, yeni doğan Avrupa konsolidasyon devleti hâlâ resmiyette egemen ulus devletler olan yapılar arasındaki bir karşılıklı gözetim ve kontrol düzenlemesidir. Devletlerin finans piyasalarındaki kolektif namını koruma noktasındaki ortak çıkarlarına ve bir devletin borçlarını ödeyemez hale gelmesinin tüm diğerlerine kötü etki edeceğini, örneğin faiz oranlarının yükselmesine veya ulusal bankacılık sistemlerinin sarsılmasına yol açacağını kabule dayanır. EMU'nun bir dizi ulusal refah devletinin üstünde uluslararası bir konsolidasyon devletine dönüşmesinin amacı karşılıklı gözlem, denetim ve disiplin yoluyla ekonomik davranışlarının birbirine daha da sıkı bir şekilde bağlanmasını sağlamaktır. Kurumsal gelişme 1990'larda kurulduğu haliyle EMU'nun özgün yapısında başlayıp süreç içinde ilerlemiş, 2008 Mali Krizi sonrasında ise yeni düzenlemeler yoluyla, özellikle de “altılı paket” adı verilen sağlık ve güvenlik düzenlemeleri yahut 2011 sonu ve 2012 başında yapılan Mali Sıkılaştır-

tırma³⁸ gibi yeni anlaşmalar yoluyla tedricen genişletilmiş ve güçlendirilmiştir.³⁹

2. Geleneksel sınıf siyaseti ve halkın demokrasisine doğrudan maruz kalmayan bir uluslararası rejim olarak Avrupa konsolidasyon devleti güvenilmez seçmen tabanına piyasayla uyumlu bir maliye politikası, kemer sıkma politikası ve borç çevirmenin kamu hizmetlerinden önce gelmesi gibi şeyleri dayatamaz. *Marktvolk* lehine *Staatsvolk*'un haklarının sınırlandırılması (Tablo 1.4) için halkın demokrasisini kurumsal düzeyde ekonomi yönetiminden koparmak⁴⁰ ulusal siyasetten ziyade uluslararası siyasetle daha kolay halledilir. Hem yatay uluslararası anlaşmalar hem de dikey ulusüstü kurumlara bel bağlayan üyeler üzerinde güç kazanan devletler topluluğunun, seçilmiş ulusal hükümetleri feshetmesi ve ulusal hükümetlerin başına uluslararası finans endüstrisi temsilcilerini getirmesi bile mümkündür. Zaten Avrupa Konseyi Kasım 2011'de Yunanistan ve İtalya'da bunu yapmıştır.⁴¹ Burada hedef hem uluslararası hem ulusal düzeyde

38 AB'de kabul edilen, Ekonomi ve Para Birliği'nde İstikrar, Eşgüdüm ve Yönetişim Anlaşması. (Ç.N.)

39 Kuralların ve usullerin ayrıntıları, Avrupa Birliği'nde hep görüldüğü üzere, son derece karmaşıktır ve ancak uzmanlar tarafından anlaşılabilir. İşin özüne baktırsak, EMU'nun güncellenmiş makro ekonomik rejimi üye devletlere anayasal düzeyde dengeli bütçeye kendilerini adama gibi bağlayıcı bir yükümlülük getirir. Aynı zamanda Avrupa Komisyonu aracılığıyla üye devletlerin maliye politikaları sürekli geniş kapsamlı bir gözetim altında bulundurulur. Aşırı Açık Prosedürü çerçevesinde devletler kamu açığını belli limitlerin altında tutmayı başaramazlarsa otomatik olarak ağır cezalarla cezalandırılırlar. Üstelik Aşırı Dengesizlik Prosedürü'nde, ülkelere komisyondan belirli emirler verilebilir, makro ekonomik politikalarını revize edip uygun kurumları değiştirmeleri istenebilir; yani ulusal toplu pazarlık rejimini ve sosyal politikaları kaldırarak ulusüstü koordinasyonla uyumlu hale gelmeleri gerekebilir. Bireysel siyaset direktifleri o zamana dek Avrupa Birliği yargı alanında olmayan pek çok meseleye kadar genişletilebilir. Daha fazlası için bkz. Martin Höpner ve Florian Rödl, "Illegitim und rechtswidrig: Das neue makroökonomische Regime im Euroraum", *Wirtschaftsdienst – Zeitschrift für Wirtschaftspolitik*, Cilt 92, Sayı 4, 2012, s. 219-222; Fritz W. Schwarpf, "Monetary Union, Fiscal Crisis, and the Disabling of Democratic Accountability", *Politics in the Age of Austerity*, s. 134-136; ayrıca *Buying Time*, s. 107-109.

40 Bunu Avrupa siyasal iktisadına Hayek rejiminin dayatılması olarak tanımlamıştım (*Buying Time*).

41 Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreou'nun yerine merkez bankası yöneticisi Lukas Papademos geçmiş ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi de görevini eski Avrupa Komisyonu üyesi ve Goldman Sachs'ın adamı Mario Monti'ye bırakmak zorunda kalmıştı.

agresif kurumsal reformlar yaparak ekonomi politikası üzerindeki siyasal egemenliği ya da bu egemenlikten geriye kalanı zorluğuyla nam salmış ulusal seçmen tabanlarının elinden almaktır.

3. EMU'nun merkez bankası ECB, demokratik hükümetlerle ilişkisinde bir dış kuvvet olarak tüm ulus devletlerdekinden daha etkindir. 18 ulus devletin para politikalarını yönlendiren ECB, bu ülkelerin iç politikalarından yeterince uzaktadır. Dolayısıyla ulus devletlere para politikası desteğini, onların maliye politikası ve kurumsal reform konusunda işbirliği yapmaları şartına bağlar. Başka uluslararası örgütlerle, özellikle de IMF ve Avrupa Komisyonu'yla birlikte ECB resmiyette hâlâ egemen olan üye devletlerin iç politikalarına derin müdahalelerde bulunmuştur. Örneğin Yunanistan hükümetine ne zaman kaç memuru işten çıkaracağı talimatını vermiştir. ECB her şeyden önce yönettiği para birimine finans piyasalarının güvenliğini sağlamakla ilgilenmek zorunda olduğundan, üye devletlerden talep ettiği reformlar ancak piyasayla uyumlu türden olabilir. Özelde ECB ulusal devletlerin hiçbir eşitlikçi yeniden bölüşümcü çabasına destek veremez. ECB'nin eşi benzeri görülmemiş siyasal bağımsızlığı finans piyasalarının çıkarlarını savunmakta eşi benzeri görülmemiş bir kapasiteye ve bu piyasalara daha önce görülmemiş bir bağımlılığa tercüme olmaktadır.

4. EMU konsolidasyon devletinin parçası olan uluslararası ilişkiler son derece asimetriktir. Ekonomik bakımdan zayıf ülkeler çoğunluktadır ama karşılarında mali destek vermeyi kesme tehdidiyle onlara fiilen emirler veren bir konumda, az sayıda, ekonomisi güçlü ülke vardır. 2008 sonrasında ekonomik gücünü toparlayan, ihracat gücü ve halihazırdaki düşük Avrupa faiz oranları sebebiyle EMU'nun ana faydalanıcısı Almanya,⁴² EMU'yu fiilen bir Alman ekonomik imparatorluğu olarak yönetir. Almanya'nın savaştan beri kullanmaya alıştığı türden sağlam parayı Avrupa'nın geri kalanına euro formatında dayatır. Bu dayatmaya maruz kalan ülkeler arasında, ülke içi bölü-

42 Güney'de enflasyonla mücadele için ayarlanmış euro faiz oranlarının düşük enflasyonlu Almanya'ya fazla yüksek geldiği 2000'lerin başında bu durum farklıydı. (Fritz W. Scharpf "Monetary Union, Fiscal Crisis and the Pre-Emption of Democracy", *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 2011, Cilt 9, Sayı 2, s.163-198).

şüm çatışmalarıyla başa çıkmanın bir yolu olarak uzun zamandır yumuşak para kullanan, zaman zaman da uluslararası rekabet gücünü geçici olarak toparlamak üzere devalüasyona başvuran Fransa ve İtalya gibi ülkeler de vardır.⁴³ Anlaşmalarda EMU'yu uluslararası bir yenden bölüşüm düzenlemesine, namı diğer “transfer birliği”ne çevirme koşulu bulunmuyor – ki ayrıca Almanya ve Fransa bir araya gelseler bile daha zayıf ülkelere sembolik bir ekonomik yardımın ötesine geçecek kadar büyük değiller.⁴⁴ Aşırı borçlu ülkelerin borçlarını ödeyebilir durumda kalmasını sağlamak, para birliğini bir arada tutmak için güçlüden zayıfa doğru bir tür yeniden bölüşüme ihtiyaç duyulsa da, bunu kısmen Kuzey Avrupa'daki seçmen direnişi yüzünden gizli kapaklı yapmak gerekiyor. Para aktarma işleri için görünmez bir kanal görevi yapmak bugün ECB'nin işlevlerinden biri.

5. EMU'nun aşırı borçlu üye ülkelere dayattığı kurumsal reformlar tamamlanırsa özellikle Akdeniz ülkelerinde ulusal siyasal ekonomilerin derin yeniden yapılanmasına yol açacaktır. Bugün anlaşıldığı haliyle “Alman modeli”ni⁴⁵ temel alan bu reformlar özellikle İtalya ve Fransa gibi, toplumsal barış uğruna yüksek enflasyon oranını, yüksek kamu harcamasını ve sıklıkla kamu açığı vermeyi

43 Farklı örgütlenmiş ulusal siyasal ekonomilerin ortak parasal rejime zorlanmalarının yarattığı sürünmeler üzerine artık geniş bir literatür var. Örneğin bkz. Klaus Armingeon ve Lucio Baccaro, “Political Economy of the Sovereign Debt Crisis: The Limits of Internal Devaluation”, *Industrial Law Journal*, Cilt 41, Sayı 3, 2012, s. 254-275; Charles B. Blankart, “Oil and Vinegar: A Positive Fiscal Theory of the Euro Crisis”, *Kyklos*, Cilt 66, Sayı 3, 2013, s. 497-528; Peter Hall, “The Economics and Politics of the Euro Crisis”, *German Politics*, Cilt 21, Sayı 4, 2012, s. 355-371; Alison Johnston ve Aidan Regan, *European Integration and the Incompatibility of Different Varieties of Capitalism: Problems with Institutional Divergence in a Monetary Union*, MPIfG Tartışma Belgesi 14/15, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2014 ve Martin S. Feldstein, *The Euro and European Economic Conditions*, Çalışma Belgesi 17617, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, 2011.

44 Wolfgang Streeck ve Lea Elsässer, *Monetary Disunion: The Domestic Politics of Euroland*, MPIfG Tartışma Belgesi 14/17, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2014.

45 20 yıl kadar önce “Alman modeli” sermaye ile emek arasında toplumsal anlaşmaya dayalı nispeten düşük eşitsizlikle ve yüksek sosyal korumasıyla tanınıyordu. Bugün Almanya ücret kısıtlaması, sıfır enflasyon, ihracat fazlası, bütçe dengeleme ve “sosyal yardım reformu”yla tanınıyor.

kabullenmiş ülkelerdeki tarihsel sınıf uzlaşmasını ortadan kaldıracaktır.⁴⁶ Yüksek enflasyon kamu borcunu katlanılabılır hale getirdi, çünkü para birimi bazında borcun değeri düşüyordu; düşük faiz oranları ve yüksek devlet destekleri istihdamda istikrar sağlıyordu; dış rekabetin olumsuz etkilerini de zaman zaman devalüasyon telafi ediyordu. Bu sistem “katı” emek piyasalarını, kısa çalışma saatlerini, maliyetli kamu hizmetlerini, yüksek ve erken emeklilik maaşlarını, yüksek ve düzenli nominal ücret artışını desteklediği müddetçe gerek büyüyen orta sınıfın gerekse ülkesini “modernleştirme” arzusundaki teknokratik-milliyetçi elitlerin gözüne batmıyordu. Onlara göre EMU, ulusal sınıf uzlaşmalarının bağlı olduğu çeşitli ekonomik sabitleri iptal ederek kapitalist modernleşmeye kurumsal olarak güçlü direnişleri kırma vaadi vermişti. Ülkelere dışarıdan dayatılan kemer sıkma ve esneklik acı ilacını içerek, nihayet “kendi ayakları üzerinde duracakları”nı, “küreselleşme”ye hazırlanacaklarını ve Almanya’yla başarılı şekilde rekabet edeceklerini umuyorlardı.

EMU ve ondan doğan uluslararası konsolidasyon devleti “geri kalmış” ekonomilerde, devletlerde ve toplumlarda kapitalist rasyonalizasyon açısından eşsiz bir fırsatı temsil ediyor. Gelgelelim, demokratik engeller tehlikesi yüzünden piyasayla uyumlu demokrasiye geçiş ancak yavaş yavaş gerçekleştirilebiliyor. Mali konsolidasyonun etrafındaki hem ulusal hem uluslararası siyaset karmaşık ve iç içe geçmiş durumda. İlk başta *Merkozy*’nin yerine seçilmiş olan Fransa’daki Hollande hükümetinin Alman-Avrupa uluslararası konsolidasyon politikalarına uyması için Almanya’dan gelen baskı karşısında çektiği ıstırap bunun göstergesidir. Ayrıca Almanya’da euro karşıtı parti AfD’nin yükselişine de bakmak lazım. Bu parti “transfer birliği”ne Almanya’daki direncin ya da bir yanda Fransa ve İtalya, diğer yanda Almanya arasındaki uluslararası gerilimdeki artışın ifadesi, hatta pekiştirilmesidir. 2014 sonunda tartışma ulusal devalüasyonun yerine ortak para biriminin kontrollü devalüasyonu ve Mali Sıkılaştırma’nın konsolidasyon bitiş tarihlerinin ileri çekilmesi hakkındaydı; ayrıca Güney ve Fransa için “büyüme programları”nın

yeni borçla fonlanması tartışılıyordu – üstelik borç zaten daha önce görülmemiş düzeylerde olmasına ve borcu artırmanın beş yıldan uzun süredir büyüme yaratmamış olmasına rağmen.⁴⁷ Daha fazla borç birikiminin sürdürülemez olacak olduğu düşünülürse, bunlar bir yanda finans piyasalarının baskısı, diğer yanda Alman hegemonyasıyla denk bütçelere doğru toptan yürüyüşte arkadaki kuvvetlerin verdiği savaşlardır.

Yeni bir rejim

Borç devletini yeniden inşa edip konsolidasyon devleti –finans piyasalarının bir anlığına değil daha uzun süreler güven duymasını sağlayacak bir devlet– haline getirmek uzun vadeli bir süreçtir. Tamamlandığında kamuda kemer sıkmanın devlet ile toplum arasındaki ilişkinin temel ilkesi haline geldiği yeni bir mali rejim ortaya çıkar: “Vergiler ve harcamalara dair çatışmaların yapısını belirleyen siyasal çıkarlar, kurumlar ve politika düzenlemelerinin konfigürasyonu”nda reform yapılmış, “kurumlar, güçlü örgütler, kamu politikaları ve basat fikirlerden belli bir siyasal bağlam oluşmuştur.”⁴⁸

Kamu borcunun sürekli yükselişine son vermek ve finans piyasalarının güvenliğini yeniden kazanmak için siyasal kurumlarda ve toplumsal yapılarda büyük değişiklikler yapmak gerekiyor. Hükümetin sorumlulukları ve kamu politikalarının amaçları yeniden tanımlanmazsa yeni borçların tedricen azaltılmasıyla denk bütçeye ulaşma çözümü sürdürülemez. Bu yeniden tanımlama devleti küçültmeye ve

47 Aslında böyle olmasaydı bile yüksek borçluluk düzeylerindeyken şartların elverişli hale gelmesi borçluların iflas korkusuyla daha fazla borçlanmasına yol açmayabilirdi. Avrupa büyüme retorığının amacı seçmenleri, sosyal demokrat partileri ve Güney’deki üye ülkeleri yatıştırmaktır. Ayrıca aynı anda hem konsolidasyon hem büyüme isteyen alacaklıların çelişikliğine de hitap eder. Ne var ki deneyimlerin onlara gösterdiği kadarıyla, izin verilirse ilave borç alınması, konsolidasyonu artırmakta kullanılmak yerine sadece mevcut borca eklenecektir.

48 Paul Pierson, “From Expansion to Austerity: The New Politics of Taxing and Spending”, Martin A. Levin vd. (yay. haz.), *Seeking the Center: Politics and Policymaking at the New Century*, Georgetown University Press, Washington, DC, 2001, s. 56-57.

piyasayı genişletmeye, kamu kaynaklarının azaltılıp özel kaynakların artırılmasına, devlet faaliyetlerinin ve mülklerinin özelleştirilmesine, kolektif dayanışmanın yerine bireysel çabanın geçirilmesine yönelik olmalıdır. En nihayetinde konsolidasyon rejimine yerleştirilmiş bir konsolidasyon devletinin inşası siyasetin ve toplumun geniş kapsamlı rasyonalizasyonunu ya da “ekonomikleştirilme”sini gerektirir. Bu süreçte devletler egemen devletlerden ziyade firmalara dönüşürler: Piyasaları kaale almayan değil, her talebine yanıt veren yapılar olurlar. Demokratik kapitalizmde siyasetin amacı toplumu “piyasanın dalgalanmaları”ndan (Polanyi) korumakken konsolidasyon devletinde siyasetin amacı finans piyasalarını demokratik siyasetin dalgalanmalarından korumaktır.

Konsolidasyon, savaş sonrası demokratik kapitalizmin aktivist-müdahaleci devletini piyasa baskılarına boyun eğen zayıf bir devlete çevirmek demektir. Bu devletin itibarlı ve etkin olabilmesi için kolektif taleplerin toplumsal üretimini kontrol eden siyasal kurumlara mali disiplinin dayatılması zorunludur. Son tahlilde borç devletini konsolidasyon devletine dönüştürmek, olgunlaşan kapitalist-sanayi toplumunun –hem “Wagner Yasası”nda hem de üretimin giderek daha fazla toplumsallaşması şeklindeki Marx’çı kestirimde tahayyül edilen– giderek daha fazla kamu desteği, her türden altyapı yatırımı, kolektif tamir ve telafi çalışmaları (hem de kapitalist sanayiciliğin üretim araçlarının özel mülkiyetiyle uyumsuz hale geldiği noktaya dek) gerektirme eğilimini ortadan kaldırmak anlamına gelir. 20. yüzyıl sonu borç devletinde kamuda kemer sıkmayı dayatmak, kapitalist toplumun kamuya kaynak ayrılması için vergilendirmeye giderek direnmesine tepki olarak bu eğilimden kaçma çabası olarak yorumlanabilir. Sonuçta ortaya çıkan şey büyük ölçekli siyasal bir deneydir; sosyal risklere karşı sigorta, yoksullara yardım, eğitim ve sağlık, fiziki altyapıların inşası ve bakımı, hatta hükümetin bazı kısımları (savaşma, istihbarat toplama) özel sektöre devredilmiştir. Bu açıdan konsolidasyon devletinin kurulması “gürleyen 70’ler”in⁴⁹ sonunda başlayan (neo)liberalleşme sürecinin son aşamasını temsil ediyor.

Daha önce işaret edildiği üzere, konsolidasyon devleti için model olarak, 1990'larda kendine kemer sıkma rejimi dayattıktan sonraki ABD esas alınıyor.⁵⁰ Bu yoldaki önemli bir adım Clinton'ın başkanlığında "şu âna dek bildiğimiz anlamıyla refahın [refah devletinin] sona ermesi"ydi.⁵¹ Reformu hızlandıranın Demokrat bir başkan olması güven inşası etkisini daha da artırmaktan başka işe yaramadı. Harcama kesintilerinden ziyade gelir artışlarıyla başarılan denk bütçeye doğru tedrici ilerleme, Clinton'ın ikinci döneminin sonunda da bütçe fazlasına doğru gidiş bu güveni daha artırdı. Aslında kamu harcamasını küçülterek açığı küçültmeye, ciddi vergi indirimleri eşlik ediyordu; bu indirimler her seferinde açığı tekrar büyütüyor, daha fazla harcama kesintisi için baskı yaratıyordu, zira "bütçe açığıyla mücadele" artık yeni rejimin en önemli prensibi olarak yerleşmişti.⁵²

Clinton'ın halefi onun elde ettiği fazlayı hemen vergi kesintileriyle çarçur etti. George W. Bush 2000'deki Başkanlık Seçimleri'nde bunu "yurttaşlara hakları olan şeyi iade etmek" diye tanıtıyordu. Öte yandan ne bu durum ne de Afganistan ve Irak'taki savaşlar finans piyasalarının güvenliğini azaltmadı. ABD'nin alacaklılarına güven vermek için birden fazla yolu var; zaten hiç yoktan sınırsız miktarda küresel rezerv para birimi üretebiliyor. Amerikan hükümetinin zaten mecalsiz kalmış sosyal devletine ülke içinde kemer sıkma denen acı ilacı içirmesi finans piyasalarının güvenliğini olsa olsa tavana çıkarabilirdi; üstelik finans piyasası yükümlülüklerinin yurttaş haklarına üstünlüğü de kültürel bakımdan yerleşti artık. Buna ilaveten, ABD'nin orduyu ve savaşları finanse etmek için bütçede açık vermesi durumunda, kaynak bakımından zengin müttefiklerinden elde ettikleri korunma karşılığında hazine bonosu satın almalarını isteyebilir, onların kendi askerî kuvvetleri olmasını gereksiz kılabilir. Ayrıca savaşa

50 Paul Pierson, "The Deficit and the Politics of Domestic Reform", Margaret Weir (yay. haz.), *The Social Divide: Political Parties and the Future of Activist Government*, Brookings Institution Press and Russell Sage Foundation, Washington, DC, 1998, s. 126-178.

51 Bu alıntı 1996'daki Kişisel Sorumluluk ve Çalışma Fırsatı Kanunu metnine gönderme yapıyor.

52 "From Expansion to Austerity", *Seeking the Center*.

yapılan harcama takdiri ve geçicidir; tıpkı vergi kesintileri ve vergi harcamaları gibi, başka alanlarda yapılacak harcama kesintilerini haklı çıkarmakta da kullanılabilir. Bu yüzden, başka ülkeler açısından borç alma maliyetini karşılanamaz kılacak şekilde kamu açıklarında büyük yükselişler meydana gelmesi bile ABD'nin finans piyasalarındaki duruşunu bozamaz.

ABD kadar imtiyazlı olmayan Avrupa ülkeleri de on yıl kadar sonra kendilerini konsolidasyon devletleri olarak yeniden inşa etmeye giriştiler. Piyasaya uyumluluğa itibarlı bir bağlılık göstergesi olarak kemer sıkma rejimini yerleştirme çabaları ABD'nin çabalarından daha fazla olmak zorundaydı, zira sermaye piyasalarında rakipleri karşısında dezavantajlıydılar: Küresel para birimi yoktu, bedeline değecek askerî kapasite yoktu, ekonomilerde genel olarak devletin payı daha yüksekti, yurttaşlar da sosyal haklar ve kazanımlar konusunda daha ısrarcıydı. Ülkelerin mali kemer sıkma vaatlerinin Mali Sıkılaştırma'da olduğu gibi uluslararası hukuka dahil edilmesi faydalı oldu, geçmişte ihracat güdümlü büyüme ve sağlam para rejimiyle güçlenmiş bir ülke olan Almanya'nın hegemonyasının doğuşu da öyle.⁵³ 2008'den sonra borç yükünün artması devlet paylarını düşürmeye ve geri kalan kamu borcunu çevirme kapasitesini serbest bırakmaya yönelik ikinci ve daha da kararlı bir konsolidasyon çabaları turu için baskı yarattı. Başka yerlerdeki gibi Avrupa'da da konsolidasyonun bir gecede bitirilmesi gerekmez; hatta harcama kesintilerinin kademelendirilmesi tercih edilir, zira kemer sıkma rejiminin kalıcı bir siyasal iktisat özelliği olarak yerleşmesine müsaade eder.

Bir ülke bütçe açığından istikrarlı bir fazlaya geçerken kemer sıkmanın nasıl kalıcılaşacağı kısa süre önce Lukas Haffert tarafından gösterildi.⁵⁴ Haffert “simetri hipotezi” dediği şeyi tartışmaya açar; buna göre bir devlet kronik açıkla bir kez başa çıktı mı, yeniden ka-

53 Bir başka deyişle, Mertens'in tabiriyle ihracat ve tasarruf rejimi (*Privatverschuldung in Deutschland: Institutionalistische und vergleichende Perspektiven auf die Finanzialisierung privater Haushalte*, tez, Köln Üniversitesi, Köln, 2014).

54 Lukas Haffert, *Freiheit von Schulden – Freiheit zur Gestaltung? Die politische Ökonomie von Haushaltsüberschüssen*, tez, Köln Üniversitesi, Köln, 2014.

zandığı mali kapasitesini kullanarak siyasal etkinliklerine geri dönebilir ve geçici olarak durdurduğu programları yeniden başlatabilir. Aslında Haffert'in gösterdiği kadarıyla sosyal demokrat hükümetlerin kamuda kemer sıkmayı başlatırken verdikleri söz çoğunlukla budur. Ne var ki gerçekte konsolidasyon sonrası harcama örüntüleri kemer sıkmaya adanmış olarak kalır. Kemer sıkma, neoliberal konsolidasyon devletini kendinden önceki borç devletinden ayıran temel erdem haline gelir. Haffert bunu açıklamak için yükselen borç düzeylerinden düşen borç düzeylerine geçişin siyasal ve kurumsal rutinlerde, çıkarların konfigürasyonunda, kısa vadede tersine çevrilemeyecek güç ilişkileri ve ideolojilerde derinden değişikliklerle bağlantılı olmasına ve ancak bu değişikliklerle gerçekleştirilebilmesine işaret eder.

Mali konsolidasyona kendini adanmış devletlerde kalıcı siyasal-ekonomik sonuçlar ne olmalıdır ki finans piyasaları bu devletlerin borç yükümlülüklerini kutsal sayacağına ve borç çevirme kapasitesini korumak için gereken her şeyi yapacağına yeniden inanabilsin? Son dönemdeki araştırmalarda şu tür dört sonuç belirlenmiştir.

1. Vergi artırımıyla değil harcama kesintisiyle başarılmış, hatta vergi kesintilerinin eşlik ettiği bütçe dengeleme, zorunlu harcamadan farklı olarak takdiri harcama pahasına gerçekleşir.⁵⁵ Kamu bütçeleri bir dengeye doğru ilerlerken hükümet harcamasının gidecek daha büyük bir payı nispeten katı, hukuken sabitlenmiş harcamaları yapmaya ayrılır: örneğin kamu sektörü çalışanlarının ücretleri, kamu emeklileri ve elbette borç çevirme. Borç çevirme bir konsolidasyon devletinde kutsal olduğundan, hem fiziki altyapıda hem de eğitim, aileler, aktif emek piyasası – yani “yumuşak”⁵⁶ veya “toplumsal”⁵⁷ yatırım denen konularda verici olması gereken kamusal yatırımdır. Daha uzun vadede bu durum sosyal güvenlik gibi

55 Wolfgang Streeck ve Daniel Mertens, “Politik im Defizit: Austerität als fiskalpolitisches Regime”, *Der moderne Staat*, Cilt 3, Sayı 1, 2010, s. 7-29; *Fiscal Austerity and Public Investment: Is the Possible the Enemy of the Necessary?*

56 *Fiscal Austerity and Public Investment*.

57 Nathalie Morel, Bruno Palier ve Joakim Palme (yay. haz.), *Towards a Social Investment Welfare State?*, Policy, Bristol, 2012.

“haklar” üzerinde baskı yaratarak onları siyaseten daha yaralanabilir hale getirecek ve zorunluluklarını fiilen azaltacaktır. Eski sözleşimin hükümetlerin siyasal takdir yetkisini reddederek gelecekte harcamayı kısıtışına ve “mali demokrasi”yi boğduğuna dair şikâyetler,⁵⁸ gelecek nesiller için daha az sosyal hakla da sonuçlanabilir ve mevcut hak sahiplerinin faydalandığı sosyal haklar mahut “müktesep hakların korunması” çerçevesinde dondurulabilir. Bu durum büyük ihtimalle sosyal politikaları meşruluktan daha da uzaklaştıracaktır.

2. Bütçenin dengelenmesi yeni borca müsaade etmez, mali fazlayla borç azaltma için bu durum daha da fazla geçerlidir. Bu yüzden kamu harcaması büyük ihtimalle azalmakta olan cari gelirlerden yapılacaktır mecburen. Dolayısıyla, finans piyasalarının güvenini yeniden kazanmak ve korumak için kamu borcunun reel faiz oranı sifıra yaklaşırsa bile hükümetlerin kamu yatırımında kesinti yapması gerekecektir. Sonuçta fiziki ve toplumsal altyapılarda ortaya çıkan açıkları da önceden kamu sorumluluğu olan alanları devralmış özel yatırımcıların gidermesi gerekecektir. Bunun sonuçlarından biri büyük ihtimalle çeşitli biçimlerde kamu-özel ortaklıkları (PPP) olacaktır; özel yatırım kamu tarafından desteklenecek, hükümetler ya da tek tek yurttaşlar özel firmalara kullanım ücreti ödeyecektir. Göstergelere bakılırsa devletler ve yurttaşlar böyle düzenlemeler neticesinde daha önce kamu yatırımı olan alanlarda ödediklerinden daha fazla para ödeyeceklerdir. Bu durum özellikle yerel topluluklar için geçerlidir, zira uluslararası yatırımcıların hukuk birimleriyle eşit düzeyde müzakereye giremezler.

3. Takdiri harcamanın kesilmesi kaçınılmaz olarak eğitim gibi sosyal hizmetlerde ve özellikle de tüm yurttaşların faydalandığı genel hizmetlerde kesintiler getirecektir. Dolayısıyla devletin verdiği hizmetlerin kapsamı ve kalitesi düştüğünde, orta sınıf tamamlayıcı ya da alternatif özel hizmetler arayacak, hükümetler de özel firmaların kamu yetkilileriyle rekabetine müsaade etmeye teşvik edile-

58 Richard Rose, “Inheritance Before Choice in Public Policy”, *Journal of Theoretical Politics*, Cilt 2, Sayı 3, 1990, s. 263-291.

cektir. Bu süreçte durumu iyi olanlar daha kişiselleşmiş tedarığe alışacak, böylece özel hizmetlerin parasını ödeyebilmek için vergilerin daha da indirilmesini talep edecektir ki bu vergilerin indirilmesi harcamalarda daha fazla kesintiye yol açacaktır. Böylece refah devleti orta sınıf seçmen tabanının giderek daha geniş kesimlerini kaybederken, kamu programları yoksullar için programlar haline gelecektir ki bir Amerikan deyişiyle bu da onları yoksul programlar yapacaktır.

4. Fiziki ve toplumsal altyapılara yatırımın özelleşmesi önceden kamu sektörü olan alanda özel sanayinin giderek daha fazla iş yapması anlamına gelir. Normalde kurallara tabi olan özel hizmet sağlayıcılar kısa sürede siyasal arenada güçlü oyuncular haline gelecek, yukarıya doğru hareketli orta sınıf ve onun liberal-muhafazakâr siyasal partileriyle müttefik olacaktır. Yeni firmaların hükümetle bağları evrimleşir ve personel alışverişi giderek artarken firmaların seçim kampanyalarına katkıları yeniden bölüşümcü bir devletten neoliberal devlete geçişi pekiştirecek, devlet toplumsal eşitlik ve uyum sağlama sorumluluğunu sivil topluma ve piyasaya bırakacaktır.

Kemer sıkma rejiminin sağlam bir şekilde kurulduğu en ileri konsolidasyon devleti vakasının sosyal demokrasinin eski örnek ülkesi İsveç olması şaşırtıcıdır.⁵⁹ Bu ülkede 1970'ler sonrasının borç devletinin terk edilişi, küresel sermaye piyasalarındaki rekabet avantajlarından dolayı konsolidasyonun daha keyfekeder olduğu ABD'den çok daha kapsamlıdır ve çok daha fazla mesafe kaydetmiştir. Ayrıca İsveç'in EMU üyesi olmaması, hâlâ kendi para birimini kullanması, yani uluslararası anlaşmalar tarafından konsolidasyona zorlanmamış olması da ilginçtir. Ne var ki, İsveç 1977 ve 1991'deki, pek çok Avrupa ülkesinin 2008 sonrasında geçirdiği krizlerden çok daha ciddi olan iki mali ve finansal kriz dolayısıyla derin travma geçirmiş

59 Lukas Haffert ve Philip Mehrrens, *From Austerity to Expansion? Consolidation, Budget Surpluses, and the Decline of Fiscal Capacity*, MPIfG Taruşma Belgesi 13/16, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2013; *Privatverschuldung in Deutschland*.

bir ülkedir.⁶⁰ O dönem İsveç siyasal yelpazesinin tamamının aldığı ders, uluslararası finans piyasalarının bir ülkeye güvenlerini kaybettiklerinde onu acımasızca cezalandırmakta tereddüt etmeyeceği, ulusal ekonomi politikasının en başta gelen hedefinin bu güveni toparlamak ve korumak olduğuydu.

İsveç'in konsolidasyon devleti iki temel ilkeye dayanan bir kemer sıkma rejimi izliyor: Harcamalarda kesintiyle bir mali fazla yaratılmasına ve bunun sürekli yenilenmesine, birikmiş borcun azaltılmasına, harcama kesintisi için baskıları yenileyecek düzenli vergi kesintileri yapmaya, orta sınıfları kamusal yardım ve hizmetlerden faydalanmak yerine bunları serbest piyasada kendileri temin eder hale getirmeye katı bir bağlılık. Düşük vergi ile bütçe fazlası verme politikasını birleştirmek ulusal ekonomide devletin payını azaltıyor, neoliberalizmin aktivist olmayan kamu politikası reçetesine uygun bir şekilde devleti daraltıyor. Şurası açık ki İsveç neoliberal reformunu kolaylaştıran şey, başladığı sırada hükümet faaliyeti düzeyinin çok yüksek olması, dolayısıyla ulusal kemer sıkma rejiminin uzun süre devlet faaliyetinden beslenmesiydi ve hâlâ da öyle. Ne var ki İsveç'in iniş yolu bu yüzden uzun olsa da, ülkenin konsolidasyon rejimi zaman içinde o kadar derine işlemiştir ki, öngörülebilir bir tarihte nasıl kaldırılacağını hayal etmek zordur.

2014'ün sonunda, yaklaşık 20 yıllık neoliberal reform adım adım ilerlemekle beraber İsveç siyasal ekonomisini tanınamayacak ölçüde değiştirmişti.⁶¹ 1993'teki ikinci krizin zirvesinden sonra toplam hükümet harcaması GSYİH'nin yüzde 70'inden 50'sine düşürüldü ve toplam gelir de yüzde 60'tan 50'ye indi (2012). Siyasal-ekonomik ku-

60 1977 ile 1983 arasında İsveç'in toplam kamu borcu iki katından fazla artarak GSYİH'sinin yüzde 30'undan yüzde 70'ine çıktı. 1982'de zirve yapan bütçe açığı yüzde 7'ydı. Dört yıl boyunca yaklaşık yüzde 4 bütçe fazlası verdikten sonra kamu borcu 1990 ile 1995 arasında tekrar yükselerek yüzde 48'den 84'e çıktı ve 1993'te bütçe açığı zirvesi yüzde 11 oldu. 1998'den itibaren azalan borç 2007'de, yani küresel finans krizinden bir yıl önce yüzde 50'ye indirildi. (*Staatsschuldung und Staatstätigkeit*, s. 70). 1998'den 2008'e kadar İsveç devleti bütçe fazlası verdi; döngüsel ayarlamalarla bu fazla günümüze kadar sürdürüldü (Haffert ve Mehrrens, *From Austerity to Expansion?*, s. 24).

61 *From Austerity to Expansion?*; *Staatsschulden und Staatstätigkeit*.

rumlarda büyük değişikliklerin yardımıyla bu sürecin devam etmesi bekleniyor. Bu değişiklikler örneğin merkez bankasının genişlemeci bir maliye politikasına izin vermesini önleyecek:

2013-2015 arasında İsveç hükümetinin orta vadeli finansal tahminlerine göre bütçe fazlası oranı GSYİH'nin yüzde 3'üne kadar ulaşacaktır... Tahmini yıllık bütçe fazlası ise GSYİH'nin yüzde 3'üne kadar ulaşacaktır. Bütçe dengesinin iyileştirilmesi gelir artışlarıyla değil sadece harcama kesintileriyle sağlanacaktır.⁶²

2011'den sonraki ekonomik gerileme dönemi mali önceliklerin yeniden düşünülmesine yol açmadı. Yüksek vergiden düşük vergileendirme ve harcamaya geçiş, başka şeylerin yanı sıra, emeklilik sistemini “mali açıdan tamamen bütçeden bağımsız hale getiren” emeklilik reformuyla (1994-1998) gerçekleştirildi. “Artık kamunun kesesinden emeklilik fonlarına hiçbir şekilde destek verilmiyor” (aynı yerde s. 17). Mali fazlaya rağmen 2010'da emekli aylıklarında kesinti yapıldı ve gelecekte demografik değişikliğe bağlı gelir düşüşleri beklentisine uygun olarak yeni kesintiler yapılacak. Ayrıca 1990 ve 1991'de “yüzyılın vergi reformu” denen şey de gerçekleştirildi ve 1990'ların başındaki mali krize katkı yaparak kamu harcamasında daha sonra yapılacak kesintilerin haklı çıkarılmasına yardımcı oldu. 2006 ve 2008'de, ayrıca sonraki yıllarda da vergilerin indirilmesine devam edildi. Reform neticesinde vergi sistemi daha azalan oranlı hale gelmişti; çünkü sermaye gelirlerine uygulanan vergiler emekçilerin gelirlerine uygulanan çok daha düşük oranlıydı, mülkiyet vergileri kaldırılmıştı ve katma değer vergisi dünyanın en yüksek oranına çıkarılmıştı.

İsveç'teki mali konsolidasyon yine diğer yerlerde görüldüğü gibi hem “yumuşak” hem “sert” kamu yatırımlarında ani bir düşüşle ilişkilendirilmişti.⁶³ Yapılan başka şeylerin yanı sıra aktif işgücü piyasası politikasına yapılan harcama da yarıdan fazla indirildi. Aynı süreçte işsizlik yüzde 8 civarında sabitlendi. İsveç emek piyasası için kökten yeni bir normal olan bu oran, ilk mali krizden ve sosyal demokrat

62 *From Austerity to Expansion?*, s. 21.

63 *Fiscal Austerity and Public Investment*.

Carlsson hükümetinin parasalcı dönüşünden önce hayal dahi edilemezdi. Konsolidasyona aynı zamanda gelir eşitsizliğinde de büyük bir artış, hatta neredeyse tüm diğer ileri kapitalist toplumlardakinden daha büyük bir artış eşlik etti. Üstelik 1998'den 2010'a kadar üniversite öncesi özel okullardaki öğrencilerin oranı yüzde 2'den 12'ye yükseldi ve ABD'deki oranları aştı.⁶⁴ İsveç'in büyük sağlık ve çocuk bakımı sektörlerinde de özelleştirme hızla artıyor. Vergi kesintileri ile borç geri ödemesini birleştirip devleti küçültme politikasının devam ettirilmesi de kesin görünüyor; çünkü yeni konsolidasyon rejimi son 20 yılda İsveç siyasal iktisadına sağlam bir şekilde yerleşmiş durumda.

Konsolidasyon devleti ve demokrasi

Konsolidasyon devleti rejimi bildiğimiz haliyle demokraside büyük bir dönüşüm gerçekleşmesini, halkın siyasi katılımını hedefleyen ve piyasa yasalarına karşı toplumsal eşitlik için dayanak noktası olan geleneksel kurumlardan uzaklaşılmasını gerektirir.⁶⁵ Özelleştirme yüzünden kamu malları azaltıldığında siyaseten karar verilecek şeyler de azalır ve kapitalizmin ekonomik demokrasisi –bir dolar, bir oy– siyasal demokrasinin yerini almaya başlar. Piyasalar kolektif karar alma noktasında –görüşüp danışma yerine yığılma yoluyla işleyen– başlıca mekanizmalar haline gelirken, eski katılmış borç devletindekinden bile daha az “mali demokrasi” kalır geriye. Bunun bir sebebi de makro düzeyde kamu maliyesinin anayasa düzeyinde kutsanmış borç limitlerinin ve denk bütçe kurallarının kısıtlamalarına giderek daha fazla tabi olmasıdır. Avrupa örneğinde ise ülkelerin ancak yüksek siyasal ve ekonomik bedeller ödeyerek ihlal edebilecekleri uluslararası mali kemer sıkma anlaşmaları da vardır.

Konsolidasyon devleti yaratmak üzere kurumsal yeniden yapı-

64 *Staatsschulden und Staatstätigkeit*, s. 220. Ortaöğrenim düzeyinde bu oran 2010'da zaten yüzde 50'ydı ve özel okul işletmecilerinin yaklaşık yüzde 90'ı kâr odaklı şirketlerdi (*Staatsschulden und Staatstätigkeit*, s. 223).

65 *Buying Time*, s. 58.

lanmada demokratik ilkeler başka birkaç açıdan daha terk edilir. Kamusal-özel ortaklıklar sıklıkla karmaşık ticari sözleşmelere dayandırılır ve bu sözleşmelerin önemli kısımları ticari sırları korumak için gizli tutulur. Bağımsız merkez bankaları ekonomi politikalarının ana failleri haline gelirken, geniş kapsamlı toplumsal sonuçları olan siyasi kararlar meclislerin ve seçilmiş hükümetlerin hüküm alanından çıkarılır. Merkez bankaları gizlilik içinde karar alan küçük gruplar tarafından yönetilir; zaten ekonomik faillerin rasyonel beklentileri bakımından bu grupların kararlarının önemi düşünülürse bunun aksi mümkün değildir. Ayrıca ekonomik politikaların piyasa ihtiyaçlarına uyup uymadığına siyasi tartışmalar değil ancak piyasalar karar verebilir, ekonomik politikaların “doğru” olup olmadığına da politikaları belirleyen kuralları uygulamaktan sorumlu tutulan teknokrat uzmanlar karar verir. Tüm bunlar ekonominin yönetimini demokratik politikadan koparmayı gerektirir – demokrasinin irrasyonel olduğunu, karmaşık sorunlarla başa çıkamayacağını, küresel ekonomide değişen şartlara tepki göstermekte yavaş kaldığını, serbest piyasalara ekonomik bakımdan verimsiz müdahalelerde bulunma yönünde halk baskısına fazla açık olduğunu iddia eden yeni moda olmuş elitist teoriler de giderek hızlanan bu kopuşa ideolojik destek sağlar.⁶⁶

Ekonomiyi serbest piyasalar ile teknokrazi bileşimine teslim etmek siyasi katılım kanallarını kurutur.⁶⁷ Ulusal demokratik kurumların EMU gibi bir uluslararası “yönetim” tarafından etkisizleştirildiği noktada, politikadan arındırılmış boş yerleri büyük ihtimalle yeni bir içerikle dolacaktır; bu içerik de “post-demokrasi”⁶⁸ tarzında kamusal eğlence ya da siyaseten gerici türden milliyetçilik olabilir. Yeni doğan konsolidasyon devletinin himayesindeki siyasallaşma siyasi yelpazenin sağ yanına taşınırken kurulu düzene karşı partiler kamu hizmetlerine bağımlı olan ve uluslararası piyasalardan siyasi koruma talep eden memnuniyetsiz yurttaşları örgütlemekte giderek daha başarılı oluyor.

66 *Beyond Liberal Democracy: Political Thinking for an East Asian Context.*

67 *Politics in the Age of Austerity.*

68 *Post-Democracy.*

PİYASALAR VE HALKLAR: DEMOKRATİK KAPİTALİZM VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Avrupa’da liderlerin kararlılığının finans piyasalarına istikrar kazandıracağına ve euro bölgesi borç krizini tam anlamıyla çözeceğine dair umutlar son iki yılda toplanan her zirvede yükseldi ama satır araları ortaya çıkınca sönüverdi.¹ Yatırımcılar “gönüllü tıraş”a gerçekten katılacak mı? Bazuka zannedilen şey sadece bir su tabancası mıydı? Çökmüş küresel finans sisteminin tamiri için ne yapılmasını gerektiğini kimse belli bir kesinlikle söyleyemiyor. Kimileri katı kemer sıkma, kimileri büyüme talep ediyor; her ikisinin de zorunlu olduğunu ama aynı anda elde edilemeyeceğini herkes biliyor. Teknokratların kurtarma paketleri her seferinde yeni ikilemlerin iki ucu arasında gidip geliyor: Patentli dâhice çareler tonla sunuluyor ama her yeni gelenin ömrü daha kısa oluyor. İngiliz vetosu hesaba katılmazsa, ancak Aralık 2011 zirvesindeki 26 ülkeli anlaşmadan ve ECB’nin bankalara yüzde 1’le yarım trilyon euro’yu uzun vadeli

1 Bu bölüm ilk olarak şurada yayımlandı: *New Left Review*, Cilt 73, Ocak/Şubat 2012, s. 63-71.

borç olarak vermesinden sonra işler normale döndüğünde Avrupa liderlerinin kâbussuz bir uyku çekebilmesi mümkün olabiliyor. Şurası kesin: “Piyasalar” ne zaman durulacaksa o zaman durulacak; ama bunun ne zaman olacağı ve bir sonraki sefer neyi talep edecekleri konusunda sessizler. Piyasalar Fransa’ya mı saldıracak? Gerekirse, elbette. Ulusal tasarruf paketleri, uluslararası mevduat koruma anlaşmaları ya da idealde her ikisi yoluyla paralarını geri alacakları garanti edilirse ancak tatmin olacaklar.

Daha önce de belirttiğim gibi,² savaş sonrası “demokratik kapitalizm” sermaye piyasalarının çıkarları ile seçmenlerin çıkarları arasında temel bir çelişki içeriyordu; bu gerilimin yerine on yıllık aralarla “gelecekte ödünç alma” denen sürdürülemez bir süreç geçirilmişti: 1970’lerin enflasyonundan, 1980’lerin kamu borcuna, 1990’ların ve 2000’ler başlarının özel borcu ve nihayet 2008’de finansal krizin patlamasına. O zamandan beri demokrasi ile kapitalizm arasında diyalektik süreç nefes kesici bir hızla ilerliyor. Daha birkaç ay önce Papandreou’nun referandum önerisini takiben önce Yunanistan sonra İtalyan hükümetleri değişince, Brüksel koridorlarında bir askerî darbenin arzu edilirliliğiyle ilgili şakalar yapılmaya başladı. Toptan bir rahatlama hissiyle iktidar çok saygı duyulan iktisatçı-teknokratların eline geçti. Onların nihayet “piyasa” mantığını uygulamaya koyacağı umuluyordu. Bu güven ilk bakışta sebepsiz de değildi. İtalya’nın yeni başbakanı Mario Monti, Alman devlet bankacılık sistemini bitiren (bunun üzerine sistemin Amerikan çürük tahvillerinin alımıyla, sonuçsuz bir yeniden yapılanma girişimi olmuştu) AB rekabet komiseriydi. Monti Brüksel’deki memuriyeti sona erdikten sonra geçimini sağlamak için başka firmaların yanı sıra Goldman Sachs’a, yani çürük tahvil üreticilerinin en büyüğüne danışmanlık yaptı. Şimdi Yunanistan başbakanı olan Lukas Papadimos, ülke sahte istatistikler yoluyla para birliğine, dolayısıyla Alman faiz oranlarıyla sınırsız krediye erişimini sağlama aldığı sırada Yunanistan Merkez Bankası başkanıydı. Yunan ulusal bilançosunun yaratıcı muhasebesine yardımcı olan yine Goldman Sachs’ın Avrupa şubesinden başkası

değildi – çok geçmeden de şirketin başına Mario Draghi geçecekti ki o da şu anda ECB'nin başkanı. Bu üçü gayet iyi geçiniyor olmalı.

Kıtadaki dengesizlikler

Bu arada kapitalist dünyadaki demokratik devletlerin bir değil iki egemeni olduğu artık açıkça görülüyor: aşağıdaki halk ve yukarıdaki uluslararası “piyasalar.” Küreselleşme, finansallaşma ve Avrupa bütünleşmesi bunlardan birincisini zayıflatıp ikincisini güçlendirdi. Güç dengesi şimdi hızla yukarıya doğru kayıyor. Eskiden halkın dilini anlayan ve konuşan liderlere ihtiyaç vardı; bugün liderlerin paranın dilini ustaca kullanması gerekiyor. “Halka fısıldayanlar”ın yerini “sermayeye fısıldayanlar” aldı; bunların yatırımcıları bileşik faizle paralarını geri alacaklarını temin etmek için başvurulacak gizli numaraları bildiği umuluyor. Yatırımcı güveni artık seçmen güveninden daha önemli olduğu için iktidarı sermayenin sırdaşlarının alması merkez sol ve sağ tarafından bir sorun değil çözüm olarak görülüyor. Kuzey Avrupa’da Yunanistan ve İtalya’nın yerleşik kayırmacılığına ilişkin egzotik anlatılara, demokrasinin insanın imkânlarının ötesinde yaşama ya da borçlarını ödememe hakkını içermediğine, özellikle de bunların “bizim” paramızla yapılamayacağına ilişkin basmakalıp laflara sığınmak kolaylaşıyor.

Ama işler bu kadar kolay değil. Mevzubahis olan “bizim” paramız değil, bankaların parası; Yunanlarla dayanışma değil, “piyasalarla” dayanışma söz konusu. Bildiğimiz gibi, piyasalar geri alma beklentisiyle Yunanistan’a para vermişti; ondan alamazsa bile euro bölgesindeki başka ülkelerden almayı bekliyordu, gerekirse 2008’deki “batamayacak kadar büyük” şantajını kullanmaya da hazırды. Büyük ulus devletlerin ve uluslararası örgütlerin devasa gözetim aygıtları Yunanistan gibi ülkelerin euro bölgesine erişim sağladıktan sonra ucuz krediye doyduklarını muhakkak görmüş olmasına rağmen, hükümetler bu beklentilere karşı çıkmadı. Hatta geriye dönüp bakılınca bu sonuç –dünya çapında bütçe konsolidasyonunun olduğu bir çağda daralan AB bölgesel ve yapısal kaynaklarından gelen yardımların azalmasını telafi etmek üzere Güney devletlerinin para arzını

özel krediyle desteklemek– demokratik kapitalizme geç varan Akdenizli ülkelerin EMU'ya kabul edilmesinin başlıca sebeplerinden biriymiş gibi görünüyor. Böylece sadece bankalar kârlı ve görünüşte güvenli anlaşmalar yapmakla kalmadılar, Kuzey devletlerinin ihracat sanayileri de Güneyli müşterilerin sürekli yenilenen alım gücünden kâr edebildiler; üstelik Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerin periyodik devalüasyon yoluyla Kuzey ekonomilerinin yüksek üretkenliğine karşı kendini korumasından da korkmaya gerek kalmadı.

Akdenizli komşularının –“dürüstçe” Anglo-Sakson büyümeyi tercih etmek yerine– borçları ve yardımları spekülasyona ve yozlaşmaya harcaması karşısında Kuzeyli siyaset elitlerinin sahte hayreti, siyasal halkla ilişkiler tarihinin en arsızca hamlelerinden biri olarak görülmeli. Azıcık araştıran biri bile olanaksız ölçüde büyük Yunan zeytin hasatlarının AB tarafından iki kez sübvansede edildiğini bilir: ilk önce üretim için, sonra da aynı ölçüde hayalî tarzda makine yağına dönüşüm için. Benzer şekilde savaş sonrası İtalya'da Hıristiyan Demokratlar ile mafya arasındaki yakın ilişkiler vardı; Giulio Andreotti gibi tipler devlet aygıtı, siyasal partiler, silahlı kuvvetler, organize suç ve istihbaratı birbirine bağlayan güçlü bir ağın sinir merkezi olarak görev yapıyordu. Yunanistan konusunda ise Avrupalı siyasetçiler askerî diktatörlüğün sona ermesinden beri ortaya çıkan muazzam tarihsel faturaların gayet farkındaydı; Latin Amerika'yı andıran bir servet bölüşümü; pratikte vergiden muaf üst sınıf; zengin yurtaşlarının yurtdışına istiflediği kaynakları “piyasalar”dan ya da başka devletlerden ödünç almak dışında seçeneği bulunmayan bir demokratik devlet; böylece “eski para” huzur içinde “eski para” olarak kalırken, yeni para giderek Kuzey güdümlü tüketim normlarını benimseyen ve sayıca da büyüyen orta sınıfın desteğini satın almak için kullanılabilecekti.

O sırada buna kimsenin itiraz etmemesinin sebebi belki de 1974'teki askerî yönetimin sona ermesinden sonra tek alternatifin, Yunan toplumunu muhtemelen o sırada euro-komünistlerin yönetimindeki Emilia-Romagna gibi kökten yeniden düzenlemek olmasıydı. Ne var ki, Kuzey Avrupa'da ya da ABD'de kimse bu riski almaya

hazır değildi; nitekim Karanfil Devrimi sonrası Portekiz’de, Franco sonrası İspanya’da da hazır değildi; hele Enrico Berlinguer yönetimindeki Komünist Parti’nin Şili’deki gibi bir askerî darbeyi kışkırtmamak için hükümete katılmaktan vazgeçtiği 1970’lerin İtalya’sında hiç hazır değildi. Böylece AB post-faşist demokrasiye benzeyen her şeyi sineye çekip ekonomik büyümenin hem askerî diktatörlüklerden hem de kapitalist modernizasyonun duraklamasından sorumlu olan arkaik toplumsal ve sınıfsal yapıları yok etmesini umdu.

Çakışma, İtalyan tarzı mı?

Bugün Kuzey ile Güney arasında bölünmüş örgütlü Avrupa’ya gelirse, yeni bir bütünleşme raundu için sıkı durmamız gerekir. “Avrupalı bilinci”nin herkesçe teşhis edilen bozuluşunu düşünürsek bu durum hayret uyandırıcı gelebilir. Ama yeni dürtü, halkın katılımı olmadan –hatta muhtemelen halkın iradesine karşı– kanıtlanmış neoişlevselci model üzerinden bir kez daha işleyecektir. Neoişlevselci bütünleşme zaten bütünleşmiş alanlardan işlevsel açıdan bağlantılı başka alanlara “taşmaya” dayanır; siyaseten kendilerini sadece tasdik gerektiren olgusal kısıtlar (*Sachzwänge*) olarak sunan nedensel bağlantıları harekete geçirir. Jean Monnet Avrupa bütünleşme sürecini böyle hayal ediyordu ve koca bir siyaset bilimciler kuşağı da karatahtalara böyle yazmıştı. Ne var ki 1990’larda bu mekanizma tükenmiş gibi görünüyordu. Ulusal devletlerin ve onların toplumsal düzenlerinin merkezindeki alanlara doğru ilerleyen bütünleşme gerekli ölçüde “siyasallaştı” ve bir durma noktasında çakılıp kaldı. Yeni bütünleşme adımları daha da zorlaştı ve ancak Avrupa Adalet Divanı yoluyla gerçekleştirilebilir hale geldi. Brüksel Avrupa’sında bir hayalet dolaşıyordu: Ulus devletlerin yetkisizleştirilmesi bundan sonra halkların “Avrupalı bilinci”ne mi bağımlı olacaktı – hatta *demokratik* bir Avrupalı bilincinin seferber edilmesine mi bağımlı olacaktı?

Euro bölgesi krizi bu sorunu bir kez daha bütünleşme sürecini halkın iradesinden kopararak çözdü. İlk başta teknokratik bir egzersiz olarak tasarlanan –bu yüzden siyasal birliğin gerektireceği ulusal egemenlik ve demokrasi gibi temel sorunları bir yana bırakan– para

birliği şimdi AB'yi hızla federal bir yapıya dönüştürüyor. Bu yapıda ulus devletlerin, özellikle de Akdeniz kıyısındaki ulus devletlerin egemenliği, dolayısıyla demokrasisi sadece kâğıt üzerinde kalacak. Bütünleşme artık para politikasından maliye politikasına “taşıyor.” Uluslararası piyasaların *Sachzwänge*'si –aslında finansal servet sahiplerinin kâr ve güvenlik ihtiyaçlarının daha önce eşi görülmemiş şekilde ön plana çıkarılması– siyasal-demokratik yollardan asla istenmemiş ve büyük ihtimalle bugün hiç istenmeyen bir bütünleşmeyi biçimlendiriyor. Bunun içinde gerçekleştiği hukuki formlar ikincil nitelikte: Ne olursa olsun, ECB özel yatırımcıların artık istemediği sonsuz miktarda bonoyu satın alacak; Frankfurt, Brüksel, Berlin, belki Paris, anlaşma değişikliği olsa da olmasa da borçlu ülkelerdeki yolsuzluklarda hane halkının “üzerine gidecek” (Angela Merkel). 2005 “Anayasa Anlaşması” maskaralığının aksine bu kez halk oylamaları olmayacak. Kuzey, Güney'e para verecek, böylece Güney bankalara ödeme yapacak ve Kuzey yapmak zorunda kalmayacak. Demokratik baskıdan muaf Avrupa kurumlarının, özellikle ECB'nin gücü, hegemonya sahibi iki ulus devletin direktörlüğünde arka çıkıldığı ve desteklendiği için daha önce hayal edilemeyecek düzeylere çıkıyor; hatta ortada uzun zamandır iki değil bir ulus devlet var, ama yeni üstün devlet tarihsel sebepler nedeniyle gerçek koşulların üstünü mümkün merteye örtmeye çalışıyor.

Doğru, bunun gerektirdiği “giderek sıkılaştan birlik” masaldan ibarettir; planlanmamış bir gebelik ve ebeveyn otoritesinin zorlamasıyla yapılan bir evlilik olacaktır – genellikle pek mutluluk reçetesi sayılmaz bu. Şu an ortaya çıkan “transfer birliği” en iyi ihtimalle İtalya'nın birliğine benzeyecektir. İtalya'da zengin Kuzey bölgeleri geri kalmış Güney'e savaş sonrası dönem boyunca sübvansiyon vermiş ama pek etkili olamamıştı. İlk başta ulusal birliği tamamlamanın bir yolu olarak başlayan şey kısa sürede kurumsallaşmış yozlaşma sistemine dönmüştü. Cassa del Mezzogiorno'daki yardım parası –aslında pek az sayıda olan ve nefes alacak yerden yoksun– dinamik yerel girişimcilere değil, yerleşik post-feodal üst sınıfa akmıştı. Bu sınıf da kontrol ettiği kırsal nüfusun oylarını Hristiyan Demokratlar'a yönlendirdi; böylece ulusal hükümetin onların alanına müdahale gi-

rişiminde bulunmasının da önüne geçildi. Böylece *Leopar*'daki³ gibi her şey aynı kalabildi.

Milliyetçilik –ve Avrupa bölgesel fonları– İtalyan devletinin Güney'in yükünü taşımasına yardımcı oldu ve ülkenin bir arada durmasını sağladı. Ne var ki 1990'lardan beri Güney'de kapitalist gelişim hâlâ uzakta görünüyor ve Brüksel'den gelen paranın Doğu Avrupa'yla paylaşılması gerektiğinden, Kuzey'deki İtalyan seçmenlerin giderek artan bir kesimi ayrılıkçılığa yöneliyor. Yunanistan'da olduğu gibi, para birliğine giriş ânında ucuz kredi imkânları yarattığı için merkezî hükümet Kuzey'i vergilendirmek zorunda kalmadan bir süreliğine Mezzogiorno'yu yatıştırırmayı başardı. Ama bu borçları almak artık mümkün değil. Bugün hiç kimse Güney İtalya'da gerek kendi imkânlarıyla gerekse AB'nin sihriyle ekonomik bir yükseliş beklemiyor. Berlusconi dönemindeki halsizlik sadece onun boş vakitlerini kendine has kullanma tarzından değil, aynı zamanda zengin Kuzey ile durgunlaşmış Güney arasında giderek artan eşitsizlikler –büyük toplumsal altüst oluşlar yaşanmadan aşılamayacak görünen eşitsizlikler– karşısında İtalya'nın ulusal birliğini nasıl sağlama alacağı sorusunu kimsenin cevaplayamamasından kaynaklanıyordu.

Geride kalan yarım yüzyıl içerisinde Lombardiya Mezzogiorno'nun kapitalist modernleşmesini yaratmayı bir türlü başaramamışken, Kuzey Avrupa'nın Akdeniz ülkelerine transfer ödemelerinin başka ülkelerdeki şirketlerin daha yüksek verimlilik sağlaması uğruna Kuzey'deki vergi mükelleflerine yük bindirmekten başka bir işe yaraması umudu olabilir miydi? Yunanlar ve Finlandiyalılar ortak bir ulusal devrim hafızasına sahip değildir; bölgesel kalkınma sübvansiyonlarının üçüncü bir tarafça ödenmesine dair beklentiler de yoktur. O halde Kuzey Avrupalılar Güney Avrupalılara neden Kuzeyli İtalyanların Güneyli İtalyanlara gösterdiğinden daha fazla sabır gösterebilirler? Görmezden gelinen ama kaygı verici bir diğer paralellikle de euro konusunda karşılaşıyoruz; euro'nun kullanılma-

3 *Il gattopardo* (1963), İtalyan Yeni Gerçekçilik akımının usta yönetmeni Luchino Visconti'nin filminde İtalya'da ulusal birliğin sağlanışının ardından burjuvazinin yükselişiyle beraber aristokrasinin çözülüşü resmedilir. (Y.N.)

ya başlaması İtalya’da olduğu gibi Avrupa’da da Güney’deki zayıf bölgelerin devalüasyon olanağının önünü kesmiştir. Sonuç aynı olabilir: sürekli bir geri kalmışlık, transfer ödemelerine aşılmaz bir bağımlılık, ekonomik yardımı hem alanlarda hem de verenlerde hüsranın artması.

Kuzey Avrupa’nın Yunanistan’a para birliğinde kalma izin vermesi bir tür Truva Atı’na benziyor – bu sefer Yunanlar hediyeği getiren değil, hediyeği alan taraf. Yunan devleti ve Yunan burjuvazisi hâlâ çalılıktaki iki kuş yerine –zaman zaman verilen Avrupa sübvansiyonları biçiminde– eldeki bir kuşu tercih ediyormuş gibi görünüyor: ulusal para birimine dönüşten sonra kendi kendine karar verilmiş ekonomik ve toplumsal kalkınma. Çıkar ilişkileri son derece karmaşık ve burada ayrıntısıyla çözümlenmesi mümkün değil. Fakat Alman sendikası IG Metall’in Yunanistan’la “uluslararası dayanışma”ya verdiği desteği açıkça Alman ihraç mallarının uzun vadede Akdeniz ülkelerine ulaşmasını sağlama almakla gerekçelendirdiğini hatırlamak gerek.⁴ Ne var ki, “dayanışma tek yönlü” olamayacağından, Yunanistan’ın mali ve sosyal politikaları denetlenmelidir. Böylece Kuzey’in birlik bütünlüğü için ödediği bedel kendisi de kemer sıkma politikalarından mustarip olan halka daha somut görünecektir. Böylece para birliği bir tür siyasal birliğe “taşar” ve bu taşmanın bedeli Güney’in demokrasisidir – meclislerin bütçe oluşturma gücü AB ve IMF’nin denetim aygıtlarına aktarılır. Kuzey’de de aynı bedel

4 Bkz. IG Metall, “10 Gründe für den Euro und die Währungsunion” (Euro ve Para Birimi Birliği İçin 10 Neden), Basın Bildirisi, 18 Kasım 2011. “Alman ekonomisi tüm diğer ulusal ekonomilerden farklı bir şekilde ihracattan besleniyor. Yurtdışındaki müşterilerimiz Almanya’da milyonlarca kişinin istihdamını sağlıyor. Alman ürünlerinin en önemli alıcıları Avrupalılar... ortak para birimi Alman ürünlerinin rekabet gücüne muazzam bir katkı yaptı. Borçlu ülkeler ortak para biriminden atılırsa, rekabet güçlerini artırmak için kendi para birimlerinin değerini düşüreceklerdir. Geriye kalan euro sadece ekonomik bakımdan en güçlü Avrupa Birliği ülkelerinin para birimi olacağından, müthiş bir tekrar değerlendirme baskısı altında kalacaktır. Alman markına dönüş en az %40’lık bir yeniden değerlendirme anlamına gelir... Euro-tahviller, kurtarma fonları ve bütçe açığı veren ülkelere destek için kullanılan diğer araçlar borç azaltma amaçlı şartlara bağlanmalıdır... belli ülkelerin borçları ve fazlalarını bir Avrupa Para Birimi Fonu denetlemelidir. Aşırı borçlar ya da fazlalar, dengesizliklerin düzeltilmesi için önlemler almakta kullanılmalıdır.”

ödenir, zira halk ve onların meclisteki temsilcileri hemen her gün gazetelerde bilmem hangi kurtarma fonunun bir gecede bilmem nerede borçlandığını okurlar.

Bu arada Kuzey Avrupa’da hükümetler ve kamuoyu piyasayla uyumlu bir hayata dair kendi tepeden bakan ütopyalarını borçlu ülkelere dayatırlar; hem de kendileri dizginlerinden boşalmış finans piyasalarının sağladığı ucuz krediye dayalı –Ralf Dahrendorf’un koyduğu isimle *Pumpkapitalismus*– “veresiye kapitalizm”in müptelası olmalarına rağmen. Peşin ödemeler yoluyla çatışmaları yatıştırmak gibi giderek daha büyük tehlike yaratan alışkanlıktan kurtulmak için demokratik kapitalizmin toplumsal sözleşmesinin nasıl yeniden yazılacağını sormak daha verimli olabilir. Herkesin artık genelleştirilemez olduğunu bildiği sınırsız tüketim standartlarını destekleme vaadi veren şişmiş bir kredi sistemine toplumsal bütünlük uğruna bağımlı olmayan bir kapitalizmi nasıl hayal edebiliriz? Dolayısıyla vaatleri giderek daha olanaksız görünen ve giderek daha az kredi sağlayıcının güvendiği bu kredi sisteminin nasıl önüne geçilebilir? Bu sorular Meinhard Miegel gibi muhafazakârlar ya da Amartya Sen ve Jean-Paul Fitoussi gibi ilerici taraflardan çeşitli şekillerde ele alındı. Fakat şu anda dünyayı pençesinde tutan kendini yok edici kitlesel tüketiciliği kırmının liberalleşme ve küreselleşme yılları sırasında yaşam olanakları gerileyenlerin fedakârlığıyla değil kapitalist ekonominin son dönem dönüşümlerinden en fazla kâr edenlerin fedakârlığıyla ancak mümkün olabileceğini biliyoruz – yahut bilmemiz gerekir.

Ucuz para kapitalizminin sağladığı ve hayatı tehdit eden uyumsuzluktan demokratik bir kurtuluş için bu kapitalizmin kötüleştirdiği sorunlara yeni çözümler bulmak gerek. Ücretlerde durgunluğu telafi etmek için tüketici kredisi verilmesi ve en üst gelir grubuyla en alttakiler arasındaki uçurumun büyümesi, herkes geçinecek ücreti kazanırsa anlamsızlaşacaktır. Büyük çoğunluk için daha iyi yaşama ve çalışma koşullarının oluşturulması, insanlardaki statü kaygısını, rekabetçi baskıyı ve artan güvensizlik duygusunu telafi için hep daha fazla tüketici oynacağı üretilmesine ihtiyacı azaltacaktır. İnsanların çalışma ve ailelerine bakma kapasitelerinin hep daha yıkıcı şekillerde sömürülmesine son verilmesine yardım edecek bir sendika hareketi

canlandırılmadan da böyle bir yola girilemez. Aynı zamanda kamu harcamasının borçla finanse edilmesinin yerine, gelirlerden ve libe-ralleşmenin kazananlarının servetlerinden daha etkili şekilde vergi alınması gerekir. Devletler artık yurttaşlarının bir bütün olarak toplum için zorunlu tuttuğu görevleri yerine getirmek için borç para kullanmamalıdır, zira bu paranın daha sonra faiziyle borç verenlere geri ödenmesi gerekecek, sonra da borç verenler bu servetlerini çocuklarına bırakacaktır. Ancak toplumsal bölünmenin derinleşme trendi –20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başında kapitalizmin alametifarikası– tersine dönerse, modern toplumun sentetik büyüme ayarlamak için denetimsizce toksik varlık üreterek ülke içi barışı temin etme mecburiyetinden kendini kurtarmasını tasavvur etmek mümkün olabilir.

Bu tema hiç de yeni değildir. Bizi asıl endişelendirmesi gereken aniden meydana gelmesi –ya da yeniden meydana gelmesi– değil, günümüzde demokratik çözümünün çok olanaksız gibi gelmesi ve geçmişe saplanmış görünme korkusuyla adını koymaktan bile utanmamızdır. “Eski insanlar bir arada yaşamak için nasıl her şeyden önce ortak inanca ihtiyaç duyduysa, biz de adalete ihtiyaç duyuyoruz,” demişti Emile Durkheim işbölümü konusundaki çığır açıcı eserinde.⁵ Savaş sonrası dönem bittiğinden beri köprünün altından çok sular aktı – hem de büyük bir kısmı Hudson Nehri’nden, bugünlerde dünyanın yönetildiği Manhattan’ın güney ucundan aktı. Sendikalar yok oluyor, sermaye siyasal partilere değil sadece merkez bankası başkanlarına kulak veriyor; zenginin parası her yerde ve hiçbir yerde duruyor, vergi devletleri uzanır uzanmaz buharlaşıp yok oluyor. Küreselleşme döneminin kredi pompalaması işe yaramaz olunca ve “para insanları”nın istikrarlı diktatörlüğü henüz kurulmamışken, geç kapitalizmden kâr edenlerin ne tür bir halk afyonuyla ortaya çıkacağını ancak merak edebiliriz. Yoksa artık fikirlerinin tükendiğini umabilir miyiz?

5 Emile Durkheim, *The Division of Labour in Society*, Macmillan, Basingstoke, 1984 [1893], s. 322.

HELLER, SCHMITT VE EURO

Hermann Heller'in derinlikli tartışmasında¹ Carl Schmitt'in "otoriter devlet" projesi² hakkında öğrendiklerimiz liberalizmin doğasına ve demokrasiyle ilişkisine –hatta tabiri caizse demokrasi ile kapitalizm arasındaki büyük gerilimlere– dair ibret verici bilgiler sunuyor.³ Burada öğrenebileceklerimiz kesinlikle *Weltwirtschaftskrise*⁴ ve Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarıyla sınırlı değil. Heller'in Schmitt'te bulduğu liberalizm devletle ve kamu gücüyle tuhaf ve paradoksal bir ilişki içinde var oluyor. Liberal ve hatta liberal-kapitalist ekonominin tanımlayıcı özelliği olan, piyasanın devlet müdahalesin-

- 1 Herman Heller, "Autoritäter Liberalismus?", *Die Neue Rundschau*, Cilt 44, 1933, s. 289-298.
- 2 Carl Schmitt, "Gesunde Wirtschaft im starken Staat. Mitteilungen des Vereins zur Wahrung der gemeinsamen wirtschaftlichen Interessen in Rheinland und Westfalen (Langnamverein)", *Neue Folge*, Cilt 21, Sayı 1, 1932, s. 13-32.
- 3 Bu bölüm ilk kez şurada yayımlandı: *European Law Journal*, 21 (3), 2015, s. 361-370. Martin Höpner'e yapıcı tavsiyelerinden dolayı minnettarım.
- 4 1920'li yılların sonunda patlak veren ve Büyük Buhran adıyla bilinen dünya ekonomik krizi. (Y.N.)

den muafılığı doğal bir durum değil, aksine siyaseten inşa edilmesi, alenen tesis edilmesi ve devlet gücüyle uygulamaya konması gereken bir durum. Liberal ekonominin depolitize halinin ta kendisi siyasetin bir sonucu, zira devlet otoritesi belli bir siyasi amaçla kullanılıyor – siyasal otoritenin liberal olmayan, piyasayı yıkıcı hedeflere sahip toplumsal güçlerin eline düşme ihtimaline karşı siyaseten savunulması gereken siyasi bir yapısı var bu ekonominin.

İşte devlet ve devlet kurumları Schmitt'in "total" ve "otoriter" devlet arasındaki ayrımında yansıtıldığı üzere, burada devreye giriyor. Hitler'in *Machtergreifung*'unun⁵ arifesine denk düşen dönemde Schmitt'in Rhineland'daki *Langnamverein*⁶ sanayicilerine kendi projesini sunduğu 1932'de "total devlet" hâlâ Weimar'ın "çoğulcu demokrasisi"yle özdeşleştiriliyordu. Bu devlet örgütlü işçi sınıfının da aralarında bulunduğu çeşitli toplumsal gruplar tarafından, kendi özel çıkarlarına hizmet etmesi için oradan oraya çeğiştiriliyordu. Schmitt'e göre bu devlet, her yerde hazır ve nazır olması ve hem topluma hem ekonomiye derinden nüfuz etmiş olması bakımından güçlü bir devlet görünümü verse de zayıf bir devletti. Ekonomi açısından böyle bir karşılıklı nüfuz demokratik-popüler –bugün olsa popülist denecek– "sosyal adalet" kavramları adına piyasanın yarattığı sonuçların "çarpıtılması" tehlikesini süreklileştiriyordu. Bu durum hem verimliliği azaltıyor hem de temel mülkiyet haklarına engel oluyordu. Yani "total devlet" 1932'de Schmitt'in lügatında demokratik, daha doğrusu sosyal demokrat müdahaleci refah devletinden başka bir şey değildi. Henüz Behemoth' gelmemişse de, tetikte bekleyen faşist total devlet, yani *Führerstaat* ile onun *Neuordnung der Wirtschaft*'i⁸, Beş Yıllık Planları, savaş ekonomisidir – total devlet total savaşa hazırlanmaktadır ve en azından bir süre için ekonomisini kendi eline almaktadır.

- 5 Hitler'in 1933'te *Reichskanzler* ilan edilişiyile simgelenen iktidarı ele geçişi. (Y.N.)
- 6 Rheinland ve Westfalen bölgelerindeki sanayicilerin ortak sınıfsal çıkarlarını koruma amacıyla kurulmuş köklü birlik. (Y.N.)
- 7 Franz Neumann, *Behemoth, The Structure and Practice of National Socialism*, gözden geçirilmiş ikinci baskı, Oxford University Press, New York, 1944.
- 8 (Alm.) Yeni ekonomik düzen. (Y.N.)

Gerçek total devlet ortaya çıktığında ise Schmitt'in 1932'deki endişesi anlamsızlaşmıştı; yani bu devletin ekonomiye ve topluma doğru karmaşık uzanımlarının demokratik işçi sınıfı örgütleri tarafından kapitalist piyasaların ürettiği servet ve gelir bölüşümünü düzeltmekte kullanılacağından endişe etmeye gerek yoktu. Hitler solcu liderleri kamplara göndermeden önce total devlet hâlâ demokratikleşme riski ya da en azından zaman zaman demokratik amaçlarla kullanılma riski taşıyordu. Bu yüzden ortada canlı bir sol olduğu müddetçe otoriter devletin tercih edilmesi gerekiyordu. Schmitt'in otoriter devlet dediği şeyin de liberal devlet olduğu açıktır, ama hitap ettiği kitle yanlış anlayıp bir devletin aynı zamanda demokratik olabileceğini düşünmesin diye bu ibareyi kullanmıyordu. O dönemde Alman sanayicilerinin aklındaki şey kesinlikle bu değildi. Heller'in haklı olarak dikkat çektiği üzere Schmitt'in otoriter devleti tam bir *liberal-otoriter* devlettir. Klasik liberal tarzda aynı anda hem güçlü hem zayıftı: "Piyasa"yı ve "ekonomi"yi demokratik yeniden bölüşüm taleplerinden koruma rolü bakımından güçlü –kamu gücünü bu tür talepleri bastırmakta kullanabildiği noktaya kadar güçlü– ve özerk kapitalist kâr arayışının (hükümetin politikası da bu alanı korumak ve gerekirse genişletmek ama içine girmemektir) atanmış mevkisi olarak piyasayla ilişkilerinde zayıf.

İlginç bir şekilde, liberalizmin güçlü ve zayıf durumu –bir yandan kapitalist piyasa ekonomisinin bekçisiydi ama diğer yandan o ekonominin gündelik işlemlerinden uzak duruyordu– deist teolojinin Leibniz'ci Tanrı tahayyülünü andırıyordu: Yaptığı kusursuz saatin işleyişini müdahale etmeden izlemekle kendini sınırlayan ama her şeye gücü yeten bir saatçi.⁹ Neticede, müdahale etmek zorunda kalıyorsa saat kusursuz değildir. Ekonomi biliminin kurallarına uygun olarak kendini dengeleyen piyasalara alan açan modern devlet, onları işlemleri için serbest bırakmaktan daha iyisini yapamaz. Ancak cahil ya da kötü niyetli yabancılar korunmakta olan piyasa öz-

9 Alman antiliberal liberalizminin teolojik boyutuna dair çok daha derin bir irdeleme için bkz. Philip Manow, "Ordoliberalismus als ökonomische Ordnungsteologie", *Leviathan*, Cilt 29, 2001, s. 179-198.

gürlüğünü ihlal etme ve piyasa güçlerinin cömertçe ve serbestçe oyununu altüst etme tehdidi yarattığında eylemde bulunmak gerekecektir. Otoriter devlet böyle kritik zamanlarda kendi adını hak ettiğini göstermek, liberal ekonomik anayasa kurallarının sadece kâğıt üzerinde kalmamasını sağlayacak güce ve kararlılığa sahip olduğunu ortaya koymak zorundadır.

Heller ve Schmitt'i okuyunca akla gelen başka bir genel gözlem de Schmitt'in "otoriter liberalizm"i ile savaş sonrası Almanya'nın "ordoliberalizm"i¹⁰ arasındaki benzerliklerle ilgili. Heller ile Schmitt'in zıt siyasi konumlardan görünür kıldığı şey, normalde nasyonal sosyalizmin güçlü devletinin liberal karşı ucu olarak reklam edilmiş ve halen edilmekte olan şeyde bulunan devletçi-otoriter unsurdur.¹¹ Hem Schmitt hem de ordoliballer,¹² devlet otoritesinden bağımsız bir piyasa ekonomisine hiçbir zaman inanmamış olmaları bakımından Anglo-Amerikan liberalizminden ayrılırlar.¹³ Onlara göre Leviathan önce geliyordu ve gelmeliydi de. Ayrıca ekonomiyi, piyasayı ve kapitalizmi siyasi edimle yerleştirilip sonra serbestçe çalışmaya bırakılmış kendi kendini güdümleyen ve kendi kendini dengeleyen bir

- 10 Ordoliberalizm adını bir iktisatçı grubunun çıkardığı ve ilk kez 1948 yılında yayımlanan ORDO [*Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft* (Yıllık Ekonomi ve Sosyal Düzen Dergisi)] isimli akademik dergiden almaktadır. (Y.N.)
- 11 Ordoliberalizm ile nasyonal sosyalizm arasındaki, Alman Protestanizminin Üçüncü Reich'a müphem tavrının dolayınladığı karmaşık ilişki için bkz. Philip Manow'un ("Ordoliberalismus als ökonomische Ordnungstheologie") ustaca analizi.
- 12 Tesadüfe bakın ki bunlar tarihsel açıdan bekleneneğinden çok daha yakından bağlantılıdır. Schmitt'in Kasım 1932 tarihinde verdiği ve Heller tarafından yorumlanan "*Starker Staat und gesunde Wirtschaft*" (Güçlü Devlet ve Sağlıklı Ekonomi) başlıklı dersten önce iktisatçı ve sosyolog Alexander Rüstow'un aynı yılın Eylül ayında verdiği "*Freie Wirtschaft, starker Staat*" (Serbest Ekonomi, Güçlü Devlet) başlıklı başka bir ders daha vardı. Rüstow bu dersinde Schmitt'in daha önce "total devleti" zayıf devlet olarak nitelemesine gönderme yapıyordu: "... Total güç değil, total güçsüzlük... kendini örgütlü çıkar gruplarının (Interessentenhausen) birleşik saldırılarına karşı savunmaktan âciz bir zayıflık. Devlet açgözlü çıkar grupları tarafından parçalanmıştır..." Rüstow 1918'de radikal solda başlamış ama Weimar Cumhuriyeti sırasında muhafazakâr sağa kaymıştı. Schmitt'in aksine 1933'te Nazi zulmünden kaçmak için başka bir ülkeye göç etti. 1945'ten sonra Alman ordoliberalizminin önde gelen şahsiyetlerinden biri oldu. 1963'te öldü.
- 13 Ordoliberalizm ile neoliberalizm arasındaki ilişkiye dair sağlam bir tartışma için bkz. *Austerity*.

makine olarak görmekte de ortaklaşıyorlardı – bu makine dışarıdan gelecek bilgisiz ya da yozlaşmış müdahaleden korunmaya ihtiyaç duyuyordu ve belki de yıpranmış ve aşınmış yerlerinin ara sıra tamiri gerekiyordu. 1945 sonrasında ordoliberalizmin rekabet avantajı, devletçi-diktatöryal Nazi rejiminden ve onun savaş ekonomisinden (dolayısıyla Behemoth’un siyasi, ahlaki ve ekonomik başarısızlığından) zor yolla öğrenilen bir ders olarak satılabilmesiydi. Schmitt’e göre otoriter liberalizm hâlâ en iyi ikinci çözüm olabilirdi, zira “total devlet” hâlâ çoğulcu demokrasiyle çok sıkı bağlara sahipti; ama diğer yandan diktatöryal total devlet felaketinin ardından kapitalizmin ve kapitalist canlanışın en iyi tercihi haline gelmişti; çünkü 20. yüzyılın ilk yarısındaki felaketlerde kapitalizmin namı bir hayli zarar görmüştü.

Daha önce de işaret edildiği üzere, kapitalist bir ekonomiyi tasarlama ve koruma bakımından devletin can alıcı rolüne ve demokraside devlet müdahalesiyle bağlantılı risklere dair Schmitt’ten miras kalan derin bir farkındalığa sahip olan Alman ordoliberalizmi savaş sonrası siyasal iktisatta hem düşünsel hem pratik bakımdan özel bir rol oynamıştı. *New Deal* [Yeni Düzen] Keynes’çiliği ve ABD’de savaş ekonomisinin kalıntıları, “serbest piyasalara” nazaran 20 yıllık *Wirtschaftswunder*¹⁴ boyunca Ekonomi Bakanlığı’nı devralmayı beceren Batı Alman ordoliberalizmiyle çok daha fazla ilgilidir. Talep yönetimi ve planlaması karşısında büyülenmiş bir kapitalist dünyada Alman Ekonomi Bakanlığı, piyasa liberalizminin uzak bir geçmişten kalma –politikanın dışına atılmış– sekte bir hatıra olmanın ötesine geçtiği tek yerdi. Bu da o sırada ABD ve İngiltere’de egzotik bir tarihi halinde kış uykusuna yatmış “Avusturyalı” iktisatçılar için Almanyayı ilgi çekici bir adres haline getirdi. İkisi arasındaki en önemli bağlantı Friedrich von Hayek’ti elbette. Hayek Alman ordo-liberal ekolünün akademik yuvkkanı olan Freiburg’da birkaç yıllığına kürsü sahibi olmuştu.¹⁵ Michel Foucault’un neoliberalizmin yükseli-

14 Savaş sonrası yıllarda yaşanan Alman ekonomik mucizesi. (Y.N.)

15 Friedrich A. Hayek, “The Economic Conditions of Interstate Federalism”, Friedrich A. Hayek (yay. haz.), *Individualism and Economic Order*, Chicago University Press, Chicago, 1980 [1939], s. 255-252.

şine dair analizi haklı olarak Anglo-Amerika'ya değil Almanya'ya odaklanır.¹⁶ Ordoliberalizmi bir yandan Alman devlet geleneğine, diğer yandan savaş sonrası ve Nazi sonrası Almanya'nın siyasetine bağlayan Foucault, aslında Schmitt ve Heller'e kadar geriye de gidebilirdi. Onlara baktığı zaman kapitalizmde devlet otoritesinin ekonomik rolüne ilişkin liberal fikirleri biçimlendiren temel düşünce biçimini bulacaktı: Margaret Thatcher üzerine 1980'lerde yazılmış bir kitabın adından alıntılırsak, "güçlü devlet" için "serbest ekonomi"ye ihtiyaç duyulur.¹⁷

İki dünya savaşı arasındaki süreçte Almanya'nın Schmitt tarafından tasavvur edilip Heller tarafından analizi yapılan otoriter liberalizmi ile 1980'lerde savaş sonrası siyasal iktisadı söküp atmaya başlayan neoliberalizm arasında köprü kurma konusunda ordoliberalizmin eşsiz becerisi 1950'ler ve 1960'lar iktisadi sağduyusuyla mukayese edildiğinde görülebilir. Örneğin Frankfurt Okulu'nun "Eleştirel Teorisi"nin inancına göre kapitalist ekonomi devletle ayrılmaz bir biçimde kaynaşmıştı ve devlet bu süreç içinde çağdaş toplumdaki başat kurumsal yapı/kompleks haline gelmişti.¹⁸ "Bırakınız yapsınlar anlayışının sonu"nın ardından liberal kapitalizmin yerini rekabet halinde üç ekonomik sistemin, yani komünizm, faşizm ve Yeni Düzen demokrasisinin aldığı düşünülüyordu. Her üçü de demokratik olsun olmasın, derinden siyasallaşmış görülüyordu; piyasaların yerini devlet bürokrasisiyle yakın ilişki içindeki büyük, bürokratik biçimde örgütlenmiş tekelleri almıştı. Her üç sistem de kendi tarzında Schmitt'in total devletine benziyordu: Yeni Düzen tipi de çoğulcu demokrasinin etkisiyle piyasa adaletini demokratik bir tarzda yıkmaya riski yaratıyordu. Schmitt ve Heller kendi zıt dünya görüşlerinden bunu kabul eder ve her ikisi de piyasaya dönüş için kapitalist baskılar yaşanması ihtimalini görürdü: Yani yeni siyaset serbest pi-

16 *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-1979.*

17 Andrew Gamble, *The Free Economy and the Strong State*, Macmillan, Basingstoke, 1988.

18 Bu konuda örneğin bkz. Friedrich Pollock, *Stadien des Kapitalismus*, Beck, Münih, 1975; Friedrich Pollock, "Staatskapitalismus", Helmut ve Alfons Söllner (yay.haz.), *Wirtschaft, Recht und Staat im Nationalsozialismus*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt, 1981 [1941], s. 81-109.

yasalar için öyle bir alan yaratacak ki burası hem devlet otoritesi tarafından sürdürülecek ve gözetilecek hem de eşitlikçi-demokratik ihlallerden korunacaktı. Keynes'çilikteki sosyal refah devletini Hayek'çi anlayışın takip etmesi yönündeki, daha önce değindiğim¹⁹ bu tür baskılar –eşitlikçi yeniden bölüşüm yoluyla büyümenin yerine, kazananlara daha büyük teşvikler verilip kaybedenlerin daha ağır cezalara çarptırıldığı büyümenin geçirilmesi yönündeki baskılar– Schmitt'ten Hayek'e uzanan yolda, liberal düzende devlet gücü ile devlet zayıflığının girift diyalektiğine dayalı olarak ordoliberal çerçevede kolayca kavramsallaştırılmıştı: Piyasa düzeltmesi için demokratik-siyasal talepleri savuşturması bakımından güçlü; siyasal otorite tarafından yerine yerleştirilen ve korunan, kendi kendini düzenleyici piyasa mekanizmasına ekonominin yönetimini bırakması bakımından zayıf.

Genel fikri böylece vermiş olduk. Bugünün post-demokratik, daha doğrusu a-demokratik Hayek'çi kapitalizmi, neoliberalizmin zaferi ya da neredeyse zaferi sonrasında ordoliberalizmin tarihsel açıdan güncellenmiş versiyonu olarak görülebilir. Onunla ortak noktası siyaseten tesis edilmiş piyasa ekonomisinin demokratik siyasetten yalıtılmasıdır. Bu yalıtılmışlık da hem neoliberal devlete hem de neoliberal ekonomik rejime Schmitt ve Heller'deki anlamıyla otoriter dememizi mümkün kılıyor. Tarihsel açıdan güncellenmiş olduğunu söyledim, çünkü neoliberal konfigürasyon faşist totaliterliğin ve onunla bağlantılı felaketlerin hafızasına dayanmadan da yapabilir; onun hafızasındaki dayanak kapitalist refah devletinin *trente glorieuses*'idir. Hakeza –1930'ların başındaki otoriter devlet projesi gibi– von Papen tarzı kapitalizm yanlısı bir diktatörlük namzeti olağanüstü hal durumuna da dayanmamaktadır.²⁰ Bugün demokrasinin etkisizleştirilmesi ve devlet gücünün *siyaseten inşa edilmiş siyasal özerkliğe sahip* bir piyasa ekonomisinin hizmetinde yeniden kalibre edilmesi en başta baskı yoluyla değil, siyasal iktisat yönetişimini demokrasinin takip

19 *Buying Time*.

20 Heller'in göndermede bulunduğu, Von Papen'in şakşakçısı Walter Schotte tarafından ilan edilmiştir (Der Neue Staat, Neufeld & Henius, Berlin, 1932).

edemeyeceği bir yere taşıyarak gerçekleştiriliyor; yapısal olarak siyasal itirazlardan muaf olarak tasarlanan kurumlara başvuruluyor ki bu kurumların hukuken kutsanmış misyonlarının otoritesi top nam-lusundan değil “bilimsel” iktisat teorisinden geliyor. Demokratik si-yaset siyasal-ekonomik içeriğinin boşaltılması sürecindeyken boş kalan kamu alanı da tüketimci eğlencelik siyasete adanıyor.

Siyasi mühendislik yoluyla siyasetten arındırılmış çağdaş Avru-pa kapitalizminin nasıl işlediğini anlamak için kurumsal çerçevesine ayrıntılı bir şekilde bakmak gerekiyor. Bu çerçevenin bir veçhesi siya-sal-ekonomik kararların ulusal düzeyden koparılarak yeni ve özgül bir biçimde inşa edilmiş uluslararası düzeye, uluslararası örgütlerin eline aktarılması; bir başka deyişle, ulus devletin aksine kasten de-mokراسiye uygun olmayacak şekilde tasarlanmış bir kurumsal bağla-ma kaydırılmasıdır.²¹ İdeolojik bakımdan ulus devletin demokratik ulusal kurumları engelleyerek teknokratik ulusüstü kurumları kayır-mak için yaptığı siyasal-ekonomik hamlelerde enternasyonalizmin belli başlı olumlu normatif çağrışımlarından faydalanılır; Schmitt’in otoriter ulus devletinde vatanseverlik disiplinine başvuruyla dolduru-lan rol, özellikle sol cenahta böyle doldurulur. Solu güçsüzleştirmek için sol enternasyonalizmin kullanılması –hem de sol hükümetler ta-rafından kullanılması– kapitalist siyasal iktisadın demokrasiden arın-dırılmasında başvuru-lan bilhassa ironik bir yöntemdir. Bu yöntemde yanlış anlaşılmış bir kozmopolitanizm adına sınırlar ve korumacılık ahlaken reddedilir, “küreselleşme” sadece sermayenin değil genelde bütün hayatın özgürleşmesiyle bir tutulur. Küresel piyasaların de-mokratik katılım üzerindeki, dolayısıyla ekonominin toplum üzerin-deki muhtemel hegemonyasına dair endişeleri dağıtmak için gelece-teküresel ya da en azından kıtasal demokrasiye dair boş hayaller solcu idealistlere yem olarak atılır; uluslararası demokrasinin yeniden uluslararası sermayenin kontrolünü kazanacağı, yarın değilse öbür gün ulaşı-lacak daha iyi bir gelecek vaatleri etrafa saçılır.

Tekrar etmek gerekirse, bugünün Avrupa’sında otoritenin dili-

nin modası geçtiyse de, onun yerine üstün uzmanlığa dair teknokratik iddialar ile “küreselleşmenin gerçekleri”ne teslimiyet ve boyun eğme karışımının geçmesi zorunludur. Bu her zaman yeterli olmaya bileceği için de neotoriter siyasal yolla ekonomik rejimin mimarları halka uluslararası demokrasinin bir ön gösterimini, gelecekteki şeylerin reklamını mahut “Avrupa Parlamentosu” ve Avrupa seçimleri” biçiminde sunmayı gerekli görmüştür. “Parlamento”nun yürütmede hiç kontrolü yoktur elbette; yasama inisiyatifi hakkından yoksundur; “Avrupa”nın anayasasını değiştiremez, çünkü öyle bir şey yoktur. Avrupa oyununun kuralları ulusal yetkililer tarafından, inanılmaz karmaşıklıkta, uzmanların bile okuyamayacağı uluslararası antlaşmalar biçiminde yazılır.²² Parlamento’da hükmeden bir çoğunluk olmadığı gibi, muhalefet de yoktur: Şüpheli olan ya da Avrupa yapısını umursamayan seçmenler oy kullanmaktan kaçınır ki bunların sayıları da giderek artmaktadır. Oy kullananlar Avrupa kurulu düzeninin “anti-Avrupalı” dediklerine oy verirse de, bu temsilciler Parlamento’nun gündelik işleyişinde insafsızca bir yana itilirler, o kadar ki seçimler arasındaki beş yılda insan onlar hakkında hiçbir şey duymaz. Uzun yıllardır “Avrupa Parlamentosu” işini merkezci bir Büyük Koalisyon yönlendiriyor. Bu koalisyon güçlü bir lobi işlevi görüyor ve karar gücünün ulusal demokrasilerden alınıp demokratik beklentilerden bağışık bir “Avrupa”ya verilmesi ve serbest piyasacı kapitalist mekanizmaya Schmitt’in tabiriyle “demokratik çoğulcu” müdahale fırsatlarının doğmaması için çalışıyor.

Bugün Avrupalılaşıma, ulusal demokrasilerin siyasal-ekonomik içeriğinin sistematik olarak boşaltılması ve uzun zaman önce ulusal sınırları aşarak siyaseten inşa ve ihale edilmiş “Tek Piyasa” haline gelmiş ekonomiden, yeniden bölüşüm potansiyeli taşıyan “sosyal” demokrasinin kalıntılarının temizlenmesiyle genel olarak özdeşleş-

22 Avrupa’da “demokrasi açığı” üzerine külliyyatın sonu yok gibi. Bu alana katkı yapan yazarlar ikiye bölünmüştür ve bir tarafta kurumsal çareler sunmaları gerektiğini hissedenenler, diğer tarafta ise “Avrupa’da demokrasi eksikliğinin işlevsel bakımdan –ya Avrupa’nın birliği mümkün olsun diye ya da farklı alanlarda neoliberal kapitalizmin desteklenmesi için– gerekli olduğunu düşündüğü için çare sunma ihtiyacı hissetmeyenler vardır.

miş durumda.²³ Avrupa’da hâlâ demokratik kurumların kaldığı yerlerde, ekonominin yönetimi piyasa düzeltici kapitalist olmayan çıkar grupları tarafından istila edilir korkusu yüzünden artık ekonomik yönetişim yok. Ekonomik yönetişimin olduğu bir yer *varsa da*, demokrasi başka bir yerde aranmalı. Çok bariz hale gelirse bu durum sorun yaratabileceği için Brüksel yok-parlamentosunun savunucuları geçen senenin “Avrupa seçimlerinde –küresel “finans krizi”nin Avrupa’daki yankıları hissedildikten sonraki ilk seçimlerde– seçmenlerin tercih sahibi olduklarına inanmaları için ulusal demokrasilerde kullanılan bazı araçların aynılarını kullandılar.²⁴ Çıkarları ve siyasal inançları bakımından kendi aralarında en ufak bir fark keşfedememiş olan merkez sağ ve merkez sol olmak üzere iki merkezci bloğun liderleri “Avrupa” ya da euro için ya da karşıtı oy istemek yerine, seçimleri kişiselleştirmeye ve kendilerini Avrupa Komisyonu (“Parlamento” tarafından değil üye ülke hükümetleri tarafından kadroları dolduruluyordu elbette) başkanlığı için yarışan *Spitzenkandidaten* olarak sundular – böylece tam bir *Fassadendemokratie* (Habermas) örneği yaşandı. Bu ikisinin aralarındaki görüş ayrılıklarını açıklama noktasında ulusal siyasetteki sosyal demokrat ve Hristiyan demokrat muadillerine nazaran bile daha başarısız olmaktan hiç gocunmadığı ortadaydı; birkaç ülkede seçim yarışının dikkat bile çekmemesini de pek umursamadılar. Sonuçta seçmen katılımı bir kez daha düşerek yüzde 43’e indi ki bunların da en az yüzde 15’i “hakiki Avrupalılar” tarafından “anti-Avrupalı” diye sınıflandırılan partilere oy vermişti. Yine de, partisi koltukların yüzde 30’unu kazanan (yani seçmenlerin yaklaşık yüzde 13’ü tarafından temsil edilen) *Spitzenkandidat* zaferini ilan ederken, koltukların yüzde 25’ini elinde bulunduran rakibi başkan yardımcısı olma (boşuna) umuduyla apar topar rakibinin Komisyon Başkanlığı makamına dönük talebini destekledi.

23 Bu konuda ve sonraki konuda ayrıca bkz. “Monetary, Union, Fiscal Crisis and the Pre-Emption of Democracy”; “Monetary Union, Fiscal Crisis, and the Disabling of Democratic Accountability”, *Politics in the Age of Austerity*, s.108-142.

24 2014 Avrupa seçimleri ve sonrası için bkz. Susan Watkins, “The Political State of the Union”, *New Left Review*, Sayı 90, 2014, s. 5-25.

Mahut “Avrupa Parlamentosu”nun yanı başında, ortak para birimiyle birleştirilmiş ve siyaseten siyasetten arındırılmış liberal kapitalist Avrupa piyasasını işleten, koruyup kollayan dört siyasal kurum daha vardır. Bunları kısaca tartışırken kapitalist ekonomiyi “demokratik çoğulculuk” hayaletinden koruma bakımından Schmitt’in “otoriter devlet” modeline ne kadar denk düştüklerine özel bir dikkat göstereceğim.

(1) *Avrupa Konseyi*. Ulusal hükümetlerin başındaki kişilerden oluşuyor ve çeşitli bakan konseyleri, özellikle de maliye ve dışişleri bakanlarından oluşan konseyler tarafından destekleniyor. Bu noktada EMU üyesi ülkelerin maliye bakanlarından oluşan mahut euro grubu özellikle önemli. Konsey yasa yapıcı ve çokuluslu Avrupa yok-devletinin tek yürütücüsü ki bu bileşim başlı başına otoriter bir rejimin tanımlayıcı özelliği. Konsey aynı zamanda ulusal demokratik kurumları, özellikle de ulusal parlamentoları yedekte tutmaya yarıyor, çünkü müzakere usulüyle iş yapıyor. Müzakereler de genellikle egemen devletlerin hükümetleri arasında gizli yürütülüyor. Bir karar verildikten sonra ulusal halkların ve onun temsilcilerinin kararı geriye döndürmesi neredeyse imkânsız. Bu durum çeşitli bağlamlarda çok düzeyli diplomasi başlığı altında daha önce incelendi.²⁵ Bu işleyişe dahil olan ülkelerin hepsinin eşit ölçüde kaygı duyma ihtimali düşük ama aynı zamanda genellikle karmaşık nitelikteki bir anlaşma paketini yeniden açmak, belirsiz ve asimetrik sonuçlar yaratacak bilinmeyen riskler getirebilir. Hükümetler bunu ulusal onay tartışmalarında baskı unsuru olarak kullanacak ve iktidarlarının gücünü artıracaklardır. Neticede onay verilmemesi diğer hükümetlerle ilişkilerini zedeleyecek ve ülkenin gelecekteki müzakerelerde elini zayıflatacaktır.

Avrupa ekonomik yönetiminde konseyin önceliğinin bir başka sonucu da sınıf çatışmalarının uluslararası çatışmalar olarak baştan tanımlanması, sınıflar arası bölüşüm meselelerinin uluslararası me-

25 Peter B. Evans, Harold K. Jacobson ve Robert D. Putnam (yay. haz.), *Double-Edged Diplomacy: International Bargaining and Domestic Politics*, University of California Press, Berkeley, 1993.

seleler haline gelmesidir.²⁶ Bu durum ulusal düzeyde sınıflar arası koalisyonları teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik çatışmaları daha büyük meselelerle kuşatarak, diplomatlara teslim ederek ve her şeyden önce de uluslararası barış konusuyla iç içe geçirerek hafifletir. Böylece sınıf mücadelesinin yerini diplomasi alır ve bastırılmış sınıf çatışmalarının uluslararası düşmanlık biçiminde geri dönmesi önlenemediği müddetçe de uluslararası işbirliği toplumsal adaletten önce gelir. Fakat bu durumda bile kapitalist piyasa ekonomisi eşitlikçi düzeltmeden büyük ihtimalle korunacak, örneğin ekonomik bakımdan daha güçlü ülkeler ulusal egemenlik alet çantasını kullanarak çıkarlarını savunacaklardır.

Üstelik çokuluslu rejim ulusal ekonomik yapılar ve çıkarlar bakımından ne kadar çeşitlilik barındırırsa, yönetici yapının piyasaların yarattığı sonuçları düzelterek temkinli önlemler alabilme şansı o kadar azalır. Devlet federasyonlarının en iyi anlaşılabileceklerinin konunun ekonomilerini devlet müdahalesinden kurtarmak –yani çağdaş siyaset biliminde “negatif bütünleşme”²⁷ olarak adlandırılan şey– olacağına Friedrich von Hayek daha 1939’da işaret etmişti.²⁸ Uluslararası federasyon, der Hayek, gelecekte uluslararası barışı tesis edip korumak için gerekecektir; ama ekonomisini bütünleştiremeyen bir federasyon ayakta kalamaz; hem farklı hem eşit ülkeler arasında ekonomik bütünleşme de ancak piyasa bütünleşmesi şeklinde gerçekleşebilir: Devlet müdahalesinden kurtulmuş tek bir piyasanın kurumsallaşması gerekir, çünkü üye devletler bundan başka hiçbir konuda anlaşamayacaktır. Hayek’in 1939’daki makalesi Avusturya iktisadı ile Schmitt’in dünya savaşları arası “otoriter liberalizm”i arasında, veya Alman savaş sonrası ordoliberalizmi ile 1990’lardan beri EMU’nun benimsediği neoliberalizm arasında bir köprü kurar.

(2) *Avrupa Komisyonu*. İlk zamanlardan beri komisyon kendi-

26 *Buying Time*, s. 90 ve devamı.

27 Fritz W. Scharpf, “Negative and Positive Integration in the Political Economy of European Welfare States”, Gary Marx vd. (yay. haz.), *Governance in the European Union*, Sage, Londra, 1996, s.15-39.

28 “The Economic Conditions of Interstate Federalism”.

ni ulusüstü Avrupa süper devletinin yürütme kolu olarak tesis etme emelindeydi; bu bakımdan Avrupa yasa yapıcı statüsünü talep eden “Avrupa Parlamentosu”na benzer bir konumdaydı. Ne var ki 2008’den bu yana yaşanan olaylar konseyin önceliğini onayladı ve hatta pekiştirdi, komisyonu bürokratik bir temsilci rolünde dondurdu: konseyin kararlarını hayata geçirmekten ve üye ülkelerin anlaşmalara uyup uymadığını denetlemekten sorumlu olacaktı. Gelgelelim, komisyon her ne kadar konseye hizmet etse de,²⁹ üye ülkelerin kendi ulusal ekonomilerini korumalarını ve emek yasaları gibi ulusal kurumların işçilere kolektif siyasal kapasiteler vermesini engelleyerek Tek Piyasa’yı korumak üzere idari güçlerini kullanabilir ve kullanmaktadır. Temelde komisyonun güçlerini ve işlevlerini koruma ve genişletme konusundaki kurumsal çıkarına en iyi hizmet edecek şey, ulusal ekonomileri, demokratik de olsa, ulusal siyasi piyasa çarpıtmasından kurtarmada rol almasıdır; böylece Avrupa ekonomisinin siyaseten inşa edilmiş ve korunan, ulusallıktan arındırılmış ve ulusüstü çoğulcu demokrasi tarafından engellenmeyen ortak bir piyasa biçiminde bütünlüşmesini ilerletmelidir.

(3) *Avrupa Adalet Divanı* (ECJ). Mahkeme ya da divan, otorite sahibi bir kurumdur; ayrıca birliğin hukukunun yorumlanmasında nihai sorumluluk taşıyan ECJ gibi *de facto* bir Anayasa Divanı’nın otoriter olduğu da söylenebilir. Ortada bu divanın kararlarını bozacak hakiki bir parlamentonun bulunmaması durumu daha da pekiştiriyor. Aslında ECJ karşısındaki gerçek yasa yapıcı olan konsey, tipik olarak bir divan kararını düzeltmek için oybirliğine, hatta uluslararası bir anlaşmanın oybirliğiyle revizyonuna ihtiyaç duyuyor. ECJ’nin ilk normatif sermayesi, gayet iyi bilindiği üzere, Alman ordoliberal okulunun geliştirdiği türden bir rekabet yasasıydı. Divan bu sermayeyi sürekli geliştirerek her fırsatta rekabetçi piyasaları tesis

29 Martin Höpner komisyona bilhassa kriz öncesinde daha bağımsız bir rol biçer. (bkz. onun yazdığı *Wie der Europäische Gerichtshof und die Kommission Liberalisierung durchsetzen: Befunde aus der MPIfG-Forschungsgruppe zur Politischen Ökonomie der europäischen Integration*, MPIfG Tartışma Belgesi 14/8, Institute for the Study of Societies, Köln, 2014).

etmek için otoritesini kullandı ve bu piyasaları mahut “dört özgürlük”le özdeşleştirdi: Birlik içerisinde malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı. Konsey ve komisyon gibi divan da “Avrupa”nın misyonunun serbest piyasa için kurumsal alanı genişletmek, piyasaları ulusal ya da uluslararası düzeyde çarpıtmaya ya da sınırlandırmaya yönelik girişimleri savuşturmak olduğu öncülü üzerinden hareket ediyor. ECJ hükümlerindeki neoliberal, piyasa yanlısı tavır uzun zamandır dikkat çekiyor, ECJ’nin kendi gündemini takip etmekteki taktik becerikliliği de öyle.³⁰ Daha ilk zamanlarda Avrupa hukukunun “üstünlüğü ve doğrudan etkisi” ilkesi üzerine kurulan ECJ (kendi yasaları da bu kapsama giriyor) ulusal siyasal ekonomilere müdahale etmek için güçlü araçlara sahip. Bu ekonomilere temelde liberal ve hatta neoliberal ekonomik anayasayı dayatıyor. Bu anayasa kısmen tasarımı kısmen hükümleri itibarıyla demokratik siyasetten korunuyor. Dolayısıyla hem Alman ordoliberal doktrini hem de Schmitt’in “otoriter liberalizmi”nde öngörülen bir işleyiş gerçekleşiyor.

(4) *Avrupa Merkez Bankası*. ECB, EMU’nun başı, hatta ona ege-men. Diğer merkez bankaları belli bir devletin içindeyken, eşyetkili yargıya tabi olup, aynı ülkesel ve siyasal düzeyde bir hükümet ve kamuyla karşı karşıyayken, ECB’nin işlettiği para birimi ve ortak piyasa devletsiz (temelde ECJ’nin yönetimindeki hukuk sistemi de öyle). Bu durum ECB’yi dünyanın en bağımsız merkez bankası, parasal rejimini de en politikadan arındırılmış rejim yapıyor. Keynesyen paranın aksine euro bir mübadele aracından ve değer deposundan ibaret; demokratik piyasa düzeltmesinde, örneğin tam istihdam arayışında kullanılmaya uygun değil. Avrupa parasını yaratan anlaşmalara bakıldığında, bu paranın Avusturyalı, ordoliberal ve neoliberal olduğunu görüyoruz.

Gerçekten de otoriter liberalizme ECB kadar iyi denk düşen bir kurum yok neredeyse. “Tek Piyasa”ya ve minimalist kurumsal mo-

30 Benjamin Werner, *Der Streit um das VW-Gesetz: Wie Europäische Kommission und Europäischer Gerichtshof die Unternehmenskontrolle liberalisieren*, Campus, Frankfurt, 2013.

bilyaya sahip EMU, Schmitt'in 80 yıl önce tasavvur ettiği "otoriter devlet" in ideal hayata geçirilişine çarpıcı ölçüde benziyor. Bu devletin çekirdeğindeki kurum olan ECB'nin meşruiyeti de sadece bir serbest piyasa ekonomisinde, tabii serbest bir piyasa ekonomisi olacaksa, ne tür bir kamu politikası uygulanması gerektiğiyle ilgili güya sahip olduğu teknik uzmanlığa dayanıyor. Teoride bu çok az, ama pratikte kolayca çok fazla şeye karşılık gelebiliyor. ECB'nin yetkileri yüzeyde üye devletlerin birleşik ekonomisi için arzu edilir bir enflasyon oranı sağlamaktan, mali sistemlerinin ve ödeme sistemlerinin sağlığını ve sürdürülebilirliğini temin etmekten ibaret. Gelgelelim, EMU'nun parçası olan ulusal siyasal ekonomiler öteden beri farklı farklı kurumlarca yönetildiğinden, ECB'nin para rejimine ve para politikalarına farklı tepkiler veriyorlar. Bu durum ortak para biriminin başarısız olma ihtimalini, 2008 sonrasındaki kriz silsilesindeki gibi artırırsa da, EMU'nun tamamından sorumlu tek kurum olan ECB para birimini korumak için "ne gerekirse" yapmak zorunda kalıyor ya da yapma hakkını kendinde görüyor.³¹ Burada Carl Schmitt'in *Ausnahmezustand* dediği olağanüstü hal tanımı kimin aklına gelmez ki? *Not kennt kein Gebot* durumunda [zaruretin kanun tanımadığı koşullarda] *die Stunde der Exekutive*, yürütmenin saati gelir; toplumun ayakta kalmasını sağlamak için egemen, hukuku askıya alma ve yasal ya da yasa dışı her türlü aracı kullanma hakkına sahip olur.³²

Son birkaç yıldır ECB neoliberalizmin apolitik kapitalist piyasa ekonomisinin içine *Euroland*'ı inşa etme niyetiyle rutin bir şekilde *extra legem* [hukuk dışı] hareket edip EMU'nun kurucularının EMU'nun merkezinde yarattığı siyasal boşluğu doldurmaya çalışı-

31 Artık meşhur olan bu söz 27 Temmuz 2012'de Londra'da finans yatırımcılarıyla yapılan bir toplantıda ECB başkanı tarafından, ECB'nin euro'yu canlı tutmak için ne yapacağı sorulduğunda sarf edilmişti. Başkan şöyle devam etti: "İnanın bana, yeterli olacaktır."

32 Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Duncker und Humblot, Berlin, 1922. Bu konuda ayrıca bkz. Christian Joerges, *Europe's Economic Constitution in Crisis and the Emergence of a New Constitutional Constellation*, ZenTra Belgeleri, Ulusaşırı Çalışmalar No. 06/2012, gözden geçirilmiş baskı, Eylül 2013; Bremen ve Oldenburg Üniversiteleri, Ulusaşırı Çalışma Merkezi, Bremen, 2013.

yor.³³ Yüzeye bakıldığında hedeflenen enflasyon oranında euro'nun istikrarını sağlamak ve ödeme sistemlerini işler kılmakla sınırlı görünen, üstelik sadece bu dar yetki referansı ile meşru olan ECB müdahalesi, ulusların kurumsal düzenlemelerini ve siyasi uzlaşmalarını ıslah amacıyla onlara derinden nüfuz etti. Böylece ortak neoliberal para rejimine onları uyduracak, daha önceki kimi ulusal pratiklere –para rejimini ülkelerin siyasi uzlaşmalarına, özellikle de siyaseten müzakere edilen ve ulusal düzeyde kurumsallaşan piyasa düzeltici sosyal adalet fikirlerine uydurma amacı taşıyan pratiklere– sağlam para adına son verecekti.

Konsey, komisyon ve ECJ'yle birlikte ama gerekirse onlar olmadan da ECB dünya üzerindeki en büyük ekonominin fiilî hükümetine dönüştü. Liberal piyasa ekonomisinin bekçisi ve garantörü olarak hareket eden, hatta ancak böyle hareket edebilen, “çoğulcu demokrasi”den tamamen muaf bir hükümetti. Banka, elbette bitmiş olmaktan çok uzakta görünen 2008 Krizi'nden beri egemen devletleri ve toplumları disipline etme noktasında geniş kapsamlı bir kapasite geliştirdi; böylece neoliberal para ile piyasa rejiminin kurallarına saygı duymalarını sağladı. ECB bugün kamu finansı, kamu sektörlerinin boyutları ve bileşimi, hatta ücret belirleme sistemlerinin yapısı konusundaki talimatları izlemeyi reddeden devletlerin bankacılık sistemlerinden keyfine göre likiditeyi esirgeyebilir. Kapitalist doğrultuya uygun olarak “reform” yapmayan, dolayısıyla uluslararası *haute finance*'in güvenini kazanamayan devletler ve hükümetler çok çeşitli biçimlerde cezalandırılabilir – öte yandan bankanın desteklediği kurumsal reformları gerçekleştiren devletler ödüllendirilir, hatta ECB onlar için EMU anlaşmalarını ihlal ederek ya da anlaşma maddelerinin çevresinden dolanarak para bile basabilir.³⁴

33 Bu eğilim kriz öncesinde de vardı, oldukça az sayıda ferasetli gözlemci de bunun farkına varmış durumdaydı ve mevcut kurulma biçimiyle ECB'nin Avrupa'da demokrasiyi devamlı geriye çekeceğini düşünüyordu. Örneğin bkz. Sheri Bernan ve Kathleen R. McNamara, “Bank on Democracy”, *Foreign Affairs*, Cilt 78, Sayı 2, 1999, s. 2-8.

34 Örneğin ulusal bankacılık sistemlerine desteği ve açık veren hükümetleri kredilendirmeyi (neoliberal “reform”ların sıkı sıkıya yapılması şartıyla) para politikası kılıfında sunabilir.

ECB ile EMU üyesi ülkeler arasındaki yargı yetkisi asimetrisini ve EMU düzeyinde eşit ölçüde etkili bir siyasi muadilin yokluğunu düşünürsek, ECB örneğin bir üye ülke temerrüdü konusunda kriz yönetme noktasına gelince ideal diktatördür – karar alıcı edimde bulunma yeteneğine sahip tek faildir. Üye ülkelerin neoliberal finansallaşmış kapitalizm modeline yaklaşmasını “finans piyasaları”yla iyi uyum sağlayacak ortak, hepsine uyan tek beden parasal rejimin gereklerine uyarlanmalarını sağlama bakımından da aynı şey geçerlidir. “Otoriter liberalizm”in yaratıcısı ve koruyucusu olarak “otoriter devlet” artık ortaya çıkmıştır.

EURO AVRUPA'YI NEDEN BÖLÜYOR?

Son beş yılda euro bölgesi içinde ve çevresinde yaşanan çatışmaları anlamak için para kavramına yeniden dönmek faydalı olabilir.¹ Max Weber'in anıtsal *Ekonomi ve Toplum*'unun 2. Bölümü olan "Ekonomik Eyleme Dair Sosyolojik Kategoriler"de ele alınan başlıca konulardan biri budur. Weber'e göre para bir "kurallılaştırılmış örgütlenme"nin, bir "parasal sistem"in sayesinde para olur.² Weber o zaman G.F. Knapp'ın *The State Theory of Money*'sinin [Paranın Devlet Teorisi] (1905) izinden giderek modern koşullarda bu sistemin muhakkak devlet tekelinde olacağına ısrar etmişti. Para, "yönetici örgüte" –başka bir can alıcı Weber kavramı– dahil edilmiş ve onun tarafından fiiliyata geçirilmiş siyasi-ekonomik bir kurumdur; tüm

- 1 Bu makale ilk kez sosyal bilimler seçkin sunumu olarak ortaya çıktı, Wissenschaftszentrum Berlin, 21 Nisan 2015. Şurada yayımlandı: *New Left Review*, Cilt 95, Eylül/Ekim 2015, s. 5-26.
- 2 Max Weber, *Economy and Society*, Guenther Roth ve Claus Wittich (yay. haz.), University of California Press, Berkeley, 1968, s. 48, 166. [Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı Yarn, İstanbul, 2012. (Ç.N.)]

diğer kurumlar gibi o da bazı çıkarlara imtiyaz tanırken diğerlerini dezavantajlı konumda bırakır. Böylece toplumsal “çatışma” nesnesi, daha doğrusu Weber’in tabiriyle “piyasa mücadelesi”nde bir kaynak haline gelir:

Para, insanın insana karşı mücadelesi olarak fiyat sisteminin karakteri üzerinde hiçbir temel etkisi olmadan değiştirilebilecek “belirsiz faydalar edinmek için bir kupon” değildir sadece. Daha ziyade para öncelikle insanın insana karşı mücadelesinde bir silahtır, fiyatlar da bu mücadelenin ifadeleridir; sadece bu çıkar çatışmasında göreceli şansların tahmini nicelendirilmesini içeren hesap enstrümanlarıdır.³

Weber’in sosyo-politik para kavramı liberal iktisadın para kavramından temel farklar içerir.⁴ Bu geleneğin kurucu belgeleri Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği* adlı eserinin 4. ve 5. bölümleridir. Bu metinlerde para giderek evrensel bir mübadele aracı olarak açıklanır; “gelişmiş toplumlarda” –yani işbölümüne dayalı toplumlarda– ticari ilişkilerin (en nihayetinde sınırsız) genişlemesine hizmet eder. Herkesin erişebileceği, kolayca taşınabilen, sonsuzca bölünebilen ve kalıcı bir aracı meta olması bakımından para, doğrudan mübadelenin yerine dolaylı mübadeleyi geçirir (bu süreci Marx “basit dolaşım”, M-P-M olarak adlandırır). Smith’e göre parasal sistemler aşağıdan yukarıya doğru, piyasa katılımcılarının ticari ilişkilerini genişletme ve basitleştirme arzuları sayesinde gelişir, sürekli işlem maliyetlerini düşürerek de bu katılımcıların verimliliğini artırır. Smith’e göre para, mübadele edecek nesnelerin değerlerini simgeleyen tarafsız bir unsurdur; kendi başına da teoride üretim maliyetinden kaynaklanan nesnel bir değeri olmasına rağmen amaca en uygun hale getirilmesi gerekir. Devlet ancak paranın verimliliğini artırmak için “üzerine damgasını” basma, böylece güvenilir görünmesini sağlama amacıyla piyasa katılımcıları tarafından davet edildiği ölçüde kendini gösterir. Parasal sistemleri telafi edici bölüşümsel çıkarlara benzerliklerine

3 *Economy and Society*, s. 108.

4 Aşağıdaki metinde Geoffrey Ingham’daki (*The Nature of Money, Polity*, Cambridge, 2004) önemli ve ilham verici tartışmaya minnettarlık borçluyum.

göre ayırıştıran Weber'in aksine, Smith'e göre paranın hizmet edebileceği tek çıkar, geniş bir piyasa ekonomisinin mümkün merteye pürüzsüz işlemlerini sağlama noktasındaki evrensel çıkardır.

İlginçtir ama savaş sonrası sosyoloji geleneği Weber yerine Smith'i takip etmeyi seçmiştir. Tarihsel İktisat Okulu'nun dağılması ve yapısal işlevselciliğin, özellikle de Harvard'da Talcott Parsons'ın, bir araştırma konusu olarak iktisadi giderek neoklasik ruhla daha çok saflaştırılan iktisat fakültelerine devretmesi nedeniyle, 1945 sonrasındaki *post-histoire* yıllarında yerleşikleşen haliyle sosyolojinin kendine has bir para teorisinden vazgeçmesi mümkün oldu. Sosyoloji onun yerine sakın bir hayat seçti ve parayı tasavvur edecekse bile Smith tarzında, çıkarlara karşı tarafsız iletişim aracı olarak tasavvur etmeyi tercih etti; parayı güç ilişkileriyle dolup taşan bir toplumsal kurumdan ziyade sayısal bir değer, toplumsal bir ilişkiden ziyade bir *numéraire* olarak gördü.⁵ Bu durum iki dünya savaşı arasındaki dönemde paranın doğası ve parasal sistemlerin siyasi sonuçları üzerine gerçekleşen ateşli tartışmalardan hem sosyolojide hem iktisat teorisinde kopuşu mümkün kıldı. Özellikle bunlar Keynesyen teorisinin merkezinde duran tartışmalardı: Altın standardının toplumsal ve siyasal sonuçları çevresinde bizzat Keynes tarafından yönlendirilen tartışmalara ya da Irving Fisher'ın tam rezerv bankacılığı modeli çevresinde dönen tartışmalara bakılabilir.

Parsons ve Smelser'in kaleme aldığı 1956 tarihli, "İktisat Teorisi ile Toplumsal Teorinin Bütünleşmesi Üzerine İnceleme" alt başlıklı *Economy and Society*'nin burada paradigmatic bir önemi vardı. Parsons'çı sistemler teorisinde para, alım gücünün, mal mübadelesini kontrol kapasitesinin bir temsili olarak görülür. Ayrıca prestij sağlamak gibi özel bir sosyal işleve sahiptir, dolayısıyla "ayrıntılı simgeler ile daha genel simgeleme"nin arabulucusu olarak faaliyet gösterir.⁶ Tarihsel açıdan para, Smith'te olduğu gibi, işbölümünün büyümesiyle gelişir. Bu büyüme de mübadele genişlemesini mümkün

5 *The Nature of Money*.

6 Talcott Parsons ve Neil Smelser, *Economy and Society: A Study in the Integration of Economic and Social Theory*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1984 [1956], s. 71.

kılmak için ekonomik değerin soyut temsilini talep eder. Para bu süreçte “kültürel bir nesne” olarak kendini gösterir; kredi enstrümanları ve borçluluk sertifikalarıyla birlikte “ekonomik değer nesneleri üzerindeki hakları ya da iddiaları oluşturur”; dolayısıyla da Weber’in tabiriyle “belirsiz faydalar için kuponlardan ibarettir”.⁷

Parasal silahlar

Paranın bundan çok daha fazlası olduğunun delillerini Parsons ve genelde Amerikan sosyolojisi kendi ülkesinde bol bol bulabilirdi; üstelik sadece dünya savaşları arasındaki –1945 sonrasında bir şekilde istisnai bir dönem olduğu ilan edilen– yıllarda değil, daha önceki tarihlerde. Fakat bu delillerin bulunması 1990’ların “yeni ekonomik sosyolojisi”nin ortaya çıkmasını beklemek zorundaydı. Weber’in “piyasa mücadelesi”nde silah olarak para fikrinin rehabilitasyonunu bu ekol üstlendi. Bu gelişmeye katkı yapan, o zamanki gibi şimdi de önemli olan bir unsur da – içsavaş sonrasında yeni bir ABD parasal sistemi üzerine iç siyasal sürtüşmeleri ele alan Bruce Carruthers ve Sarah Babb’ın incelemesi “The Color of Money and the Nature of

7 *Economy and Society*, s. 106, 140 ve devamı. Ayrıca bkz. Parsons’ın 1964’teki “Evolutionary Universals” [Evrimsel Evrenseller] başlıklı makalesi. Parsons’ın bu makalesinde “para ve piyasa” modern toplumların dört temel tarihsel başarısından biri olarak görülüyordu. Diğer başarılar ise bürokratik örgütlenme, evrensel bir hukuk sistemi ve demokratik örgütlenme biçimleriydi. Parsons “evrimsel evrenselleri” toplumsal sistemlerin yapısal özellikleri olarak görür; onlar olmadan büyük gelişim adımlarının önü tıkanmış olacaktır. Birbiriyle ilişkili kurumlar olarak para ve piyasa, içinde geliştikleri “toplumların uyarlanma kapasitesine temel bir katkı koyarlar”, çünkü isnat edilmiş bağlarından kaynakların çıkmasını kolaylaştırırlar ve yeni amaçlar için kullanılmalarını mümkün kılarlar. Bu süreçte para “simgesel bir araç” olarak vazgeçilmezdir. Başka rakip düzen iddialarının aksine, mübadele edilebilirliğini kullanan somut malların “ekonomik faydası”nı “soyut ve tarafsız” bir biçimde “temsil eder.” Para farklı toplumlarda farklı gelişir, çünkü bazı işlevlerini düşük ya da yüksek düzeyde bürokratik örgütler üstlenebilir. Fakat asıl soru somut parasal sistemin kurumsal unsurlarının “toplumun işlevsel birimlerine, elbette hükümetine de çok geniş fayda alanlarında kullanılacak, üstelik kullanımdan kullanıma belli sınırlar içinde değişebilecek” harcanabilir kaynaklar havuzunu temin etme görevini ne ölçüde yerine getirebileceğidir. Parsons, “Evolutionary Universals in Society”, *American Sociological Review*, Cilt 29, Sayı 3, Haziran 1964, s. 350.

Value”da⁸ tanımlanıyordu.⁹ Yazarlar siyaset bilimci Jack Knight’ın önerdiği analitik ayrımı benimsemişti: Kurumların genelinde olduğu gibi parasal sistemler de salt “toplumsal kurumların kolektif fayda koordinasyonu anlayışına” göre, bir başka deyişle değerler ve değer iddialarının karşılıklı-öznel iletişim simgeselleşmesini temin edip etmediklerine bakılarak yargılanamazdı. Carruthers ve Babb’a göre Knight’ın ortaya attığı çatışma perspektifi de (hatta buna siyasal perspektif bile diyebiliriz) bir o kadar meşru ve hatta kaçınılmazdı. Bu perspektife göre parasal sistem, rakip çıkarları olan aktörlerin uzlaşmazlıklarının bir sonucuydu.¹⁰ Bu yüzden az çok asimetrik bölüşümsel etkileri ve çatışmalı çıkarları barındırabilir ki bunlar çoğunlukla toplumsal gerçeklikte verimliliklerine nazaran daha önemlidir.¹¹

“The Color of Money” ABD’nin gelecekteki parasal rejimi ve genelde paranın doğası üzerinden 19. yüzyılın son üçte birinde yaşanan siyasal ve ekonomik bölünmeleri yeniden yapılandırmıştır. O sırada savaş cephesinin merkezinde esasen Smith’çi ve Weber’ci para anlayışları bulunuyordu. Birincisi verimli ekonomik eşgüdüm ve toplumsal bütünleşme için simgesel iletişim aracı olarak paraya bağlılılığa vurgu yapıyordu; bu anlayış natüralist değer teorisi ve altın standardına geri dönme çağrısıyla bağlantılıydı. Paranın değeri üzerine gayet iyi geliştirilmiş bir sosyal inşacı teoriye dayanan alternatif

8 Paranın Rengi ve Değerin Doğası. (Y.N.)

9 Bruce Carruthers ve Sarah Babb, “The Color of Money and the Nature of Value: Greenbacks and Gold in Postbellum America”, *American Journal of Sociology*, Cilt 101, Sayı 6, 1996, s. 1558 ve devamı.

10 Jack Knight, *Institutions and Social Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

11 Bu anlamda parasal sistemlerin siyasal sistemlere benzediği söylenebilir, zira siyasal sistemlerin imtiyazlı çıkarlar lehine kararları çarpıtma yönünde içten gelen bir eğilimi vardır. Parasal sistemlerin kendi içlerinde bir dinamikleri vardır, E. E. Schattschneider ABD’nin çoğulcu demokrasisine gönderme yaparak bu dinamiği “önyargı seferberliği” olarak niteler; “çoğulcu cennetin kusuru cennetteki koronun güçlü bir üst sınıf aksanıyla şarkı söylemesidir”: *The Semisovereign People*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1960, s. 335. Bu göndermeyi Jacob Hacker ve Paul Pierson’ın yakın geçmişte çıkan şu makalesine borçluyum: “After the ‘Master Theory’: Downs, Schattschneider, and the Rebirth of Policy-Focused Analysis”, *Perspectives on Politics*, Cilt 12, Sayı 3, 2014. Ingham, *The Nature of Money*’de parayı somut biçimi altında yatan belli bir parasal sistem tarafından belirlenen bir “toplumsal ilişki” olarak tanımlar.

görüş ise serbestçe üretilmiş kâğıt paranın devreye girmesini destekliyordu. Bekleneceği üzere, altın savunucuları güven telkin edebilecek bir değer simgeselleşmesi içinde kamu çıkarına vurgu yaparken, “yeşil kâğıtlar”ın –basılı banknotların– destekçileri iki para kavramının farklı maddi çıkarları temsil eden muhtelif bölüşümsel etkilerine vurgu yapıyorlardı. Nitekim rakip yaklaşımların kökeninde farklı birikim pratikleri ve yaşam tarzları vardı: Altın standardı savunucuları Doğu Kıyısı’ndaki “eski para”yı temsil ediyordu ve her şeyden önce istikrar peşindeydi; kâğıt paracılar Güney ve Batı merkezliydi, ya borçlarının değerini düşürmek ya da genişlemeyi hızlandırmak için krediye serbest erişim istiyorlardı. Hızlı büyüyen kapitalist ekonominin gelişim yolunun yönü konusundaki çatışan çıkarlar karşıt sınıf gücü ve imtiyaz yapılarıyla bağlantılıydı: Her şeyden önce New York’taki kentli asilzade sınıfının dünyası ile ülkenin geri kalanındaki borçlu çiftçiler ve kovboyların dünyası.

Nakit ve iletişimsel eylem

1980’lerde olgunlaşan Alman sosyolojisi para kavramını Weber’den değil Parsons’tan, onun aracılığıyla da Smith’e kadar geri giden bir ekonomi geleneğinden aldı. Bu durum sadece sistem uyarlanması teorisini geliştiren Niklas Luhmann için değil, aynı ölçüde Jürgen Habermas için de geçerlidir; hem de Habermas “İletişimsel Eylem Teorisi”ni büyük ölçüde Luhmann’ın eserinin içkin bir eleştirisi üzerinden geliştirmiş olmasına rağmen –veya tam da bu yüzden. Benim anladığım kadarıyla sorun şurada yatıyor: Habermas’ın Luhmann ve Parsons’tan aldığı “yönlendirme vasıtası” kavramına yönelttiği eleştiri, bu kavramın “maddi yeniden üretimin işlevsel alanları” için geçerliliğine dokunmuyor, zira bu alanların “yaşam dünyasından farklılaştırılma” gibi eşsiz bir özelliği var.¹² Habermas’çı çerçevede modern ekonomik alt sistemlerde kimse gerçekten “konuşmuyor” olsa da –konuşmak yaşam dünyası-

12 Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, Cilt 2: *Lifeworld and System*, çev. Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston, 1985, s. 261.

nın ayrıcalığı olarak kalır– “paranın özel ‘dil’i” bu alt sistem işleme-
si için yeterlidir.¹³

Buradaki varsayım “ekonomi”nin modern toplumlarda yaşam dünyası bağlantılarından arındırılmış ve araçsal açıdan akılcı ve tarafsız bir biçimde işleyebilen bir teknik alt sistemin olarak düşünüle-
bileceğidir. Bu şekilde tasavvur edilen ekonominin vazife alanı içeri-
sinde eyleme geçme mecburiyeti yoktur; onun yerine sadece “yön-
lendirme” mümkündür. Bu yüzden “ekonomi” tümüyle standart
ekonomik teoriye uygun şekilde öngörülebilir bir araçlar mekaniz-
ması olarak görülebilir – gerçi çok daha kapsamlı bir iletişim ve ey-
lem bağlamına gömülüdür ve prensipte demokratik temelde örgüt-
lenme kapasitesine sahiptir. Bu görev için yeterli olmakla kalmayıp
idealde tam ona göre olan paranın, yani “yönlendirme vasıtası”nın
yardımıyla bu mekanizma –düşük bir iletişim düzeyiyle– kendini ak-
törlerin eşgüdümüyle sınırlandırır ve onların çabalarını kıt kaynak-
ların verimli kullanımına odaklar.¹⁴

Teorik sonuçlar çok geniş kapsamlıdır. Habermas’ın sistemler
teorisini kısmen kapsaması –klasik mekaniğe sınırlı uygulanabilirlik
taniyan görelilik teorisine benzer şekilde, toplumun belli kesimleri
üzerinde teknokratik tahakküm iddiasının kabulü– ekonomik olanı
siyasetten arındırarak verimlilik üzerine tek boyutlu vurguya kadar
daraltır ki bu da post-materyalist bir “modernite” teorisinde siyasal-
laşmaya yer açmanın bedelidir. Siyasal iktisadın temel içgörüsü unu-
tulmuştur: Kendi verimlilikleri sayesinde var oluyor gibi görünen
doğal iktisat yasaları gerçekte kendilerini ideolojik olarak teknik zo-
runluluklar gibi sunan sosyal iktidar ilişkilerinin projeksiyonların-
dan başka bir şey değildir. Sonuçta ekonomi artık kapitalist ekonomi
olarak anlaşılmaz ve salt “ekonomi” haline gelirken, kapitalizme kar-
şı toplumsal mücadelenin yerini de siyasi ve hukuki demokrasi müca-
delesi alır. Paranın bir “iletişim sistemi” işlevi gördüğü fikri We-
ber’deki anlamda bir parasal sistem nosyonunu baskılar; böylece pa-

13 *Theory of Communicative Action*, s. 259.

14 Habermas’ta paranın ele alınışı için ayrıca bkz. Nigel Dodd, *The Sociology of Money: Economics, Reason and Contemporary Society*, Continuum, New York, 1994.

ranın teknik işlevinden ayrı olarak siyasi rolüne ilişkin her fikir sili-nip gider. Aynı şey parasal sistemlerin siyasal ve ekonomik kurumlar önce iktidara ve ancak ikincil olarak piyasaya uyum sağladığı kavra-yışı için de geçerlidir. O halde bir kural olarak şu ya da bu çıkarın üstünlüğüne temayül gösterirler. Schattschneider'in çoğulcu de-mokrasinin “cennetteki korusu” hakkındaki sözlerini takip ederek paranın dilinin de hep bir aksanla –ve normalde koronun o üst sınıf aksanıyla– konuştuğunu söyleyebiliriz.¹⁵

Euro bölgesinde piyasa mücadelesi

Para tarafsız bir iletişim aracından başka bir şey olmasaydı –bel-li türden insan eylemlerinin üretken eşgüdümünü kolaylaştıracak simgesel bir dil olsaydı– geride kalan on yıldan uzun sürenin ardın-dan euro'nun kullanıcılarına ortak bir kimlik vermesini beklememiz gerekirdi. Alman markının “Alman markı milliyetçiliği”¹⁶ yaratması gibi, avro da mucitlerinin beklediği gibi bir Avrupa yurtseverliği ya-ratmalıydı. Jean-Claude Juncker –Lüksemburg'un başbakanı olarak çocukluslu şirketlerin önde gelen vergi danışmanlarından biriydi– 1999 yılında yurttaşlar 2002'de yeni kâğıt ve madenî paraları ellerine aldıktan sonra “yeni bir biz duygusunun, biz Avrupalılar” duygusu-nun gelişeceğini ilan etmişti.¹⁷ Aynı yıl, artık eski Alman şansölyesi

- 15 Küresel paranın Amerikan aksanıyla konuştuğu da eklenebilir; tıpkı metre ya da yar-da gibi “paranın da rengi olmadığı” hep söylene de, doların sarı değil yeşil olduğu, euro'nun da siyah, kırmızı ve sarı olduğu reddedilemez.
- 16 Jürgen Habermas, “Der DM Nationalismus”, *Die Zeit*, 30 Mart 1990.
- 17 Dirk Koch, “Die Brüsseler Republik”, *Der Spiegel*, 27 Aralık 1999. Juncker'in kimlik teorisi bizzat peşine düştüğü toplum mühendisliği politikasının içeriğindeki bilişsellik teorisiyle gayet uyumludur. Bir “seçmeli onay” örneği olarak bu politika onun pratiği-nin aşağıdaki anlatısında şahane bir şekilde özetlenebilir: “Bir karar verip dünyaya salı-yoruz ve neler olduğunu görmek için bir süre bekliyoruz. *Verdiğimiz kararı çoğu insan gerçekten kavrayamadığı için çok fazla gürültü ve isyan çıkmayınca bir sonraki aşamaya geçiyoruz – adım adım gidiyoruz, ta ki geri dönüşsüz noktaya kadar*” (Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*, vurgular benim). Bunun altında yatan pratik etik konusunda ise Juncker'in euro bölgesi banka kuruma operasyonunun başındayken dile getirdiği düs-turu hatırlayalım: “İşler ciddi bir hal alınca yalan söylemek zorundayız.” 2014'te tüm aklı başında Avrupalıların alkışları arasında Juncker, Avrupa Komisyonu başkanı seçildi. Jürgen Habermas'a göre “verilecek tüm başka kararlar Avrupa'nın kalbine indirilmiş bir darbe olacaktır”: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 Mart 2015.

haline gelmiş olan Helmut Kohl, euro'nun "Avrupa kimliği" yaratacağı ve "Britanya'nın da para birimi birliğine katılmasının, hemen ardından da İsviçre'nin gelmesinin en fazla beş yıl süreceği" kestiriminde bulunuyordu.¹⁸ Biraz daha alt düzeyde medyadaki reklamlar ulusları birbirine yaklaştıracak şekilde birbirinin gözünün içine bakan her iki cinsiyetten genç yolcuların fotoğraflarıyla tek para birimini destekliyordu. Gençlerin ışıltılı gülümsemeleri randevularına giderken komisyon ödemesi ve kambiyo işlemi kayıpları olmaması nedeniyle ne kadar tasarruf ettiklerini hesaplarkenki neşelerini yansıtıyordu – kimlik teorisi ile verimlilik teorisi bir arada!

Euro "Avrupa fikri"yle –daha doğrusu ideolojisiyle– hiç uyuşmayan bir biçimde Avrupa'yı ikiye böldü. Giderek daha bütünleşecek bir birliğin motoru olarak para biriminin bilançosu felaketti. Norveç ve İsviçre öngörülebilir yakın bir zamanda AB'ye katılmayacak; Britanya tümünden ayrılmanın hesaplarını yapıyor. İsveç ve Danimarka'nın bir noktada euro'yu benimsemesi gerekiyordu, şimdi söz konusu bile değil. Euro bölgesinin kendisi de fazla veren ülkeler ile açık veren ülkeler, Kuzey ve Güney, Almanya ve geri kalanlar olarak ayrışmış durumda. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri hiçbir noktada ulus devletler birbiriyle bu kadar düşmanca karşı karşıya gelmemişti; Avrupa'nın birleşmesinde yaşanan tarihsel başarılar hiç bu kadar tehdit altında kalmamıştı. Bugün hiçbir yönetici Fransa, Hollanda ya da Danimarka'da daha fazla bütünleşme için atılacak en ufak adımları referanduma götürmeye cesaret edemez. Tek para birimi sayesinde Avrupalı Almanya –hem Alman kimliği hem Avrupa hegemonyası sorunlarına çözüm olarak bütünleşme– umutlarının yerini özellikle Federal Almanya'nın kendisinde görülen, Alman Avrupa korkuları aldı. Dolayısıyla Güney Avrupa'da seçim kampanyaları Almanya'ya ve şansölyesine karşı yürütülüyor ve kazanılıyor; gamalı haçlı Merkel ve Schäuble fotoğrafları sadece İtalya ve Yunanistan'da değil, Fransa'da bile görülmeye başladı. Almanya'nın kendini –sadece Yunanistan'dan değil İtalya'dan da tazminat talepleriyle giderek daha fazla karşı karşıya bulması, savaş sonrası kendini Avrupalılaştırma

politikasının tek para birimine geçişten bu yana nasıl iflas ettiğinin göstergesi.¹⁹

Tek para birimi gibi bir kurumun nasıl bu kadar kıyamet kopardığını anlamak isteyenlerin, liberal ekonomik geleneğin ve onun biçimlendirdiği sosyolojik teorinin ötesine geçen bir para kavramına ihtiyacı var. Euro bölgesinde yaşanan çatışmalar ancak parayı sadece iddiaları ve sözleşmeye dayalı yükümlülükleri simgeleyen bir işaretler sistemi olarak tasavvur etmeyen, aynı zamanda Weber'in görüşüyle aynı çizgide parayı yönetici bir örgütün ürünü, dolayısıyla da çatışma potansiyeliyle dolu bölüşümsel sonuçları olan çekişmeli ve tartışmalı bir kurum olarak gören bir iktisat teorisinin yardımıyla kavranabilir.

Bölgesel özellikler

“Kapitalizmin çeşitleri” külliyyatı, bu çalışma verimlilik-teorik temelde değil tarihsel-kurumsal bir yapıda olduğu için bizlere tek para biriminin Avrupa'yı neden birleştirmek yerine böldüğünü anlama konusunda giriş niteliğinde bazı faydalı göstergeler sağlayabilir.²⁰ Gelişim süreci sırasında euro bölgesindeki her ülke kendi toplumu ile kapitalist ekonomisi arasındaki kritik arayüzü kendi tarzında dü-

19 Süreç sırasında kimi kişisel trajediler de yaşandı. Almanya ve Fransa'nın değişmez birleşik merkez olduğu “çekirdek Avrupa”nın uzun zamandır savunucusu olan Schäuble Nisan 2015'te ekonomisini “denetime” tabi tutmak istediği iddiasıyla “Fransa'ya tahammül ve kabul edilemez düşmanlık göstermekle” suçlandı. Bu saldırılar Schäuble'nin Washington'da “Fransa'nın reform yapmaya zorlanması daha iyi olacağı... ama demokrasinin doğası gereği bunun güç bir iş olduğu” şeklindeki sözlerine verilen bir tepkiydi – halbuki bunlar herhangi bir kanattan her Alman maliye bakanının ortak duyusuydu. Haberlere göre Fransız sosyalistlerinin başkanı, “Avrupa sağıyla, özellikle de CDU-CSU'yla yüzleşme” çağrılarını yapıyor. Parti de Gauche ise Schäuble'nin “Fransız halkından özür dilemesini” talep etti; sözlerinin “yeni Alman küstahlığına” örnek teşkil ettiği, Almanya'nın Avrupa'da tahakküm kurma peşinde olduğu belirtiliyor. Bkz. “Schäuble will Dividenden-Steverschlupfloch stopfen”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 18 Nisan 2015.

20 Bu ayrım için benim şu eserime bkz. “E Pluribus Unum? Varieties and Commonalities of Capitalism”, Mark Granovetter ve Richard Swedberg (yay. haz.), *The Sociology of Economic Life*, Westview Press, Boulder, CO, 2011.

zenledi; farklı parasal sistemler neticede ortaya çıkan ulusal ekonomilerde büyük rol oynadı.²¹ Tek para birimi, bulundukları ülkenin kurumsal ve siyasal bağlamına uyarlanmış ulusal para sistemlerinin yerine herhangi bir sebeple tüm katılımcı toplumlar için eşit ölçüde geçerli olacak ulusüstü bir parasal sistem geçirme girişimi olarak görülebilir. Bu para birimi, ulusal ekonomilere yeni, neoliberal bir para biçimi aşilayarak onları bu paranın ihtiyaçlarına uygun kurumsal bağlamlar geliştirmeye zorlamak üzere tasarlanmıştı.

Modern parasal sistemler ve pratikler ulus devletlerin ayrılmaz parçasıdır ve ülkeden ülkeye çok temel farklılıklar içerebilir.²² Tek para biriminde ise Akdeniz lkelerinin İdeal Tipleri ile Kuzey Avrupa'nın İdeal Tipleri, zellikle Almanya arasında ayırım yapmak yeterli olacaktır.²³ Avrupa'nın Güneyi büyümenin her türlü ülke içi talebin üzerinde tutulduğu, gerektiğinde de enflasyonla desteklendiği

- 21 Habermas'ın bütünlęme teorisine dair eleştirel tartışmasında Fritz Scharpf'ın vurguladığı üzere, siyasal ekonominin kurumları –sadece liberal özgürlük ve eşitlik güvenceleri değil– ulus devletler yoluyla kavgaşı verilen tarihsel başarılar arasındadır; ulusüstü düzeyde standartlaştırılmaları ya da ulusüstü devalar uyarınca kaldırılmaları mümkün değildir. Büyük ve küçük teşebbüslerde ortak karar almanın doğru biçimleri üzerine Avrupa sendikaları arasındaki bitmek bilmeyen tartışmalara tanık olan herkes bunun gayet iyi farkındadır. Bkz. Scharpf, “Das Dilemma der Supranationalen Demokratie in Europa”, *Leviathan*, Cilt 43, Sayı 1, 2015; Habermas, “Warum der Ausbau der Europäischen Union zu einer supranationalen Demokratie nötig und wie er möglich ist”, *Leviathan*, Cilt. 42, Sayı 4, 2014.
- 22 Bkz. Georg Friedrich Knapp, *Staatliche Theorie des Geldes*, Verlag von Dunder and Humblot, Münih ve Leipzig, 1905; İngilizce kısaltılmış baskısı: *The State Theory of Money*, ev. H.M. Lucas ve J. Bonar, Macmillan, Londra, 1924.
- 23 Buradan sonraki kısım için başka eserlerin yanı sıra şunlara bakınız: Armingeon ve Baccaro, “Political Economy of the Sovereign Debt Crisis”; Lucio Baccaro ve Chiara Benassi, “Softening Industrial Relations Institutions, Hardening Growth Model; The Transformation of the German Political Economy”, *Stato e mercato* 102, 2014; Blankart, “Oil and Vinegar”; Hall, “The Economics and Politics of the Euro Crisis”; Bol Hancke, *Unions, Central Banks, and EMU: Labour Market Institutions and Monetary Integration in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2013; Martin Höpner ve Mark Lutter, *One Currency and Many Modes of Wage Formation: Why the Eurozone is too Heterogeneous for the Euro*, MPIfG Tartışma Belgesi 14/14, Köln, 2014; Johnston ve Regan, *European Integration and the Incompatibility of Different Varieties of Capitalism*; Torben Iversen ve David Soskice, “A structural-institutional explanation of the Eurozone crisis”, LSE'de sunulan bildiri, 3 Haziran 2013.

bir kapitalizm tipi üretti; talebi artıran da bütçe açıkları ya da yüksek istihdam güvencesinin ve büyük bir kamu sektörünün güçlendirmiş olduğu sendikalar. Üstelik enflasyon hükümetlerin borçlanmasını kolaylaştırıyordu, çünkü kamu borcunun değerini sürekli düşürüyordu. Sistem kısmen ya da tamamen devletin sahip olduğu ağır kurallara tabi bir bankacılık sektörü tarafından destekleniyordu. Bir arada ele alındığında tüm bunlar genelde ülke içi piyasada ve küçük ölçekte iş gören işçiler ile işverenlerin çıkarlarının az çok tatmin edici ölçüde uyuşmasını mümkün kılıyordu. Bu şekilde elde edilen toplumsal barışın bedeli de sağlam para birimine sahip ülkelerin aksine uluslararası rekabet gücünün kaybıydı; fakat ulusal para birimleriyle bu kaybı dışarıdan ithalatlar pahasına dönemsel devalüasyonlarla gidermek mümkündü.

Kuzey ekonomileri farklı işliyordu. Onların büyümesi ihracattan kaynaklandığı için enflasyondan hazzetmiyorlardı. Bu durum zaman zaman “Keynesyen” retoriğin kullanılmasına rağmen işçiler ve sendikalar için de geçerliydi; hatta maliyet yükselişlerinin kolayca üretim tesislerinin daha ucuz bölgelere kaymasıyla sonuçlanabildiği küreselleşme döneminde daha da geçerliydi. Bu ülkelerin devalüasyon seçeneğine illaki ihtiyacı yok. Alman ekonomisi kısmen ürünlerinin yeniden değerlendirilmesinden kaynaklanan para birimi revalüasyonlarını tekrar tekrar yaşamasına rağmen 1970’lerden beri güçleniyor, üstelik fiyatta rekabet eden piyasalardan kalitede rekabet eden piyasalara geçiyor. Akdeniz devletlerinin aksine sağlam para birimi ülkeleri, faiz oranlarının görece düşük olmasına rağmen hem enflasyondan hem borçtan uzak duruyor. Gevşek para politikası olmadan ayakta kalabilme yetenekleri, oyları ciddi siyasal ağırlık taşıyan sayısız tasarruf sahibine fayda sağlıyor; aynı zamanda da piyasa balonlarının riskine girme ihtiyacı duymadıkları anlamına geliyor.²⁴

24 “Önce biriktir, sonra al”; geleneksel Alman kültürel ve ekonomik davranışının düsturudur. Bu düstur karşılıklı birbirini tamamlayan siyasal ve ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimi tarafından desteklenir. Bkz. son dönemde *Privatverschuldung in Deutschland*.

Çeşitlilikten gelen eşitsizlik

Kapitalizm ile toplum arasındaki arayüzlerden herhangi birinin kıymeti kendinden menkul bir şekilde ahlaken diğerlerinden üstün olmadığını vurgulamak önemli. Kapitalizmin topluma her yerleşme hamlesi, kendi mantığını bir toplumsal düzene uydurma yönündeki her girişimi “yarım yamalak”, doğaçlama, eksikli olacak; tarafların hiçbirini tam anlamıyla tatmin etmeyecektir. Fakat bu durum çeşitli ulusal modellerin savunucularını, alternatifleri kötülemekten ve kendi modellerinin en doğru ve akılcı model olduğunu iddia etmekten alıkoymaz. Bunun sebebi ekonomik modeller çatışmasında söz konusu olanın sadece halkın yaşam standardı değil, aynı zamanda her vakada kurulacak ahlaki ekonomi olmasıdır.

Kuzey Avrupa’da bu tür bir kültürel şovenizm “tembel Yunanlı” klişesini üretirken, Güney’de de “yaşamak için çalışmak yerine, çalışmak için yaşayan soğuk Almanlar” nosyonuyla sonuçlanır ve her iki taraf da birbirini, hatalarını kabul edip doğru yolu bulmaya çağırır. Bu türden çarpıtmalar sayesinde, Yunanlara ekonomilerinde ve toplumlarında “reform” yaparak müsrifliğe ve yozlaşmaya son vermeleri çağrısını yapan Almanların aklına aslında Yunanlardan modası geçmiş, yöresel yozlaşmanın yerine modern, küresel, Goldman Sachs tarzı yozlaşmayı geçirmelerini istedikleri hemen hiç gelmez.²⁵

Farklı toplumsal dağılım modelleri için tasarlanmış para sistemlerinin, devletler egemenliklerini korudukları ve para birimlerini rekabetteki dalgalanmaları telafi edecek şekilde ayarlayabildikleri sürece yan yana var olması mümkündür. Avrupa’nın arza dayalı Ku-

25 Yunanistan ya da İspanya gibi toplumların “feodal pranga”larını atma anlamında modernleşme”lerinin ne kadar arzu edilir olduğu sorusunun ucunu açık bırakıyorum (bkz. Hirschman, “Rival Interpretations of Market Society”). Bunun iki sebebi var: Birincisi başka bir ülkeye bu şekilde müdahale etmek bir seçenek değil; ikincisi kapitalizm ile toplum arasında (geçici) ahenk yaratmanın birden fazla yolu var. Avrupa ulus devletleri tekil Amerikan eyaletlerinden daha fazla “demokrasi laboratuvarı” muamelesi görebilir ve görmelidir (bkz. Lewis Brandeis, *New State Ice Co. vs Liebman*, 1932); bu laboratuvarlarda “demokrasi”, sadece kolektif tartışma ve politika geliştirme gibi kurumsal formaliteleri değil, aynı zamanda toplum ile kapitalist ekonomi arasındaki çatışma bölgesini daima geçici olarak yapılandırmayı da içerebilir.

zeyi ile talebe dayalı Güneyi gibi farklı ekonomilerde ise tam aksine, bütünleşmiş bir parasal rejim iki taraf için eşit ölçüde iyi işleyemez. Sonuçta yatay niteliksel çeşitlilik nicel dikey eşitsizliğe dönüşecektir. Siyaseten farklılaşmış ulusal ekonomiler tek bir para birimi birliğine zorlandığında, dezavantajlı durumdakiler üretim tarzlarında “reform” yapma baskısı altında kalacak, ister istemez toplumsal sözleşmesini de para biriminin imtiyaz tanıdığı ülkelere uyarlayacaktır. Ancak bunu yapmayı becermeleri ve istemeleri halinde –bir başka deyişle ancak bütünleşik parasal sistem bütünleşik bir kapitalist düzen yaratabilirse– para birimi birliği sürtünmesiz bir şekilde işleyebilir.

İlk muharebeler

EMU’nun stratejik hedefleri ve anlaşmaları baştan itibaren bu kaçınılmaz eşitsiz sonuçlar tarafından şekillendirildi; ulusal ekonomiler de böylece seçmeli adaptasyona zorlandı. Euro hep çelişkili ve çatışma dolu bir yapı oldu. 1980’lerin sonunda bilhassa Fransa ve İtalya Bundesbank’ın sağlam para faiz politikasından bıkmış durumdaydı. Bundesbank finansallaşan bir ortak piyasada sermayenin serbest hareketi öncülüne dayanarak fiilen Avrupa’nın merkez bankası haline gelmişti. En başta Fransızlar rekabet güçlerini korumak için Alman markı karşısında kendi para birimlerinin değerini düşürme zorunluluğunun periyodikleşmesinden rahatsızdı; bu ulusal bir aşağılanma hissi doğuruyordu. Bundesbank yerine ECB’yi geçirerek, Almanya’ya kaptırdıkları parasal egemenliklerinin bir kısmını geri kazanmayı, aynı zamanda da Avrupa’daki para politikasını istikrara odaklanmak yerine tam istihdam gibi siyasal hedeflere yöneltmeyi umuyorlardı. Mitterand ve o dönemki Maliye Bakanı Jacques Delors’un aynı zamanda para birimi birliğini –devalüasyon seçeneğini dışarıda bırakıp daha sağlam para birimini dayatacak olan birliği– Fransız Komünist Partisi’ni ve sendikaları siyasal ve ekonomik hedeflerinden vazgeçirmekte kullanmak gibi bir ümidi de vardı şüphesiz. Banca d’Italia’nın da benzer fikirleri vardı.

Bundesbank ve Alman iktisatçıların ezici çoğunluğu, en başta

da ordoliberal ve parasalcı bakışa sahip olanlar tek para birimine karşıydı, çünkü bunun Almanya'nın "istikrar kültürü"nü baltalamasından korkuyorlardı. Kohl para birimi birliğinin –idealde elbette Alman ekonomik politikasına sahip– bir siyasal birliğin kurulmasından önce olmasını tercih ediyordu. Avrupalı ortakları ise egemenliklerinin daha da fazlasını feda edecekleri bir ortak para birimini istemiyordu. Kohl ortaklarının Almanya'nın yeniden birleşmesine verdikleri desteği kaybetme korkusuyla boyun eğdi; ama büyük ihtimalle siyasal birliğin peşinden öyle ya da böyle para birimi birliğinin gelmesini bekliyordu – bugün Almanya'nın Avrupasever merkez solu tarafından, yani neoişlevselci bütünleşme teorisinin son savunucuları tarafından bu beklenti hâlâ değerli bulunuyor. Kohl'un siyasi kampındaki başlıca müttefikleri kazan kaldırma tehdidinde bulununca, Kohl ortak parasal rejimin Alman modelini izleyeceği, ECB'nin de Bundesbank'ın büyütülmüş bir kopyası olacağı garantisi vererek onların direnişini aştı.

Bu da sonraki yıllarda yaşanacak çatışmaların sahnesini kurdu. Alman hükümetinin şüpheli seçmenleri kazanmak için kullandığı slogan şuydu: "Euro: Mark Kadar İstikrarlı." Buna rağmen diğer üye devletler Maastricht Anlaşması'nı onaylarken büyük ihtimalle ekonomik "gerçeklikler"in baskısı altında maddeleri –kâğıt üzerinde değilse bile pratikte– yeniden yazma kabiliyetlerine güveniyorlardı. 1990'larda ABD'nin başını çektiği Batı ekonomilerinin hepsinin neoliberal, finansallaşmış ekonomilere geçişte mali konsolidasyon politikaları izliyor olmaları da sürece yardımcı oldu.²⁶ GSYİH'nin yüzde 60'ını aşmayan bir borç ve yüzde 3'ü geçmeyen bütçe açığına ülkeyi bağlamak çağın ruhuna uygundu; ayrıca "piyasalar" bu kurallara uymayan ülkeleri cezalandırmanın bir yolunu daima buluyordu.

Para birimi birliğinin eşitsiz etkileri çok geçmeden kendini hissettirdi. Bugün tek para biriminden en çok Almanya, Hollanda, Avusturya ve Finlandiya kâr ediyor, ama bu durum sadece 2008'den beri geçerli. Euro'nun ilk safhalarında tek biçimli para politikası

Almanya'yı "Avrupa'nın hasta adamı"na çevirmişti. ECB faiz oranı Alman enflasyon oranından yüksekti, ama Akdeniz ülkelerinin enflasyon oranından düşüktü, dolayısıyla bu ülkeler negatif reel faiz oranının lüksünden yararlanıyorlardı.²⁷ Kamu borçlarının maliyeti de Güney'de çarpıcı ölçüde düşmüştü; çünkü sermaye piyasalarının –kısmen Avrupa Komisyonu'nun verdiği ilhamla– anlaşmalardan bağımsız olarak tek para biriminin üye ülkelerin ödeme yeteneğine ortak garanti, hatta özellikle Alman garantisi verdiği gibi bir varsayımı söz konusuydu. Sonuçta Güney'de hızlı büyüme, Almanya'da durgunluk meydana geldi, işsizlik yükseldi ve kamu borcu arttı.

Hat mücadeleleri

Tüm bunlar 2008'de kredi sıkışması yüzünden değişti – bir başka deyişle, Güney'in borçları için son çare olarak Almanya ya da Avrupa'nın yardıma koşmak isteyeceğine dair finans piyasalarının yarılsamalarının çöküşü ile faiz oranlarının neredeyse sıfıra inmesinin çakışması yüzünden değişti. Tek para biriminin artık Almanya'nın işine gelmesinin sebebi daha 1990'larda şikâyet konusu olan, Alman ekonomisinin mahut aşırı sanayileşmesinde yatıyor. Bu durum kendi yurtiçi piyasalarına daha fazla bağımlı olan devletlere nazaran mali kriz ve kredi çöküşüne Almanya'nın daha duyarsız olmasını sağladı. Diğer yandan Almanya'nın küresel piyasalara yüksek kalitede sanayi malları arzına her zamankinden daha güçlü odaklanmasını mümkün kıldı. Bir başka faktör de genelde euro bölgesinin aksine Almanya için bir para birimi olarak euro'nun eksik değerlendirilmesiydi.²⁸ Böylece isteyerek ya da planlayarak değilse de, Almanya bir sonraki duyuru ya kadar Avrupa'da su götürür bir hegemonya sahibi devlet oldu.

27 Fritz Scharpf, *Political Legitimacy in a Non-Optimal Currency Area*, MPIfG Tartışma Belgesi 13/15, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2013.

28 2013'te Morgan Stanley'e göre dolar karşısında 1,36 oranında bulunan euro Almanya için yüzde 13 eksik değerlendirirken, İtalya ve Yunanistan için yüzde 12-24 fazla değerlendiriliyordu.

Aynı zamanda üye ülkelerin ekonomilerinin farklı uyumluluk düzeylerinde olması Kuzey ile Güney arasında giderek daha kirli bir çekişmeye yol açtı. Bu çekişme üç problemi gündeme getirdi ve getiriyor: Birincisi Maastricht Anlaşması'nda kararlaştırılan parasal sistemin yorumu ve belki de revizyonu; ikincisi üye devletlerin Güney'i Kuzey'e ya da Kuzey'i Güney'e uydurma amaçlı kurumsal "reformlar" yapma görevi; üçüncüsü gelir ve yaşam standartları farkının kalıcı olduğu varsayılırsa, Kuzey'den Güney'e yapılan ödemelerin denetlenmesi meselesi.

Bu sorunlardan hiçbirinin şu an denenen yöntemlerle, bu yöntemler ne kadar bereketli olursa olsun, çözülemeyeceği vurgulanmalıdır.²⁹ Her üç sorun da siyasal bir sistem olarak tek para biriminde derinlere kök salmış bir bölünmenin tezahürleridir. Bu bölünme herhangi bir finansal "kurtarma"yla ortadan kaldırılmak şöyle dursun, ancak o zaman tam gücüyle hissedilecektir. İlk sorun, yani anlaşmanın pratikteki işleyişine dair anlaşmazlıklar konusunda, Güney devletleri ECB'nin yardımıyla euro'yu yumuşatma girişimlerinde bulunuyor, dolayısıyla enflasyon, borç finansmanı ve para birimi devalüasyonuna dönüyor, ama bu çabalar Kuzey ülkelerinin öfkeli karşı çıkışlarına yol açıyor, zira bu ülkeler Güneyli ortaklarının işlevlerini sürdürmesini sağlayan önalıcı kaynak aktarımları için artık çoğunluk kararlarıyla vekil kreditor ve garantör olmaya sürüklenmek istemiyorlar. Bu bakımdan tek para biriminin iç politikası halihazırda üye devletlerin ittifaklarında bir rol oynuyor: Bir grup ülke ortak para rejimini Güney'e çekerken, başka bir grup (tekrar) Kuzey'e çekmeye çalışıyor. Mevcut siyasi ve ekonomik konfigürasyonları bakımından her blok ancak para rejiminin yorumlanmasında kontrolü ele geçirerek işlevini sürdürebilir: Ama hiçbirisi bir diğeri *olmadan* rejimi yönetmek istemiyor. Kuzeyliler ihracat sektörleri için sabit döviz kurlarını değerli görürken, Güneyliler düşük faiz oranları istiyor; borç tavanları ve açık limitleri konusunda anlaşma kısıtlamalarını

29 Mevcut siyasal tartışmanın bilhassa Almanya'daki çarpıcı bir başarısızlığı şudur: Euro bölgesinin şu anki sorunlarının tek ama ciddi bir kriz olarak ele alınması, bankaları ya da devletleri veya her ikisini birden kurtaracak –ama sadece bir kez yapılması gerektiği varsayılan– maliyetli ödemeler yoluyla aşılabileceğinin düşünülmesi.

kabul etmeye hazırlar. Böylece acil bir durumda diğer üyelerin diplomatik baskıya ya da yatıştırılmaya finansal piyasalardan daha açık olacağını umuyorlar.

Tek para biriminin “doğru” yorumuna dair tartışmalarda mevcut Alman hükümeti ve müttefikleri hâlâ avantajlı konumda – yani en azından Güney onların multi milyar euro’luk kurtarma paketlerine bağımlı olduğu sürece. Bu durum devam ederse Güneylilerin siyasi ve ekonomik kurumlarını, Kuzey tarafından otoriter bir biçimde yorumlanan Avrupa para rejiminin neoliberal versiyonuna uydurmaktan başka seçeneği kalmayacak.³⁰ Böyle bir uyum sürecinin sonucu bilinemez; her şey iyi gitse bile uzun bir geçiş dönemi gerekecek, siyasi kargaşa ve ekonomik belirsizliğe yol açacaktır. Örneğin Güney’in tamamen “esnek”, Kuzey tarzında emek piyasalarını kabul etmesi gerekecek; tersinden de Almanlar “yıkıcı” tasarruf alışkanlıklarından vazgeçerek “bencilce” ihracat temelli ekonomilerini terk etmek zorunda kalacaklardır.

Böylece piyasa mücadelesi ikinci soruna aktarılır: Üye devletlere şart koşulan kurumsal “reformlar.” Kuzey, ekonomik başatlığının yanı sıra anlaşmalardaki maddelere ve ECB’den gelen reform ve konsolidasyon paketlerine başvurabilir; Güney ise euro bölgesi kurumlarında ve ECB’deki kurullarda çoğunluk sahibi olmasının yanı sıra Alman siyasi sınıfının Avrupa’da uyum ihtiyacından faydalanabilir. Her iki tarafın da ülkelerinin siyasi-ekonomik düzeninin bağrına saldıran reformlara şiddetle ve demokratik meşruluk sağlayarak direneceği kesindir. Sonuç ortak parasal rejim altında birbiriyle uyuşmayan kurumların paralel varlığını kalıcı olarak sürdürmesi olabilir. Bu senaryoda Güneyliler kamu sektörü istihdam güvenliğini ve işten çıkarılmaya karşı korunmayı savunurken, Kuzeyli ihracat firmalarının çalışanları da “üretim ortamındaki ittifakları”ndan vazgeçmeye ya da rekabetçiliklerini ve işlerini tehlikeye atabilecek ücret anlaşma-

30 Bu durumda mevcut ECB nicel genişleme programı, “Güneyli” görüşe kaymak yerine geçici bir çözüme gidecek, karşılığında da Güney’in Kuzeyli “reformları” dayatması gerekecektir. Draghi gibi birinin siyasi kanaatleri sezinlenebildiği kadarıyla, Güney lehine bir rejim değişikliğinden ziyade işler bu yönde ilerleyecek gibi görünüyor.

larına girmeye istekli olmayacaktır; Güney üretkenliğini yükseltmeyecek, Kuzey maliyetlerini yükseltmeyecek, ikisinin kavuşacağı noktaya erişilemeyecektir.³¹ İki yaklaşım arasındaki mücadele devam edecek, Kuzey'in ihracat ve ticaret fazlası payı yükselirken Güney üzerindeki deflasyon ve rasyonalizasyon baskısı devam edecektir.

Sonuçta ortaya çıkan şey euro bölgesinin finansal yapısı üzerine daimi bir sürtünme halidir ki bu da bizi üçüncü çatışma düzeyine getiriyor. Mücadele, merkezî hükümet ile *Länder* [eyaletler] arasındaki mali uzlaşma konusunda Almanya'da yaşanan sonu gelmez çekişmelere benzetilebilir; üstelik EMU'da bu çekişme egemen devletler arasında olacak, hepsini kapsayan bir ortak demokratik anayasa çerçevesi ya da ulus devletteki sıkı ortak kurumlar ağı gibi bir şey olmayacaktır. Üstüne üstlük az çok bütünsel haldeki tek bir ekonominin içinde mücadele verilmeyecek, kapitalizmin farklı şekilde oluşmuş ulusal çeşitlemeleri arasında, değişken ve hissi uluslararası ilişkiler ortamında gerçekleşecektir. Söz konusu meblağlar ciddi düzeyde olacak ve sürekli ödeme gerekecektir – hatta Güney'in talep ettiği “yapısal reformlar” sahiden gerçekleştirilse ve etkilenen ülkeler yüzde 20-30 deflasyondan sora tekrar toparlanmaya başlasa bile bu durum değişmeyecektir. Tüm bunlardan sonra ekonomilerini Kuzey ülkelerinden daha hızlı büyütebileceklerini, hem de bunu hiç yardım almadan başarabileceklerini düşünmek ise ancak iktisatçıların hayal edebileceği türden bir şeydir.³²

Kuzey'den yapılacak mali transferlerin ne büyüklükte olacağını kesin olarak saptamak mümkün olmayabilir ama Kuzey ile Güney ara-

31 Bir süre önce Alman solu (Lafontaine, Flassbeck) bunu kabul ederek uzun zamandır gündemde tuttuğu talebini, yani Alman sendikalarının agresif ücret politikası benimsemesi ve böylece Almanya'nın tek para birimindeki rekabet avantajını azaltıp Güney ekonomilerine uyum sağlayarak gereken yakınlaşmayı sağlaması talebini geri çekti. Şu an savundukları mevcut biçimiyle tek para biriminin kaldırılması talebiyse bunun mantıksal sonucudur. Bkz. Heiner Flassbeck ve Costas Lapavistas, *Nur Deutschland kann den Euro retten: Der letzte Akt beimgint*, Westend Verlag, Frankfurt, 2015.

32 İktisatçıların reform yoluyla yakınlaşma inançları Avrupasever merkez solun borç yardımı yoluyla yakınlaşmaya olan inancıyla mukayese edilebilir; her ikisi de eşit ölçüde gerçekdışıdır ve ancak ütopyacı bir ideolojiyi ampirik şüphelere karşı başışık kılacak retorik araçlar olarak düşünülebilir.

sındaki uçurumu doldurmaya yetmeyeceğinden emin olabiliriz. Bunun sadece Yunanistan'ı değil aynı zamanda İspanya ve Portekiz'i içerdiğini, hatta bütün Akdeniz bölgesini içerdiğini kabul edersek, Kuzey'den talep edilecek ödemeler en azından Federal Almanya'nın 1990 sonrasında yeni *Länder*'e yıllık olarak aktardığı kaynak ya da İkinci Dünya Savaşı'ndan beri İtalya'nın *Mezzogiorno*'ya aktardığı kaynak kadar büyük olacaktır. Her iki durumda da GSYİH'nin yaklaşık yüzde 4'ü kullanılmış, sadece zengin bölgeler ile yoksul bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinin daha da büyümesini engellemek gibi mütevazı bir sonuca ulaşılabilmisti.³³ AB'nin bütçesi açısından bu transfer en az yüzde 300 artış demektir ve GSYİH'sinin yüzde 1'inden 4'üne çıkma anlamına gelecektir. En düşük tahminle üye devletler kamu harcamalarının yaklaşık yüzde 7'sini Brüksel'e aktarmak zorunda kalabilirler. Federal bütçenin aşağı yukarı kamu harcamasının yarısını oluşturduğu Almanya'da bu yükseliş yüzde 15 civarında olmalıdır – hem de düşük büyüme ve genel mali kısıtlama döneminde.³⁴

Gelecekte euro bölgesi iç siyasetindeki ana fay hatları bunlardır. İnsani yardım temelinde gerekçelendirilebilecek tek seferlik “kurtarma ödemeleri”nin ötesinde transferler ancak AB'nin uzun zamandır süregelen Bölgesel Kalkınma Fonları'nı çarpıcı ölçüde aşmadığı ve ilgili devletin toparlanmasına yardım amacıyla sunulduğu konusunda inandırıcılık sağlayabildiği ölçüde siyaseten mümkün olabilecektir. Daha az rekabetçi ekonomilerle sağlam para ortamında dayanışma ifadesi olarak düzenli yeniden bölüşümsel nakit enjeksiyonları daha çok çalışma vaazlarının hiç durmadan verildiği Kuzey meritok-

33 Bkz. Lea Elsasser'le birlikte kaleme aldığımız bildiri: *Monetary Disunion*, s. 14. Transfer politikasına dair bir perspektif geliştirmek için bu politikayı AB'nin jeostratejik yönelimiyle ilişkisi içinde değerlendirmek gerekir. AB'nin katılım politikası doğruya gidildikçe ABD'den daha fazla esinlenmektedir. Bu durumda transferlerin Sırbistan'dan Arnavutluk'a kadar Balkanlar'ın tamamına –sübvansiyon almaya aday, potansiyel tüm devletlere– yapılması gerekir. Akdeniz krizinin çözülüp çözülmemesinden bağımsız olarak güneydoğuya genişlemenin sorunları ve maliyetleri hakkında çok az tartışma yapılması dikkate değer. Buradaki doğru anahtar kelime “aşırı genişleme” olabilir.

34 Avrupa'nın ekonomik asimetrisini Almanya'nın –Avrupa'dan korkusu ya da Avrupa'ya olan aşkı sebebiyle– kendi başına düzeltereği fikri hüsnükuruntuyu yeni bir düzeye taşımak anlamına geliyor.

rasilerinde sürdürülemez; uzun vadede bu enjeksiyonları alan ülkelerin kendilerine güvenleriyle de uyuşması mümkün değildir. Zamanla –ulusal düzeyde bölgesel politikalarda ya da uluslararası alanda kalkınma yardımlarında olduğu gibi– kendilerini gereksiz kılması gereken sübvansiyonlarda ödemelerin bitiş tarihine dair sorular ve yardımın yatırım yerine tüketimde kullanıldığı suçlamaları ister istemez olacaktır. Geçici acil durum yardımı olarak meşrulaştırılmış transferlerin fiilen uzun vadeli desteğe dönüşmesini önlemek için bağışçılar çok sıkı şartlar öne sürecek ve kullanımı denetleme gücü talep edeceklerdir. Bu da kaçınılmaz olarak egemen devletler arasında gerilimler yaratacak, bağışçı ülkelerin emperyalistler gibi davrandığı suçlamaları yapılacak, başkalarının içişlerine burunlarını sokup demokrasilerini baltaladıkları iddia edilecektir. Yardım alan ülkeler yetersiz ödemelerden ve egemenlik haklarının habersiz feshinden şikâyet ederken, bağışçılar da talep edilen miktarları aşırı bulacak, vaat edilen koşulların ise yetersiz olduğunu söyleyeceklerdir. Demek ki gelecekte euro bölgesi iç siyaseti para karşılığında kontrol eksekinde dönecek – böylece milliyetçi demagojiye açık hareketlere olanğanüstü fırsatlar sunacaktır.

Yeni bir sistem mi?

Tek para birimi için siyasal ya da ekonomik yönden pozitif argümanlar duymayalı epeyce uzun zaman oldu. Polanyi'nin hiç şüphesiz “manasız deney” diyeceği şeye karşı statükoyu savunanların tek dayandığı iddia, muhtemel bir ayrışmanın kalıcı kurumsal krizin devamından daha kötü olabileceğidir. Bunun altında büyük ihtimalle Avrupalı siyasal sınıfın, kıtanın zenginliğini ve barışçıl bir arada yaşamasını üstünkörü riske atmanın hesabını seçmenlerin sormasından korkması yatıyor.

Yine de tekil para birimini feshetmenin maliyetleri bu para biriminin sürdürülmesi lehine daha fazla gerekçe gösterilemez. Kuzeylilerin tek seferlik ödemeye –hatta Güney’de yapısal reform yaratacak tek seferlik deflasyonla– mevcut çıkmazdan kaçma umudunun buharlaşacağı, Güneylilerin sağlam para birimi rejimine uygun ol-

mayan toplumsal yapılara uzun vadeli destek umutlarının buharlaşacağı kadar kesindir. Bu arada pan-Avrupa demokrasisinin Avrupa Parlamentosu'ndan çıkabileceği ve bir şekilde yardıma koşacağı nosyonunun da yanılısına olduğu anlaşılabacaktır – üstelik ne kadar çok beklenirse o kadar büyük hüsrana yaşanacaktır.³⁵ Euro bölgesi krizinin “acı” –Güney'deki ekonomik acıdan ziyade Kuzey'deki, hepsinden öte Almanya'daki ahlaki ve siyasi ıstırap– aşırı artıncaya kadar sürmesine izin vererek böyle bir demokrasiye ulaşma düşü ise daha da gerçektir.

Pan-Avrupa demokrasisine balıklama atlanmasından ziyade, ulusal politik yapıların agresif milliyetçi partilere yem olması daha muhtemeldir. Euro önderliğinde bütünleşmenin koltuk derindeki siyasetçiler dışında geriye kalan destekçileri sadece Güney'deki orta sınıflardır. Bu sınıflar, göçüyor da olsa Kuzey kapitalizminin eteklerinde sosyal demokrat bir tüketim cenneti hayali kurmaktadır; ayrıca Kuzeyli ihracat sektörleri de Güneylilerin krediyle finanse edilen tüketimini ve yetersiz değerlendirilmiş bir pan-Avrupa para biriminin rekabetsel avantajlarını olabildiğince uzun süre koruma sevdası yüzünden onlarla aynı cephededirler. Ne var ki, gerçek anlamda bir kavuşma kesinlikle bertaraf edilirse ve düzenli yeniden bölüşümsel nakit enjeksiyonları ihtiyacının tam kapsamı apaçık hale gelirse, mevcut durumun seçimler yoluyla sürmesi Almanya'da bile mümkün olmayacaktır.

Bu yüzden tek para birimi rejimini kutsamayı bırakıp bu rejimi ulus sonrası kurtuluş beklentileri ve nitelikleriyle –“tipik Alman” tarzında– güçlendirmek temel önemdedir.³⁶ O zaman bildik

35 Bkz. 8. Bölüm, şu kitap hakkındaki yorumum: Wolfgang Merkel, “Is Capitalism Compatible with democracy?”, *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, 7 Şubat 2015.

36 Örneğin tek para biriminin barışı garantilediği, bu yüzden vazgeçilmez olduğu iddiası. Uzun Avrupa barışı 1945'te başladı, ama tek para birimi 1999'a kadar devreye girmedi. Avrupa ülkelerini iki dünya savaşı arasındaki dönemin aksine barışı korumaya iten şey ortak pazar (ulusal para birimleriyle) ve her şeyden önce NATO ve Soğuk Savaş'tı. Tek para birimi ise Avrupa'da barıştan ziyade ihtilaf sebebi oldu. AB'nin genelde barışın korunmasına katkısına gelince, Ukrayna vakasına bakarsak resmî anlatının pek doğru olmadığını görürüz: Burada AB'yi Doğu'ya doğru daha fazla genişletme yönündeki “Batılı” planlar şu anki savaş halini düzenli olarak azdırmaktadır.

korku senaryolarından –Angela Merkel’in “euro başarısız olursa, Avrupa başarısız olur” senaryosu bunun özellikle kaba bir örneğidir– kurtulup tek para biriminin gerçek halini görmemiz mümkün olacaktır: amacına hizmet edemezse varlık sebebini yitirecek bir ekonomik tedbir.³⁷ *Satın Alınan Zaman*’da, tek para birimini Keynes’in özgün Bretton Woods modeline göre yeniden biçimlendirmeyi çekinerek önermiştim: Ulusal ve çokuluslu tekil para birimlerinin çapası olarak euro; döviz oranlarının baştan ayarlanması ihtimali de dahil olacak şekilde ekonomik dengesizlikleri feshedecek, üzerinde anlaşılmış mekanizmalar. Bu durum ulusüstü bir demokrasi kurulmasına yardımcı olmadan demokrasileri kurutup tüketen tek para birimindeki örtük “altın standardı”nı pratikte kaldıracaktır. Bu da genel anlamda 1999-2001 durumuna, euro ile üye devletlerin ulusal para birimlerinin paralel var olduğu –kabul edilmelidir ki sabit ve değişmez paritelerin söz konusu olduğu– duruma geri dönüş anlamına gelecektir. Aradaki fark şimdi paritelerin –yabancı döviz piyasaları ya da tek taraflı hükümet müdahaleleriyle değil– anlaşmayla düzenlenmiş bir süreçte revize edilebilmesi olacaktır. O sırada teknik ayrıntıları bugünkünden daha az anladığım için bu önerinin ayrıntısına girmemişim. Üstelik Avrupa’yı yöneten elitlerin de ne kadar bölücü olduğu anlaşılırsa anlaşılın kendi birleştirme projelerinde inatla direteceğinden kesinlikle emindim ki aynen öyle oldu.

Yine de 2013’ten bu yana, demokratik siyasetin iç devalüasyon kadar yıkıcı olmayan yollardan dengesizlikleri gidermesini mümkün kılabilecek bir esnek para birimi rejimini destekleyici, hayret verecek kadar çok ses duyuldu. Öneriler yelpazesinin bir ucunda paralel para birimlerinin geçici ya da kalıcı devreye alınışı yoluyla ulusal para birimlerine dönmek, diğer ucunda ise Keynesyen iki kademeli para

37 Merkel’in tarifsiz bir demagoji düzeyine sahip vecizeleri (19 Mayıs 2010) bugün bile merkez sol saflarında dogma muamelesi görüyor. Merkel gibi Avrupaseverler Avrupa’nın kültürel geleneği ile sorumlu oldukları kötü siyasi kararları birbirine karıştırıyorlar.

birimi sistemi var.³⁸ Avrupa'nın tek para biriminin Avrupa, demokrasi ve toplum açısından faydalı yeniden inşası üzerine ortak düşünmenin acil bir ihtiyaç olduğunu görmek için "Alman markı nostaljisi"ne ihtiyaç yok. Prensipte bu tema aynı zamanda mevcut *küresel* para sisteminden daha iyisini bulmak gibi yine acil bir arayıştan da doğabilir – ne de olsa bu sistem 1970'lerin başında Bretton Woods rejiminin tam anlamıyla tedavülden kaldırılmasıyla giderek işlevini kaybetmiş ve dünya ekonomisini 2008'de çökmenin eşiğine getirmiştir.

Euro'nun başarısızlığı, savaş sonrası dönemin anormal barışçıl koşullarından doğan yanılısamayı –paranın ne olduğunun ve nasıl yönetilmesi gerektiğinin tam anlamıyla halledilmiş bir sorun olduğu inancını– dağıtan pek çok gelişmeden sadece biridir. Yeni küresel para ve finans rejimi hakkındaki tartışmalar için artık geç bile kalındı. Bu tartışmaların amacı dünya ekonomisine katılan tüm toplumların gelişimini yöneten koşullara ve kısıtlamalara haksızlık etmeyecek kadar esnek bir sistem geliştirmek olacaktır; ama bunu yaparken rakip devalüasyonları, para ya da borcun rekabetçi üretimini, ayrıca para ya da borcun köpürttüğü jeostratejik çekişmeleri cesaretlendirmemeleri gerekir. Gündemdeki unsurlar arasında şunlar vardır: rezerv para birimi olarak doların halefi olunması, sermayenin serbest dolaşımına sınır koymak üzere devletlerin ve uluslararası örgütlerin güçlendirilmesi, gölge bankaların ve küresel para ve kredi yaratımının sebep olduğu tahribatla başa çıkılması, ayrıca sabit ama ayarlanabilir döviz kurlarının devreye sokulması. Fisher ya da Keynes gibi

- 38 Bununla ilgili külliyat, ayrıntısına girilemeyecek kadar geniş. Hem "sağ" hem "sol"dan eserlerin çıg gibi inmesi ve bir para birimi birliğini terk etmenin maliyetlerinin daha en başta yumuşak para birimi ülkelerini para birimi birliğine çeken aleni ve örtük gerçekdışı vaatlerde bulunan ülkelere en azından kısmen yüklenebileceğine dair değerlendirmeler yapılması dikkat çekicidir. Özellikle bkz. Heiner Flassbeck ve Costas Lapavistas, *Against the Troika: Crisis and Austerity in the Eurozone*, Verso Books, New York, 2015, giriş Oskar Lafontaine. Ayrıca süregiden şu katkılar: Amerikan iktisatçı Allan Meltzer ("Die Südländer brauchen ihren eigenen Euro", *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*, 16 Kasım 2014), André ten Dam ("Matheo Çözümü) çevresindeki Hollandalı iktisatçı ve muhabirler, Fransız iktisatçılar Jacques Maizier ve Pascal Petit ("In Search of Sustainable Paths for the Eurozone in the Troubled post-2008 World", *Cambridge Journal of Economics*, Cilt 37, Sayı 3, 2013, s. 513-532), ayrıca Wolfgang Münchau ("Why Smoke and Mirrors are Safer than Cold Turkey", *Financial Times*, 16 Mart 2015).

yazarlar tarafından dile getirilmiş, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda üretilen alternatif ulusal ve ulusüstü para rejimlerine dair hayret verecek zenginlikteki fikirlerden bu tür tartışmalarda feyz alınabilir. Bu para rejimleri en azından paranın sürekli yeniden biçimlendirilmesi gereken ve hep gelişen bir tarihsel kurum olduğunu, ayrıca sadece teoride değil aynı zamanda siyasi işlevi bakımından etkili olarak değerlendirilmesi gerektiğini bize öğretebilir. Avrupa tek para biriminin geleceği böylece kapitalizmde –hatta belki de 21. yüzyılın kapitalizm sonrası düzeninde– para ve kredi sistemine ilişkin dünya çapında bir tartışmanın alt teması haline gelebilir.

Öyle olmayabilir de. Kapitalizmin giderek yoğunlaşan yeniden üretim sorunları ile onları çözmek için gereken kolektif enerji arasındaki grotesk uçurum her zamankinden geniş – bu durum sadece para sisteminin zorunlu onarımlarını etkilemiyor, aynı zamanda çalışan kesimin ve çevrenin sömürülmesine kurallar getirilmesini de etkiliyor. Bu durum bize euro'yu sunma lütfunu gösteren insanların euro'nun sonuçlarından bizi koruyabileceği, hatta ciddi ciddi bu yönde çaba göstereceği garantisinin olmadığı anlamına gelebilir. Büyücünün çırakları kapitalizmde neoliberal dönüşümler gerçekleştirmek uğruna Avrupa'yı pre-modern toplumsal ve antikapitalist zaafardan temizlemekte kullanmayı düşündükleri süpürgeyi ellerinden bırakamayabilirler. Avrupa için kısa ve orta vadede en akla yakın senaryo, ekonomik ihtilafların büyümesi ve bir yandan demokrasiyi baltalama yönünde teknokratik girişimler, diğer yanda yeni milliyetçi partilerin yükselişi tarafından sıkıştırılan halklar arasında siyasi ve kültürel düşmanlıkların artmasıdır. Piyasayı ve küreselleşmeyi benimseyen sosyal demokrasi tarafından terk edildiklerini hisseden ve giderek sayıları artan modernizasyonun mahut kaybedenlerinin sahici savunucuları olduklarını ilan etme fırsatını milliyetçi partiler kaçırmayacaktır. Üstelik 2008'in muhtemel tekrarlarının daimi tehdidi altında yaşayan bu dünya özellikle Almanlar açısından rahatsız hale gelecektir. Sırf euro uğruna Almanlar bir zamanlar onlara iyi niyetli komşularla çevrili emniyetli bir mesken sunan "Avrupa" olmadan ayakta kalmak zorunda kalacaktır.

WOLFGANG MERKEL'İN "KAPİTALİZM DEMOKRASİYLE UYUMLU MUDUR?"¹ MAKALESİ ÜZERİNE YORUM

İyi haberler var, kötü haberler var – kimi zaman da kötü haberlerin içinde iyi haberler var.² Kötü haber Batı liberal demokrasisinin krizinin görünüşe bakılırsa ana akım siyasal bilimler tarafından artık görmezden gelinemeyecek bir noktaya ulaşmış olması – iyi haber ise krizin orada şimdi gerçekten dikkat çekmesi. Üstelik kriz sebebiyle siyasal bilimlerin önde gelen temsilcileri, salt kurumsalcılığı geride bırakarak demokrasi konusunda adını hak eden bir siyasal iktisat perspektifine doğru ilerlemeye (ya da oraya dönmeye) başlıyor. Şimdi konu tercihen değilse bile zorunluluktan demokrasi ve kapitalizm. Disiplinin resmî dergilerinde çarşaf liste karşısında orantılı temsiliyet, Westminster karşısında veto hakkı, ortaklaşmacı demokrasi karşısında çoğunlukçu demokrasi, parlamenter yönetim karşısında başkanlık yönetimi, üniter devlete karşı federal devlet, tek meclisliliğe karşı çift meclislilik gibi zararsız ve konforlu *Glasperlen*

1 "Sind Kapitalismus und Demokratie miteinander vereinbar?" (Y.N.)

2 Bu bölüm ilk kez şurada yayımlandı: *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, Cilt 9, 2015, s. 49-60.

meselelerin hüküm sürdüğü güzel zamanlar geçip gitti ya da gitmiş gibi görünüyor. Kökenlere geri dönüş! – Merkel’in dikkate değer makalesinde³ bu mesajı okudum. Makalede meydan okuduğu şey, savaş sonrası siyasal bilimlerin temel varsayımı: Kapitalizm ile demokrasi arasında tencere kapak ilişkisi vardır; kapitalizmin demokrasiye ihtiyaç duyduğu ve demokrasiyi desteklediği gibi, demokrasi de kapitalizme ihtiyaç duyar ve kapitalizmi destekler. Kurulu bir ahenk düzeni içinde ikisi sonsuza dek bir arada duracaklardır.

“Kapitalizm Demokrasiyle Uyumlu mudur?” makalesinin başlığında ortaya attığı bu soruya yanıt veren Merkel, son 30-40 yıldaki tarihsel gelişmelerin çarpıcı bir kataloğunu sunar. Ona göre bu gelişmeler kapitalist dünyada demokrasinin etkinliğini ciddi ölçüde azaltmıştır ve sorunun yanıtı giderek daha olumsuz olmaktadır. Merkel haklı olarak kapitalizmi “meydan okuyucu, bağımsız değişken” sayarken, “demokrasi (onun modelinde – WS) bağımlı değişkendir”⁴ – gerçi mutlak sebep ve yaklaşık etki gibi daha basit bir dili tercih ederdim, böylece Merkel’in akıl yürütmesinin altını açıkça ve gayet haklı olarak dolduran materyalist toplumsal ilişkiler imgesini daha kolay tanırdık. Merkel özellikle savaş sonrası “sosyal piyasa ekonomisi”nin –kendi tabiriyle “gömülü” kapitalizmin– dönüşümüne odaklanarak finansallaşmasını takip eder ki bu süreç 1980’lerde başlamış ve zirvesine şimdilik 2008’deki Finans Krizi’nde ulaşmıştır. Merkel başka şeylerin yanı sıra şunlardan da bahseder: kurlsızlaşma ve özelleştirme, refah devletinin daraltılması, neoliberalizme düşünsel kayma, küresel finans sektörünün büyümesi, ulusal kuralları baltalarken küresel düzeyde kurallar koyamayan uluslararası rekabet, hissedarların işçiler karşısındaki zaferi ve sınıf güçleri dengesinin buna bağlı olarak bozulması. Demokrasinin sonuçları arasında Merkel dördünü vurgular: asimetrik siyasal katılıma –alt sınıfların siyasal süreçten dışlanmasına– yol açan eşitsizlik ve yoksulluk; açık demokratik siyaset yanlısı yönetimlerin ekonomik eşitsizlikteki yükselişin önünü almasının

3 Wolfgang Merkel, “Sind Kapitalismus und Demokratie miteinander vereinbar?”, *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, Cilt 8, Sayı 2, 2014, s. 109-128.

4 “Is Capitalism Compatible with Democracy?”, s. 111.

imkânsızlığı; finansallaşmış ulusal ekonomilerde hükümetlerin ülkeyi "piyasayla uyumlu demokrasi" (Angela Merkel) haline getirmesi yönündeki baskılar; küreselleşmede karar verme gücünün Parlamento'dan yürütmenin başındakilere doğru kayması.

Merkel'in listesindekilerin hiçbirinin orada bulunmaması gerektiğini düşünmedim. Ben olsam birkaç nokta ekler ve bazılarında vurguyu hafifçe değiştirebilirdim gerçi. Örneğin genel büyüme oranlarındaki düşüşün bölüşüm çatışmalarını yoğunlaştırdığından ve zenginlerin yoksullar için tavizler verme isteğini azalttığından bahsedilebilirdi. Ayrıca devletlerin ve hükümetlerin zayıflamasının özellikle önemli bir vechesi üzerinde daha fazla durulabilirdi gibime geliyor: zengin yurttaşların ve şirketlerin gelirlerini düşük vergili yetki alanlarına ya da sermayeyi vergi cennetlerine taşıyarak vergiden kaçma yönündeki muazzam kapasitesi. Bunun sonuçları devletlerin toplumun tabanına yeniden bölüşüm temin etme yeteneğinin zayıflaması, azalan oranlı vergilendirme ve kaynakları yetersiz hale gelen devletlerin borçluluğunun artışı sonucu vergi gelirlerinde yaşanan durgunluk veya azalma nedeniyle yurttaşlarına karşı yükümlülüklerini yerine getirememesidir. Bir başka sonuç da kamu hizmetleri ve desteklerinin azalmasını telafi etmek üzere yurttaşların özel borçlanmaya giderek daha bağımlı hale gelmesidir. Üstelik kamu borcunun artması alacaklılara yapılan faiz ödemelerinin kamu harcamasındaki payını artıracak, sosyal harcamalar ve kamu yatırımları üzerinde baskı oluşturacaktır. Böylece devletin neoliberal yeniden inşasına oligarşik yeniden bölüşümün eşlik etmesi başka şeylerin yanı sıra kamu sektörünün küçülmesinde de tezahür eder.⁵ Kamusal yoksulluk, özel servet ile kamu alanı arasında neofeodal ilişkinin doğması ve oligarşik hayırseverlik için alan açacaktır.

Siyasal iktidar çerçevesinde bakarsak, Avrupa'da borç devletinden konsolidasyon devletine doğru geçiş süreci, çağdaş kapitalist demokrasinin ikinci seçmen tabanının –finans piyasaları– ilk ve özgün seçmen tabanı olan yurttaşlar karşısındaki önceliğinin artık yerle-

5 Bkz. "Avrupa Konsolidasyon Devletin Yükselişi", 4. Bölüm, bu kitap.

şikleştiğini gösteriyor.⁶ Bu bağlamda ve Merkel'in ifade ettiği yürütme gücünün yükselişi bağlamında, ben olsam önde gelen merkez bankalarının her türlü demokratik kontrolden muaf yarı egemen ekonomik hükümetler statüsüne yükselişini daha alenen vurgulardım. Üstelik şu âna kadar enflasyonu canlandırma yönündeki umutsuz çabalarının başarısızlığı, neoliberal devrim sırasında –kapitalist siyasal iktisatta güç asimetrisinin zaman zaman onarıldığı bir başka siyasal katılım alanı olan– sendikaların fiilen yok edildiğine delalet ediyor. Ayrıca orta-sol ve orta-sağdan TINA partilerinin –küreselleşme çağının *There Is No Alternative* (Alternatif Yok) retoriğine sahip çıkan partilerin– büyük koalisyonlarını resmî siyaset belirleme olanağından koparılmış mahut “popülist” hareketlerin karşısına koyan yeni bir siyasal konfigürasyonun da doğuşuna şahit oluyoruz. “Popülist” denen bu hareketler hükümet olma şansını hiçbir zaman elde edemiyorlar; üstelik kurulu demokratik partilerin hiçbir şekilde önünü alamayacaklarını söylediği gelişmeler tarafından kenara itildiklerini hissedenlere uygunsuz ya da gerçekdışı şekilde *yanıt verdikleri* için yeterince *sorumlu* davranmamakla suçlanarak itibarsızlaştırılmaları kolay geliyor.⁷

Bol miktarda telaşlandırıcı belirtiyeye rağmen çağdaş demokrasi-nin krizini insanların anlaması ve bu krizi hak ettiği şekilde ciddiye alması neden bu kadar güç? Demokrasinin kaldırılışına ilişkin gele-neksel, darbeye benzer bakışa sahip olanların sayısı hâlâ çok fazla sanırım. Bu bakışa göre demokrasinin kaldırıldığını söyleyebilmemiz için seçimler iptal edilmeli, muhalefet liderleri ve direnişçiler hapse atılmalı, sürgüne gönderilmeli veya öldürülmeli, televizyon kanallarını askerler basmalı – Arjantin ya da Şili’de yaşananlar yaşanmalı. Ayrıca demokratik kurumlara ilişkin, yurttaşlık derslerinde insanların zihninde iz bırakan çok güçlü iradeci yanılsamalar da var. Bunlara

6 *Buying Time.*

7 Piyasanın kurallarına sadakatle uymaya istekli olmaları anlamında kendilerini “sorumlu” diye tanımlayan merkezdeki TINA partileri tarafından, uluslararası finansal yatırımcıların ve diğer yatırımcıların taleplerine direneceklerine dair seçmenlerine söz veren siyasal liderlerin ya da örgütlerin –“sağ” ya da “sol”– “popülist” diye damgalanmaları tipik bir durumdur.

göre de *biz* sesimizi çıkarabildiğimiz ve alçakları oy sandığına gömebildiğimiz sürece, “halk olarak biz” toplumumuzun durumundan sorumluyuz: Gerçekten farklı olmasını isteseydik, tek yapmamız gereken kalkıp işleri düzeltmekti, yani mevcut sıkıntıları yeterince çok sayıda yurttaşımıza anlatıp onları ikna edebilirsek elbette. Seçimler devam ettiği sürece, dünya biz nasıl istediyssek ya da “halk” nasıl istediye öyledir. Wolfgang Merkel’in bu görüşten ayrışması önemlidir. Merkel meselesinin özünde demokrasi ile toplumsal yapı arasındaki ilişkinin, hatta kapitalizmin toplumsal yapısının özgül dinamiği ve bu dinamiğin toplumda demokrasinin statüsünü ve fiilî kapsamını nasıl etkilediğinin bulunduğunu belirtir. İşte bu ilişkiye bakarak “Hayek’çi piyasa diktatörlüğü”ne giden yolda hayli mesafe kat ettiğimizi öne sürmüştüm; Merkel bu görüşü “kıyamet tellallığı” sayar ama yine de gönülsüzce hak verir. Yeni doğan neoliberal siyasal iktisada “Hayek’çi” tanımlaması yaparken kastettiğim şey belirli bir tutarsızlık durumu, atfedilmiş ama aynı zamanda kendine atfedilmiş bir alakasızlık, kapitalist ekonomiyle ilişkisinde demokratik siyasetin sözleşmesel önemsizliği, demokrasinin eşitlikçi yeniden bölüşümcü kapasitesini yitirdiği bir durumu ki böylece artık kimin oyları aldığı ya da rekabetçi seçimlerin devam edip etmediği bir anlam taşımayacaktı.

Yani Merkel’in sorusunu biraz değiştirerek demokrasinin çağdaş kapitalizmle uyumlu hale *getirilip getirilemeyeceği* sorulursa cevabım şudur: ancak ikisi arasında Çin Seddi örerek – demokratik siyasetin yeniden bölüşümcülük potansiyelini kısırlaştırıp eşitlikçi çarpıtmadan korunan serbest piyasaların sonuçlarına meşruluk kazandırmak için rekabetçi seçimleri sürdürerek. Hayek’çi demokrasi kapitalist piyasa toplumunun “halkın tercihi” gibi görünmesini sağlama işlevini yerine getirir, halbuki bu toplum demokratik kontrolden uzun zaman önce çıkmıştır. Teknokratik otoriter piyasa diktatörlüğü dediğim şey, yaşam şanslarının insanlara bölüştürülmesine dair kararları piyasa güçlerinin “serbest işleyişi”ne devreden, yahut aynı sonucu vermek kaydıyla bu kararları –piyasaları en iyi şekilde işleyecek şekilde organize etme konusunda teknik bilgiye sahip olduğu varsayılan– yürütme kuruluşlarında yoğunlaştıran bir siyasal-ekonomik rejimdir. Bölüşümsel siyasetten kurtarılan Hayek’çi demok-

rasi bilhassa kapitalist dünyanın egzotik marjlarında ulusal çıkarlar ve uluslararası çatışmalarla veya rakip liderlerin kişisel hasımlıkları ve özel hayatlarının sunduğu kamusal gösterilerle meşgul olma fırsatı bulur. Kültür savaşları, “aile değerleri”, yaşam tarzı tercihleri, “siyaseten doğruculuk”, siyasetçilerin yaşları ve cinsiyetleri, giyinme ve konuşma tarzları sahte tartışmalara sahte katılım için bitmek bilmez fırsatlar sağlar ve asla kimsenin sıkılmasına izin vermez: Dışişleri bakanının Ortadoğu ziyaretinde erkek arkadaşını yanında götürmesi uygun mudur değil midir; yeterince güçlü konumlarda yeterli sayıda kadın kabine üyesi var mı; kadın bakanlar çocuklarıyla fazla mı yoksa az mı ilgileniyor; cumhurbaşkanı sevgilisini ziyarete giderken motosiklet kullanmalı mı kullanmamalı mı; ekonomi bakanı haftada kaç kez kızını sabahları *Kindergarten*’e götürüyor? Böyle heyecan verici meseleler kamu alanını doldurmuşken uluslararası finansal diplomasinin denizaşırı bankacılık ve gölge bankacılık sisteminin anlamlı bir şekilde kurallara bağlanmasında anlaşma sağlayamaması gibi tamamen öngörülebilir bir haberi kim duymak ister ki?

Merkel’in kapitalist gelişim sürecinde demokrasinin terk edilmesine dair teşhisine birebir katılmakla birlikte, Merkel’in argümanını kavramsal olarak kurma tarzı konusunda, özellikle de serimlemesini yapılandırmakta kullandığı “model” dili konusunda biraz kaygılıyım. Demokrasi ile kapitalizmin uyuşup uyuşamayacağı ya da hangi koşullar altında uyuşabileceğini saptamak için Merkel üç kapitalizm “tipi”ni birbirinden ayırır – “piyasa-liberal”, “örgütlü ve gömülü” ve “neoliberal” – ayrıca da üç demokrasi tipini birbirinden ayırır – “minimalist”, “gömülü” ya da “orta zeminci” ve “azamileştirici”.⁸ Menüyü böylece önümüze serdikten sonra birbiriyle en iyi şekilde eşleştiğini düşündüğü bir kapitalizm, bir de demokrasi modeli seçer. Bunların “gömülü” modeller olması şaşırtıcı değildir – gerçi bu üstün uyuşma halinin birliklerini dağılmaktan koruyamadığı ortadadır, zira kapitalizm kendini bu ortak gömülülükten çıkararak neoliberal, finansallaşmış ya da Anglo-Amerikanlaşmış bir hale dönmüştür (böylece çağımızın siyasal sorununu kapitalizmin gömülü kapitalizme geri dö-

nüşünü ve gömülü demokrasiye yeniden katılmasını, ikisinin "ömürlerinin sonuna kadar mutlu mesut yaşamasını" [*glücklich und zufrieden bis an ihr Lebensende*] sağlamak diye tanımlamış oluyoruz).

Bu kavramsal *Spiel* [oyun] konusunda beni endişelendiren nokta, önceden imal edilmiş parçalar koleksiyonundan arzu edilen sonucu üretmek için en iyi şekilde çalışan parçaları seçen bir akıllı tasarımcı imgesine atıfta bulunmasının işten bile olmamasıdır. Alternatif olarak daha teknokratik olmayan bir okumada, iradeci bir siyaset anlayışına da yol açabilir. Bu anlayışa göre, her şeye gücü yeten bir *ideeller Gesamtbürger* –Karl Marx'tan değiştirerek alıntılırsak ideal bir kolektif yurttaş– malumatlı siyasal bilimcilerin desteğiyle optimal bir siyasal iktisat inşa etmek üzerine derin düşüncelere dalabilir. Tarihin verdiği kurumsal malzemeden bu siyasal iktisadı inşa ettikten sonra da en iyi bulduğu şeyi yerine koyar ya da kimse bakmazken kontrolden çıkan yerleri onarır. Burada benim atladığım (daha doğrusu, diğer okurların atlandığını anlamayabileceğinden, dolayısıyla da sorunu çözmekten ziyade şiddetlendirme ihtimali yüksek bir teknokratik-iradeci yapabilirlik dünya görüşünce baştan çıkabileceğinden korktuğum) şey temel siyasal *smuf* ve *iktidar* kategorileridir – ayrıca hem kapitalizmin hem de demokrasinin kısaltılmış özet kavramlar olduğu, anlam ifade etmeleri için toplumsal sınıflar (bir de bu sınıfların çıkarlarını toplumun tamamına dayatma noktasındaki farklı ve tarihsel olarak değişen kapasiteleri) arasındaki altta yatan çatışmalar çerçevesinde bozulmaları, dağıtılıp toplanmaları, yapıbozuma ve yeniden yapıma tabi tutulmaları gerektiği içgörüsü de atlanmıştır.

Kısacası, kapitalizm ve demokrasi motor ve direksiyon sistemi gibi teknik uyumlarına bağlı olarak birleştirilmesi mümkün olabilecek ya da olmayacak iki modül değildir. Her ikisi de, akıllı tasarımın değil, sınıfların siyasal kapasitelerinin dağılımlarının yönlendirdiği tarihsel bir süreçte evrimleşmiş, sınıfların ve sınıf çıkarlarının özgül konfigürasyonlarının tekil ya da bileşik sonuçlarıdır. Bu yüzden, savaş sonrası demokratik kapitalizm daha az optimal alternatifler yelpazesi içinden becerikli toplum mühendisleri ya da ilgili yurttaşların yaptığı bir seçim değil, o sırada hiç olmadığı kadar güçlü bir işçi sınıfı ile hiç olmadığı kadar zayıf bir kapitalist sınıf –daha önce hiç si-

yasal ve ekonomik anlamda savunmaya çekilmemiş olan kapitalist sınıf– arasındaki tarihsel bir uzlaşmaydı; o sırada savaşın hem kazanan hem de kaybeden kapitalist ülkelerinin hepsinde bu durum geçerliydi. Uluslararası yankılar uyandıran ve daha sonra küresel yıkıma yol açan Büyük Buhran’dan sonra kapitalist avlanma ruhsatının geri verilmesi için kapitalist sınıf tarafından yüksek bir bedel ödenmek zorundaydı. Bu bedelin kapsamı içinde siyaseten garanti edilmiş tam ve istikrarlı istihdam; düzenli olarak yükselen genel zenginlik; sıradan insanların lehine gelir, servet ve yaşam fırsatlarının yeniden bölüşümü; güçlü sendikalar ve serbest toplu sözleşme hakkıyla işyerinde sosyal koruma; kapsamlı refah devleti yoluyla da işyeri dışında koruma vardı – bunların hepsi de adeta liberal kapitalizmin kafasına tabancayı dayayarak, onu sosyal demokrasiyle zoraki bir evliliğe iterek gerçekleştirilmişti. “Kapitalizmin çeşitlemelerine” dair incelikli ayrımlar burada geçerli değil: Savaş sonrası Japonya’da yüzde 80 ila 90 oranında sendika üyeliği ve Amerikan işgali tarafından kaldırılana kadar sosyalist bir hükümet vardı; Almanya’da önde gelen kapitalistler hapisteydi ve ancak Kore Savaşı’nda faydaları olması umuduyla Amerikalılar tarafından serbest bırakılmışlardı; 1947’de Hristiyan Demokratik Birliği’nin (CDU) parti manifestosunda kapitalizmin “Alman halkının hayati siyasal ve toplumsal çıkarlarına” tehdit olduğu ilan ediliyordu;⁹ Birleşik Krallık’ta İşçi Partisi hükümeti seçilmiş, ülkenin sanayi kapasitesinin yaklaşık yüzde 40’ını millileştirmişti; ABD hâlâ Yeni Düzen’in ülkesiydi: kapsamlı sermaye kontrolü uygulanıyordu, son derece kurallı bir finans sektörü vardı, sanayi alanındaki sendikalar güçlüydü, asker yurttaşların küresel savaş meydanlarında ülkeleri için gösterdikleri fedakârlıkların karşılığını verecek tutkulu sosyal programlar yapılıyordu.¹⁰

9 “Kapitalist ekonomik sistem ne devletin ne de Alman halkının hayati çıkarlarına hizmet etmiştir. Suç içeren güç kullanma siyasetinden kaynaklanan korkunç siyasal, ekonomik ve toplumsal çöküşten sonra yeni bir düzenin sıfırdan inşasına ihtiyaç vardır. Bu yeni toplumsal ve ekonomik düzenin içeriği ve hedefi artık kapitalist iktidar ve kâr arayışı olamaz; halkımızın refahına yönelik olmalıdır.”

10 20. yüzyıldaki iki büyük savaşın, 1918 ve 1945’in sonrasında kapitalizm koşullarındaki işçi sınıfının kapitalist siyasal ekonomideki en etkili atılımlarını gerçekleştirmiş olması ironiktir (*Capital in the Twenty-First Century*).

Bu uzlaşımın, yani Wolfgang Merkel'in çifte gömülü kapitalist-demokratik bileşiminin yaklaşık 30 yıl bir arada kaldıktan sonra nasıl dağıldığını burada tartışmam mümkün değil. Merkel'in Avrupalı gömülü kapitalizmin Anglo-Amerikan, finansallaşmış doğrultuda dönüşümü –neoliberal devrimin adım adım ilerleyişi– olarak tanımladığı şey, sermaye ile emeğin (veya bir yanda giderek hareketlenen sermayenin sahipleri ve yöneticileri ile diğer yandan sıradan insanların) göreceli gücündeki sürekli bir kaymaya kadar geri gider. Sosyal demokrat savaş sonrası mutabakatın altındaki zemini çeken işte bu kaymadır: Sosyal demokratlar piyasaların ve özel mülkiyetin geri getirilmesine razı olmuş, karşılığında da sürekli ekonomik iyileşme ve herkes için sosyal güvenlik ("*Wohlstand für alle!*") vaadi almıştır. Neoliberal dönüm noktasının altında sınıfların yapısı ve servete, üretim tarzında, siyasal kısıtlar ve fırsatlarda uzun süreli bir değişim yörüngesi görüyoruz – bunda hem olumsal koşullar hem de sınıfların farklı kabiliyetleri ve stratejik becerilere ve kapasitelere sahip siyasi örgütlenmeleri önemli bir rol oynuyor.¹¹ Burada önemli olan onlarca yıldır demokrasinin gelişimini yönlendirenin kapitalizmin gelişimi olmasıdır; aksi hiç olmamıştır ve ilerleyen kapitalizm savaş sonrası demokratik-kurumsal çevrenişişi aşarak yeni bir siyasal-ekonomik paradigmayı tahta çıkarmıştır: Hayek'in aşağıdan yukarıya yeniden bölüşüm yoluyla ekonomik ilerleme formülü –kazanlar için daha fazla teşvik, kaybedenler için daha büyük cezalar–, zenginden alıp yoksula vererek toplam talebi artırmaya yönelik Keynesyen reçetenin yerini almıştır.

Savaş sonrası demokratik kapitalizm düzeninin ortaya çıktığı kriz silsilesine baktığımızda, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin Merkel'in modelleme alıştırmasında önerildiğinden çok daha diyalektik ve ikilemli olduğu, mekaniklikten ya da toplamsallıktan çok daha uzak olduğu izleniminden kaçamıyoruz. Sınıf ve iktidarı hesaba kattığımızda demokratik-kapitalist toplumlarda devlet, hükümet ve siyasetin çelişkili ihtiyaç ve talepleri karşılama yönünde sürekli baskılara –siyasal iktisadı yöneten kurumlarda revizyon ve

sınırlandırma fırsatları üreten baskılara– temelden maruz kaldığını görebiliyoruz. Bir taraftan, ancak piyasa güçlerinin serbest işleyişine siyasal müdahale yoluyla demokratik bir toplumun kapitalist ekonomiden beklediği kolektif faydalar kazanılabilir – bir başka deyişle, kârı azamileştirme denen özel günah kamusal bir fayda olan toplumsal ilerlemeye çevrilebilir, hükümetin siyasal meşruluk inşa etmesini sağlayacak siyasal denge sürdürülebilir. Diğer taraftan, son derece yüksek büyümenin yarattığı özel durumlar haricinde, bir demokrasiye siyasal dengeye ulaşmak için gereken toplumsal piyasa düzeltmeleri de sermaye sahipleri ve yatırımcıların güvenini baltalayarak kapitalist-demokratik istikrar için bir o kadar temel nitelikte olan ekonomik dengeyi bozma eğilimi taşır. Böylece kapitalizm ve demokrasi birbirini aynı anda *hem destekler hem baltalar*: Demokratik toplumun özel sermaye birikiminin kolektif faydalarını görebilmesi için gereken ekonomik denge, özel sermaye birikimini toplumsal açıdan kabul edilebilir kılmak için gereken politikalar tarafından riske atılır; kapitalizme rıza gösterilmesini sağlamak için siyasal dengeye gerek vardır ama ekonomik denge için gereken politikalar tarafından bunlar tehdit edilir. Demek ki kapitalizm koşullarında demokratik hükümetler iki sistemik kriz arasında ikilem halindedir: Biri siyasal, öbürü ekonomik olan bu krizlerden biriyle başa çıkmak ancak ötekini yeniden alevlendirmekle mümkündür; dolayısıyla politikalar da ikisi arasında mecburen gidip gelir, en son çözümün kaçınılmaz olarak doğurduğu yeni sorunu ele almak için toparlanmaya kriz dönüsünün zaman tanıyacağı umulur.

Wolfgang Merkel makalesini tamamen karamsar olmayan bir havayla bitiriyor: “finansallaşmış ve gömülü olmaktan çıkmış kapitalizmin mevcut biçimine... demokratik ve ekonomik reformlar”ın bir son vermesini ve “siyasal eşitlik zorunluluğunu... ciddiye alan”, *pouvoir publique* tarafından “özerk normlar”ın¹² kurulmasına müsaade eden ve sadece minimalist olmayan bir demokrasi anlayışının geri getirilmesini istiyor. Kimsenin ona bu konuda karşı çıkması mümkün değilse de, bu reformların nereden çıkacağını, tam ters yöne

giden –eski “gömülü demokrasinin kendisini tamamlayan” “gömülü kapitalizm”i istikrarlılaştırması yerine kapitalizmin kendine yeni bir demokrasi inşa ettiği (Merkel’in tabiriyle “minimalist” bir demokrasi)– ve artık uzun yıllardır ana akım olmuş ekonomik ve siyasal-kurumsal gelişmeyi nasıl tersine çevireceğini sormak istiyor insan. Demokratik bir yenilenme –demokratik siyasetin içsel kapitalist gelişme dinamiklerinin üstünde yer alacak şekilde öncelikli tesisi– artık siyaseti ciddiye almayan kamudan gerçekten beklenebilir mi? Kaldı ki bu kamu, Merkel’in tabiriyle “ilerici demokratik siyasetin kültürel dönemeci”nin ruhuyla yıllar boyu yeniden eğitilen bir kamudur. Bu kültür kapsamında, gey evliliği mücadelesi, her şeyin sembolik “cinsiyetlendirilmesi”, üst sınıf kadınlarının büyük şirketlerin kurullarında üst sınıf idarecilik konumlarına terfisi gibi meseleler, en büyük yoksulluk riskinin bekâr anne olmakla ilişkilendirildiği bir dönemde sosyal demokrat partilerin ve sendikaların, ister inanın ister inanmayın, en göze çarpan politika hedefleri olmuştur. “Sorumlu” kartel partilerden siyaseten koparılmış demokratik kitleler” ne kadar ciddi politikayla ilgilenmeye istekli ve kabiliyetli olabilecektir? Fordizm sonrası tüketimcilik ve demokrasi sonrası eğlencelik siyasetin büyü-sü altındakilerden kaçısı hâlâ uğruna savaşmaya degecek kolektif faydalar olduğuna inanıyor? Kültürel açıdan en çok değer verilen becerinin başkalarıyla ortak çıkarlar geliştirmek ve örgütlenmek değil, tüm terslikler karşısında moral bozmadan rekabetçi bir şekilde bireysel mücadele vermek olduğu, demokrasinin ciddi içeriğinden yoksun bırakıldığı ve siyasetin artık tanınmayacak kadar saçmalaştırıldığı bir dünyada demokratik katılım, Merkel’in de bize hatırlattığı gibi, balinaların kurtarılması ya da benzer yerel iyileştirmelerle kolayca karıştırılıyor ve siyasal çatışmaların yerine özel ahlaki kanaatlerin kamusal ifadesini geçiriyor: siyasi katılımın ahlaken doğru bir ileri tüketim biçimine dönüştüğü siyasetten arındırılmış bir çoğulcu “bırakınız yapsınlar” hali.

Wolfgang Merkel’in öngördüğü tarihsel dönemeçte itici güç –eskiden dendiği gibi “devrimci özne”– kim olacak ve en iyi ihtimal-

le otoriter bir neoliberal teknokrazi geri dönüşe izin vermeyecek kadar pekişme yoluna girmeden önce ne kadar vaktimiz kaldı? Örneğin güvencesiz istihdamın artışına son verecek ve bu artışı tersine çevirecek, özelleştirmeyi durdurup eşitlikçi kamu hizmetlerini geri getirecek, Google ve şürekâsını vergilendirecek, kamunun sosyal yatırımlarını artırarak piyasada daha eşit başlangıç konumları ve fırsatları yaratacak, çalışma saatlerini kontrol altına alacak, paranın üretimini ve düzenlenişini daha şeffaf hale getirip oligarşiklikten ve tehlikelilikten daha fazla uzaklaştıracak demokratik reformları kim talep edecek ve uygulanmasını dayatacak? Avrupa'da bunun ancak ulusüstü düzeyde, Avrupa Birliği'ni, özellikle de Para Birliği'ni demokratikleştirerek başarılabilceği söyleniyor bize. Elbette şu anda Avrupa kurumları ulusal hükümetlerden oluşan bir grup entrikacı tarafından yönetiliyor. Bunlar yurttaşları adına ne yaptıklarını yurttaşlarından gizlemek için saman altından su yürütüyorlar: Uluslararası para endüstrisinin ekonomilerine pompaladığı borçların doğru düzgün çevrilmesi için uğraşıyorlar. Hepsinin üstünde de halkın demokratik baskılarından yalıtılmış, dolayısıyla kendini küresel finansstaki yoldaşlarıyla bile isteye aynı hizada tutmakta serbest bir iktidarı ele geçirme peşinde merkez bankası bulunuyor. Buna gayet uygun olarak Avrupa seçmenlerinin çoğunluğu 2014 Avrupa Parlamentosu seçim maskaralığında rol almayı reddetti; hem de yıllardır devam eden ekonomik krize ve kurumsal kargaşaya rağmen. Gelgelelim, iki eski "Avrupalı" ruh eşi Juncker ve Schulz'un Avrupa Komisyonu başkanlığı işi için kendi kendilerini *Spitzenkandidaten*¹⁴ ilan ederek seçim yarışına –her iki tarafın şakşakçıları tarafından Avrupa demokrasisine doğru çığır açıcı bir adım olarak övülen bir performansla– girmesinin garabeti "Avrupa"nın küresel şirketler için vergi cenneti olmasının başmimarının bu göreve terfisiyle sonuçlandı. Yani Avrupa'nın banka kurtarma çabalarının komuta merkezi "euro grubu"nun 2005'ten 2013'e kadar başkanlığını yürüten bu şahıs, "euro projesi"nin başidarecisi konumuna gelmiş oldu ki bunu da "se-

14 Normalde Parlamento seçimleri yapıldıktan sonra gerçekleşen komisyon başkanı seçiminde Avrupa çapında örgütlenmiş partilerden en çok oy alan parti tarafından gösterilen başadaya Almandaca verilen isim. (Y.N.)

çimden" bir gün sonra alenen talep eden kişi Jürgen Habermas'tan başkası değildi.¹⁵

Adı çıkmış bir banka lobicisini ve küresel şirketlerin özel vergi danışmanını "Avrupa'nın en üst makamına atamak Avrupa düzeyinde halihazırda erişilebilecek demokratik reform türünün örneğiye –Habermas'ın bize bildirmek istediği şey de bu olmalıdır– Merkel'in finansallaşmış kapitalizm üzerinde eşitlikçi-demokratik kontrolü tekrar sağlama projesine "Avrupa'nın" yardımcı olabileceğine dair hemen hiç umut yok demektir. Merkel, "genel seçimlerle resmen meşrulaştırılmış bir oligarşi"yle yönetilmememiz için gerekli bulduğu "demokratik ve ekonomik reformlar"¹⁶ konusunda hiç belli bir şey söylemiyor; böylece Avrupa Birliği konusunda belli bir duruş almaktan kaçınıyor – öte yandan Avrupa Birliği, özellikle demokratik kontrole tabi *olmayacak* şekilde tasarlanan ilk savaş sonrası siyasal yapıydı;¹⁷ bu yüzden de savaş sonrası kapitalizmin neoliberal dönüşümüyle birlikte gelen her şeyin habercisi olduğu söylenebilir. Aslına bakılırsa, yıllar süren "genişleme" ve "derinleşme"nin ardından, 1980'lerde ve 1990'larda "arz yönlü" bir ekonomik politika benimseyerek bunu EMU'da zirveye ulaştırmasıyla birlikte, şimdiki Avrupa Birliği, Merkel'in aklındaki türden bir demokrasi restorasyonu gerçekleştirilecekse, "reform" yapılması gereken kurumların en başında geliyor. Gerçekten de bu bağlamda demokrasinin ulusal düzeyden ulusüstü düzeye kapitalizmi izlemesi sağlanıp demokrasi ile kapitalizmi birleştirme umudu doğrultusunda Avrupa Birliği'ne yeni bir anayasa yaparak Avrupa'nın "demokrasi açığı"nı kapatma fikri Alman halkının özellikle merkez soluna pazarlanıyor.

15 Bkz. "Jürgen Habermas im Gespräch: Europa wird direkt ins Herz getroffen", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29 Mayıs 2014. Thomas Piketty'nin kapitalizm koşullarında uzun vadeli ve içsel eşitsizlik artışını düzeltmek için genel bir servet vergisi talep ettiği, şimdi ünlü olan kitabının yayımlanmasından kısa süre sonra Juncker'in başkanlığa yükselişi de ilginç bir ironidir (*Capital in the Twenty-First Century*). Geçen senenin "Avrupa seçimleri" maskaralığı için bkz. Susan Watkins, "The Political State of the Union".

16 "Is Capitalism Compatible with Democracy?", s. 126.

17 *Ruling the Void*.

Juncker sorunu çözmeyecekse, ilk oluşturulma girişimindeki mutlak felakete rağmen Avrupa Anayasası çözebilecek mi?¹⁸ “Avrupa” için demokratikleştirici bir anayasadan hâlâ söz edilebiliyor olmasının bence baş sebebi, projenin yakın tarihinin tamamen unutulmuş olması. Üstelik anayasanın destekçileri en temel konularda bile tüm soruları inanılmaz bir başarıyla savuşturuyorlar. Taslağı kimin hazırlayacağı, tartışacağı, yürürlüğe sokacağı belli değil. Hatta bu yeni anayasanın neyle uğraşıp neyle uğraşmayacağı, Juncker ve onunla bağlantılı Avrupalı hükümetler küresel finans tarafından Avrupa ekonomilerine pompalanan borçların günü gününe geri dönmesini sağlamakla bu kadar meşgulken yeni anayasanın mucizlerini göstermeye ne zaman başlayacağı da belirsiz. Anayasa meclisi kimlerle toplanacak? Geçen sefer olduğu gibi hükümetler mi olacak, dolayısıyla Avrupa dünyasının Giscard’ları ve Herzog’ları gibi ulus çapında tanınmış kişilerden mi oluşacak? Yoksa eski *Arbeiter und Bauernräte*¹⁹ gibi seçilmiş asi yurttaşlardan oluşarak ulus devletleri ve onların yakın geçmişte demokrasiyi neoliberalizme satan mümkünat sanatçılarını baypas mı edecek? Yahut ikisinin arasında bir şey mi olacak? Peki hangi ülkeler davet edilecek? Sadece EMU üyeleri mi, tüm AB üyeleri mi, yoksa Sırbistan, Türkiye, Ukrayna, Gürcistan’ın dahil olduğu bir gönüüllüler koalisyonu mu? Peki ya Katalonya, İskoçya, Korsika, Flandre, Padanya ne olacak? Onlar da (hâlâ) ait oldukları ulus devletlerin delegasyonlarıyla mı temsil edilecekler, yoksa kendi delegasyonları olacak mı? Peki “Avrupa”ya karşı giderek artan milliyetçi muhalefetle nasıl başa çıkılacak – bu muhalefet de kabul mü edilecek, dışlanacak mı, yoksa “Avrupa Parlamentosu”nda olduğu gibi *juste milieu* tarafından taktik adımlarla kenara mı itilecek?

18 Avrupa Birliği’ne bir anayasa kazandırma projesi 2001’de o sırada AB üyesi olan ülkeler tarafından verilen bir önergeyle başladı. İki yıl sonra ulusal hükümetlerin atadığı bir kurultay çalışmaya başladı ve 2004’te bu kurultay tarafından üretilen belge üye ülkeler tarafından imzalandı. “Avrupa Anayasası” olarak sunulan şey esasen mevcut anlaşmaların bir derlemesiydi ve 160.000 sözcüklük bir kitap oluşturuyordu. Başlangıcından beş yıl sonra, 2006’da yürürlüğe girecekti – ayrıca bu süreçte Avrupa bütünleşmesi üzerine meşhur “isteğe bağlı mutabakat” da etrafta dolaştırılıyordu. İki ulusal referandumda kabul edilmeyince yerine Lizbon Anlaşması geçirildi (yürürlüğe girme tarihi 2010).

19 (Alm.) İşçi ve köylü meclisleri. (Y.N.)

Tek başına bunun çözülmesi bile vakit alacak –gerçi devrimci bir durum süreyi daraltabilir ama öyle bir durumun meydana gelmesi de yine çok vakit alacaktır–, üstelik bir sonraki mesele gündeme nelerin alınacağı olacaktır: Göç ve sığınma mı? Kürtaj ve “herkese evlilik hakkı” mı? Kiliselerin ve dinin anayasal konumu mu? Belki bir görüş birliğine varılabilir, ki çok düşük bir ihtimal, kültür savaşları²⁰ bir yana bırakılarak ilk önce özel mülkiyete garanti verip vermemek gibi siyasi-ekonomik meselelere öncelik tanınabilir. Bu meselelere başka örnekler de verebiliriz: vergi sistemleri ve “Avrupa” ile onun yerel, bölgesel ve ulusal unsurları arasında vergi gelirlerinin bölüşümü; zengin devletler ve bölgeler ile yoksulların mali dayanışmasının kapsamı ve sınırları; bütçe dengeleri ya da borç limitleri; üye devletlerin mali davranışlarına federasyonun müdahale hakkı; endüstriyel ve bölgesel politika rejimi; finans ve emek piyasalarının kurallara bağlanması; merkezî hükümetin birlik içindeki yaşam koşullarını eşitleme sorumluluğunun kapsamı; sosyal sigorta sistemlerinin birleştirilmesi (ya da birleştirilmemesi); tek bir emeklilik yaşı belirlenmesi (ya da belirlenmemesi); birliğin farklı kesimlerinde vergi toplamayı eşit ölçüde etkili kılmanın yolları; belki de en önemlisi Avrupa’nın merkezî ve bölgesel hükümetleri ile “bağımsız” merkez bankasının oluşturduğu üçgende para politikasının nasıl yürütüleceği.

Demokrasinin bir *demos*’a ihtiyacı olabilir ya da olmayabilir – belki birkaç *demoi*’yi de içerebilir; bunlar “Avrupa demokrasisi”ni ulusüstü düzeye taşıma heveslilerinin artık *demoicracy* dediği şeyi oluşturabilirler. Fakat bu durum ortak bir demokratik anayasanın ortak bir deneyim, pratik ve perspektif haznesini gerektirmediği anlamına gelmez – ancak işlerin ne olduğu ve nasıl yapılacağına dair ortak bir anlayış geliştirilerek haklar ve yükümlülükler binası bunun üzerine inşa edilebilir. Demokratik bir anayasa yoktan var edilemez – 1949’un Alman *Grundgesetz*’i ya da Weimar *Reichsverfassung*’u, hatta yeri gelmişken Kuzey Amerika’daki Britanya kolonilerinin plan-

20 Çok düşük bir ihtimal diyorum; çünkü kültür savaşları tam da siyasal iktisattan dikkatleri uzaklaştırmak için körükleniyor – gerçek meseleler konusunda karanlıkta bırakılan halk çoğunluklarının tutukları kışkırtılıyor, böylece çıkarlarını unutmaları sağlanmaya çalışılıyor.

tasyoncu aristokratlarının yazdığı ABD Anayasası da yoktan var edilmemiştir. Anayasanın temsil ettiği konular ve çıkarlar mutabakatında yurttaşların tarihlerinin, değerlerinin, emellerinin ve uzlaşımlarının –ayrıca yurttaşların kendileri hakkında, dünyaları hakkında öğrendiklerinin, bu dünyada işlerin nasıl halledildiğine ve insanların nasıl davrandığına dair bildiklerinin– yansıtıldığı görülebilmelidir. Böyle bir mutabakatın evrilmesi için zaman gerekir: Bol miktarda derin düşünmeye, topluluğun kolektif belleğini oluşturan karmaşık ve çeşitli malzemelerin kolektif elenmesine ihtiyaç vardır. En iyi durumda bile anayasanın *demos* ya da *demos* tarafından kabul edilebilir olması için deneyimlerin, beklentilerin ve kapasitelerin çok fazla ayrıştığı bir dizi meseleyi paranteze alması gerekebilir, yahut her ne sebeple olursa olsun bir bütün olarak siyasal topluluğa genellenemeyecek değer ve pratikleri özel korumaya almak veya kolektif müdahaleden muaf tutmak zorunda kalabilir.

Demokratik olarak kurulmuş iki ya da daha fazla sayıda *demos*'nin gönüllü olarak birleşip *multidemos* bir demokrasi oluşturmasının bildiğim kadarıyla tek bir örneği bile yok – yeni doğan devletler hariç ki zaten bu tip devletler modern Avrupa ülkeleriyle kıyaslanamayacağı gibi 18. yüzyıl Kuzey Amerika'sıyla mukayese edildiğinde de fazlasıyla homojen kalacaktır. 20. yüzyılın sonunda Rus yönetiminin ortak deneyimi bile Litvanya, Letonya ve Estonya adındaki üç Baltık devletinin federe bir *demoikrasi* için birleşmesine yetmemiştir – üstelik bu devletler son derece küçüktü.²¹ Fakat Çekya ve Slovakya gibi, federasyon kurmuş *demos*'nin ayrılarak kendi demokrasilerini kur-

21 İşte bu yüzden hepsi de demokratik meşruluk ve ulusal bağımsızlık iddialarının sorgulanmaması ön kabulüyle, hatta şartıyla Avrupa Birliği ve NATO'ya girmeye hevesliyidiler. Özellikle Avrupa Birliği bağlamında düşünürsek, Malta, Lüksemburg ya da İrlanda gibi diğer küçük üye devletlere benzer şekilde Baltık devletleri de bağımsızlıklarını ve egemenliklerini sürdürmenin en etkili garantisinin AB olduğunu düşünüyorlardı. Bunun tam tersi örneği de Alman Avrupaseverlerin zaman zaman Avrupa Birliği'ne bakışında görmek mümkün: Ulusal kimliği verip yerine "Avrupalı" kimliğini almak için bir araç. Ekonomik bakımdan egemenlik, özellikle küçük ülkeler tarafından küresel ekonomide kendilerine bir niş açmak için vazgeçilmez bir kapasite kaynağı yahut EMU örneğinde olduğu gibi, daha büyük ülkelerden "dayanışma" koparmak için güçlü bir araç olarak görülüyor.

dukları örnekler vardır – komünizm sonrasında federasyonunu “*demoikratize*” etmeyi aklına bile getirmemiş olan eski Yugoslavya’yı hiç saymıyorum. (Bu arada ABD’de federasyon sonrasında eyaletler arasındaki ortaklık kaynağı birden kurudu ve içsavaşta tekrar dolması gerekti. Bu savaş artık iki yakası birleştirilemez bir siyasal-ekonomik uçurum haline gelmiş olan köleliği kaldırdı. Sahiden ortak anayasaya dayanan hakiki bir federasyon ancak yüz yıl sonra Eisenhower, Kennedy ve Johnson’ın Güney eyaletlerinin eğitim sistemlerinde resmî ırk ayrımcılığına son vermek için Ulusal Muhafızları kullanmasından sonra başladı, o da başladıysa.)

Demokratikleştirici, *dolayısıyla kriz çözücü deus ex machina* olarak gökten inen Tanrı misali son dakikada Avrupa sahnesine girecek bir anayasal uzlaşım fikri boş hayalden ibarettir, üstelik de tehlikelidir, çünkü çok daha acil işlerden dikkatleri ve enerjiyi uzaklaştırır.²² Avrupa, yani 200 yıllık ulus inşasının ardından gerçekte var olan Avrupa, anlamlı bir ortak anayasa yapamayacak kadar heterojendir; *demoi*’tan yoksun olmakla kalmaz, *demoi*’si tek bir kapsayıcı demokratik yönetim yapısının altına girmeyecek kadar birbirinden farklıdır. Abraham Lincoln’ün içsavaş öncesi ABD hakkındaki meşhur sözü “içten bölünmüş bir hane ayakta duramaz”, Avrupa *demoicracy*’sinde daha da çok geçerlidir, çünkü piyasa pratikleri, şirket idare rejimleri ve devlet gelenekleri açısından da büyük çeşitlilik vardır. Avrupa ulus devletlerinde yüzyıllarca süren *Klassenkämpfe*’yle [sınıf savaşlarıyla] evrimleşen para ve maliye politikaları arasındaki farklar söz konusu değil sadece – modern kapitalizm ile modern toplum arasında kavga sebebi olmuş, müzakere edilmiş, sonra da her ülkenin kendisine özgü arayüzlere kazanmış olan çok yönlü uzlaşımlar vardır.²³

22 Avrupa’nın “sorumlu” entelektüellerinin bugün Occupy!, ATTAC ya da SYRIZA gibilerine havale ettiği işler.

23 Fritz Scharpf’ın kısa süre önce Habermas’ın Sorbonne dersine cevabında işaret ettiği üzere (Jürgen Habermas, “Warum der Ausbau der Europäischen Union zu einer supranationalen Demokratie nötig und wie er möglich ist”, *Leviathan*, Cilt 42, Sayı 4, 2014, s. 524-538; Fritz W. Scharpf, “Das Dilemma der supranationalen Demokratie in Europa”, *Leviathan*, Cilt 43, 2015). Burada Avrupa’daki ulusal *demoi*’nin *acquires démocratiques*’i demeyi önerdiğim şey liberal özgürlük garantilerinden ve hukuk önünde eşitlikten (aşağı yukarı Merkel’in minimalist demokrasi versiyonu dediği şey) çok daha faz-

Bir “Avrupa Anayasası” üretmek için ilk denemenin felaketle sonuçlanması tesadüf olmaktan çok uzaktı. Yeni bir deneme ancak yeni bir devasa karmaşık teknokratik belgeyle sonuçlanacaktır. Bu belge çözdüğünden çok sorunu paranteze alacak, istisnalarla dolup taşacak, çekince koyma haklarından geçilmeyecek, o günün güçlü ülkelerinin (ve bunların hangileri olduğunu da biliyoruz) başa çıkması gereken sorun başlıkları açacaktır – tıpkı Maastricht ve Lizbon anlaşmaları gibi bu belge de ulusal demokrasilerin aşınmasını önlemek şöyle dursun, bu aşınmayı hızlandıracaktır. Hem kültür savaşlarının siyaseti hem de siyasal-ekonomik çeşitlilik Merkel’ci tarzda bir “gömlü demokrasi”ye doğru ilerlemenin önünü fiilen tıkayacak, onun yerine Hayek’çi bir Avrupa ekonomik düzeninin yükselişini destekleyecektir. Ulusal düzeyde demokrasinin kan kaybetmesi durdurulmayacak, aksine artırılacaktır. Uluslararası kapitalizmin eteklerinden doğan ulusüstü, bölgesel olmayan, *verfassungspatriotische*²⁴ demokrasi tehlikeli bir kuruntudur: Goldman Sachs’ın küresel plütokrasisi projesinin destekleyeceği bir Avrupa demokrasisi yönündeki Habermas’ın projesinin aksine Avrupa demokrasisi gayriihtiyari küresel plütokrasieye meşruluk sağlayacak, en nihayetinde de artık faydası kalmayınca onun tarafından devre dışı bırakılacaktır.

Kapitalizmi anlamlı bir şekilde düzeltme işini görebilecek bir demokrasiyi geri getirmek için ne yapmak gerek? Ulusüstü “Avrupa”da bunun için ihtiyaç duyulacak olan –Avrupa ulus devletlerinde iki yüzyıldan uzun sürede az çok başarıyla kurulana benzer türden– toplumsal kaynaşma, dayanışma ve hükmedebilirlik sağlayacak hiçbir şey yoksa, ulusüstü düzeyde elimizde sadece Juncker’ler, Drag-

lasını içerir. Aynı zamanda ve daha önemlisi piyasanın yarattığı sonuçların demokratik düzeltilişini (*soyial* demokrasi olarak demokrasiyi) sağlayan geniş bir siyasal-ekonomik kurumlar yelpazesini de teşkil eder. En geç Avrupa bütünleşmesinin 1980’lerdeki neoliberal dönüşünden sonra şunu öğrenmiş olmalıydık: Bu kurumlar bir anda pan-Avrupa *acquis communautaire*’de masedilemezler; ayrıca bu kurumlara bağımlı olanların çıkarlarına ve kimi zaman en azından direnişlerine rağmen bu denenirse sulandırılmaları ve neoliberal bir hepsine uyan tek boyut piyasa rejimine dönüşmeleri riski çok büyüktür.

24 (Alm.) Sternberger’den Habermas’a, Almanya’nın yeniden bütünleşmesinden Avrupa Birliği projesine uzanan çizgide bu kavram “anayasal vatanseverliğe dayalı” anlamına gelmektedir. (Y.N.)

hi'ler ve onların akranı finansal atanmışlar kalıyorsa, o zaman genel cevap son dönemin Don Quijote'lerinin aksine kapitalist piyasalara uyacak şekilde demokrasi ölçeğini genişletmeye çalışmak yerine, demokrasiye uyacak şekilde kapitalist piyasaların ölçeğini düşürmek olacaktır. Kapitalizmi demokratik yönetimin sınırları içine geri sığdırmanın, böylece demokrasiyi tamamen tükenmekten korumanın anlamı, *kapitalizmi küreselleşmeden arındırmaktır*; mesele bu kadar basit, mesele bu kadar zor. Bunun çok kapsamlı bir gündem olduğunu ve belli açılardan son derece maliyetli olduğunu, hatta başarı garantisinin de bulunmadığını inkâr etmiyorum. Ama en azından uğruna savaşılmaya değer bir hedef olacaktır. *Gömülü demokrasiyi geri getirmek, kapitalizmin tekrar gömülü olmasını sağlamak anlamına gelir*. Bu bağlamda EMU denen acınası garabete nazaran demokrasiye daha az zarar verecek bir parasal rejim üzerinde düşünmek de en parlak zihinlerin çaba harcamasına değer bir konudur.

ÇAĞDAŞ KAPİTALİZM NASIL İNCELENMELİ?

Bir zamanlar sosyologlar *modern* toplumun *kapitalist* toplum olduğunu bilirdi: Kapitalizm ayrı bir şey –belli bir ekonomi türü–, modern toplum ayrı bir şey değildi.¹ Halen sonuçlarını hissettiğimiz 2008 krizi kapitalizmde ekonomi ile toplumun ne kadar derinden iç içe geçmiş olduğunu bize hatırlatmalıdır. Buradan iki önemli netice çıkıyor: Kapitalist ekonomi iktisatçılara bırakılamayacak kadar önemli bir inceleme alanıdır; çağdaş toplum da kapitalist ekonomiye atıfta bulunmayan bir sosyoloji tarafından gerçekten anlaşılamaz.

Bana göre çağdaş kapitalizmi incelemek için sosyolojinin, 20. yüzyıldaki kurucu figürü Talcott Parsons tarafından iktisatla yapılan disiplinler işbölümünün öncesine dönmesi zorunludur.² Bunun

- 1 Bu bölüm ilk kez Avrupa Sosyoloji Derneği'nin "Çağdaş Kapitalizmi İncelemek" üzerine 10. Konferansı'nın genel oturumlarından birinde sunum olarak kaleme alındı. "Social Relations in Turbulent Times", Cenevre, 7-10 Eylül, 2011. Şurada yayımlandı: *European Journal of Sociology*, Cilt 53, Sayı 1, 2012, s. 1-28.
- 2 Charles Camic (yay. haz.), *Talcott Parsons: The Early Essays*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

için Smith'ten Pareto, Marshall, Keynes ve Schumpeter'e kadar klasik iktisatçılardaki sosyolojiyi yeniden keşfetmek ve sadece birkaçının adını vermek gerekirse Weber, Sombart, Mauss ve Veblen gibi klasik sosyologlardaki iktisadı yeniden keşfetmek faydalı olacaktır. *Historische Schule*'nin [Tarihsel Okul] kurumsal iktisadına ve determinist iktisatçı Marx'ın aksine toplum teorisyeni Marx'a özellikle ilgi göstermek de işe yarayacaktır. Hepsinden alınacak ders, *kapitalizmin hem bir ekonomi hem bir toplumun adı olduğudur*; kapitalizmi incelemek için bunları birbirinden ayırmayan bir kavramsal çerçeveye ihtiyacı vardır.

O halde çağdaş kapitalizmi nasıl inceleyeceğiz? Buna ilk cevabım şudur: Bir ekonomi olarak değil toplum olarak – bugünün standart ekonomi teorisinden ziyade sosyolojinin alanına giren bir toplumsal eylem sistemi ve toplumsal kurumlar kümesi olarak.³ Aslında bu, 19. yüzyıldaki siyasal iktisat geleneğinin ta kendisidir. Siyasal-ekonomik teori “ekonominin... hareket yasaları”nın altında yatan ya da ardında saklanan aktörleri ve çıkar gruplarını teşhis etmek üzere ekonomik ilişkileri toplumsal ilişkilere tercüme etmeye ve ekonomik ilişkilerin toplumsal ilişkilerin özel bir durumu olduğunu göstermeye yarıyordu. Ekonomiye toplum muamelesi yapmak ya da toplumsal ve siyasal olarak inşa ya da “teşkil” edilmiş bir şey olarak bakmak, topluma ekonomi muamelesi yapmanın, yani “rasyonel seçimci” ekonomi emperyalizmi yaklaşımının tersidir. Hatta en nihayetinde benim önerdiğim yaklaşım da bir tür emperyalizme denk düşüyor, sadece ters yöndedir, yani sosyolojiden iktisada doğrudur.

3 Alfred Marshall'ın *Principles of Economics*'te tanımladığı ekonomi teorisiyle karıştırılmamalı: “Siyasal ekonomi ya da iktisat sıradan gündelik yaşamı içindeki insanın incelenmesidir; bireysel ve toplumsal eylemin, refaha erilmesiyle ve refahın maddi şartlarının kullanımıyla en yakından ilişkili kısmını inceler. Bu yüzden bir yanıyla zenginliğin incelenmesidir; diğer yanıyla yani daha önemli yanıyla da insanın incelenmesidir” (Alfred Marshall, *Principles of Economics*, Prometheus Books, Amherst, NY, 1997 [1890], Giriş). Bu referansı taslağın ilk versiyonlarından birini okuyan cömert bir kişiye borçluyum.

4 Jens Beckert ve Wolfgang Streeck, *Economic Sociology and Political Economy: A Programmatic Perspective*, MPIfG Çalışma Belgesi 08/4, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, 2008.

Bir tanımla başlamak gerekirse, kapitalist toplum ekonomisini kapitalist anlamda tesis etmiş bir toplumdur, yani bireysel fayda hesaplarının güdümlendiği piyasalarda serbest sözleşmeye dayalı mübadele yoluyla maddi tedarikini para birimiyle ölçülen özel sermaye birikimiyle eşleştirmiştir.⁵ Böyle bir toplumun kapitalist olduğu ya da kapitalizm koşullarında bulunduğu söylenebilir, zira varlığını sürdürmek için özel sermaye birikiminin başarılmasına bağımlıdır. Bir topluma kapitalist demek aynı zamanda onun bir toplum olarak ekonomisini yönlendiren toplumsal ilişkilerin, daha önceki kapitalist olmayan toplumsal ilişkilere nüfuz etmesi ve onları ele geçirmesi riskinin de mevcut olduğu anlamına gelir. Marx'çı siyasal iktisadın ya da "tarihsel materyalizm"ın bana göre indirgemeci olan okumalarının aksine, kapitalist bir toplumda kapitalist ekonominin hegemonik eğilimlerine dikkat çekmek, "ekonomi"nin bir toplumun daima başat "alt sistem"i olduğu, yani bir nevi "üst yapı"yı yöneten "alt yapı" olduğu anlamına gelmez. Ne var ki, bunun olumsal bir biçimde meydana gelebileceğini, daha sonra görüleceği üzere kapitalist ekonominin örgütlenme ilkelerine toplumsal hayatın tedricen tabi kılınmasının, kapitalizm koşullarında hayatın bünyevi olarak daima mevcut bir tehlikesi olduğu anlamına gelir ki bu tehlikeye de siyaseten karşı durmak gerekir.

Bugünün siyasal-ekonomik teorisi genellikle iki türdendir. Birincisinde kapitalizm somutlaştırılarak servet yaratma makinesi olarak tasavvur edilen bir ekonomi"ye indirgenir – bu makine de özel bir doğa bilimini, yani iktisadı gerektirecek kadar ezoterik bir doğanın kendine özgü yasalarına göre işler. Siyaset ekonomiye dışarıdan etki eder; ona bir kara kutu muamelesi yapar, doğru girdileri temin ederek arzulanan çıktıları üretmesini sağlamaya çalışır. İkinci teoriye göre "ekonomi" az çok becerikli bir teknik manipülasyonun atıl nesnesi olmaktan ziyade, siyasete girdiler sağlar: Rekabet halindeki grup çıkarları, tercihen kendilerini siyaseten hakemlik edilmesi ge-

5 Daha kapsamlı bir anlayış geliştirilebilseydi, bir tarafta modernitenin hayatı iyileştirme yönündeki medeni dürtüsü, bireysel özgürlük ve doğa üzerinde teknolojik hâkimiyet; diğer tarafta piyasa mübadelesinin mülkiyetçi bireyciliği arasında modern kapitalizm koşullarındaki tarihsel bağlantı vurgulanırdı.

reken verimli bir ekonomi yönetiminin işlevsel zorunlulukları olarak sunarlar.

Bu iki yaklaşımın da çağdaş kapitalizmin doğasına adil davranmadığını iddia ediyorum, zira kapitalist toplum ile kapitalist ekonomi arasındaki sınır çizgisi bu teorilerde varsayıldığı gibi sabit değildir, hatta sürekli bir çekişme konusudur. Kapitalist bir toplum ya da kapitalist ekonominin mesken edindiği bir toplum *ekonomik toplumsal ilişkilerinin*, yani özgül üretim ve mübadele ilişkilerinin *ekonomik olmayan toplumsal ilişkileriyle* nasıl bağlantı kurup etkileşimde bulunacağını sürekli belirlemek zorundadır. Bu durum özellikle böyledir, zira ekonomik toplumsal ilişkiler toplumsal bağlamlarına doğru bünyevi bir genişleme ve bu bağlamlara göre başat hale gelme eğilimine sahiptir. Sırf bu yüzden, kapitalizmin toplumun dışında ya da toplumdan ayrı var olan durağan ve zamansız bir ideal ekonomik sistem tipi gibi incelenmemesi, onun yerine tam da toplumsal ile ekonomik arasındaki ilişki hakkında bir *tarihsel toplumsal düzen*–19. yüzyıl başında Batı Avrupa’da kendini bulan ve o zamandan beri evrimleşen bir toplumsal düzen– olarak incelenmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında, ekonomik teorinin ekonomik kolaylık açısından teknik bir düzenleme olarak sunduğu veya az çok uzman kontrolüne uygun çeşitli özelliklerin nedensel yapısı olarak sunduğu şeyin, toplumsal ve tarihsel olarak inşa edilmiş dinamik bir kurumsal kısıtlar, fırsatlar, beklentiler, haklar, kaynaklar ve güçler kompleksi olduğu görülebilir. Bunların çevresindeki toplumda da iktidarın, statülerin ve yaşam fırsatlarının bölüşümü; eylem yatkınlıkları ve kapasiteleri; toplumsal kimlikleri ve yaşam tarzları bakımından kapsamlı sonuçları vardır.

Ufukta modern kapitalizme dair hiçbir genel teori yok, o yüzden kendimi çağdaş kapitalizm koşullarında ekonomik toplumsal ilişkiler ile ekonomik olmayan toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşimi yahut *Wechselwirkung*’u resmeden dört örnekle sınırlayacağım. Dört eskizimin ya da vinyetimin her biri kapitalizm koşullarında ekonomi ile toplum arasındaki ilişkinin farklı bir görünümüyle ilgilenecek; ekonomik ilişkiler daha kapsamlı toplumsal ilişkilerin içinde yuvalanmış –aynı anda hem destekleyici hem yıkıcı olan– belli bir

tür toplumsal ilişki olarak tasarlanıyor. Her vakada,⁶ ekonomik ilişkilerin daha yakından incelendiğinde toplumsal ilişkiler olduğunu göstermenin yanı sıra, toplumsal-siyasal-kültürel ilişkilerin de ancak altta yatan kapitalist ekonomik düzene atıfla tam anlamıyla anlaşılabilir olduğunu da göstereceğim.

Birincisi kapitalizme *içsel olarak dinamik* ve *dinamik açıdan da istikrarsız* bir toplumsal sistem muamelesi yapmayı savunuyorum: genişlemeye güdülü ve genişlemeye bağımlı, dolayısıyla sıklıkla, özellikle de günümüzde hayati risk taşıyor durumdaki bir sistem (*tarih olarak kapitalizm*). İkincisi sıklıkla yapıldığı üzere kapitalist ekonominin maddi kıtlığa tepki niteliğindeki rasyonel eylem rejimi olarak tasavvur etmenin modern kapitalist toplumda toplumsal olarak yaratılan ve sürdürülen *tahayyüllerin, beklentilerin, düşlerin ve vaatlerin* rolünü azımsadığını göstereceğim. *Kapitalizm* bir kültürdür, ama kapitalist *ekonomi* de bir kültürdür. Üçüncüsü kapitalizm ile demokrasi birleştirildiğinde ortaya çıkan çatışmalara atıfla kapitalizmi siyasal bir sistem ya da bir *yönetim biçimi* olarak tartışacağım: Kapitalist *topluma* verilmiş bir *ahlak ekonomisi* ile *ekonomiye* verilmiş bir *ekonomik ekonomi* arasındaki temel gerilim tarafından yönlendirilen bir yönetim biçimi. Bana göre ekonomiye verilmiş bir ekonomik ekonomi de en nihayetinde ahlaki bir ekonomidir, yani sermaye sahiplerinin ahlaki ekonomisidir. Savaş sonrası büyüme döneminin sona ermesinden beri peş peşe gelen ekonomik dengesizliklerin siyasi kötü yönetimden ziyade bu gerilimle açıklanabileceğini düşünüyorum. Dördüncüsü ve sonuncusu, kapitalizmi piyasa genişlemesi, toplumsal yaşam dünyasının yapısı ve kolektif değerleri ve hükümetin sosyal politikası arasındaki pek çok etkileşim tarafından şekillendirilen bir *yaşam tarzı* olarak tasavvur etmeyi savunuyorum. Bunun için de kadın emeğinin piyasaya katılımı, aile hayatı ve doğurganlık ile çocuk yetiştirmede piyasanın ve devletin değişen rolü arasındaki ilişkilere bir göz atacağım.

6 Daha fazla vaka da eklenebilir, benim yaptığım seçki herhangi bir sistematik düzen içermiyor.

Tarih olarak kapitalizm

Bugün siyasal iktisat alanındaki pek çok eserde kapitalizm ya da “çeşitlemeleri”, birbirini tamamlayan kurumlarıyla kendi kendini dengeye kavuşturan bir sistem olarak betimleniyor ve bu kurumların verimlilik ve ekonomik performans yahut muhtelif değişkenler peşinde koşarken birbirine istikrar kazandırdığı düşünülüyor. Siyaset, “piyasa ekonomisi” olarak tasavvur edilen kapitalizm tipinin en iyi şekilde işlemlerini temin eden kurumların kolektif tasarımı ve bakımı olarak bu tabloya giriyor.⁷ Smith ve Marx’tan Schumpeter⁸ ve Keynes’e kadar, kapitalizmin içsel dinamizmine, kritik istikrarsızlığına ve sürekli değişimine vurgu yapan geleneksel kapitalizm ve kapitalist toplum açıklamalarına –savaş sonrası dönemin geri kalanına göre bugün çok daha geçerli olduğunu düşündüğüm açıklamalara– tümüyle ters düşen anlayışlar bunlar.⁹

Kapitalizm sermaye birikimiyle veya daha modern bir ifadeyle ekonomik büyümeyle ilgilidir ve hep bununla ilgili olmuştur. Büyüme piyasaların genişlemesi biçiminde gerçekleşir, toplumsal mübadelelerin geleneksel ilişkilerini para ekonomisine tabi kılar ve karşılıklılık ilişkilerinin yerine takas ilişkilerini geçirir.¹⁰ Rosa Luxemburg’un emperyalizm üzerine eserinde birebir anlamının ötesini kastederek “arazi kapma” ya da “istila” dediği süreçtir bu.¹¹ Piyasa genişlemesi yoluyla kapitalist istilaya toplumsal yapılarda ve toplum-

7 Peter A. Hall ve David Soskice, “An Introduction to Varieties of Capitalism”, Peter A. Hall ve David Soskice (yay. haz.), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 1-68.

8 Özellikle şu makalesine bkz.: Joseph A. Schumpeter, “The Instability of Capitalism”, *The Economic Journal*, Cilt 38, Sayı 151, 1928, s. 361-386.

9 Wolfgang Streeck, *Re-Forming Capitalism: Institutional Change in the German Political Economy*, Oxford University Press, Oxford, 2009; Wolfgang Streeck, “Institutions in History: Bringing Capitalism Back In”, John Campbell vd. (yay. haz.), *Handbook of Comparative Institutional Analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2010, s. 659-686; Streeck, “E Pluribus Unum?”.

10 Karl Polanyi, “The Economy as Instituted Process”, Mark Granovetter ve Richard Swedberg (yay. haz.), *The Sociology of Economic Life*, Westview Press, Boulder, CO, 1992 [1957], s. 29-51.

11 Rosa Luxemburg, *Die Akkumulation des Kapitals: Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus*, Buchhandlung Vorwärts Paul Singer GmbH, Berlin, 1913.

sal hayatta derin bir dönüşüm eşlik eder; Marksizmin kurucu metni *Komünist Manifesto*'nun burjuvaziye insanlık tarihinin en devrimci sınıfı demesinin anlamı budur.¹² Kapitalist ekonominin bir kez yerine yerleşmesinden sonra dış kaynaklı bir kapitalist genişlemeye gerek kalmaması önemlidir. Bunun sebebi genişlemenin temel kapitalist özelliklerden biri olmasıdır. Kendi adına ya da parasına layık her kapitalizm zorunlu olarak hareket halindedir ve kaynak daima içeridedir.¹³

Kapitalizmin içinde bulunduğu toplumu sürekli devrime uğratması, onun kurumsal dokusuyla, özellikle de rekabete –daha uygun fiyat vererek akranlarını geçim kaynaklarından yoksun bırakmaya– atfettiği meşrulukla, ayrıca meşru bir ekonomik kazanç tavanının olmamasıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır.¹⁴ Rekabet *korku* yaratırken, sınırsız kazanç *açgözlülüğü* besler; ikisi birlikte kapitalist siyasal iktisadın ve toplumun karakteristik huzursuzluğunu üretir.¹⁵ Açgözlülük ve korku aynı zamanda kapitalist ekonomilerin üstün yenilikçiliğine de katkı yapar, çünkü yenilikçilik hem rekabetten korur hem de çok kârlıdır.¹⁶ Yenilikçilik bir yandan da öngörülemezdir, dolayısıyla toplumsal ve ekonomik sonuçları da öngörülemez. Bu yüzden sürekli yenilikçilik toplumsal ilişkilerde sürekli *belirsizlik* yaratır, çünkü ka-

- 12 Karl Marx ve Friedrich Engels, “The Communist Manifesto”, David McLellan (yay. haz.), *Karl Marx: Selected Writings*, Oxford University Press, Oxford, 1977 [1848], s. 221-247. [*Komünist Manifesto*, çev. Celâl Üster-Nur Eriş, Can Yayınları, İstanbul, 2008. (Ç.N.)]
- 13 “Küreselleşme”nin kapitalist siyasal ekonomilerde bir dış güç olmamasının sebebi de budur. “Küreselleşme” onların içinde gelişmiş, dışarıdan girmeye çalışmaktan ziyade iterek dışarı çıkmaya çalışmıştır (*Re-Forming Capitalism*).
- 14 Wolfgang Streeck, “Taking Capitalism Seriously: Towards an Institutional Approach to Contemporary Political Economy”, *Socio-Economic Review*, Cilt 9, Sayı 1, 2011, s. 137-167. Dinamik bir toplumsal düzen olarak kapitalizm teorisinin mikro temelleri için bkz. Jens Beckert’in kapitalizmin “dört C”si üzerine çalışması: *credit* (kredi), *commodity* (meta), *competition* (rekabet) ve *creativity* (yaratıcılık) (Jens Beckert, *Capitalism as a System of Contingent Expectations: On the Microfoundations of Economic Dynamics*, Max Planck Institute for the Study of Societies, Köln, yayımlanmamış taslak, 2012).
- 15 Dorothee Bohle ve Bela Greskovits, “Varieties of Capitalism and Capitalism ‘tout court’”, *Archives Européennes de Sociologie*, Cilt 50, Sayı 3, 2009, s. 355-368.
- 16 Joseph A. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Duncker & Humblot, Berlin, 2006 [1912].

pitalist ekonomiler serbestçe dalgalanan göreceli fiyatlarla kendi kendini düzenleyen piyasalar tarafından yönetilir. Göreceli fiyatlar farklı türden ekonomik kaynak sahiplerinin toplumsal statülerini ve yaşam fırsatlarını belirlediğinden, yenilikçilik ve neticesinde ticaretin koşullarının değişmesi belli üretim tarzlarına ve mübadele ilişkilerine bağlı yerleşik yaşam tarzlarını devamlı riske atar.

Kapitalizmin genişlemesini yönlendiren bir başka mekanizma da *kredidir*. Kapitalist ekonomi mevcut üretimde kullanılacak kaynakların bedelinin gelecekteki üretimin meyvelerini toplama hakkından ödenmesini mümkün kılarak işler; bankacılık sistemi gelecekteki ödeme vaatlerini şimdiki alım gücüne çevirir. Bankacılık sistemlerinden mahkemelere kadar farklı mali kurumlar bu vaatlerin tutulmasını, gelecekte koparılmış ama henüz mevcut olmayan sanal kaynakların üretilmesini ve böylece ödeme yapılmasını sağlar. Fakat geri ödeme vaatleri ancak büyüme olduğunda yerine getirilebilir; kredi öngörülmüş büyümeden başka bir şey değildir. Herhangi bir nedenle geri ödeme vaatlerinin itibarı genel olarak kaybolursa, örneğin borçlular normalden yüksek oranda iflas gösterirse borç verme de geriler, büyüme de.

Kapitalist büyüme dinamiklerinin istilayla bağlantılı bir metaforu *sınır aşımıdır*. Kapitalist genişleme ya da gelişme piyasa ilişkilerinin daha önce bulunmadığı yerlerde kurulmasından oluşur. Ticari alanları ticari olmayan alanlardan ayıran, yani ülke sınırlarından organ, çocuk ya da kokain ticaretini yasaklayan yasalara dek tüm sosyal kurumlar, ekonomik mübadeleyi sınır çizgilerinin ötesine geçirmek isteyen kâr peşindeki aktörlerin baskısı altında kalırlar. Bu açıdan kapitalist genişlemenin tekabül ettiği şey özel, gönüllü yatay, sözleşmeye dayalı mübadele ilişkilerinin zaten meşru oldukları piyasalardan çıkıp henüz karşılıklı ya da otoritenin hâkim olduğu, henüz piyasalaşmamış sosyal alanlara genişlemesidir.¹⁷ Bu anlamda şu anki sınır aşımı kavramları ticarileşme, metalaşma ya da liberalleşmedir. Çağdaş kapitalizmi incelemenin bu tür süreçlerin olumsal değil temel nitelikte olduğunu, ayrıca kurumsal değişim ve tarihsel

gelişmenin ardındaki ana itici güçler olduğunu kabul etmeyi gerektirdiğini savunuyorum. Bu da onların kapitalist siyasal iktisatta görülmemeleri ya da etkisiz olmaları halinde, bunun tek sebebinin teşhis edilebilir karşı güçler tarafından geçici bir şekilde askıya alınmaları olduğu anlamına geliyor.

Bir yandan yaygın liberalleşme baskıları, diğer yandan ekonomik ve sosyal ilişkilerde devrimler yaparak sınırsız kazanç elde etme peşindeki kapitalist yenilikçilerin çabaları kapitalist toplumsal düzende sürekli gerilimlere ve çatışmalara neden oluyor. Çağdaş kapitalizm incelemesinde böylesi gerilim ve çatışmaları geçici ve periferiye ait saymak, prensipte kendi kendine istikrar kazandıran “piyasa ekonomileri”nin kolayca başa çıkabileceği şeyler olarak görmek yerine bunların normal kabul edilmesi gerekir. Kısaca iki örnek vereceğim: piyasa güçleri ile piyasaların *sosyal düzenlemesi* arasındaki eşitsiz savaş ve *sosyal koruma* alanındaki mücadele. Birinci örnekten başlarsak, genişletilmiş üretim ve mücadele zincirlerinde azgın fırsatçılığa karşı piyasaların her türlü kurala ihtiyacı vardır, kapitalizmle beraber düzenleyici yasaların da büyümüş olmasının sebebi budur. Neticede piyasa kapitalizminin mantığı herkesin kendi çıkarının peşinden koşmasını gerektirir ve potansiyel ödüllerin sınırsız olduğu düşünülürse, ticaret yapanların saldırganca avantaj peşinde koşması beklenmelidir.¹⁸ Gelgelelim, sistemde düzenlemenin statüsü kırılıktır, çünkü serbest piyasaların temel ideolojisinde rakiplerin dürüst kalması için temelde sözleşme özgürlüğünün ve *caveat emptor*’un¹⁹ yeterli olduğu varsayılır.

Daha da önemlisi, piyasaların işlemesi için kurallar ve düzenlemeler yaşamsal önemde olmasına ve piyasa katılımcılarını asimetrik bilgilenmeden koruyarak güveni sağlamasına rağmen kâr peşindeki kuralları ve düzenlemeleri atlatmaya veya onlardan kaçınmaya çalışması da kapitalist rekabetin doğasında vardır. İlegal ya da yarı legal yenilikçi ticaret –bu ikisi genellikle aynı şeydir– normal yollar-

18 “Taking Capitalism Seriously”.

19 (Lat.) “Alıcı dikkatli olsun”; taraflar arasındaki bilgi asimetrisinden kaynaklanan durumlarda sorumluluğun satın alan kişiye ait olma ilkesi. (Y.N.)

dan ticaretten daha riskli olmakla beraber genellikle daha kârlıdır. Bu yüzden ticaret özgürlüğünü sınırlayan düzenlemelerin girişimci tüccarların saldırısına uğraması, bu tüccarların söz konusu düzenlemeleri etkisizleştirmek için ciddi zekâ ve yaratıcılık sergilemesi vaka-i adiyedir. Kendi çıkarını düşünen tüccarlar kendi işlerini herkesten iyi bildiklerinden ve çoğu yerde ciddi ekonomik kaynağı ve siyasi iktidarı emirlerinde bulundurdıklarından, onların hareketlerini düzenleyen kamu kuruluşlarından –özellikle de ticaret ulus devletlerin sınırlarını aşacak şekilde gerçekleşiyorsa– genellikle daha hızlı hareket ederler. İşte bu yüzden çağdaş kapitalizmde düzenleyici politikalar piyasanın arkasından gitmekle kısıtlıdır ve daima ilk hamleyi yapma avantajına sahip olmakla kalmayıp genelde birkaç adım önden giden son derece çevik, yaratıcı ve öngörülemez aktörlere yetişmeye çalışır.²⁰

Sosyal koruma meselesine gelince, kapitalist bir ekonomide gö-reli fiyatlar insanların değişimlere göre yaşamlarını uyarlama yeteneğinden ve arzusundan daha hızlı hareket eder. Toplumsal ilişkiler, beklentiler ve statü düzenleri genellikle serbest piyasalara nazaran atıldır, dolayısıyla yurttaşlar toplumsal varoluşlarının sürekli uyarlanma isteyen piyasa baskılarına karşın istikrarlı kalabilmesi için siyasi müdahale talep ederler. Kapitalist gelişmenin dinamizmi ile yerleşik yaşam tarzlarının atıllığı arasındaki bu çatışma, çağdaş kapitalizmde siyasetin esasını oluşturur. Siyasetin pek çok yüzü vardır, bazıları son derece karmaşık ve hatta paradoksaldır, ama bu durum kapitalizm koşullarında Karl Polanyi'nin neredeyse iynin kötüye karşı savaşı diye nitelediği çatışmanın, siyaseti temelde yönlendiren ve biçimlendiren çatışmanın taraflarını unutturmamalı: Bir yanda liberalleşmeye doğru "hareket", diğer yanda ise toplumsal istikrar isteyen, bir başka deyişle piyasalar ve toplumsal değişimin yönü üze-

20 Bunun en başta gelen örneği ekonomik ilişkilerin "küreselleşmesidir" elbette; hemen arkasından da, giderek etkisizleşen ulusal düzenlemenin yerine "küresel yönetim" denen şeyi geçirmek için çoğunlukla umutsuz çabalar gösterilmişti. Kapitalizm koşullarında otorite sahibi düzenleyici kurumların inşasının, gönüllü ticari ilişkilerin dinamik büyümesinin arkasından gelme eğilimi çağdaş kapitalizmi ya da düzenleyici politikaları araştıranlara şaşırtıcı gelmemeli ve hatta kapitalizmin doğasında olduğu varsayılmalıdır.

rinde kolektif siyasal kontrol isteyen “karşı hareketler.”²¹ Bunun sonuçlarından biri kapitalizmde siyasetin (Hall ve Soskice’nin iddia ettiği gibi)²² temelde rızaya dayalı bir ekonomik verimlilik arayışı olmamasıdır; zira siyasal çatışmanın merkezî meselesi tam da verimliliğin toplumsal hayatı ne kadar kontrol edebileceğidir. Bir diğer merkezî mesele ise, toplumsal ilişkilerin sözleşmeden ziyade yükümlülük tarafından, kendine karşı sorumluluktan ziyade başkalarına karşı sorumluluktan, bireysel gönüllükten ziyade kolektif görev tarafından veya bireysel faydanın azamileştirilmesinin aksine kutsala saygı tarafından yönlendirildiği koruma alanının nerede olduğudur.

Son olarak, kapitalizmi piyasa ilişkilerini sürekli genişleterek büyümeye yönelen içsel olarak dinamik bir ekonomi ve de toplum olarak değerlendirdiğimizde, makro-sosyoloji teorisine toplumsal değişimin *şarta bağlı yönlülük nosyonu* şeklinde bir katkıda bulunabiliriz. Bu nosyon sadece kapitalizme özgü olmak anlamında değil, aynı zamanda değişimin yönünün Polanyi’nin de belirttiği üzere kapitalist hareket ile koruyucu ve hatta antikapitalist karşı hareketler arasındaki çekişmeyle belirlenmesi anlamında da şarta bağlıdır. Kavramsal açıdan, burada önerdiğim bakış açısı Newton’cu evren hayalinden, yani değişimsiz hareketten kopmayı mümkün kılarak tarihsel dönersellik ve geri çevrilemezliğe pencere açmayı sağlar (“tarih olarak kapitalizm”).

Üstelik kapitalizmin sürekli genişleme mantığına odaklanmak, çağdaş toplumun bazı kritik sorunlarına dikkat vermeyi sağlar, onları birbiriyle ve toplumsal yapıyla ilişkilendirir. Ayakta kalmak için ilişkileri ticarileştirme ölçeğini ve kapsamını sürekli artırmakta olduğu bir kapitalist piyasa ekonomisine sahip olan bir toplumsal sistem bir noktada ilerlemesinin önünde engeller bulacaktır; o toplumun istilasını zaten başlamışsa bu engeller daha da artacaktır. Yine Polanyi’nin temel kavramları bugün işimize yarıyor, zira onun üç “hayalî meta”sı –emek, toprak ve doğa–²³ dinamik olarak artan meta-

21 *The Great Transformation*.

22 Hall ve Soskice, “An Introduction to Varieties of Capitalism”.

23 *The Great Transformation*, s. 68-77.

laşma neticesinde kritik bir duruma gelmiş görünmektedir. “Finansallaşma” sürecinde paranın metalaşması kolektif statüsünü zayıflattı onu güvenilir bir mübadele ve ölçek değeri olmaktan çıkardı, ticari amaçlarla doğanın talan edilmesi bildiğimiz anlamda hayatın temellerini yıkmak üzere, işgücünün piyasalaşması da artık zengin toplumların fiziki yeniden üretiminin kamusal bir mesele haline geldiği bir noktaya ulaştı (aşağıda bu konunun ayrıntısına gireceğim). Her üç açıdan da toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin ayrılmaz parçası olan *bireysel çoğaltma yoluyla büyüme* artık insan toplumu ve insan türü için tehlike potansiyeli taşıdığı şüphesi uyandırmaktadır.

Kültür olarak kapitalizm

Çağdaş siyasal iktisadın büyük bir kısmı, nesnel olarak ihtiyaç duyulan maddi ihtiyaçlar sebebiyle nesnel bir koşul olduğu düşünülen *somutlaştırılmış bir kıtlık nosyonuna* tutunur. Bu da iktisat teorisinde ihtiyaçların dışarıdan verilen ve sonsuz bir şey olarak görüldüğünü, dolayısıyla eleştirel sorgulamanın dışında tutulduğunu gösteriyor. Sosyoloji ise ihtiyaçların bilhassa kapitalizmde dinamik olduğunu uzun zamandır biliyordu; yaşamak için neyin “gerekli” olduğu büyük ölçüde toplumsal olarak tanımlanır, yani ancak verili bir toplumda toplumsal hayat için gereklidir; tümünden yoksun kalma gibi bir sınır durum dışında kıtlık mutlak ya da açık uçlu değil, toplumsal olarak olumsal ve inşa edilmiştir. Yine de sosyologlar iktisatçıları, ekonomik ihtiyaç ve emellerin toplumsal ve tarihsel doğasını görmezden gelmekle eleştirmekten büyük ölçüde kaçınmışlardır.²⁴

İnsanların ihtiyacı sabit değil akışkansa, toplumsal ve tarihsel açıdan olumsalsa, o halde kıtlık da ciddi ölçüde kolektif *imgelemin* eseridir ve toplum “nesnel” olarak zenginleştikçe bu durum daha da geçerli olur. Ekonomik davranışı yönlendirmede imgelemin –maddi ihtiyaçlardan farklı olarak bünyesi gereği dinamik olan imgelemin–

24 Sosyoloji ile iktisat yollarını ayırmadan önce bu durum farklıydı. Örneğin bkz. Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, Penguin, New York, 1994 [1899] ve onun gösteriş tüketimi teorisi.

önemli olduğu içgörüsü *ekonomik hayatın kültürel-sembolik bir boyutuna* işaret eder.²⁵ Bu boyut da temelde toplumsaldır elbette. Bunu fark ettiğimiz için “sert” iktisat ile “yumuşak” psikoloji arasındaki sınırı bulanıklaştırır, iktisadı “inşacı” bir açıdan sosyolojik soruşturmaya açarız. Ekonomik eylemin güdülenmesi ve kontrol edilmesinde çok geniş bir kültürel inşalar yelpazesi nesnel koşulları destekler ya da tamamlar – örneğin borçlunun borçlarını ödeme isteğine ve yeteneğine güven (bkz. yukarıda); ekonomik büyümenin önemli bir şartı olarak yatırımcı “güveni” (bkz. aşağıda); hükümetlerin siyasal iktisatta stratejik açıdan önemli grupların çıkarlarına saygı göstereceklerine dair “inanılır sözleri.” Standart iktisat teorisi böyle faktörlerin önemini kabul etmez ama “sert” ve katı, “gerçekten ekonomik” dürtüleri umulandan daha fazla çarpıtan “akıldışı” kalıntısız etkiler biçiminde var olduklarını söyler. Aynı zamanda bunları toplumsal olmaktan ziyade “psikolojik” sayar ve kavramsal bakımdan biraz belirsiz bir dille “piyasalar”ın ruh hallerine, örneğin “panik”e ya da “güven”e atıfta bulunurlar.

Çağdaş kapitalizm incelemelerinde daha umut verici ama nadi-ren benimsenen bir yaklaşımda ise *tüketime* ya da tüketici “ihtiyaçlarına”, daha doğrusu arzularına odaklanılır. Burada düşler, vaatler ve hayalî tatminler kesinlikle marjinal değil, aksine merkezidir. Standart iktisat ve onun peşinden giden standart siyasal iktisat ekonomik büyüme için güvenin ve tüketici harcamasının önemini kabul etse de, tüketicilerin tüketmesini sağlayan arzuların dinamik bir biçimde evrimleşen doğasının hakkını vermezler. İleri kapitalist toplumlarda piyasaların bir noktada doyacağı, harcamaların durgunlaşacağı ya da gerileyeceği, hatta daha da kötüsü parasallaşmış çalışma teşviklerinin etkisinin azalacağı kaygısı alttan alta hep varlığını sürdürür. Neredeyse tamamı maddi geçim düzeyinin çok üstünde yaşayan müşteriler yeni ihtiyaçlar keşfetmeye ve böylece “psikolojik” açıdan kendi-

25 Bu bölüm Jens Beckert’in son dönemdeki bazı çalışmalarından esinlenmiştir. Bkz. Jens Beckert, *Imagined Futures: Fictionality in Economic Action*, MPIfG Tartışma Belgesi 11/8, Köln: Max Planck Institute for the Study of Societies 2011; Jens Beckert, “The Transcending Power of Goods: Imaginative Value in the Economy”. Beckert, Jens ve Patrick Aspers, haz., *The Worth of Goods: Valuation and Pricing in the Economy*, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 106-130.

lerini yoksul görmeye başlamazsa zengin kapitalist toplumların ekonomisi büyümeyi sürdüremez. Tüketim meyilliliğinin çağdaş kapitalizmin aşıl topuğu haline gelme ihtimali gerçekçi-akılcı-materyalist ekonomik eylem anlayışı tarafından gizlenir. Bu anlayış tarih dışı, toplum öncesi, dışarıdan sabitlenmiş “gereklilikler” barındıran tarihsel toplumsal normlar ve tahayyülleri temsil eder.²⁶

Mesele savaş sonrası sosyolojinin tüketimden ve tüketimciliğin yükselişinin çığır açıcı öneminden habersiz olması değildir; David Riesman’ın *The Lonely Crowd*’daki [Yalnız Kalabalık] (1950) güçlü analizi bu açıdan çarpıcı bir örnektir.²⁷ Ayrıca 1960’ların ABD’sinde reklamcılığın ilerleyişine dair geniş çaplı bir popüler külliyat bulunuyordu (örneğin Vance Packard, *The Hidden Persuaders* [Saklı Caydırıcılar]).²⁸ Tüketim toplumunun eleştirisi devrimci 1960’lar sonu ve 1970’ler sürecinde doruğa çıktı ve “tüketim terörü” gibi kavramlar kitlelerdeki “sahte bilinç” teşhislerini besledi, daha mütevazı ve maddiyattan uzak yaşam biçimi çağrıları da buna eklendi. Fakat daha sonra bu temalar uzun yıllar ortadan kayboldu, belki de küreselleşme ve yeni enformasyon teknolojisi yıllarında tüketim güdümlü büyümede gerçek bir patlama yaşanması yüzünden geriye çekildi. Aynı zamanda da bilimsel tanınma ve meslekleşme arzusu duyan, 1970’lerin başarısız antikapitalizminden kendini ayırt etmek isteyen sosyoloji her türlü ahlakçılıktan kaçınmaya çalıştı, insanların ne yaptığının “değerden bağımsız” analizini yapmak yerine insanlara ne yapacaklarını söylemekten uzak durdu.²⁹ Kültürel sosyoloji hâlâ tüketimi incelese de, standart iktisadın ekonomik ihtiyaçları somutlaştırmasını sorgulamadığı gibi konusunu kapitalizmle ve ekonomik genişleme ihtiyacıyla da ilişkilendirmedi.

26 Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, s. 22.

27 David Riesman, Nathan Glazer ve Reuel Denney, *The Lonely Crowd: A Study of the Changing American Character*, Yale University Press, New Haven, CT, 1950. [Yalnız Kalabalık: Amerikan Toplumsal Karakterinin Değişimi Üzerine Bir İnceleme, çev. Yeşim Yaşar, Heretik Yayınları, Ankara, 2016. (Ç.N.)]

28 Vance Packard, *The Hidden Persuaders*, D. McKay Co, New York, 1957.

29 Bu da rasyonel seçim çerçevesi sayesinde aynı anda hem reçete önerici hem de analitik olabilen –ya da reçete önermeyi analiz kılığına sokabilen– iktisatla ilginç bir zıtlık arz ediyor.

Bugün nesnel ya da hayalî ekonomik ihtiyaçlara ve bu ihtiyaçların sınırlarına ilişkin tartışmalar, daha ziyade ekolojiden kaynaklanırsa ve sosyologlardan ziyade heteredoks iktisatçılardan çıksa da, etkili bir biçimde geri geldi. Giderek büyüyen bir külliyat mutluluğa ulaşmanın tüketimcilikten daha uzak yolları olup olmadığını, tatminin maddiyattan uzak kaynaklarının nasıl bir yapısı olabileceğini, ekonomik performans ve büyüme için yeni ve daha kapsamlı ama piyasaya daha az bağımlı ne gibi önlemler alınabileceğini tartışıyor. Görebildiğim kadarıyla sosyologlar, hatta iktisatla ilgilenen sosyologlar bu tartışmalarda yoklar ve çağdaş kapitalizm açısından bu meselenin patlayıcılığını kavrayamamış gibi görünüyorlar. Disipline ait dergiler erkekler ile kadınlar arasındaki ücret farklarına, ev emeğinde işbölümüne, çalışma saatlerine vs. dair makalelerle dolup taşarken, bugün insanların 30 yıl öncesinden çok daha zengin olmalarına rağmen neden daha fazla çalıştıkları sorusu adeta bir tabu muamelesi görüyor. Aynı şey insanların 1970'lerden bu yana yaşam standartlarında meydana gelen iyileşmenin, bu iyileşmeyi üretmek için gereken muazzam çabaya değdiğini neden düşündüğü için de geçerli – ileri kapitalist ülkelerin gelecekte büyümeye devam etmelerini sağlayacak çalışma motivasyonunu nasıl sağlayacakları sorusundan ise hiç bahsetmiyorum.

Potansiyel cevaplardan biri zengin toplumalarda tüketimin doğasının giderek gayri maddi bir hal alması olacak gibi görünüyor.³⁰ Fiziksel ihtiyaçlar büyük ölçüde karşılandığı için giderek daha fazla mal *kullanım değerinden* ayırt edilebilecek şekilde sırf *rüya değeri* sebebiyle satın alınıyor sanki: örneğin son moda kıyafetler, marka aksesuarlar, spor malzemeleri, otomobiller, şarap, piyango biletleri, uzak ülkelere yolculuklar, antikalar vs. Zengin ülkelerin yurtiçi

30 Amerikan kamusal söyleminde “rüya” sözcüğünün (örneğin “Amerikan rüyası”nın) bol bol kullanılması da bu bağlamda ilginçtir, zira bu kültür hem dünya üzerindeki en tüketimci kültürdür hem de güya *yankee* akılcılığı ve faydacılığına sahiptir. ABD’de kendisi için, Amerikalı yurttaşları ve dünyanın geri kalanı için “rüyaları” olduğunu tekrar tekrar itiraf etmeyen hiçbir politikacı seçim kazanamaz. Bunun dinî deneyimlere benzerliği hemen dikkat çekiyor. Bugün adeta toplumsal bir yükümlülük gereği Amerikalıların gördüğü rüyalarda Vaat Edilmiş Topraklar’ın yerini sınırsız tüketim almış görünüyor.

ürünlerindeki payı giderek artan bu malların çoğunun aynı zamanda yüksek statü değeri de var – şu işe bakın ki bilhassa kadınlar açısından insanın emek gücünü satabilmesinin de öyle. Üstelik sembolik malların tüketimine ve toplumsal ilişkilerin metalaşmasına katılım toplumsal bütünleşme açısından da hayati önem taşımaya başlamış gibi görünüyor; modern hayatın yapılanmasında bilgisayar temelli “toplumsal ağlar”ın rolünün hızla artmasından bunu anlayabiliyoruz. Bugün firmalar reklama her zamankinden daha fazla para harcıyor, bir ürünün doymuş piyasalardaki başarısını belirliyormuş gibi duran popüler imgeler ve auraların inşası ve sürdürülmesi için çalışıyor. Özellikle etkileşimli internetin mümkün kıldığı yeni iletişim kanalları firmaların kendi müşterilerini sosyalleştirmesinde ve yetiştirmesinde giderek daha fazla pay sahibi oluyormuş gibi görünüyor. Bugünün kapitalist ekonomilerini büyüten malların büyük bir bölümü, insanlar başka türden rüyalar görseydi satılmazdı – bu da insanların rüyalarını anlama, geliştirme ve kontrol etmeyi ileri kapitalist toplumda siyasal iktisadın temel kaygılarından biri yapıyor.

Tüketici kapitalizminin ilk yıllarında ele alınan³¹ ama sonra terk edilen bu konuyu sosyologlar daha yeni canlandırmaya başladılar: maddi açıdan doymuş bir kapitalist ekonomi hangi toplumsal mekanizmaları kullanarak büyüme kapasitesini koruyabilir. Bugün giderek sıkılaştan ekolojik kısıtlar, aşırı şişmiş kredi sistemiyle bağlantılı daha önce görülmemiş riskler ve toplumsal dokuda giderek artan gerilim karşısında *gayri maddi ekonomik ihtiyaçlar politikası* hayati önemde bir siyasal-ekonomik savaş meydanı haline geliyor olabilir. Uzun zamandır bilinen bir olgu olan, kapitalizmin mevcut ihtiyaçları karşılayarak değil yeni ihtiyaçlar yaratarak gelişmesi –kapitalist büyümenin sadece *niceliksel* değil aynı zamanda *niteliksel* anlamda kalıcı bir talep güdümlemesi gerektirmesi– giderek daha kritik bir önem kazanıyor. Çağdaş kapitalizmin incelenmesinde başka hiçbir

31 Dönemindeki yeniliği Lynd’lerin iki ciltlik *Middletown* eserinde güzel bir şekilde yansıtılan bir toplumsal oluşum (Robert S. Lynd ve Helen Merrell Lynd, *Middletown: A Study in Contemporary American Culture*, Constable, Londra, 1929; Robert S. Lynd ve Helen Merrell Lynd, *Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts*, Harcourt, New York, 1937).

disiplinin sahip olmadığı bir perspektifi sosyolojinin yeniden keşfetmesi için zaman geldi de geçiyor.

Yönetim şekli olarak kapitalizm

Piyasa mübadelesi yoluyla kişisel maddi zenginleşmenin şiddet içermeyen, medeni bir tarzı olarak kapitalizm, feodalizmden kurtulmak için liberal antiotoriterlik ve demokrasi talep eden halk hareketleriyle ittifak kurmak zorunda kaldı. Kapitalizm ile demokrasi arasındaki tarihsel ilişkilene hep tedirginlik barındırıyordu, özellikle ilk zamanlarında karşılıklı güçlü şüphecilik tarafından bozulmuştu.³² Kapitalistler demokrasinin fazla ileri gitmesinden, mülksüzleştirilmiş çoğunluğun özel mülkiyeti kaldırmasından korkarken; çalışan sınıflar da kapitalistlerin mülksüzleştirilmekten korunmak için serbest seçimleri ve örgütlenme özgürlüğünü kaldırmasından endişe ediyordu. Ancak 1945 sonrasında demokratik kapitalizm ya da kapitalist demokrasi sanayileşmiş dünyanın batı kesiminde yarı yarıya istikrarlı bir siyasal-ekonomik rejim haline gelebildi. Savaştan hemen sonraki en az 20-30 yıl kadar süren bu rejimde Keynesyen tam istihdam politikaları, refah devletinin genişlemesi ve bağımsız sendikalar ile yüksek ve istikrarlı bir ekonomik büyüme birbirini besledi.

Demokratik kapitalizmde gerilimler yaşanmadığı anlamına gelmiyordu bu. Toplumsal bir sistem olarak kapitalist demokrasi birbirinden farklı iki normatif ilkeler kümesi tarafından yönetilir: Bir yanda sosyal adalet, diğer yanda piyasa adaleti vardır ve birincisi toplumun *ahlaki ekonomisine* yerleşmişken, ikincisi de tabiri caizse *ekonomik ekonomide* barınır. Demokratik kapitalizmin ahlak ekonomisi insanların neyi doğru ve haklı gördüğünü yansıtırken, ekonomik ekonomi ya da piyasa ekonomisi de kaynakları marjinal üretkenlik temelinde yani azami verimliliğe göre dağıtır. Demokrasi demokratik kapitalizmin ahlaki ekonomisine yanıt verirken, piyasa ancak ekonomik ekonominin ilkelerine göre işlevli olduğunda dengede kalabilir.

32 Bu kısımda şuradaki argüman yakından takip ediliyor: Wolfgang Streeck, "A Crisis of Democratic Capitalism", *New Left Review*, Sayı 71, 2011, s. 1-25.

1960'ların sonunda kapitalizm ile demokrasinin birbirlerini az çok fiilen baltalamadan yan yana işlevli olamayacağı netlik kazanmaya başlamıştı. Hükümetlerin, medyanın ve standart iktisat teorisinin aslında piyasa adaletinin en üstün sosyal adalet biçimi olduğuna yurttaşları ikna çabalarına rağmen sosyal adalet ve piyasa adaletinin uzlaşması gün geçtikçe zorlaşıyordu. Sıradan insanlar komünal yaşamlarını marjinal üretkenlik farklarına göre örgütlemek üzere yeniden eğitilebilirse kapitalizm içsel çelişki ve kırılgnalık yaşamadan demokratik olabilir gerçekten. Fakat şu âna dek insan toplumlarının çoğu, piyasa adaletiyle çatışması işten bile olmayan geleneksel sosyal adalet ilkelerine göre yaşamayı sürdürdü. Örnek vermek gerekirse şöyle fikirler halen günceldir: “İyi çalışan” kişi “iyi ücret” almalıdır; insanlar yaşlanınca yoksullaşmamalıdır; kimse açlıktan ölmemelidir, hastalandığında bakımdan yoksun kalmamalı, sokaklarda yatmamalıdır; bir işyerinde çalışanlar idari otoritenin keyfî uygulamalarına karşı birtakım korunma haklarına sahip olmalıdır; işverenler çalışanları işten çıkarmadan belli bir süre önce haber vermelidir.³³

Kapitalizm halkın sosyal adalet anlayışını piyasa adaletinin kendi verimliliğe dayalı teorik nosyonlarında çözündürmediği müddetçe kapitalizm ile demokrasi ya da piyasalar ile siyaset birbirinin yoluna taş koymaya devam edecektir. Ahlaki ekonomi ekonomik politikayı ihlal ederken, ekonomiden bir verimlilik payı koparır, kâr daralması meydana gelir; öte yandan “iktisat yasaları” ve “sağlam ekonomi yönetimi” de demokratik ahlaki taleplerin yerine getirilmesine engel olur. Sonuçta hükümetler eşit ölçüde tatsız iki seçenektan birini mecburen tercih etme riskine sürekli maruz kalır: demokratik meşruluğu savunmak için ekonomik istikrar ve performansı feda etmek ya da sağlam ekonomi politikası adına halkın sosyal adalet taleplerini görmezden gelmek. Bu problem genellikle ikilemin iki ucuna sırayla hitap ederek çözülmeye çalışılır; demokratik meşruluk krizine başarılı bir tepki verilmesi neticesinde ekonomik dengesizlikler ortaya

33 Toplumun ahlaki ekonomisini oluşturan adalet ilkeleri başka şeylerin yanı sıra değişen ekonomik koşulların ve toplumsal söylemlerin etkisiyle değişebilir.

çıkartarak, ekonomik istikrar için başarılı önlemler alındığında toplumda huzursuzluk meydana gelir.

Demokratik kapitalizmin bünyevi gerilimleri ve onlarla başa çıkmaya çalışmaya yönelik kamu politikalarının sınırları 1970'lerden beri zengin kapitalist demokrasilerin ekonomik tarihindeki kriz silsilesinden anlaşılabilir. Savaş sonrası büyümenin sonunda "özgür dünyadaki" hükümetler güçlü sendikalarla ücret artışları ve işsizlik konusunda çatışmaktan kaçınarak enflasyon oranlarının artmasına müsaade ettiler. Tıpkı kredi gibi enflasyon da henüz mevcut olmayan kaynakların zamanda öne çekilmesine hizmet ederek işverenler ile işçilerin parasal taleplerini gerçekleştirmelerini sağladı, ama ortaya çıkan toplam miktar aslında bölüşülebilecek olandan fazlaydı. İşçiler düzenli olarak yükselen yaşam standartlarına ve mevcut işlerinde güvenceli istihdama, ahlaki-ekonomik hakları olarak gördükleri noktaya ulaşmakta olduklarını düşünürken; işverenler de savaş sonrası yeniden inşa yıllarındaki yerleşik gelir beklentilerine uygun kâr elde edebiliyorlardı. Gelgelelim, enflasyonun sürmesi neticesinde tasarrufların değeri düştü ve fiyat ilişkileri giderek daha fazla bozuldu. Enflasyonun 1980'lerin başlarında "Volcker devrimi" sırasında yenilmesi de istikrar getirmedi. Onun yerine kamu borcunda yükseliş dönemine girildi. Düzen bozucu bölüşüm çatışmalarını yatıştırmak için artı kaynakları seferber edecek siyasal-ekonomik mekanizma olarak toplu pazarlığın yerine seçim siyaseti geçti. 1990'larda bu da sürdürülemez hale gelince kamu finansmanının konsolidasyonu ancak hane halkına kurallardan arındırılmış özel krediye erişim imkânı vererek, kendi hesaplarına borçlanıp durağanlaşmış gelirleri ve artan eşitsizliği telafi etmelerine olanak tanıyarak sağlanabildi.³⁴

Kapitalizm ve demokrasi hikâyesinin en son dönüm noktasına 2008 sonrasında, borç piramidi en nihayetinde çöküp değerini kaybetmiş özel borcun para ekonomisinin akışkanlığını sürdürmek için toplumsallaştırılması gerektiğinde ulaşıldı. Sonuçta kamu borcunda yine çarpıcı bir yükseliş yaşandı. Bu durum yeni bir mali konsolidas-

yon dönemine girilmesine yol açtı: Devletler sosyal koruma ve yatırım harcamalarını azaltarak alacaklılara geri ödeme kapasitelerini sağlama almaları için “finans piyasaları”nın daha önce görülmemiş baskısına maruz kaldılar. Güncel siyasal yatıştırma amacını gerçekleştirmek için gelecekteki kaynakların kullanılmasının sahası toplu sözleşmeden seçim siyasetine, oradan tüketici kredisi piyasalarına ve nihayet kamu borcuna taşınırken, demokrasinin ahlaki ekonomi uğruna ekonomik ekonomiyi bozma kabiliyeti de giderek azaldı. Günümüzde finans sermayesi sahipleri ahlaki ekonominin geleneksel toplumsal yükümlülükleri ve modern yurttaşlık haklarından ekonomik ekonomiyi tam anlamıyla yalıtım için uluslararası kuruluşlar ve borca batmış ulus devletlerle birlikte çalışıyorlar – üstelik 1970’lerden bu yana geçen 40 yıla nazaran başarmaya çok daha yakınlar. Demokratik devletler yeni küresel *haute finance* adına para toplama kuruluşlarına çevrilirken, piyasa adaleti sonsuza kadar değilse bile uzun bir süre için sosyal adaleti neredeyse ezip geçmiş durumda. Bu sırada yurttaşlar olarak kapitalist demokrasiye güvenmiş olanlar da yatırımcılar olarak paralarını kapitalist demokrasiye yatıranlara öncelik tanımak zorunda.

Çağdaş kapitalizmi ahlaki ekonomi ile piyasa ekonomisi arasındaki çatışma çerçevesinde incelemek marjinal üretkenliğe dayanan bölüşümsel hak taleplerinin doğasını daha ayrıntılı soruşturmaya davetiye çıkarır. Standart iktisada göre bu bölüşümsel hak talepleri toplumsal haklardan farklıdır, çünkü ahlaki ve öznel değil teknik ve nesneldirler. Fakat sosyolojik bir yaklaşım verimlilik teorisi örtüsünün ardında sermaye sahipleri ve yatırımcılarının ahlaki ekonomisini, yahut daha genel olarak temel üretken kaynakların sahiplerinin ve yatırımcılarının ahlaki ekonomisini tanıyabilir. Burada anahtar kavramlardan biri yatırımcı “güvenidir.” Kalecki’nin ticaret döngüsüne dair siyasal teorisinde bu “güven” analiz edilmiştir.³⁵ Sermaye sahipleri sabit beklenen getiri oranlarına mekanik bir biçimde tepki vermek yerine, kaynaklarını yatırma karşılığında teklif edilenin onlara göre hakları olanla uyumlu olup olmadığını göstermek için kötümserlikten iyimserliğe, panikten öforiye kadar kendi teşhis ettik-

leri çeşitli “psikolojik” durumlarına dair beyanlar kullanırlar. Mevcut kıtlık ve siyasal iktidar bölüşümü koşullarında yatırımcıların ekonominin geri kalanından ne kadar kaynak çekmelerine izin verilmek zorunda olunduğuna dair etkileşimli ortak karar alma sürecinde düşük “yatırımcı güveni”ne dair ifadeler stratejik bir biçimde kullanılır. Şu anda bile küresel finans piyasalarında yatırımcıların, kamu borcunu yeniden finanse etme karşılığında devletlerden istedikleri faiz oranlarında oynamalar yoluyla daha kurumsallaşmış kemer sıkma politikaları talep ettiklerini görüyoruz. Verimlilik teorisinden ziyade toplumsal eyleme dayanan siyasal iktisat, standart iktisadın piyasa mekanizmasını somutluktan çıkararak fiyat ve kâr oluşumunun ne olduğunu sergilemesi gerekir: neyin *ablaken doğru* olduğuna dair *öznel fikirler* ile neyin *teknik açıdan mümkün veya şart* olduğuna dair *nesnel yasalar* arasında değil, birbiriyle çatışan adalet kavramları ve talepleri (“yaşa ve yaşat” ile karşısındaki “sadece getiri”) arasındaki bir mücadelenin sonucu.

Yaşam tarzı olarak kapitalizm

Son olarak, çağdaş kapitalizm üzerinde çalışmak, tarihsel bir sosyal düzen, kültür ve yönetim biçiminin yanı sıra bir yaşam tarzı üzerinde çalışmak anlamına gelir. Kapitalist gelişimin yönlendirici gücü olan piyasa genişlemesi toplumun en uzak köşelerinde bile yankı uyandırmaktadır, çünkü toplumsal ilişkileri ve bu ilişkileri yöneten kurumları sürekli olarak devrime uğratar. Kapitalist gelişme ile insanların en kişisel ve mahrem toplumsal yaşamlarını bile örgütlenme tarzı derinlemesine iç içe geçmiştir; neyin “doğal”, “normal” olduğu ve neyin olmadığı, neyin verili alınacağı konusundaki kültürel değişimler de piyasaların genişlemesiyle bağlantılıdır. Bu durum aile hayatını ve toplumun fiziksel yeniden üretimi temin etme tarzını da içeriyor.³⁶

36 Buradan sonrası için bkz. Wolfgang Streeck, “Flexible Employment, Flexible Families, and the Socialization of Reproduction”, Florian Coulmas ve Ralph Lützel (yay. haz.), *Imploding Populations in Japan and German: A Comparison*, Brill, Leiden, 2011, s. 63-95.

Son 30 yılda zengin Batı toplumlarında aile ve çocuk yetiştirilmede temel bir yeniden yapılanma gerçekleşti. Emek piyasalarının ve tüketim malları piyasalarının ilerleyişiyle ortaya çıkan yeni kısıtlar ve fırsatlar da bu yeniden yapılanmayla sıkı sıkıya etkileşim içindeydi. Kapitalizmi salt bir ekonomi değil bir yaşam tarzı olarak analiz etmek için “Fordist” aile tarafından tamamlanan “Fordist” üretim tarzının savaş sonrası dönemini hatırlayarak işe başlamak gerekir. O zamanlar kadınların kendilerini ücretsiz aile işlerine tam anlamıyla adayabilmeleri için ücretli çalışmadan uzak tutulmaları ailenin gurur meselesi ve ekonomik başarı göstergesiydi. 1970’lerden başlayarak giderek daha çok sayıda kadın ücretli çalışmaya başladı; çünkü bu durum kişisel bağımsızlıklarını kazanmak için bir seçenek haline gelmiş, aynı zamanda toplumda saygı görmenin ve tam üye kabul edilmenin koşulu olmuştu. Aynı süreçte evlenme oranları düştü, boşanma oranları yükseldi, aile bağları zayıflayarak yüke dönüştü, doğum oranları düştü, çocuklar giderek daha fazla evlilik dışı doğmaya başladı ve çocuk doğurma işi orantısız bir biçimde emek piyasasında fırsat bulamayan kadınlara kaldı. Kadınlar için ücretli istihdama dahil olmak artık ahlaken bir seçenek olmaktan çıkıp 1950’lerde ve 1960’lardaki evlenme ve çocuk doğurmanın yerini aldı. “Çalışmak” ile ücretli çalışma özdeşleşti, ücretli bir işte çalışmama –*Hausfrau* ya da ev kadını olmak– hiç çalışmamakla bir tutularak giderek kişisel açıdan utanç duyulacak bir şey haline geldi.

Kadınların ailevi geçim ekonomisinden piyasanın para ekonomisine göçünü neyin başlattığına dair iki birbirine alternatif ve bir ölçüde de rakip anlatı vardır. Bunlardan birincisi itme ve ekonomik ihtiyaçla, ikincisi de çekme ve kişisel özgürleşmeyle ilgilidir. Savaş sonrası büyümenin bitişinin ardından gerçek ücretler durağanlaştığında Amerikan aileleri emek piyasalarında işverenlere giderek daha fazla saatlerini satarak sürekli artan zenginliğe dair Amerikan rüyasının peşinden koşmayı sürdürdüler. Üstelik savaş sonrası eğitimdeki artış yeni doğan “hizmet sektörü”nde giderek artan pozisyonlar için yeni bir kadınlar kuşağını hazırladı. Onlar açısından “kendi paralarını” kazanmak, bir süre sonra genelde artık geleneksel erkek egemen ailelerde kişisel hizmetçilik olarak algılanan şeyden başarılı bir

kaçış anlamına geliyordu. Tüketimciliğin yükselişi de hem haneden itilişi hem de piyasaya çekilişi artırmakta rol oynadı. Kısmen piyasa genişlemesinin teşvik ettiği ve kısmen de bu genişlemeyi teşvik eden daha bireysel yaşam tarzı daha çok insanın bekâr kalmasını sağladı, kişisel ilişkilerin kopma ve ailelerin dağılma ihtimalini artırdı, medeni yasayı öyle bir değiştirdi ki boşanmış kadınlar iş bulup kendi başlarının çaresine bakma sorumluluğunu daha fazla hissettiler.

İşçilerin daha yüksek ücret ve daha iyi istihdam koşulları talep etmesinin sermaye birikimini darboğaza soktuğu bir dönemde kadınların da emek piyasasına dahil olması kapitalist ekonomilerdeki işgücü arzını ciddi ölçüde artırdı. Kadınların katılımı artarken sendika yoğunluğu düştü, işsizlik yerleşikleşti, grevler “sönükleşti” ve kâr üzerindeki ücret baskısı azaldı. İstihdamın kurallardan arındırılması mücadelesi veren işverenler pek çok vakada kadınlarla ittifak yapmayı başardı, zira her ikisinin de “esnek” emek piyasalarının genelde erkek olan “içeridekiler”le genelde kadın olan “dışarıdakiler”in etkin bir şekilde rekabet etmesini sağlamak için nedenleri vardı.³⁷ Hem piyasaların hem toplumsal hayatın liberalleşmesi sırasında aile ücretinin kalkması ile aile ilişkilerinin giderek kırılganlaşması çakıştı ve ücretli istihdam kötüleşen koşullarda dahi kadınlar için ekonomik bir zorunluluk halinde geldi. Çocuklu bekâr kadınların sayısındaki artış da bu tabloya katkıda bulundu. Sonuçta ücretler ve çalışma koşulları üzerindeki basınç daha da arttı. Gelgelim, ücretli istihdam kişisel özerklik ve sosyal kendine güvenin temel koşulu haline gelirken kadınların da aileden uzaklaşıp piyasaya dahil olması sebebiyle işgücüne yeni bir hevesli çalışanlar dalgası katıldı. Çok sayıdaki bu çalışanlar gayet itaatkârdı ve sırf iş bulmuş

37 Neredeyse bugünkü tüm zengin kapitalist ülkelerin medyasında ve hükümet propagandasında “cinsiyetler mücadelesi” diğer bölüşüm çatışmalarının hepsini gölgede bırakmıştır denebilir. Bunun tuhaf bir örneğini AB’de ve üye ülkelerinin çoğunda görmek mümkündür: Sol da dahil olmak üzere hemen hemen tüm siyasal güçlerin desteği ve medyanın coşkulu alkışları arasında kamuya ait büyük şirketlerin yürütme kurullarına kadın kotası getirilmesi planlanmaktadır. Sosyal politika “reformları”nın fiiliyatta emek piyasasının altından zemini çektiği, ağırlıkla kadınlardan oluşan düşük ücretli sektörün hızla büyüdüğü, bekâr anneliğin her yerde en sık görülen yoksulluk nedeni haline geldiği bir dönemde oluyor bütün bunlar.

olmaktan dolayı mutluydu. Kültürel açıdan sonuç 1960'larla kıyaslandığında ücretli istihdamın hayret verici bir şekilde ıslahı oldu; istihdam, nefret edilen sanayi köleliği ("bağımlı işgücü") olmaktan çıkıp arzu edilen bir sosyal ayrıcalık haline geldi. İşyerleri adım adım toplumsal bütünleşmenin odak noktaları olarak ailenin ve mahallenin yerini aldı, başka şeylerin yanı sıra toplumun en önemli evlenme alanı haline geldi.

Kadın emeğinin metalaşması kapitalist gelişmenin ilerleyişini yansıtan yeni çocuk yetiştirme modellerini gündeme getirdi. Çiftler işyerinde daha fazla çalıştıkları için çocuklarına daha az zaman ayırabildiler. Bu da çocuk bakımının ya piyasaya ya da devlete devredilmesi anlamına geliyordu. Elbette çiftlerin pek çoğu hiç çocuk yapmayarak zamanlarını tamamen çalışma ve tüketimin zaruret ve cazibelerine adadılar. Genelde az eğitilmişlerin ve yoksulların çok çocukları oldu ki onların da aile dışında fazla başarı şansı yoktu. Güvence-siz istihdam orta sınıflarda çocuk yapma yaşını geciktirirken, alt sınıflar üzerinde pek az etki yarattı. Bireyselleşme ve sosyal ilişkilerde esneklik artışı çağında doğurganlık yaşındaki evli çiftlerin sayısıyla karşılaştırıldığında kırılan aileler nispeten daha çok çocuk yaptılar. Bu yüzden daha fazla çocuk isteyen çağdaş kapitalist toplumlar bunların giderek daha büyük bir oranının evlenmemiş annelerden doğacağı gerçeğine de hazırlanmalıdır. Evlenmemiş anneler de en yüksek yoksulluk riski taşıyanlardır elbette. Böylece özellikle Avrupa'da devlet yardımı *de facto* başta gelen aile politikası halini almıştır, zira annelerin çocuk yetiştirmeye tam zamanlı ilgilenmeleri için fiiliyatta onlara ödeme yapılmaktadır. Kadınların emek piyasasına tam zamanlı katılım oranını yükseltmek isteyen emek piyasası politikası belirleyicileri açısından ise bu talih-siz bir durumdur. Aynı zamanda ulusal ekonomileri üretken ve rekabetçi kılmak için gereken "insan sermayesi" türünün arzı konusunda kaygılananlar da bunu bir felaket olarak görüyor. Bu duruma tepki olarak, hükümetler iktisadi açıdan istenmeyen çocukların oranını azaltmak için önlemler alıp doğurganlığı alt sınıftan orta sınıfa kaydırmaya çalıştı ve tabiri caizse bir toplumsal öjeni çabasına girişti. Ama iki çalışanlı orta sınıf ailelerin kariyer ve tüketim cazibesini telafi etmek için finansal teşviklerin güçlü olması gerekiyordu; bu alanda harcama yapmak ise mali

kemer sıkma politikalarına ters düşmekle kalmıyor, aynı zamanda açık bir biçimde azalan oranlı olmak durumundaydı ki, bunun da bir noktadan sonra siyaseten savunulması çok zordu.

Tüm ileri kapitalist ülkelerde hükümetler ve işverenler güç birliği yaparak kadın emeği arzını artırmaya çalıştılar. Her ikisine göre de çok fazla sayıda kadın hâlâ emek piyasasında tam zamanlı çalışmakta tereddüt ediyordu. Özellikle çocuklarına aşırı bağlı olduğundan (ya da çocuklarını “çalışmamak” için bahane ettiğinden) genel olarak şüphe edilen annelerin durumu böyleydi. İşverenler emek piyasasının arz tarafında yeterince rekabet sağlayamazken, hükümetler de hem vergilendirmek hem de sosyal refah sistemine kaynak yaratmak için ücretsiz emeği ücretli emeğe dönüştürmeye ihtiyaç duyuyordu. İnsanları sosyal güvenlik ödemelerinden “çalışmaya” itmek aynı zamanda çok ihtiyaç duyulan bir mali rahatlamayı da vaat etmek demektir. Yine bunun için özel hedef gruplarından biri bekâr annelerdir. Gelgelelim, onların ücretli istihdama girmesini, özellikle de tam zamanlı girmesini sağlamak başlı başına maliyetliydi, çünkü çocuklar için genelde kamusal olanaklar sağlamak gerekiyordu, zira düşük gelirlilerin özel çocuk bakımına para ödeme şansı yoktu.

Hükümetler kadın istihdamını artırmak isterken aynı zamanda düşük doğurganlık konusunda da kaygı duymak zorundaydı, zira mevcut kuşağın yarattığı borcu ödemek için yeterince çok sayıda kişi gelecek kuşağı oluşturmalıydı. Kadınlar üzerindeki istihdam edilme baskısı doğurganlığa zarar verebilirdi, o yüzden de bu baskıya çocuk bakımı için pahalı kamusal yardımlar eşlik etmeliydi ki mali ipler kısıtılırken bunları finanse etmek giderek zorlaşıyordu. Alternatif ise Amerikan çözümünü benimsemeyi mümkün kılan göç artışıydı; yüksek ekonomik eşitsizlik özel bakıcıları ucuzlaştırmıştı ve göçmenler de yoksul oldukları için yeni neslin yetişmesinde üstlendikleri toplumsal rol daha fazla oldu.³⁸ Annelerin ve babaların iyileştirilmiş istihdam koruması ve daha da önemlisi kısaltılmış çalışma saatleri yoluyla istihdamı ile aile yükümlülüklerini birleştirmesini sağla-

38 İnsan sermayesi perspektifinden bakılınca onların çocukları daha az arzu edilir türden elbette.

yacak alternatif yaklaşım normalde gündeme alınmaz, zira kamu sektörü dışındaki işverenlerin hiç hoşuna gitmez. Sosyal muhafazakârların talep ettiği gibi annelere evde oturmaları karşılığında ödeme yapmak daha tasarruflu olacaktır, zira kamusal çocuk bakımından daha ucuza gelecektir, ama diğer yandan işverenleri de mutlu etmeyecektir; keza sosyal güvenlik sistemine gelir kazandırmayacak, ev içi enformal emek ile piyasalaşmış emeğin göreceli değerine dair artık yaygınlaşmış kültürel görüşlerle de uyuşmayacaktır. Bugün pek çok ülkede başvurulmuş ucuz ama etkinliği sorgulanabilir bir yöntem, kamusal kampanyalar düzenleyerek erkekleri yeniden eğitip “yeni babalar” haline getirmek, ev işlerini ve çocuk bakımını eşit ölçüde paylaşmalarını sağlamak, böylece kadın “partnerleri”nin emek piyasasında daha fazla saat hizmet vermesini sağlayarak insan sermayesi üretimini artırmaktır.

Bu arada hayret verecek ölçüde çok sayıda bekâr ya da evli ebeveyn de bir şekilde çocuk yetiştirmeyi giderek daha uzun saatler gerektiren talepkâr ve güvencesiz istihdamla birleştirip yüksek baskı altında çalışmaya zevkle uyum sağlamış durumdadır.³⁹ Bu kişiler şikâyet ya da isyan etmek yerine tıpkı yüksek performanslı sporcular gibi stresi kalıcı gelişim için kişisel kapasitelerinin sınanması olarak görüyor gibiler. Çağdaş kapitalist yaşam tarzına sahip ebeveynler toplumsal beklentileri dikkate alarak kendilerini güle oynaya tabi kıldıkları katı zaman programına uyuyor ve kariyer, gelir, tüketim, insan sermayesi temini uğruna bu yeni “iç dünya çileciliği”nin⁴⁰ zorluklarına göğüs germekten gurur duyuyorlar. Aslına bakılırsa bugünün idealleştirilmiş orta sınıf ailesine bakınca, gündelik hayatın daha da ayrıntılı bir rasyonalizasyonuna yol açacak yeni bir Protestan etiğinden söz edesi geliyor insanın. Buna ilaveten çocukların eğitime dair de talepler yükseliyor; gelecekteki daha rekabetçi emek piyasalarının çocuklardan talep edeceği varsayılan insan sermayesinin bir an önce edinilmesi gerektiği algısı ebeveynlerde yerleşmiş durumda. Nitelikli

39 Son dönemde adına da “evet, yapabiliriz ailesi” deniliyor.

40 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Giriş: Anthony Giddens, çev. Talcott Parsons, Unwin Paperbacks, Londra, 1984 [1904/1905].

çocuklar üç yaşında kreşte Çince öğrenmeye başlarken, nitelikli ebeveynleri kendilerinin veremediği nitelikli çocuk bakımının parasını ödemek için daha uzun saatler çalışıyorlar; elbette diğer yandan da nadir buldukları serbest hafta sonlarında çocuklarıyla nitelikli zaman geçirmek için ihtiyaç duydukları cipi de satın almaları gerekiyor. Günümüzdeki yüksek baskı altında, aile hayatının gerilimlerden muaf olmadığı da kadınların vicdan azabına dair sıklıkla yapılan haberlerden görülebiliyor: ya “çalıştıkları” için çocuklarını ihmal etmekten yakınıyorlar ya da “çalışmadıkları” için piyasada para kazanarak rüşterini ispat edememekten. Hükümetler ve işverenler, onların yanı sıra da çağdaş kapitalist toplumun hegemonik kamusal söylemi, bir yandan kadınların ilk yakınmadan uzaklaşmalarını sağlamak ama gerekli olduğunda da ikinci yakınmaya başvurmalarını sağlamak için ellerinden geleni yapıyorlar elbette.

İstikrarlı çeşitlemelerden istikrarsız ortaklıklara

Çağdaş kapitalizmin incelenmesi için önerdiğim yaklaşımın ayırt edici özelliği nedir? Tarih olarak, kültür olarak, yönetim biçimi olarak ve yaşam tarzı olarak kapitalizm vinyetlerimin hepsi *mekândaki kapitalizmler arasındaki farkları değil kapitalizmin zaman içerisindeki farklarını* vurguluyor.⁴¹ Bu da ulusal “kapitalizmler”in kesitsel çeşitlemelerini günümüzde en önemli şey kabul eden çağdaş karşılaştırmalı siyasal iktisada büyük ölçüde ters düşüyor. Karşılaştırmalı siyasal iktisadın temelde donmuş kapitalizm “çeşitlemeler”⁴² gördüğü yerde benim perspektifim kapitalizmin çeşitli kurumsal cisimlenişlerinin ortaklıklarını görüyor. Daha doğru bir ifadeyle benim perspektifime göre ulusal kapitalizmlerin tarihsel olarak üzerinde ilerlediği paralel yö-rüngelerden sorumlu olan ortak dinamikler vardır.⁴³

Şurası açık ki farklılıklar ve ortaklıklar el ele gidiyor ki bu da birine öncelik vermenin kişisel beğeniden ibaret olup olmadığı, bar-

41 “E Pluribus Unum?”.

42 *Varieties of Capitalism*.

43 *Re-Forming Capitalism*.

dağın yarısının dolu mu yoksa yarısının boş mu olduğu meselesini gündeme getiriyor. Bence işin içinde bundan fazlası *var* ve tüm kapitalist siyasal ekonomilerin bünyevi jenerik dinamizmi çağdaş toplumun incelenmesinde bu ekonomiler arasındaki farklardan çok daha öğreticidir. Farklılıklara odaklanmak yerine kapitalizm koşullarında toplumsal yapıların gelişimini, tüketimcilik kültürünü, demokratik kapitalizmin yerel ve kalıcı siyasal-iktisadi sürtünmeleri ve dengesizlikleri yönlendiren jenerik gerilimleri ve çatışmaları, ayrıca çağdaş zengin toplumlarda kapitalist piyasaların toplumsal hayatta bıraktığı derin etkiyi yeterince gösterdiğimi düşünüyorum. Piyasaların huzursuzluğunun ve içlerinden kaynaklanan amansız genişleme baskılarının gündeme getirdiği sorunlara siyasetin verdiği yanıtlar farklı olabilirse de, siyasal tercihleri belirleyen şey kapitalist gelişmenin dinamizmidir, tersi değil. Bana göre karşılaştırmalı siyasal iktisat kolektif kararlara çok fazla özerklik atfetmekte, ancak belli sosyoekonomik koşullarda bu kararların verilebileceği gerçeğini görmezden gelmektedir ve bu koşullar da demokratik kapitalizmde siyasetin emrine amade değildir.

Ayrıca buna şu gerçeği de eklemek gerekir: “kapitalizm çeşitlemeleri” külliyatının karşılaştırma birimleri olan ulusal kapitalizmler aslında bu teoride görüldüğünden çok daha fazla birbirine bağımlıdır, zira kapitalist dünya piyasalarıyla sürekli daha sıkı bir ilişki içine girerler.⁴⁴ Böyle bir etkileşimin hem kurumsal aktarım ve öykünme yoluyla *yakınlaşmaya* hem de uzmanlaşma yoluyla ıraksamaya yol açabiliyor olması önemlidir. Uzmanlaşma, ortaklıkları sona erdirmek şöyle dursun, doğrudan doğruya ortaklıklar üzerine kuruludur: Kapsamlı bir kapitalist ilerleme mantığı dahilinde, bu ilerlemenin tanımladığı olanaklar aralığı içinde niş arayışından kaynaklanır. Üstelik ulusal kapitalizmler ile ayakta tuttıkları devletler arasındaki etkileşimin yanı sıra farklılaşma ve uzmanlaşma olanaklarının alanını ekonomik, siyasal ve fikirselle güç farkları yönlendirir. Örneğin ABD tercih ettiği zenginlik yaratma stratejisi olarak finansallaşmayı benimserse, bu durum dünyanın geri kalanı için kısıtları ve fırsatları

öyle bir yeniden tanımlar ki diğerlerinin öyle ya da böyle adapte ol-
mamaları neredeyse olanaksız hale gelir.

Kapitalizmin siyasal iktisadında teşhis edilen *boylamsal ortaklık-
lara "kapitalizm çeşitlemeleri"*nin *karşılaştırmalı siyasal iktisadının* vur-
guladığı kesimler arası farklardan daha fazla öncelik vermenin bir
diğer nedeni de birincinin iç çelişkiler ve çatışmalarda merkezî bir
rol oynaması, ikincisinin ise tamamlayıcılık ve rekabetçilik gibi iş-
levselci kavramlarda başat rol oynamasıdır. Karşılaştırmalı siyasal
iktisadın standart iktisat teorisine, özellikle de mahut "yeni kurum-
sal iktisada" benzemesi önemlidir.⁴⁵ İkisinin ortaklaşa rehber edildi-
ği fikir ise, önemli olanın kurumların zaman içindeki istikrarı oldu-
ğu ve bunun da ekonomik performansın hizmetindeki dengeyle
açıklanabileceğidir. Bense aksine hem geçmişte hem bugünde kapi-
talizmi en az "liberal" olduğu kadar da "eşgüdümlü" saymak gerekti-
ğini düşünüyorum. Onu sosyal adalet ile ekonomik adalet arasındaki
ilişkide; bireyleri "yaratıcı yıkım"ın kötü etkilerinden koruma yön-
ündeki kolektif yükümlülükler ile ekonomik değişime uyum sağla-
ma yönündeki bireysel yükümlülükler arasındaki sürtüşmede; birey-
sel ekonomik avantaj kazanmanın önündeki (varsa) ahlaki sınırlarda
sürekli yeniliklerin ve yaygın siyasi çatışmaların yarattığı *kalıcı den-
gesizlik durumundaki* bir siyasal ekonomi olarak kavramak gerekir.
Mevcut krizin bize ister istemez hatırlattığı üzere, istikrara değil
belirsizliğe, riske, kırılganlığa (ayrıca kapitalist toplumlardaki top-
lumsal ve siyasal yerleşimlerin genellikle geçici ve asla tam anlamıyla
yatışmayan doğasına) odaklanmak çağdaş kapitalizm incelemesinde
hem teorik hem ampirik bakımdan çok daha öğreticidir.

O halde kapitalizm ancak verimlilik teorisi perspektifinden vaz-
geçilerek geleceğe dair ufku açık olan hem tarihsel hem siyasal bir
toplum olarak kavranabilir. Kapitalist girişimciliğin istilacılığı ve
kendi kendini baltalayan kurumsal değişimin her yerdeki varlığı
daha istikrarlı ve verimli bir dengeye her an dönülebileceği *a priori*
varsayımını gerçekdışı, hatta hüsnükuruntu kılıyor. Şu an anımsatıl-

dığı üzere felaketvari sonuçlar asla engellenemez; hesap hatalarının derin ve uzun vadeli sonuçları olabilir; sistemsel belirsizlikler hataları mümkün ve hatta yüksek olasılık haline getirir. Bir çağdaş kapitalizm teorisi geçici ve istisnai sayılan kritik aksaklıklardan kesinlikle kurtulunacağına ve siyasal planlama ya da piyasa güdümlü kendi kendine örgütlenmeyle kalıcı bir normalliğe döneleceğine dair herhangi bir imadan (mantıksal dokusunun ne kadar derinlerine gizlenmiş olursa olsun) kendini kurtarmalıdır. Modern kapitalizmin yapısının, kültürünün, siyasetinin ve yaşam dünyasının daima paralel evrimleşeceğine, birbirinin ilerleyişini destekleyerek daha yüksek metalaşma düzeylerine ulaşacağına dair de hiçbir garanti yoktur. Burada taslağını çizdiğimiz farklı kapitalist gelişme hatları bariz bir şekilde birbiriyle ilişkili, hatta iç içe geçmiş olsa da aralarındaki “oyun” sürtünmeler, gerilimler, gecikmeler, yön değişiklikleri ve ilerleyişlerinin sürmesine en azından etkili bir direniş potansiyeli için yeterlidir.

Peki ekonomik sosyoloji tablonun neresine oturuyor? Ekonomik sosyologların ekonominin sosyolojisini hedefleyip hedeflediklerine karar vermeleri gerektiğini düşünüyorum. Bu sosyoloji eğitim sosyolojisi, spor ya da aile sosyolojisiyle aynı anlamda, – tirelerin İngilizceye nazaran daha sık kullanıldığı Almandaki adıyla *Bindestrichsoziologie*’dir (tirelenmiş sosyoloji). Ekonomik sosyolojinin bu versiyonu standart iktisatla onun sahasında ve onun koşullarıyla rekabet etmek için iktisatçıların neyin “ekonomik” olup neyin olmadığına dair tanımlarını kabul edecek ve ekonomik meselelere dair anlatılarına “sosyal faktör” eklemeyi önerecektir. Bu da özünde, güçlü kural koyucu içerimleri olan genişletilmiş bir verimlilik teorisine tekabül etmek zorundadır: Piyasaların gerçekten işlemesi için işlem maliyetlerini düşüren vazgeçilmez araçlar olarak ağırları, güveni ve benzerlerini hesaba katmanız gerekir; ayrıca evrenselci toplumsal ilişkilerden ayrı olarak tikelci toplumsal ilişkilerin, muhtemelen gayrişahsi ve bu anlamda “akılcı” piyasalar ve örgütlenmelerde bile gizli verimliliklerini de kabul etmelisiniz. Daha etnografik bir tarzda ise bu tür bir ekonomik sosyoloji ekonominin “sahada yapılmasına” dair sağlam tanımlamalar üretmeyi üzerine alır: Sezgi ve zımni bilgiyle,

yarı bilinçli göz kararı yöntemlerle, ayrıca standart iktisat teorisinin rasyonalist *Homo economicus* modelinden ciddi ölçüde saparak elbette. Meselenin, teori tarafından gözler önüne serilen ironik yanı, ancak böyle bir sapma sayesinde “ekonomi”nin iktisatçıların sadece aktörlerin rasyonel bireyciliğin ampirik modeline göre değil, ideal modellerine göre hareket etmeleri halinde işleyeceğini varsaydığı kadar verimli işleyebilmesidir.

Ekonomik sosyolojinin bu son derece mütevazı bulduğum kendine dair tanımının, 20. yüzyılın büyük sosyal bilim şahsiyetlerinden Karl Polanyi’nin eserlerinin, özellikle de toplumsal eylemde ekonominin “gömülülüğü” kavramının belli bir okumasına dayanıyormuş gibi görüldüğünü düşünüyorum. Bu okumaya göre en kapitalist ekonomi bile bir kapitalizm aleyhinde toplumsal ilişkiler altyapısının üzerine kuruludur; bu altyapının onu ayakta tutmasına ihtiyacı vardır ve zaten onun tarafından toplumsal olarak ayakta tutulur.⁴⁶ Neoliberal doktrininin tahayyül ettiği tam anlamıyla liberal bir siyasal iktisat ütopyası bir düştür ibarettir: sosyolojik bilgiden yoksun bir hüsnükuruntu örneği. Kapitalizm “daima gömülüdür” ve bunun hem olgusal hem de siyasal sebepleri vardır: Olgusal; çünkü ekonomik eylemin toplumsal eylemden kopuk olması imkânsızdır; siyasal; çünkü kâr arayışındaki kapitalistler, neoliberal ideologların aksine, kâr etmelerinin destekleyici toplumsal ilişkilerin varlığına bağımlı olduğunu bilirler, dolayısıyla bu ilişkilere kendi çıkarları uğruna saygı göstermeye gönüllüdürler.

Ne var ki bundan şüphe etmek için gayet iyi sebepler vardır.⁴⁷ Kendinden daha az hoşnut bir kapitalist siyasal iktisat görüşünde

46 Fred Block, “Rethinking Capitalism”, Nicole Woolsey Biggart (yay. haz.), *Readings in Economic Sociology*, Blackwell, Oxford, 2002, s. 219-230; Fred Block, “Understanding the Diverging Trajectories of the United States and Western Europe: A Neo-polanyian Analysis”, *Politics and Society*, Cilt 35, Sayı 3, 2007, s. 3-33; Fred Block, “Varieties of What? Should We Still Be Using the Concept of Capitalism?”, *Political Power and Social Theory*, Cilt 23, 2012, s. 269-291.

47 Jens Beckert, “The Great Transformation of Embeddedness: Karl Polanyi and the New Economic Sociology”, Chris Hann ve Keith Hart (yay. haz.), *Market and Society: The Great Transformation*, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 38-55.

kârlı kapitalist eylemin destekleyici ekonomik olmayan toplumsal altyapıya ihtiyaç duyduğunu inkâr etmeye gerek yoktur. Aradaki fark bu görüşte, genişleyen kapitalist piyasaların kapitalist olmayan temellerini yıkmaya ihtimalinin dışlanmaması, hatta bu yönde içsel bir eğilimin öngörülmesidir. Bu yıkım da piyasalardan kaynaklanan, toplumsal kısıtlardan kurtulma yönünde güçlü baskılar yoluyla gerçekleşecektir. Diğer pek çok versiyonda olduğu gibi bu Polanyi versiyonunda da kapitalizmin kapitalist olmayan “gömülülük” olmadan var olamayacağı doğruysa da; kapitalizm bu kapitalist olmayan unsurları yaratamaz ve koruyamaz, hatta onları aşındırma ve tüketme eğilimindedir – bu da kapitalizmi denetlenmemesi halinde kendini imha eden bir toplumsal oluşum yapar. Kapitalistlerin en azından bir kısmı bu gerçeği gayet iyi bilir; fakat *kapitalistler olarak* genellikle temel bir kolektif eylem sorunu yaşarlar ve tercihleri üzerinden, özellikle de uzun vadeli ve aydınlanmış tercihleri üzerinden eyleme geçemezler. İşte bu yüzden kapitalizm koşullarında siyaset ve siyasal iktidar temel önemdedir; hatta kapitalist piyasaları, *salt destek vererek değil, onları kendi kendisinden korumak için karşı ağırlıklar ve kısıtlar oluşturarak destekleyen bir siyaset* hayati önem taşır.⁴⁸

Polanyi’nin “daima gömülü” yorumunun aksine, benim öne sürdüğüm “daima istikrarsız” ya da “daima ihtilaflı” yorumumda neoliberalizm ciddiye alınıyor: Sadece ideolojik bir boş hayal olarak değil, modern topluma ve en nihayetinde kapitalizmin kendisine yönelik yakın tehlike olarak. “Yeni ekonomik sosyoloji”nin büyük bir kısmının *düz işlevselciliği* yerine benim önerdiğim yaklaşım *diyalektik* bir bakış içeriyor; buna göre kapitalizmin işleyişi, ona karşı esas nitelikte ama asla garantide olmayan etkili bir muhalefetin varlığına bağlıdır. Böyle bir muhalefetin ortaya çıkması ve işini yapması ise karşı ağırlık yaratacak gücün seferberliğine müsait siyasal kaynakların varlığına bağlıdır; bu koşulun yerine getirilmesi de azami kâr peşindeki kapitalistlerin kendi çıkarları için mücadeleleri sırasında gerçekleşeceğine güvenilecek bir şey değildir. Kapitalizm *toplumsal*

48 Bu diyalektik düşünüşün ilk işlendiği yer için bkz. *Capital*’in birinci cildinde “İşgünü” üzerine bölüm (Marx, *Capital*, Cilt 1).

kısıtlarını imha ederken kendini imha etme ihtimalinden hiçbir zaman kurtulamaz; bu da daima, kolektif açıdan sorumsuz bireysel çıkarların nihai zaferi uğruna her türlü kısıtı tedricen ortadan kaldırmak diye tasavvur edilen liberalleşme siyaseti dahilinde yaşanır. Bunu önlemek için insan toplumunun ayakta kalması yönündeki genel çıkarları tanımlama ve hayata geçirme yeteneğine sahip bir *kapitalist olmayan siyaset* kapitalist aktörlerin aklını başına getirmeli, bizzat sahip olsalar da olmasalar da daha iyi içgörülere uygun davranmalarını sağlamalıdır. Modern toplumun kendi kapitalist ekonomisi için çizeceği ve sürekli yeniden çizilecek sınırlar üzerine süregiden savaşın analizine göre, ekonomik sosyoloji ile siyasal ekonomi burada birbirine karışır – ve göstermeye çalıştığım üzere, çağdaş kapitalizm incelemesi de en büyük ilerlemeyi burada gerçekleştirebilir ve gerçekleştirmelidir.

FRED BLOCK'UN "NEYİN ÇEŞİTLEMELERİ? KAPİTALİZMKAVRAMINI KULLANMAYA DEVAM ETMELİ MİYİZ?"¹ BAŞLIKLİ MAKALESİ ÜZERİNE

Kapitalizm –adı değil kendisi– İkinci Dünya Savaşı sonrasında ki yıllarda hiç de popüler değildi; üstelik sanayileşmiş dünyanın her yerinde, hatta ABD’de yaygın bir hissiyattı bu. Komünist bloğun dışında serbest piyasanın ve özel mülkiyetin siyaseten güçlenmiş bir işçi sınıfına yeniden hoş görünebilmesi için toplumları 1930’ların felaketlerinin tekrarından koruyacak bir kısıtlayıcı politika ve kuramlar derlemesi ambalajına sarılması gerekiyordu.² Ne var ki şu an bildiğimiz üzere, kapitalizmi başka bir şey olarak sunmaya uygun siyasal olanaklar –yeni olanın eskiden yeterince farklı görünmesini sağlamak için “karma ekonomi” ya da “sosyal piyasa ekonomisi” adı verilmişti–³ ancak çeyrek asır kadar devam edebildi. 1960’larda savaş

1 Varieties of What? Should We Still Be Using the Concept of Capitalism? (Y.N.)

2 Bu bölüm ilk olarak şurada yayımlandı: Julian Go (yay. haz.), *Political Power and Social Theory*, Cilt 23, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 2012, s. 311-321.

3 Savaş sonrası Almanya’da kapitalizm ayıplı kelimelerden biriydi. 1960’ların sonunda sosyoloji eğitimi aldığım Frankfurt’ta Adorno *Tauschgesellschaft* (katalaktik toplum) sözcüğünü kullanıyordu ve belki de bunun sebebi kapitalizm nosyonunun o dönem ortodoks komünizmle çok fazla ilişkilendirilmesiydi. Diğer yandan, benim de parça-

sonrası yeniden insanın sona ermesiyle beraber aşındırıcı bir tedrici kurumsal değişim süreci başlayarak bir zamanlar kapitalizmi güçlü kolektif emniyet, istikrar, eşit fırsat, paylaşılan refah vs. talepleriyle uyumlu kılmak üzere icat edilen pek çok teminatı insafsızca baltaladı ve nihayet tamamen ortadan kaldırdı.

40 yıl sonra, olağanüstü bir tarihsel gelişimin sonuçlarını görüyoruz: Yeni özgürleşmiş kapitalizm, geçici olarak birlikte yaşamak istiyormuş ve yaşayabilirmiş gibi yaptığı toplumsal prangalarından tıpkı Houdini gibi başarıyla kendini kurtarmış durumda. Kapitalizmin çarpıcı kaçış numarasına kurban giden kolektif güvenlik önlemleri arasında şunlar var: siyaseten garanti edilmiş tam istihdam, ekonomi alanında serbest toplu pazarlık, işyerinde endüstriyel demokrasi, iyi işlerde güvenli istihdam sunan kapsamlı bir kamu sektörü, yaygın kamu hizmetleri, ticari kısır döngülerin ve krizlerin geri gelmesini önleyecek ekonomik planlama, her yurttaş için genel sosyal haklar zeminini garantileyen ve piyasa rekabetinin metalaştırıcı baskılarına karşı insan hayatlarını koruyan sosyal refah devleti. Piyasanın rekabetçilik, esneklik, kârlılık baskılarına tepki olarak hayatın ve toplumun derinden yeniden örgütlenmesi yolunda bu gelişmelerden kaynaklanan baskıların ABD'yle sınırlı olmadığını, tüm sanayi toplumlarında yerel çeşitlemeleriyle göze çarptığını görmek önemlidir. Bu toplumlardan bazıları savaş sonrası vaatlerin bozulmasında önde giderken, diğerleri daha geri-

sı olmaktan gurur duyduğum neososyalist genç kuşak "sosyal piyasa ekonomisi"nden yarım ağızla bahsediyordu; bize göre bu terim fazlasıyla bariz bir kapitalist propagandaydı. Şayet Block'un iddia ettiği gibi kapitalizm son dönemde ABD'de olumlu bir kavram haline geldiyse bile, aynı şey Avrupa için geçerli değil. Burada sözcük komünizmin bitmesinden sonra Michel Albert'in *Capitalism Against Capitalism* (Michel Albert, *Capitalism Against Capitalism: How America's Obsession with Individual Achievement and Short-term Profit Has Led It to the Brink of Collapse*, Four Walls Eight Windows, New York, 1993 [1991]. [Michel Albert, *Kapitalizm Kapitalizme Karşı*, çev. Cemil Oktay-Hüsnü Dilli, Afa Yayınları, İstanbul, 1992 (Ç.N.)] kitabı çoksatar olunca tekrar kullanıma girdi. Kitap iyi kapitalizm ile kötü kapitalizmi birbirinden ayırıyordu; birincisini genel olarak tanımlanmış bir Rhineland'la, ikincisini de Anglo-Amerika'yla ilişkilendiriyordu. "Esgüdümlü" kapitalizm ile "liberal" kapitalizm ya da "piyasa ekonomileri" arasındaki mevcut ikiliklere dair işaretler vardı bu kitapta. Krizden bu yana iyi kapitalizmin gerçekten kötü kapitalizmden çok daha iyi olduğu konusunda şüpheler artıyor.

de kalmış olabilir, ama hepsi temelde aynı doğrultuda ilerlemektedir.⁴

Son 40 yılda gördüklerimiz nasıl yorumlanmalı? Fred Block'un makalesine göre "piyasa toplumu"nun her biri eşit ölçüde mümkün olan versiyonlarından birinin yükselişini mi gördük? Yanlış yönelimli teoriler ve kötü siyasal kararlar gizemli bir şekilde ülke ve sektör sınırı tanımadan eşgüdümlü hareket ederek bu versiyona yol açtı, ama gelecekte daha iyi teoriler ve kararlar süreci tersine mi çevirecek? Yoksa siyaseten yönetilmesi zor bir içsel dinamiğe, kendi kendini yönlendiren bir toplumsal sürece mi şahitlik ediyoruz – geleneksel kapitalizm teorilerinin ifadesiyle, hükümetin ve siyasetin ürünü olmaktan ziyade *problemi* olan anarşik bir ekonomik eylem rejiminin işleyişine mi şahit oluyoruz? Block birinci cevabı seçerken, kapitalizmin savaş sonrası zincirlerinden "kurtulduğu" tarihsel silsileyi irdelemek beni ikinci cevaba doğru itiyor. İşte bu kanaatimden dolayı kapitalizm kavramına ve beraberinde getirdiği bazı temel teorik ilkelere sarılmamız gerektiğini, bu kavramı terk edip Block'un önerdiği gibi adına "piyasa toplumu" demememiz gerektiğini savunuyorum.

Neden kapitalizm? Goethe'nin dediği gibi *Name ist Schall und Rauch*.⁶ Yine de çağdaş siyasal ekonomiden bahsederken aklımızdaki- nin kesinlikle *emekçilik* [*labourism*] olmadığını, zira bu siyasal ekonominin içinde birikimi sağlanan şeyin insan kapasitesi değil para birimiyle ölçülen sermaye olduğunu –veya en azından sermaye birikimine imkân verdiği müddetçe insan kapasitesi olduğunu– akılda tutmak faydalı olabilir. İktisada giriş dersinde öğrendiğimiz kadarıyla piyasalar "arz ile talebin buluştuğu" yerdir. Ama buradaki farkı yaratan şey kapitalizm koşullarında arz ile talebin metalar olarak karşılaşp Marx'ın saygıdeğer formülü $P > M > P$ ' uyarınca parayı daha fazla para-

4 "Eşgüdümlü" yani toplumsal olarak ehlileştirilmiş "piyasa ekonomisi"nin timsali olarak Almanya'nın durumu için ("An Introduction to Varieties of Capitalism"), bkz. *Re-Forming Capitalism*.

5 Andrew Glyn, *Capitalism Unleashed: Finance Globalization and Welfare*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

6 Mealen "İsimler gelip geçicidir." *Faust*, I. Kısım, Marthens Garten.

ya çevirmesidir.⁷ Kapitalist sosyoekonomik formasyonun kendine has dinamizmi, *Eigendynamik*'in kökü işte buradadır.⁸ Kapitalizmden bahsettiğimizde, kendi refahını sağlamak ve hatta ayakta kalmak için sadece kendinde değil içinde bulunduğu toplumda da sürekli devrimler yapmaya eğilimli bir ekonomik rejimin özgül huzursuzluğu⁹ vardır aklımızda (ya da en azından olabilir ve olmalıdır).¹⁰ Teknik açıdan, kapitalist ekonomi giderek daha fazla toplumsal ilişkinin amansızca parasallaştırma ve de ticarileştirilmesine bağımlı bir ekonomidir. Bunun neticesi de, sürekli ve azami verimlilikte sermaye birikimi ihtiyacına uygun olarak “ekonomisi”nin devamlı yeniden örgütlenmesi için hep baskı altında kalan toplumda dengesizliğin normal bir durum olmasıdır. Diğer yandan kapitalizm kavramının, toplumsal ilerlemenin ana aracı olarak üyelerinin mülkiyetçi bireyciliğini kullanan bir toplumu tarif ettiği de söylenebilir ki söz konusu ilerleme de parasal servetteki yükselişe ölçülecektir – böyle bir toplum kolektif yaşam koşullarının iyileştirilmesini ve temel değeri olan kişisel özgürlüğün gerçekleştirilmesini kâr güdüsünün başarıyla etkinleştirilmesine ve sermaye artış oranının azamileşmesine bağımlı hale getirecektir. Bu açılardan, Block'un aksine, bir sistem olarak kapitalizmin “temel bir birliğe”¹¹ *sahip olduğunu*, zira “ekonomisi”nin toplumun en uçlarına kadar yayıldığını ve toplumsal hayatı derinden şekillendirdiğini ve koşullandırdığını düşünüyorum.¹²

Polanyi'ciliğin uygulayıcısı –Fred Block'un etkisi altında kalmadan–¹³ haline gelmiş olsam da, Marx'çı mirası onun kadar kaygı-

7 Finansallaşma bu silsileyi kısaltmıştır elbette: P>P' (John McMurtry, *The Cancer Stage of Capitalism*, Pluto, Londra, 1999).

8 Ingham, *The Nature of Money*; Geoffrey Ingham, *Capitalism*, Polity, Oxford, 2008.

9 “The Temporalities of Capitalism”.

10 *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*.

11 Bu durum Block'un düşündüğünün aksine illaki bağdaşım anlamına gelmez. Aslında Marx'tan öğrenebileceğimiz önemli bir ders, birliğin içsel çelişki barındırdığı ya da diyalektik olduğudur. Bu konuya aşağıda devam edeceğim.

12 Toplumsal eylem sistemi olarak kapitalizme dair bir teorinin gayet sık bir “mikro kaynağ” için bkz. Jens Beckert'in kapitalizmin “dört C”si üzerine son dönemdeki çalışması: *credit* (kredi), *commodity* (meta), *competition* (rekabet) ve *creativity* (yaratıcılık).

13 Kanıt için bkz. *Re-Forming Capitalism*, özellikle 17. Bölüm, s. 230 ve devamı.

sızca bir yana atmakta hâlâ tereddüt ediyorum. Marx'ın savunulmaya ihtiyacı yok elbette; 19. yüzyıldaki sosyolojinin kurucuları arasında açık ara en sofistikesinin o olduğu kolayca görülebilir. Sırf artık hayatta olmadığı için bile olsa, onu takdir etmemize ihtiyaç duymasa da, Karl Polanyi gibi biri uğruna ondan vazgeçmek bizi önemli esin kaynaklarından koparabileceği gibi, her gün kullandığımız merkezî siyasal iktisat ve ekonomik sosyoloji kavramlarının kökenlerini ve derindeki anlamlarını gözden kaçırmamıza yol açar. Marx sayesinde tekerleği yeniden icat etmek zorunda kalmadığımız diyalektik düşünceden şöyle örnekler verebiliriz: kurumların kendi kendini baltalaması;¹⁴ niceliğin niteliğe dönüştüğü tarihsel taşma noktaları nosyonu; modern toplumun ya da modern kapitalizmin şiddet içeren kökenlerinin ("ilk birikim")¹⁵ ve ayrıca görünüşte gönüllü mübadele ilişkilerinin zora dayanan temellerinin hatırlanması;¹⁶ serbest ama asimetrik sözleşmeye dayalı tahakküm alanı olarak istihdam ilişkisinin analizi; emek arzı eğrisinin özellikle alt ucunda tersine dönen şekli vs. İnsanın kendini Marx'çı ya da Marksist "determinizm"den, hatta daha da kötüsü "tarihsel materyalizm"den uzak tutması artık çok yaygın bir şey haline geldi elbette. Ama birincisi konusunda, "determinizm" in 19. yüzyıl biliminin karakteri olduğunu ve zaten gerek Spencer'da gerek genç Durkheim'da çok daha fazla zikredildiğini, çünkü diyalektik konusunda cahil olduklarını ve "karşı yönde etkiyen kuvvetler" kavramından habersiz olduklarını unutmamak gerekir. Marx bu kavramı sermayenin "organik bileşimi"nin yükselişinin etkisiyle kâr oranlarının düşmesini tartışırken ortaya atmıştı.¹⁷ Tarihsel materyalizme gelince, Max Weber gibi birinin kapitalizmin kökenine dair Marx'çı anlatıya

14 Avner Greif, *Institutions and the Path to the Modern Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006; Avner Greif ve David A. Laitin, "A Theory of Endogenous Institutional Change", *American Political Science Review*, Cilt 98, Sayı 4, 2004, s. 633-652.

15 Marx, *Capital*, Cilt 1, s. 686 ve devamı.

16 David Graeber, *Debt: The First 5.000 Years*, Melville House, Brooklyn, NY, 2011. [David Graeber, *Borç, İlk 5.000 Yıl*, çev. Muammer Pehlivan, Everest Yayınları, İstanbul, 2015 (Ç.N.)].

17 Karl Marx, *Capital*, Cilt 3, 2. ve 13. bölümler.

doğrudan meydan okumakta¹⁸ gösterdiği sakinlik hâlâ insana çarpıcı geliyor. Ayrıca Marx'ın kendisinin de arkasına yaslanıp tarihin güya demirden yasalarının insanlığı sosyalist topluma taşımasını seyretmek yerine zamanının büyük bir kısmını devrimci bir siyasal hareket örgütlemeye çalışmakla geçirdiğini de unutmamak gerek.¹⁹

Her halükârda Marx'çı “determinizmin” yerine siyasi iradeciliği²⁰ geçirmek ve bunu Polanyi'ci bir “daima gömülü” “piyasa toplumu”na kavramsal geçiş biçiminde yapmak iyi bir fikre benzemiyor. Kapitalizmde “siyasetin önceliği” kesinlikle yoktur ve olamaz. Bunun en net görüldüğü yer de Block'un destek almak için başvurduğu “kapitalizm çeşitleri” külliyyatıdır. Bu külliyyatta “liberal” ve “eşgüdümlü” siyasal ekonomiler arasındaki mahut farklılıkların atfedildiği yer demokratik bir şekilde örgütlenmiş yurttaşların iradeleleri değil, rekabetçi piyasalardaki firmaların farklı stratejileridir (“firma merkezli yaklaşım”).²¹ Block ne yazık ki bu külliyyatın işlevselci ekonomizmine açıkça dahil olmuştur, zira Wallerstein'a başvurarak küresel ekonomide ulusların uluslarla rekabet ettiğinin “tartışılmaz” bir olgu olduğunu, hükümetlerin ise ulusal ekonomi-

- 18 Örneğin: “Maddi temel, toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimleri ve dönemin geçerli fikirleri arasındaki muazzam birbirine bağımlı etkiler karmaşası nazarında... Ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin reformasyon yaratısı olduğu şeklindeki aptalca ve doktriner bir tezi savunmak gibi bir niyetimiz kesinlikle yoktur.” (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, s. 91). Yahut: “Kültür ve tarihe dair tek yanlı bir maddi yorumun yerine aynı ölçüde tek yanlı bir maneviyatçı nedensel yorumu geçirmek değil niyetim, elbette. Her ikisi de aynı ölçüde mümkün, ama bir soruşturmanın hazırlığı değil de sonucu rolünü oynama bakımından ikisi de tarihsel hakikat açısından aynı ölçüde önemsizdir” (Agy., s. 183).
- 19 Gereken iyi niyet gösterilirse Marx'taki determinist dili doğası itibarıyla retorik –okurları kapitalizme karşı siyasal harekete katılmaları için cesaretlendirmek ve teorik kehanetin pratikte kendini gerçekleştirmesini sağlamak için stratejik bir iyimserlik ifadesi– sayarak okumak da mümkündür.
- 20 Örnek görmek istiyorsanız bkz. Fred Block'un (“Crisis and Renewal: The Outlines of a Twentieth-Century New Deal”, *Socio-Economic Review*, Cilt 9, Sayı 1, 2011, s. 31-57) tam da Obama yönetimi tarafından gerçekleştirilecek muhtemel “yeni birikim rejiminin inşası” hakkındaki makalesi.
- 21 “An Introduction to Varieties of Capitalism”; karşılaştıran Wolfgang Streeck, “Taking Capitalism Seriously”.

lerin “rekabetçilik”ini artırmak için var olduğunu ilan eder.²² Kendini “kapitalizmin çeşitlemeleri” teorisi olarak sunan ekonomist işlevselci hattın ampirik analizlerinde, tıpkı Block’taki gibi, kapitalizmden değil “piyasa ekonomileri”nden bahsedilmesi de ilginçtir.²³ Her iki durumda da kapitalizm kavramının terk edilmesi ortaklıkların gizlenmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda siyaseten tasarrıflanan ve kontrol edilen teknik bir mutabakata dayalı servet yaratımı olarak ekonomi anlayışına dayanan işlevselci ekonomi kavramının tuzağına da düşer.

Kapitalizmde siyasetin *bulunduğu*, hatta sadece teknokratik olmaktan ziyade demokratik bir siyasetin bulunduğu, ama aynı zamanda kapitalist eylem sisteminin *Eigenleben*’inin de bulunduğu açıktır.²⁴ Siyaseten son derece önemli sonuçlar doğuran, dolayısıyla bu bakımdan temelde siyasal olan kapitalizmin, kendini siyasi denetimden koruma ve kurtarma yeteneği gayet güçlüdür. Polanyi’nin terimleriyle konuşursak, siyasetin kapitalist piyasaya karşı hareket işlevi görebilmesine, hatta başarılı da olabilmesine rağmen, piyasa kendi başına hareket eder ve karşı hareketin tepki vermeye çalışmak zorunda kalacağı hareketin yaratıcısıdır. Kapitalizm kavramı kimilerinin dediği gibi modası geçmiş bir kavram olsa bile, çağdaş modern toplumlardaki ekonomik yaşamın siyasal düzenlenişinin daima istikrarsız kalacağını, zira ticarileşmiş piyasa ilişkilerinin dinamik genişlemesinin gerisinden topallayarak gitmeye mahkûm olduğunu bize hatırlatmak gibi önemli bir avantaja sahiptir. Yani kapitalizmden bahsetmek bizi kapitalist istilanın Schumpeter’ci yaratıcı yıkımı devamlı olarak uyguladığını, sadece yerleşik “ekonomik” uygulama üzerinden değil, aynı zamanda toplumsal yapılar ve kurumlar üzerinden yaptığını unutmaktan korur; bunu da özellikle kolektif sonuçları ne olursa ol-

22 Bunun ampirik ve kavramsal düzeyde hatalı olmasının sebepleri için bkz. (*Re-Forming Capitalism*, 13. Bölüm).

23 “An Introduction to Varieties of Capitalism”.

24 Kurumsal bir rejim olarak kapitalizmin uygun dinamikleri için bkz. benim yazdığım “Taking Capitalism Seriously”. Modern kapitalizmin nasıl inceleneceği konusunda ise bu kitabın 9. Bölümü’ne ve Beckert, *Capitalism as a System of Contingent Expectations*’a bakılabilir.

sun toplumsal yükümlülüklerin muhafazakârlılığının yerine serbest sözleşmeye dayalı mübadelenin iradeciliğini geçirerek başarır.²⁵

Almanya örneğinde ampirik olarak gösterdiğim gibi,²⁶ savaş sonrası yatışmış kapitalizmin gerileyişi Block'un öne sürdüğü gibi en başta neoliberal iktisatçıların ve yolunu şaşırmış siyasetçilerin boş hayalleri yerine, sermaye birikimi açısından yetersiz hale gelmiş kurumsal çerçevenin içsel bozulması ve aşınmasına atfedilmelidir. Savaş sonrası demokratik kapitalizm başından beri kırılıyordu – sadece savaşın bitmesinden sonraki olağandışı siyasal koşullar ve siyasi liderlerin çalışılmış iyimserliği sebebiyle istikrarlı görünüyordu. Aslında tarihsel bakımdan çok kısa bir dönemin ötesine geçme umudu hiçbir zaman yoktu. 1970'lerde çökmeye başlaması ulus devlet düzeyinde örgütlenmiş ve o düzeyle sınırlanmış demokratik siyasetin, kapitalizmin yeni uluslararası fırsatları (kapitalizm 1970'lere kadar giderek daha rahatsız edici kâr daralmasına yol açan toplumsal kısıtlardan kurtulmanın yollarını bulmuştu) karşısındaki çaresizliğinden kaynaklanıyordu. Bir süre için demokratik kapitalizmde siyasetin ve siyasal başarının kesin-tisiz sermaye birikimine –ya da standart iktisadın teknokratik diliyle ekonomik büyümeye– bağımlı olması, kaçınılmaz olarak iyimser siyasetçilerin umutlarını güçlüklerle baş etmeye ve çoğunluğa uyarak liberalleşme ve kuralsızlaşma yolundan gitmeye bağlamasına yol açtı; ta ki yeniden biçimlendirilmiş kapitalist ekonomik rejim bu engelsiz ilerleme sonucunda neredeyse çökecek hale gelene kadar.

Polanyi'ci kavramsal çerçeveyi yeniden inşa eden Block'un tabiriyle mevcut krizin kapitalist “ekonomi”nin artık *yanlış yerde gömülü* olmasından mı yoksa *gömüldüğü yerden çıkmasından* mı kaynaklandığını sorarsam kılı kırk yarıyormuşum gibi görünebilir. Block'a göre ikincisi olanaksızdır; çünkü ekonomik eylem daima ve kaçınılmaz olarak toplumsal eylemdir. Fakat insan buna tam anlamıyla, hatta üzerine basa basa hak verebilirken, ki ben veriyorum,²⁷ kapitalist siya-

25 “Taking Capitalism Seriously”.

26 *Re-Forming Capitalism*.

27 Neden ve nasıl için bkz. *Economic Sociology and Political Economy: A Programmatic Perspective*.

sal ekonominin siyasetin öncelendiği bir şekilde yönetildiği sonucuna varmak için mantıksal bir sebep yoktur. Onun yerine gerçekçi bir siyasal iktisat teorisinin, toplumu ve insanlığı “piyasanın aşırılığından” korumak üzere inşa edilmiş toplumsal kurumların bu aşırılıklar tarafından ezilip geçilebilme ihtimalini gözetmesi gerektiğini düşünüyorum; kaldı ki sürekli desteklenen ve ihtiyaçla güncel tutulan bir kısıtlama olmazsa, kapitalist eylem toplumsal kısıtları delip geçebilir.

Yani bir toplumda yer alması, toplumsal kısıtlamalara ve fırsatlara tabi olması bakımından kapitalizm hakikaten “daima gömülüdür.”²⁸ Ayrıca şurası da önemli ki kapitalizm hukukun üstünlüğü, karşılıklı güven, normatif eşgüdüm ve kurumsallaşmış işbirliği, yaratıcı zekâ vb. sayesinde serpilip geliştiği için de gömülü kalmaya bağımlıdır. Gelgelelim, diğer yandan kapitalist aktörler sürekli toplumsal kısıtlardan kaçmaya, yükümlülüklerden ve denetimden kurtulmaya çalışırlar.²⁹ Dayanışmacı fikirler ve toplumsal kurallılık kurumları da kapitalist eylem desenlerinin –toplumsal kısıtlardan kurtulmuş saf ve sade bir kapitalizmin var olması mümkün değilse de– toplumsal yapı içinde kanser gibi yayılması³⁰ yüzünden daimi bir aşınma riski altındadırlar. Bu açıdan kapitalizm tıpkı bir asalak gibi içinde bulunduğu toplumdan beslenir; toplumsal ve siyasal muhalefet tarafından kontrol altında tutulmazsa, genişlemesi eninde sonunda kendini imha etmesine yol açacaktır. Kimi zaman, şu neoliberal dönemde olduğu gibi, kapitalist ilerleme onu kendi iyiliği için sınırlaması gereken siyaseti ele geçirerek kendi kendini imhaya doğru ilerleyişinde bir araç haline getirir. “Piyasa toplumu”nun genişlemesini devlet ve hükümetlerin “manasız bir deneyi” diye nitelerken Polanyi’nin kastettiği de buydu bana kalırsa.³¹

Peki o halde devlet kapitalist sınıfın yürütme kurulu mudur? Toplumsal bir formasyon olarak kapitalizmin diyalektik, yani bün-

28 “Understanding the Diverging Trajectories of the United States and Western Europe”.

29 “Taking Capitalism Seriously”.

30 *The Cancer Stage of Capitalism*.

31 “Daimi gömülü” kapitalizm kavramının daha eksiksiz bir eleştirisi için bkz. Beckert, “The Great Transformation of Embeddedness”.

yevi olarak çelişkili doğasının hakkını verecek bir yanıt öyle *olduğu* şeklindedir, ama ancak öyle *olmadığı* ölçüde. Hükümet tamamen kapitalist çıkar gruplarının eline geçseydi, onları kendilerini imha etmekten koruyamazdı – Marx’ın kendisi de *Capital*’in 1. Cilt’inde (s. 228 ve devamı) işgünü üzerine meşhur bölümde buna işaret etmiştir. Fakat kapitalizm, en azından kısmen toplumsal karşı hareketlere yanıt veren bir siyaset tarafından kurtarılmaya bağımlıysa da, kapitalistler bu bağımlılık üzerinden hareket edemezler, zira gazino iflas etmeden evvel son bir vurgun yapmanın baştan çıkarıcılığına direnemezler. Bu yüzden kapitalizmin ayakta kalması –“gömülülük” halinin sürmesi– için başarılı olması gereken toplumsal karşı hareket, faydalanan ve de karşıtlarının güçlü direnişine, hiç de yarım yamalak ve başarısızlığa mahkûm olmayan, aksine son derece ciddi olan bir direnişe karşı kendini dayatmak zorundadır. Burada bir işlevselcilik yoktur ve kapitalist eylem sisteminin istikrarını sağlama işinin sonu hayli belirsizdir; başarılı olmak ona karşı çıkanların çıkarına olsa bile, bu başarı garanti değildir. Kapitalistlere kendi çıkarları öğretilebilir, ama öğrenmeye tenezzül edip etmemek onlara kalmıştır.³² Neticede iktidar, öğrenmeyi reddetme kabiliyetidir.³³ Mevcut krizde gördüğümüz üzere bu kabiliyet, o iktidara sahip olanın, yok oluşunun genelde topluma tehdit oluşturmaya yetecek kadar büyük olmasından başka hiçbir şey gerektirmeyebiliyor.

Yorumumun sonuna doğru gelirken, sosyalizm ve hatta komünizm gibi kavramlardan tamamen vazgeçmemek konusunda da iki çift laf etmek isterim.³⁴ Komünizm meselesiyle başlarsak, David Graeber borç antropolojisi üzerine kitabında (*Borç: İlk Beş Bin Yıl*) ileri kapitalizmde bile ekonomik hayatın jenerik komünist temellerine gayet özlü bir şekilde işaret eder. Sosyalizme dönersek de, bana göre bu

32 Wolfgang Streeck, “Educating Capitalists: A Rejoinder to Wright and Tsakalatos”, *Socio-Economic Review*, Cilt 2, Sayı 3, 2004, s. 425-483.

33 Karl W. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, The Free Press, New York, 1963.

34 Burada siyasi tezgâhtarlığın teknik yönleriyle ilgilenmediğimi belirtme gerek yok herhalde. Benim kaygım, siyasette kimseyi kızdırmamak için bu terimlerden vazgeçersek, işaret ettikleri ufku yitirebilecek olmamız.

kavram mülkiyetçi tüketici bireyciliğin karıştını göstermesi açısından vazgeçilmezdir; bugünkü “birey kültü” rüzgârının aksine, yine Marx’tan alıntılırsak, insanın ancak toplumda bireyleşebilen tek hayvan olduğunu bize hatırlatır.³⁵ Bugün her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz daha komünal, daha diğerkâm ve daha fazla kolektif sorumluluk içeren bir yaşam tarzı, özel haz arayışının maliyetlerinin dünyanın geri kalanına yüklenmesine çok daha az izin veren bir yaşam tarzı başka hangi kavramla anlatılabilir? Serbestçe genişleyen piyasa ilişkilerinin beklenmedik sonuçlarından –sadece toplum olarak değil bireyler olarak da istemeyeceğimiz etkiler yarattığımızda bizi şaşkına çeviren sonuçlardan– kaçınmamızı sağlayacak güçlü bir kolektif kapasite ve kolektif kaderimiz üzerinde daha fazla ortak deneyim için bir toplumsal örgütlenmeyi başka nasıl adlandıracamız?

Fred Block’un “siyasetin önceliğine” tabi “daima gömülü” kapitalizm nosyonu Avrupa sosyal demokratlarının uzun zaman kendilerini inandırdıkları şeye açıkça benzeyen bir iyimserlik yayıyor: Yukarıda da belirtildiği gibi, buna göre sosyalizm bir kapitalist ekonomi ve de toplumun üstünde edinilebilir, korunabilir ve el altından genişletilebilirdi, yeter ki onun kolektif yönetim konusunda giderek artan amansız işlevsel ihtiyacına hizmet edebilsin. Gelgelelim, son 40 yıla şöyle bir baktığımızda, süregiden bir kurumsal dönüşüm görüyoruz. Ağır ağır ama karşı konulamaz biçimde gerçekleşen bu dönüşüm, demokratik siyaset tarafından değil kapitalist gelişimin dinamik mantığı tarafından yönlendiriliyor ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki felaketlerin ardından kapitalizmin geri dönmesinin şartı olan siyasi teminatların neredeyse tamamını fiilen yok etmiş durumda. Bu mantık ve onun emrettiği toplumsal hayatın yeniden örgütlenmesi –ya da örgütsüzleşmesi– bugün küresel finansal ve aynı zamanda ulusal demokratik devlet sisteminde yaşanan çifte krizde zirveye ula-

35 “Fakat bu duruş noktasını, yalıtılmış bireyin duruş noktasını üreten aynı zamanda tam da şu âna kadarki en gelişmiş toplumsal (bu duruş noktasından genel) ilişkilerin devridir. İnsan kelimenin tam anlamıyla bir ζῷον πολιτικόν [siyasal hayvandır]; sadece sürü halinde yaşayan bir hayvan değil, aynı zamanda kendini ancak toplumun içinde bireyselleştirebilen bir hayvan.”: Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*, çev. Martin Nicolaus, Penguin Books, Londra, 1973 [1857-1858], s. 6.

şıyor. Kapitalist piyasaların giderek yoğunlaşan taleplerini karşılamayı hedefleyen “reform” yılları toplumsal dokudaki kapitalist yıpranma ve aşınmayı artırmaktan başka işe yaramadı; bu süreçte de çoğunlukla şantaj yapılan devlet ve hükümetlerin müsamahasıyla karşılaştı ki sosyal demokratlar da buna dahildi. Peki bu deneyim gerçekten de “piyasa toplumu”nu siyasetin fitratında gören bir teoriyle uyumlu olabilir mi? Yoksa daha ziyade toplumsal eylem sistemi olarak kapitalizme –savaş sonrası sosyal demokrat *olağan siyasetin* giderek kontrolü kaybettiği– bir hayat, mantık, güç ve kendi başına dinamizm mi atfediyor? Şayet ikincisinin daha gerçekçi bir bakış açısı olduğu sonucuna varılırsa, ki ben bu sonuca vardım, o halde sorumlu hükümetlerin “sistemi” nasıl onaracağı ya da bir “kapitalizm çeşidi”ni başkasına çevirebileceği konusunda sorumlu fikirler geliştirmeye zaman ve enerji yatırmak hâlâ sorumlu bir davranış olacak mıdır? Yoksa daha az yapıcı olmak –daha iyi kapitalizm *çeşitleri* aramak yerine kapitalizmin *alternatifleri* üzerinde ciddi ciddi düşünmeye başlamak– çok daha yapıcı olmak anlamına mı gelecektir?

SOSYOLOJİNİN KAMUSAL GÖREVİ

Birkaç yıl önce, Michael Burawoy'un "kamusal sosyoloji" çağrısını yayımladığı dönemde uluslararası bir sosyal bilimler konferansında aklıma şöyle bir düşünce geldi: İnsanlık tarihinde daha önce toplumsal hayatı analiz etme ve açıklama konusunda bu kadar iyi eğitim almış bu kadar çok insan hiç bulunmamıştı.¹ Yine de sosyolojik açıdan bu kadar gelişkin bir kuşağın –benim kuşağımın– ürettiği en güçlü siyasal liderler George W. Bush ve Dick Cheney'ydi; konferansa yakın bir zamanda yeniden seçilmiş ve dünyadaki en demokratik demokrasinin yönetimine halkın iradesiyle getirilmişlerdi. Sonraki yıllarda ABD siyaseti ve ekonomisindeki tedrici çöküş ile Harvard'dan Stanford'a kadar yıldızlar yetiştiren sosyal bilimler departmanları arasındaki zıtlığa hayret etmeyi sürdürdüm. Kimi zaman mesai sonrası Amerikalı meslektaşlarıma Irak ve Afganistan'ın ulus inşası projelerinde nasıl kendi seslerini duyurdıklarını sordum – sosyal bilim-

1 Bu bölümün daha önceki bir versiyonu şu konferansta sunulmuştu: SSRC ve Wissenschaftszentrum Berlin, Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Kamusal Görevi: Dönüşüm ve Yenilenme, 16-17 Eylül 2011.

lerin üstlenmesi gereken bir konu olarak görülüyor muydu bu? Cevap hep kabullenme ve sessizlikti: Niye uğraşalım, kimse dinlemiyor ki...

Sosyoloji ve kamusu: talep sorunu mu?

Atlantik'in bu yakasında, o kadar çarpıcı olmayan konularda sosyolojinin kamusal seyircisi var mı? Bu konuda ampirik araştırma yapmadım, ama yıllar boyu katılımcı ve gözlemci olarak gördüğümünden edindiğim izlenime göre varsa bile sayısı çok az. Nitelikli gazetelerimizin bilim köşelerini bu konuşmayla bağlantısız sebeplerle düzenli olarak taradığımda psikoloji, beyin araştırmaları ve evrimsel biyolojinin sosyolojiden çok daha fazla yer kapladığını görüyorum. İktisat da belli bir yer kaplıyor, özellikle en yeni alt dalları: davranışsal ve nöro-iktisat. Elbette bunların asıl alanı iktisat ve siyaset köşeleri; bunlar şüphesiz bilim köşelerinden çok daha etkili ve orada sosyoloji çok nadir istisnalarla hiç yok.

Peki bu neden böyle? Aklıma gelen pek çok sebep arasında sosyolojinin genelde diğer disiplinlere nazaran pek bilim gibi görülmesi ve ilgi çekici bulunmaması var. Sıradan takipçileri psikoloji, davranışsal iktisat, evrimsel biyoloji ve benzerleri konusunda büyüleyen şey bunların *bariz sebeplerle* gerçekleştiğine inandığımız eylemlerin *gizli sebeplerini* teşhis etme iddiaları gibi görünüyor. Alman bilim gazeteciliğinde son dönemde dalgalanma yaratan araştırmalara bir örnek verebiliriz: kadınların genetik yapılarına en uygun, daha sağlıklı çocuklar doğurmalarını sağlayabilecek erkeklerin kokularını tercih ettiğini gösteren tişört koklama deneyleri. Sürekli tekrar gündeme gelen başka bir konu da, Amerikan meslektaşlarımdan özür dileyerek belirtiyorum, tekeşli kuşlarda eşlerin birbirini aldatmasıdır; görüldüğü kadarıyla bu fiil beklenenden çok daha sık görülüyor, dişiler ömür boyu eşlerinden başka erkeklerle gizlice çiftleşiyorlar. Özellikle kendi babaları annelerine sadakat göstermediyse bunu yapıyorlar. Her zamanki gibi yavrularının "sağlığı"yla ilgili birtakım sebepler yatıyor davranışlarının altında.

Mesele sosyolojik araştırmalara hiç ilgi duyulmaması değil. Cinsel pratikler konulu bir anket çalışmasının geniş yankı uyandırma-

çağından eminim; ama sosyologlar artık cinsellikle ilgilenmiyormuş gibi görünüyor. Onun yerine toplumsal cinsiyetle ilgileniyorlar; araştırma bulgularına ilişkin haberler de cinsiyetlerin çeşitli şekillerdeki savaşlarıyla ilgili oluyor: ücret eşitsizliği, ev işlerinin paylaşımı, evlenmemiş annelerin yaşamları. Hevesle basılan bu haberler herhalde kitleler tarafından da hevesle okunuyor. Benzer bir durum okullar ve eğitimde başarı üzerine, toplumsal hareketlilik ve elitlerin oluşumu üzerine veya göç ve yarattığı huzursuzluklar üzerine araştırmalar için de geçerli. Ama neredeyse her seferinde sadece olgular sayılıp dökülüyor ve açıklayıcı teorilere yer verilmiyor.

Gerçi teori her zaman da hor görülüyor. Geçen on yılın, hatta belki de savaş sonrası Almanya'nın en çok satan edebiyat dışı kitabı Thilo Sarrazin tarafından yazılan *Deutschland schafft sich ab* [Almanya Kendini Bitiriyor] adlı eserd. Kitap 2010'da yayımlandı ve üzerine birkaç laf etmek faydalı olabilir. SPD üyesi bir siyasetçi olan Sarrazin 2002'den 2009'a kadar Berlin *Land*'ın [eyaletinin] Maliye Bakanlığı'nı yürüttükten sonra Bundesbank İcra Kurulu üyesi oldu ve en nihayetinde de Federal Almanya Cumhuriyeti'ne uluslararası alanda yük olduğu için kovuldu. Sarrazin önde gelen bir mahut "*İslamkritiker*" olarak tanınır. Kitabın iddiasını şöyle özetleyebiliriz: İslam ülkelerinden göç ve eğitilmiş orta sınıf Alman kadınlarının doğurganlık oranlarının düşüklüğü birleşerek ülkenin genetik temelini zayıflatıyor; ortalama zekâ seviyesini düşürüyor ve bu yüzden de uzun vadede Alman ekonomisinin rekabetçiliğine zarar veriyor. Sarrazin akademik eğitim almış bir iktisatçı olmasına rağmen kitap psikolojik ve demografik araştırmalara geniş yer ayırıyor, sıklıkla da sosyoloji alanına dalıyor; örneğin bir tarafta zekâ ile din arasındaki ilişkiyi tartışırken, diğer tarafta ekonomik başarı ile toplumsal başarı arasındaki ilişkiye değiniyor. Kitap güçlü ırkçılık çağrışımlarına sahip (Arap kökenli ailelerde enest yüzünden çocukların zekâsının düştüğü iddia ediliyor) bir biyolojist dünya görüşüne dayanan neoöjenik bir manifesto olarak tanımlamak ve küresel ekonomide siyasi ve toplumsal bir verimlilik teorisine iştirildiğini söylemek büyük ihtimalle abartı olmayacaktır. SPD ilk başta Sarrazin'i üyelikten atmayı düşündüyse de, sonradan kitabın muazzam kamusal yankısı karşısında fikrini değiştirerek itibarlı bir sosyal demokrat olarak kalmasına izin verdi.

Bu olay birkaç açıdan manidardır. Birincisi aslında Almanya’da toplumsal meseleler üzerine akademik araştırma kitaplarını, istatistiklerle çeşnilendirilmiş ve araştırma dergilerindeki makaleler üzerine uzun ve sıkıcı tartışmalar içerse bile okuyan bir kitle vardır. Fakat akademisyen sosyologlar bu alandan uzak dururlar, çünkü inceledikleri malzemenin çıkardıkları sonuçların insanları heyecanlandırmayacağını düşünürler. Elbette Sarrazin’in okurlarıyla konuşmak da ilgilerini çekmiyor olabilir. Hem de bunların Alman orta sınıfının önemli bir kesimini teşkil ettiği açık olmasına rağmen. Sarrazin üzerine kamusal tartışma neredeyse münhasıran *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ve *Süddeutsche Zeitung* gibi nitelikli gazetelerde çalışan muhabirler tarafından yürütüldü. Birkaç gelişim psikoloğu çıkıp zekânın tamamen kalıtsal olmayabileceğini belirtti; genelde din, özelde ise İslam üzerine çalışan akademisyenler İslamın içinde pek çok farklı İslamın bulunduğu dikkat çektiler. Sosyologlardan hemen hiç katkı gelmedi, kitabın azgın ekonomizmini doğal olarak cazip bulacak iktisatçılardan da beklendiği üzere hiç ses çıkmadı.

Sosyoloji bu tür kamusal tartışmalarda neden görünmüyor? Şu da sorulabilir: Sosyologlar neden genel olarak dünyayla değil de sadece birbirleriyle konuşacak kadar az güven duyuyorlar yaptıkları çalışmalara? Bir cevap şu olabilir: Ellerin kötü olduğunu biliyorlar. Çağımızın toplumsal guruları iktisatçılar, ellerinde ekonomi ve topluma dair makine modelleriyle kesin öngörüler sunacak cesareti hâlâ kendilerinde bulabiliyorlar; küsüratlı rakamlardan bahsederken, herkesin varlığının artması için hangi kolların çevrilmesi gerektiğini söyleyen servet yaratma teknolojisine sahipmiş gibi yapmayı beceriyorlar. Kimin mali durumu onlara kulak asmayacak kadar iyidir ki? Üstelik bir disiplin olarak iktisat hâkim bilimsel anlayışa, daha doğrusu bilimin yanlış anlaşılmasına da gayet iyi oturuyor. Çoğu insan için bilim hasis nedensel açıklamalar doğuran genel yasaların keşfedilmesidir. Bu yasalar da teknik usul bilgisine ya da ahlaki gerekçelendirmelere tercüme edilebilir; örneğin *Homo economicus* modeli, evrimsel biyoloji (kuşlar bile bunu yapıyor, çünkü iyi bir sebebi var), “özgür irade”ye ilişkin nörolojik tartışmalar. İktisada kıyasla, sosyoloji tarihsel açıdan eşsiz durumlarla uğraşır; birden fazla nedensel etken iş başındadır ve sosyologlar öngöründe bulunmaya cesaret ede-

bilse bile, hayli çekinceli öngörüler çıkar ortaya. Psikoloji ya da doğa bilimlerinin aksine sosyoloji görünür dünyanın hareketlerinin altındaki yatan ve bu hareketleri kontrol eden gizli maddi güçleri açığa çıkarma vaadinde bulunamaz. Sosyolojinin bulgularının genelleştirmeye karşı geniş çaplı uyarılarla birlikte gelmesi tipik bir durumdur; bu da nedensel ilişkilerin arasına girip onları değiştiren toplumsal, ekonomik ya da kültürel bağlamsal koşullara işaret eder. Bazılarımız bunu sosyolojinin hâlâ gerçekten “bilimsel” olma sürecindeki genç bir disiplin olmasına bağlarken, diğerleri toplumsal dünyanın kendine has ontolojisini yansıttığını düşünür. Ne olursa olsun, asıl mesele elimizdeki sosyolojinin genellikle *bilimin aşırı ölçüde bilimsel standart modeline* uygun düşmemesi, bu yüzden de o modele inanan ve sosyologların bu kusurları gidermede başarısız olduğunu düşünen kamuoyunda ister istemez hüsrana yaratmasıdır.

Sosyolojinin en azından bu ülkede karşılaştığı başka bir sorun da 1970'lere kadar geri giden kamusal imgesidir. Sosyoloji hâlâ yaygın olarak “yumuşak” görülüyor; sadece bilimsel değil aynı zamanda siyasal olan bu yumuşaklık sert zamanlarda rağbet görmemesine yol açıyor. Sosyologlar pek çok kişide, çalıştıkları konuyla aşırı empati kurdukları şüphesi uyandırır. Bu konular da çoğunlukla uzun zamandır işsiz olanlar, suçlular, göçmenlerin oluşturduğu “paralel toplumlar” ve hep daha talepkâr olan *Leistungsgesellschaft* (başarı toplumu) tarafından ayıklanan artık nüfustur. Sosyoloji sıklıkla bu kesimlerin yaşam tarzlarını “açıklamak” için kendilerine ve dünyaya atfettikleri anlamları, *Sinn*'i yorumlar. Almancada Max Weber gibi biz de “*verstehende Soziologie*” (yorumlayıcı sosyoloji) tabirini kullanırız. Fakat *verstehen* (anlamak) her zaman takdirle karşılanmaz, zira bu toplumda yaygın olarak bilinen şöyle bir atasözü de vardır: “*Alles verstehen heißt alles verzeihen*” (her şeyi anlamak her şeyi bağışlamaktır). Bugünlerde şefkat genellikle modası geçmiş bir şey ve insanların yaptıkları şeyleri kendilerince anlamlı olduğuna işaret ederek açıklamaya cesaret eden bir sosyoloji kolayca bilimsel kisve altında savunmacılık, yufka yürekli retorik ya da *Gutmenschentum* gibi görülebilir ki bu da saçmalığa yer vermeyen sağduyulu Sarrazin camiasının bir numaralı düşmanıdır.

Bu da beni yenilenmiş bir kamu sosyolojisinin hitap edebileceği kamu sorununa getiriyor. Kamusal alanın sadece kalabalık değil toplumsal ve kurumsal bir yapı olduğunu sosyologlar gayet iyi bilir. O halde ortada hâlâ aydınlanmış yurttaşlar, toplum çapında bir “kamu-oyu”nu biçimlendirmek isteyen ve biçimlendirebilecek olan bir *Bildungsbürgertum*² var mıdır? Cidden dünyaya dair bir şeyler öğrenmek isteyen siyasi partiler ya da davalarına içgörü ve argüman katmak isteyen sendikalar var mıdır? Çok fazla araştırma yapmadan da böyle şeylerin 20-30 yıl öncesine nazaran artık çok daha az olduğunu, sosyolojinin de eskiye nazaran onlarla çok daha az ilgilendiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Peki ya sosyolojinin kendini kamuya açmakta kullandığı medya araçları? Matbaa gerilerken televizyon ve son dönemde de internet ABD’deki kadar olmasa da yükselişte. Hiç de sona ermiş durumda olmayan “görsel dönüşüm”, gerçekte fotoğraflanamayacak konularla ilgilenen sosyoloji için iyi değil; nöroloji ve astro-nomi gazete editörlerine ve televizyon kanallarına renkli imgeler verme konusunda çok daha iyi. Üstelik medya giderek daha fazla uzmanlaşıyor ve “kamu” da her zamankinden daha fazla kısımlara ayrılıyor. Son 30-40 yılda eğer bir *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (kamunun yapısal dönüşümü) yaşandıysa da bu, modern niş piyasalarına doğru yaşanmıştı. Bugünün ticarileşmiş enformasyonunun tüketicileri tetkik bile etmeksizin beğeneceklerini düşündükleri şeyleri seçip sıkıcı bulacaklarına inandıkları şeylerden kaçınıyorlar. En yeni, internet tabanlı medyanın kullanıcıları izleyecekleri haberleri tamamen kendileri belirleme özgürlüğüne sahipler, iyi bir yurttaşın neye dikkat etmesi gerektiğine karar veren bir otoritenin hiçbir müdahalesine maruz kalmıyorlar – daha birkaç yıl öncesine kadar devlet kanallarının yapabildiği bir şeydi bu. Çağdaş enformasyon tüketicileri sadece öğrenmek istediklerini öğreniyorlar. Kamunun ve cemaatlerin giderek parçalara ayrıldığı bir dünyada kamu sosyolojisi sadece kendine has nedenlerle kamu sosyolojisiyle ilgilenenlere hitap etmekle mi sınırlandırarak kendini?

2 (Alm.) Yeni bir toplumsal katman olarak ilk kez 18. yüzyılın ortalarında Almanya’da ortaya çıkmış, “Bildung” sahibi, kentli, eğitilmiş, kültürlü orta sınıf. (Y.N.)

Kapitalizm olmadan sosyoloji: arz sorunu mu?

Muhtemel bir kamu sosyolojisinin talep tarafında son derece ciddi sorunlar olması, arz tarafında her şeyin yolunda olduğunu göstermez – sosyal bilim olarak sosyolojinin hem yurttaşlar hem de onların siyasal temsilcilerine zorunlu okuma olarak verilmeye değer içgörülere sahip olduğu anlamına da gelmez. Korkarım disiplinin tüm ufkunu görebildiğini iddia eden ve özgüvenle ona yeni doğrular işaret eden kıdemlilerinden olamadım ve olamayacağım. Somut ilgi alanlarım fazla eklektik ve disiplin kimliğim de çok belirsiz – tek bahanem de belki sosyolojinin kısaca teşhis edilemeyecek kadar çeşitlilik barındırması. Ayrıca pek çok başka kişi gibi ben de üzerinde çalıştığım şey her neyse ona kafayı takmaya eğilimliyim ki bu da kolayca onun önemini olduğundan fazlaymış gibi görmeme yol açabiliyor. Yine de, tüm sınırlılıklarını da kabul ederek bir fikir öne sürebileceğimi düşünüyorum: Birkaç yıldır dünyayı pençesinde tutan siyasal-ekonomik kriz tarihsel bir dönüm noktasını temsil ediyor – bu dönüm noktası da sosyolojiyi yeniden kamuda hakikaten anlam taşıyan bir sosyal bilim yapmak için eşsiz bir fırsat sunuyor. Fakat bunun için zamanımızın en can alıcı meselelerinden biri haline gelen şeye sosyolojinin yeniden odaklanması gerekiyor ki söz konusu meselelerin hepsinin de bununla, yani *ekonomi ile toplum arasındaki bızla değişen ilişkiyle* alakası var.

Krizin hemen sonrasında iktisatçılar krizin gelişini görmedikleri için sosyologlar dahil pek çok kesim tarafından ayıplandı. Üç yıl sonra ana akım iktisadın ekonomiyi açıklama yeteneğinin bulunduğu ve ekonominin yönetimine yardımcı olabileceğine kamunun duyduğu güven düşük bir düzeyde – hem de Alman sanayici ve liberal siyasetçi Walther Rathenau'nun sözleriyle “*Die Wirtschaft ist unser Schicksal*”, yani kaderimizin ekonomiye bağlı olduğunun geniş çapta fark edilmiş olmasına rağmen. Gelgelelim, kriz aslında ana akım iktisatçılar kadar sosyologları da hazırlıksız yakalamıştı. İktisatçılar bazı yüzeysel tadilatlar hariç kendi kendine istikrar sağlayan, serbest piyasalara dair totolojik modellere tutunmaktan başka bir şey yapamazdı; halbuki sosyologlar ekonomiyi gündemlerinden neredeyse çıkarmış, 1950'lerde Talcott Parsons'ın ta kendisi tarafından imzala-

nan tarihsel barış anlaşması uyarınca iktisat disiplinine devretmişti. 2008 krizi modern toplumda ekonominin merkeziliği fikrini yeniden gündeme getirmişse de, modern sosyoloji tepki veremeyecek kadar kötü bir konumdaydı, çünkü yıllar boyu konularını *ekonomiden yoksun bir toplumda* tasavvur etmişti esasen. Süreç içinde önemli disiplin gelenekleri özellikle de verimlilik teorisi iktisadının –hâkimiyeti bugün sadece bir avuç siyasal bilimci tarafından tartışma konusu edilen iktisadın– eline düşen siyasal iktisat ya marjinalleşti ya da tümüyle dışlandı. Son dönemde “ekonomi sosyolojisi”ni yeni bir alt disiplin haline getirerek ekonomiyi geri getirme girişimlerinde bulunanlar çoğunlukla –örneğin piyasaları “ağlar”la tamamlayarak– ekonomik işlemleri daha verimli hale getirmek için alternatif reçeteler önermekle kendilerini sınırladılar.

2008 olayları öncesinde, sırasında ve sonrasında önemli toplumsal meseleler konusunda sessiz kalmaktan memnun değilsek, ekonomiden arındırılmış bir topluma odaklanmış teorik bir programın sürdürülemez olduğu noktasında mevcut krizin disiplinimiz açısından güçlü bir işaret olduğunu düşünüyorum. Şu anki finansal ve mali krizin sadece ekonomik değil aynı zamanda temelden toplumsal bir mesele olduğunu, modern toplum yorumunu revize etmeyi gerektirecek kadar önem taşıdığını bugün pek çok kişi hissediyor. Yeni yorumda genişleyen piyasaların toplumda sürekli yeni devrimler yaptığına; neticede ortaya çıkan toplumsal yapıların ve siyasal kurumların kırılganlığına; piyasalar toplumsal denetimden giderek daha fazla kaçarken hükümetlerin ve yurttaşların karşılaştığı belirsizliğin artmasına; toplumsal bütünleşme sahası ve toplumsal düzenin temeli olarak piyasanın bünyevi sınırlarına ve benzeri konulara sistematik olarak dikkat edilmesi gerekir. Eleştirel bir modernite teorisi olarak geçmişti itibarıyla sosyoloji prensipte bu ihtiyacı karşılamalı ve “kamuya” öyle içgörüler sunmalıdır ki büyük tehlikeler göze alınmadan reddedilemesin. Gelgelelim, sosyolojinin bunun için *ekonomiyi* her türlü *toplum* teorisinin merkezî bir konusu konumuna geri getirmesi, ona gizemli doğa yasalarının yönettiği ve bilimsel açıdan malumatlı teknisyenlerin idare edebileceği tarafsız bir servet yaratma mekanizması muamelesi yapılmasını önlemesi gerekir. Bir disiplin

olarak iktisatla yaptığımız disiplinler arası barış anlaşmasından vazgeçmezsek ve sosyolojinin gençken özdeşleştiği ama sonra “toplum” üzerine uzmanlaşmak için terk ettiği siyasal iktisadı tekrar keşfetmezsek, böyle bir şey mümkün olmayacak. Standart iktisadın kamudaki itibarının uzun zamandan beri düşük olduğu bugünden daha elverişli bir an olamaz bunun için.

Peki en başta sosyoloji neden ekonomiyi iktisatçılara devretti? Ekonomisiz bir toplumun incelenmeye değer bir konu olduğunu ve modern toplumu anlamak için makro-ekonomisiz bir makro-sosyolojinin mantıklı bir yaklaşım olduğunu nereden çıkardık? Toplumsal olan ekonomik olandan –hatta çoğu durumda siyasal olandan– koparıldığında sosyolojiden geriye bir şey kalır mı? Almanya’da ekonominin sosyoloji alanından dışlanması ABD’dekinden daha önce gerçekleşmiş olması ilginçtir; ayrıca yanılmıyorsam bunun öncelikli sebepleri sadece akademik değil, gayet bariz bir şekilde aynı zamanda siyasiydi. Bu hikâye bir hayli çarpıtılmıştır. Hatırlayacağımız üzere Max Weber’in iktisatta kürsüsü (*Volkswirtschaftslehre*) vardı ve ilk başta iktisatçıların meslek birliğinin, yani *Verein für Sozialpolitik*’in üyesiydi. Bu birlikten ayrılıp Deutsche Gesellschaft für Soziologie’yi (DGS: Alman Sosyoloji Birliği) kurması siyasi bir edimdi, zira Weber çağdaş iktisadın alenen reformist sosyal politikaları savunmasına şiddetle karşı çıkıyordu. DGS onu araştırma alanında *Wertfreiheit*’i (değerden bağımsızlığı) görev edinmek durumunda olan, nefret ettiği *Kathedersozialisten*’la (akademik sosyalizm) uğraşmaktan kurtaracaktı.³ Ne var ki bunun hayata geçirilmesi mümkün görünmüyordu ve DGS toplantılarında *soziale Frage*⁴ tekrar tekrar ortaya çıkınca,

3 Weber’in kendi sosyal bilimi hiç de *wertfrei* değildi. Dönemindeki iktisatçıların sosyal politikaları savunmasını tutkuyla reddetmesi bir liberal milliyetçinin tavrıydı; yaklaşan ulusal hayatta kalma ve uluslararası üstünlük kurma mücadelelerinin, özellikle de Britanya’yla girilecek mücadelelerin çok büyük önemi olduğunu düşünüyordu. Tıpkı demokrasi gibi sosyal politika da insanları mutlu etmek için değil, yeni kurulan Alman Reich’inin anarşik, çatışmalarla dolu uluslararası dünyasında sıkı durmasına yardım etmek içindi. Weber’in kendi konumunu *wertfrei* olarak görmesi, *Realpolitik*’in nesnel bir olgu olduğuna, insanın serbestçe seçebileceği bir şey olmadığına inanmasından ileri geliyordu.

4 (Alm.) Sosyal mesele. (Y.N.)

konunun önünü almak için çabalayan ama başarısız olan Weber örgütlü sosyolojiyle de bağlarını kopardı. Birkaç yıl sonra da öldü.

Weber sonrasında Alman sosyolojisinin bugün onun adıyla andığımız büyük *Wirtschaft und Gesellschaft* (ekonomi ve toplum) temalarını hiç ele almamış olması çarpıcıdır. Bu temalar esasen *Historische Schule*'nin (Tarihsel Okul), Weimer sosyolojisinde hiçbir rol oynamamış Werner Sombart gibi kurumsal iktisatçılara bırakılmıştı. Nazi-lerin 1933'te *Machtergreifung*'u, iktidarı ele geçirmesinden sonra bu iktisatçıların özellikle Alman milliyetçiliğiyle uzlaşma girişimlerine rağmen yok olmaları savaş sonrasında tarihsel iktisadın karşısında "teorik" iktisadın ilerlemesi için yolu temizledi. Sosyologlar ise 1920'lerde Alman üniversitesinde yerleşikleşme çabaları sırasında sosyalist ya da o zaman neredeyse aynı anlama gelmek kaydıyla Marksist zannedilmemek için büyük özen gösterdiler. Hatta Horkheimer ve Frankfurt'taki Institut für Sozialforschung hiçbir zaman kendilerini sosyolog olarak görmediler ve DGS'ye katılmayı akıllarına bile getirmediler. Weimar'da teorik sosyoloji artık sosyal ilişkilerden geriye kıymığı kalmamış bir formalist teorinin peşinden gidiyordu: von Wiese'nin *Beziehungslehre*'si [İlişki doktrini]. Ampirik sosyoloji esasen demografik araştırmalarla, özellikle de *Siedlungsforschung* (yerleşim araştırması) adı altında Almanya'daki ve sonra giderek Orta ve Doğu Avrupa'daki yerleşim desenleri üzerine araştırmalarla meşgul oluyordu. Disiplinin savaş sonrası mitolojisinde belirtilenin aksine ampirik sosyoloji Üçüncü Reich zamanında serpilip büyüdü, özellikle de yakında ilhak edilecek Doğu'da kentsel ve kırsal planlamayla bağlantılı olarak devletin ve partinin saygısını kazandı. Biraz haklı olarak bir tür organik kamu sosyolojisi biçimi olarak adlandırılabilir bu alanda kapitalizm ise elbette söz konusu bile olmadı.⁵

5 Şansı biraz daha kötü gitseydi, Weimar Cumhuriyeti'nin sonuna doğru gelişen şekilde sosyoloji rejimin alenen kabul edilmiş temel direği olabilirdi. DGS Nazilerin iktidara gelişinden sonra ilk kez 1934'te toplandı. Gündemdeki mesele yeni Nazi yanlısı liderlikle devam mı edileceği, yoksa onu protesto etmek için birliği feshetmenin mi tercih edileceğiydi. Toplantıya katılanlardan bir kısmı Ferdinand Tönnies'in yerine başkan olarak Reinhard Höhn'ü önerdi. Jena'da sosyolog Franz Wilhelm Jerusalem'in asistanlığını yapan bir avukat olan Höhn, daha sonra kamu hukuku profesörü oldu, SS genel

Savaş sonrası Almanya’da iktisat *Historische Schule* (Tarihsel Okul) geleneğinden kökten koparak giderek daha *modellplatonistisch* (neoklasik) hale gelmesine rağmen sosyoloji ekonomiden uzak durmayı sürdürdü. Kurumsal iktisat kayboldu ve çok daha sonra “modern” verimlilik teorisinin himayesinde geri döndü. Tarihsel iktisat marjinalleşti, hatta tarihsel ekonometri, yani “kliometri” bile farklı bir kadere sahip olamadı. Sosyolojinin ne olup ne olmadığına, Weimar ve Nazi kuşaklarının ölmesi ya da emekli olması sonucu disiplinin yeniden ithal edildiği ABD’de karar veriliyordu. Savaş sonrası büyümenin zirveye ulaştığı 1960’larda ekonomi artık sosyolojik ya da siyasi bir mesele gibi görülüyordu. Pek çok kişi, Keynes’in nispeten iyimser anlarından birinde öngördüğü üzere iktisadın dışçılık gibi bir şeye dönüştüğünü düşünüyordu: Sorun olduğunda çağrılacak ve acısız onarım yaptığı ispatlanmış tekniklerden bir alet çantasına sahip olan beceriye dayalı bir meslek. 1960’ların sonunda öğrenci olduğum Frankfurt’ta kapitalizme Adorno tarafından *Tauschgesellschaft*⁶ (katalaksi toplumu) adı verilmişti ve öğrenciler arasındaki birkaç Sovyetik komünist sekte dışında kimse “sistem”in bir daha *ekonomik* krize karşı savunmasız kalmasını beklemiyordu (dönemin krizi *meşruluk* kriziydi elbette). Ekonominin esasen teknik bir mesele haline geldiği, nihayet ve sonsuza dek ehlileştirildiği görüşü hiçbir şekilde Frankfurt’la sınırlı değildi; üstelik iktisatçılar kadar sosyologlar arasında da yaygındı. Pek çok örnekten biri olan, Amitai Etzioni’nin 1968’de yazdığı *The Active Society* [Aktif Toplum] adlı kitap, modern demokratik toplumların gelişim yönünü belirleyen ve kaderini çizen koşulları sayıp dökme noktasında en hırslı girişim sayılabilir.⁷ 666 sayfalık bu eserde ekonomi tek bir kez, o da şunu belirtmek için geçer: “Batılı ülkeler vahşi enflasyonları, büyük bunalımları ve

merkezinin önde gelen şahsiyetlerinden biri haline geldi ve *Reichssicherheitshauptamt*’ta [Reich Ana Güvenlik Ofisi (Y.N.)] bir departmanın başına geçti. Höhn o toplantıda yeterince oy alamadı, ama üyeler yeni hükümetle zıtlasmamak için birliği feshetmek yerine askıya almaya karar verdiler. Birlik ancak 1945’ten sonra canlandırıldı. 1950’lerde Höhn yeniden ortaya çıkarak Federal Cumhuriyet’in önde gelen işletme okullarından birini kurup 1970’lere kadar yönetti.

6 (Alm.) Mübadele toplumu. (Y.N.)

7 Amitai Etzioni, *The Active Society*, The Free Press, New York, 1968.

mahmuzlanmış ekonomik büyümeyi önlemek için Keynesçiliği ve başka denetim mekanizmalarını yaygın şekilde kullanarak toplumsal süreçleri kontrol etme kapasitelerine güvenmektedir.” (s.10)

Yukarıda belirtildiği üzere, çağımızın büyük meselelerinin çözülmesinde disiplinimizin etkisiz sayılmasına kendimizi hazırlamak istemiyorsak, sosyolojinin ekonomik dünyadan şahane yalıtılmışlığı- nın artık sürdürülemeyeceği kanaatindeyim. Mevcut krize bakınca, sosyolojinin toplumda ekonomik olmayana yatırımının meyve vermediğini kabul etme zamanı gelmiş görünüyor. İyi haber, yönümüzü tersine çevirmenin hâlâ mümkün olması. Sosyoloji henüz standart iktisat gibi rasyonel seçime tam anlamıyla satılmış olmadığından, bireylerin rasyonel biçimde çıkarlarının peşinden koşmasının istikrarlı bir düzen üretebildiği dünya hayalinden uzaklaşmamız daha kolay olacaktır. Üstelik işlevselci denge modelleriyle de kalıcı bir evlilik içinde değil – bu da modern toplum ve de ekonomi, yani çağdaş kapitalizmin bünyevi huzursuzluğunu, kalıcı dengesizliğini ve süregiden krize yatkınlığını anlamamızı prensipte mümkün kılıyor. En önemlisi de, iktisatta ya da “kapitalizmin çeşitlemeleri” literatürünün ekonomist kolunda olduğu gibi ideal bir ekonomi tipi ya da piyasa ekonomisinin eşanlamlısı olarak kapitalizm yerine, tarihsel toplumsal formasyon olarak, gerçekte var olan ve dinamik bir biçimde hareket eden bir toplumsal yapı olarak kapitalizm gibi daha eski kavrayışlara hâlâ erişebiliyoruz. 1970’ler gibi geç tarihlerde Daniel Bell gibi birinin –Marx, Weber, Sombart, Schumpeter ve, neden olmasın, Keynes gibilerine kadar geriye giden, hatta ideolojik ayrımın diğer yakasından James O’Connor gibi neo-Marksistlerle bile zaman zaman el sıkışmayı öneren– sosyolojik kapitalizm teorileri geleneğinin gayet farkında olduğunu ve bunları temsil ettiğini hatırlayın.

Siyasal iktisada dönüş olarak kamu sosyolojisi

Siyasal iktisat geleneğinin farkında olan bir sosyoloji, çağdaş kapitalizmin nereye gittiğini her zamankinden çok merak eden çağdaş bir kamuya ne söyleyebilir? Asgari düzeyde yapabileceğimiz şey, mevcut krizin tesadüf olmadığını –Amerikan ipotek piyasasının ka-

zara kötü yönetilmesinin talihsiz bir neticesi olmadığını– aksine İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan beri Batı dünyasında tanıdığımız demokratik kapitalizm rejiminin içindeki çok temel gerilimlerden ve çelişkilerden kaynaklandığını kamu bilincine kazımdır. 1970’lerdeki enflasyon, 1980’lerdeki yükselen kamu borcu, 1990’larda ilk mali konsolidasyon dalgasını telafi etmek üzere özel kredinin kuralardan arındırılması ve yeni küresel *haute finance* baskısı altında “sağlam parayı” geri getirme yönündeki mevcut girişimler... Bunların hepsi yurttaşlığın sosyal haklarına dayalı popüler bir *ablaki ekonomi* ile piyasa adaletine ve “ticari güven” şartlarına göre bölüşümde ısrar eden kapitalist bir *ekonomik ekonomi* arasındaki çatışmaların ifadesidir (Kalecki). Yıllar içinde savaş meydanı değişti, toplu müzakere ve emek piyasasından uzaklaşarak seçimli siyasete, oradan müşteri kredisi piyasalarına ve şimdi de kamu borcunun çevrilmesi ve yeniden finanse edilmesi için uluslararası finans piyasalarına kaydı. Mesele hep aynı olsa da –David Lockwood’un tabiriyle, kapitalist toplumda sistem bütünleşmesi ile toplumsal bütünleşmenin gerekleri arasındaki çatışmayla nasıl başa çıkılacağı olsa da– gerek halkın demokrasisinin gerekse sendikalar ve siyasal partiler gibi kolektif örgütlenmelerinin piyasayı düzeltme kapasitesinin krizden krize sürekli azaldığı ister istemez dikkat çekiyor. Bugün demokratik kapitalizmin çelişkilerinin devletler ile yatırım bankaları arasında müzakere edildiği yer uluslararası finans diplomasisidir – halkın baskısından neredeyse tamamen yalıtılmış bu arenayı iktisadi ve siyasal elitlerin çalıştırdığı birkaç uzman dışında hemen hiç kimsenin anlaması mümkün değildir.

Sosyologlardan sağlam parayı geri getirip ekonomiyi yeniden büyütmek için tavsiyede bulunması beklenmiyor, zaten beklenmemeli. Ama önümüzdeki tek sorunun bu olmadığını, toplumsal düzenimizin meşruluğunun dayandığı demokratik kapitalizmin toplum sözleşmesini geri getirmenin en büyük ekonomi yönetim uzmanının bile gücünü aştığını halkın anlamasına sosyologlar yardımcı olabilir. Pek çok iktisatçının aksine sosyologlar, siyasetin işinin marjinal üretkenlik yoluyla bölüşüm sağlayan piyasa adaletine gönülsüz bir toplumu tabi kılmaktan çok daha karmaşık olduğunu anlayabilir. İnsanların

ihtiyaçları ile sermayenin ihtiyaçları arasında bir tür denge yaratılmamıştır. Ticari güvene hizmet etmek yurttaş güveninde aşınmaya yol açıyorsa, toplumsal istikrar adına neticede hiçbir şey kazanılamayacaktır. Siyasal ve ekonomik elitler kapitalizmi demokrasiden sonsuza dek yalıtmak için krizden faydalanmak istese de, sosyologlar böyle bir stratejinin kaçınılmaz olarak barındırdığı risklere kamunun dikkatini çekmek için uygun konumdadır ve iyi malumata sahiptir.

Aslında sadece ekonomik krizle değil, ciddi bir demokrasi kriziyle karşı karşıya olduğumuz artık açıkça anlaşılmış olmalıdır. Avrupa’da finans piyasalarının baskısı altındaki ulusal liderler karar alma gücünü sistematik olarak uluslararası örgütlere devrediyor, otoriteyi ulusal parlamentoların ve dolayısıyla seçmenlerin elinden alıyorlar. Borçlu ülkelerin alacaklıların emirlerini yerine getirmekten başka çaresi yok; ulusal seçimler ilerideki on yıllar için manasızlaşmış durumda. Alacaklı ülkeler de “piyasa”nın güdümünde; onun dalgalı ihtiyaçlarına ve keyfi taleplerine hızla ve esnek biçimde yanıt vermek zorunda, bu da parlamentolara demokratik yetkilerini kullanamayacakları kadar az vakit bırakıyor. Sağlam bir şekilde kurumsallaşmış kemer sıkma politikaları tüm ülkelerde siyasal alternatif yelpazesini kökten daraltıyor, siyasal katılımı giderek daha anlamsız hale getiriyor. Yerel topluluklardan Avrupa’ya kadar her düzeyde seçimlere katılım oranı 1980’lerden beri her yerde düşüyor ve en hızlı düştüğü yerler de yoksulluğun, göçün, ailelerin çözülüşünün giderek arttığı, siyasal seferberliğe en çok ihtiyaç duyulan alanlar. Kendini siyasal olarak ifade etmenin meşru kanallarının tıkandığı yerde onların yerini gayrimeşru olanlarının aldığını ve bunun da büyük toplumsal ve ekonomik maliyet potansiyeli yarattığını biz sosyologlar biliyoruz ve başkalarının da öğrenmesini sağlayacak kabiliyeteyiz.

Bir nokta daha eklemek gerekirse, artık neredeyse klişe haline gelen bir görüşe göre mevcut kriz büyük ölçüde güven krizidir – paranın değerine, borçluların geri ödeme isteğine ve yeteneğine sahip olduğuna, siyasi liderlerin “piyasa” baskılarına direnme kapasitesine, piyasaların verimli ve hatta adil kaynak bölüşümü sağlama kapasitesine güven krizi. Hükümetlerimizin ve uluslararası örgütlerin yeni bir krizi önleyebileceklerine fazla güven duyulmuyor. Ayrıca piyasa

aktörleri arasında, özellikle de birbirinden borç almaya bağımlı bankalar arasında güven hızla azalıyor. Sonuçta devletler ve merkez bankaları bir kez daha son çare olarak kayyum şeklinde devreye girebilir ki bu da onları kötü borçları üzerlerine almaya ve en nihayetinde diz çökmelerine yol açacak boyutta garantiler vermeye zorlayabilir. İşlem maliyeti iktisadının, verimli ticari ilişkilerde kendi çıkarlarına bakan piyasa aktörlerinin “aşağıdan” inşa ettiği kurumların en iyisi olduğunu iddia etmesinin üstünden çok zaman geçmedi. Siyaset biliminde ve sosyolojide rasyonel seçim kurumsalcılığı da bu mesajı benimseyip takip etmeye hevesliydi; bunun için de devletlerin kontrolündeki kamusal hükümetin yerine piyasa katılımcılarının inşa ettiği özel yönetimi geçirmeyi düşünüyorlardı. Kriz gösterdi ki özel düzenleme çabası toplumsal düzeni sağlama görevinin altında kolayca kalabiliyor. Kırıldığında ise onarım işleri için kamu otoritesinin geri getirilmesi gerekiyor. Kurumlara dair liberal teorilerin bariz iflasına ve bu arada Durkheim’ın sosyolojideki mirasının açıkça doğrulanışına kamunun dikkatini çekmemek için bir neden yok.

Sosyoloji geleneğine baktığımızda, mevcut çıkmazımızın altında yatan şeyin kapitalist toplumsal formasyonun gayet iyi bilinen bir eğilimi olduğunu görebiliyoruz: Piyasalar dinamik bir şekilde toplumsal hayatın diğer alanlarına genişleyerek onları genellikle aksatıyor ve sıklıkla da tarumar olmuş bir halde bırakıyor. Günümüzde bu eğilim –küresel sermayenin yerel, bölgesel, ulusal toplumsal yapılar ve yaşam tarzlarına hâkim olmasına ramak kalan bir tarihsel dönemde– piyasalaşmaya karşı korumacı-muhafazakâr ve ilerici-yeniden-inşacı türden toplumsal karşı hareketlerin süregiden zayıflığıyla karşılaşılıyor. Çağdaş iktisatçıların aksine sosyologlar en azından Sombart ve Schumpeter gibi geçmişin büyük iktisatçılarından bazılarını tanıyorlar; dolayısıyla kapitalist sistemin içeriden büyüyen bir sistem olduğunu, toplumsal ilişkileri sürekli altüst etme eğilimi barındırdığını anlayacak kavramsal araçlara prensipte sahipler. Kapitalist gelişim toplumun geri kalanıyla uyum içinde gerçekleşmek yerine sürekli sürtünmeler ve çatışmalar yaratarak toplumsal istikrar için ekonomi ile toplum arasında bir tür –daima kırılğan– denge kurmayı hedefleyen hep yeni kolektif çabalar talep ediyor.

Giderek daha çok sosyoloğun eserlerinden ilham aldığı Karl Polanyi 1950'lerde ve 1960'larda sosyoloji mesleğine dahil olma peşine düşmemiştir. İktisatçı, iktisat tarihçisi ve sosyal antropolog olmaktan memnundu. Ancak neoliberalizmin gemi aزیya aldığı, finansallaşmanın kapitalist ekonomide yeni bir devrimsel dönüşüme kapı açtığı 1990'larda Polanyi'nin sosyoloji tarafından ancak keşfedilmiş olması disiplinimiz hakkında pek de hoş olmayan şeyler söylüyor açıkçası. Üç hayalî meta olan para, doğa, emek ve bunların metalaştırılmasının bünyevi sınırlarına ilişkin Polanyi'nin anlatısı kadar mevcut çıkmazlarımızı iyi özetleyen bir görüş yoktur herhalde. Pek çok kişi bu sınırlara artık ulaşmak üzere olduğumuza, dolayısıyla kapitalist büyümenin de, yani en azından varoluşsal insan ihtiyaçlarına az çok uydurulabilen türden büyümenin de sınıra ulaştığına inanıyor. "Finans sektörü"nü kurallardan arınmasının ardından gerçekleşen özel-endüstriyel *para* imalatı koca koca toplumlarda daha önce görülmemiş bir belirsizlik yarattı, hem kendi içlerindeki hem de birbirlerine karşı bölüşüm çatışmalarını büyüttü ve küresel yeniden kuralılaştırmanın hâlâ çözülmemiş problemlerini gündeme taşıdı. *Doğa* ya da *toprağa* gelince, hayalî bir metanın temel niteliğinin –arzının talep tarafından yönlendirilmediğini ve yönlendirilemeyeceğini– doğa açısından tam anlamıyla geçerli olduğunu yavaş yavaş öğreniyoruz. Nitekim göstergelere bakılırsa küresel müştereklerimizi daha fazla metalaşmaktan korumanın yollarını bulamazsak, bildiğimiz haliyle dünya üzerindeki yaşamın temeli dizginsiz sermaye birikimi tarafından çok geçmeden tüketilecek. Son olarak, emek piyasalarının ve çalışma örgütlenmesinin giderek artan esnekliği, bireyleri ve aileleri giderek daha rekabetçi hale gelen piyasaların kestirilemez taleplerine uygun olarak hayatlarını örgütlemeleri için amansızca baskı altına aldı. Mülksüzleşmiş kaybedenlerden oluşan artık nüfus; daha önce eşine rastlanmamış zenginliğe rağmen çalışma saatlerini artırdıkça artıran ve saçmalık ölçüsünde yoğun bir hayat sürdüren orta sınıf aileleri; ve kazanan hepsini alır anlayışının hâkim olduğu süper zenginlerden oluşan –açgözlülüğü sınır tanımayan, kazandıkları primler ve kâr payları bir bütün olarak toplumda artık faydalı bir işlev taşımayan– küçük bir elit kesim arasındaki kutuplaşmanın artması da bunun sonuçlarından biriydi.

Metalaşmanın kritik sınırlarına dair Polanyi'nin anlayışında öngörüldüğü üzere çağdaş kapitalizmin siyasal iktisadi yenilenmiş bir kamu sosyolojisinin konusu değilse, başka ne olabilir? Elbette önümüzde yapılacak çok iş var. Georg Simmel'in hilafına ve felaketin başlamasından önce Wall Street işlem masalarındaki hayata dair yazılmış eğlenceli ama siyaseten anlamsız birkaç etnografik anlatı dışında sosyologlar para ve finans meselelerine pek az katkı yaptı. İnsanların çöplerini ne zaman ve neden ayırdıkları ya da neden başka düşük maliyetli fedakârlıkları yaptıkları üzerine çevre sosyologları sayısız çalışma yaptılar. Ama ekonomik, doğal ve insani temellerin yıkılması riskine rağmen toplumları kapitalist büyümeye bağımlı kılanın ne olduğu konusunda tuhaf bir şekilde heterodoks iktisatçıların eline düşmüş durumdayız. Aynı şey büyümeye zorlanan bir toplumun nasıl doğayla ve kendisiyle barışık bir topluma çevrileceği sorusu için de geçerli. Alternatif, ekonomik olmayan mutluluk kaynakları konusunda tavsiye almak için iktisatçıların psikologlara yönelmesinin suçunu onlarda aramamak lazım, zira sosyoloji meselenin psikolojik olmaktan ziyade toplumsal ve siyasal olduğunu makul bir şekilde ortaya koyabilecekken bu alandan özenle kaçındı. Arlie Hochschild ve Richard Sennett gibi kamu sosyologlarının gayet iyi tarif ettiği üzere, bir yanda gelir ve daha ileri tüketim için giderek yoğunlaşan yarışa katılım, diğer yanda ise –çocuk yetiştirme de dahil olmak kaydıyla– toplumsal hayat arasındaki çatışmalar, emek piyasaları, aile yapıları konusunda ise nihayet görece daha iyi durumdayız.

Yine talep tarafı

Bu da beni eski soruya geri götürüyor: Dinleyen kimse olacak mı? Bugünlerde iyimser olmamak gerek elbette. Ama bunlar normal zamanlara benzemiyor ya da normal zamanların artık sonuna gelmiş olabiliriz. Gerek elitler gerekse yurttaşlar arasında ve akademide yıllardır gördüğümüzün ötesine geçen bir kriz hissinin yükseldiği açık. Belki de yaklaşan şey yeni bir *Sattelzeit*⁸ (Reinhard Koselleck): uzun

8 (Alm.) "Darboğazdan geçiş dönemi" şeklinde Türkçeye çevrilebilecek bu kavramı Koselleck, erken modern çağ ile modernite arasında yaşanan ağır ve tedrici geçiş sürecini betimlemek için kullanır. (Y.N.)

bir süre biçimlendirici önem taşıyacak belirsiz bir olayın gerçekleşmesiyle hızlanacak olan değişim dönemi. Bunun ilginç bir belirtisi, 2007 sonrası küresel ekonomik felaketi ele alma noktasında standart iktisadın fiktirsizliğidir. Dünyanın önde gelen iktisatçıları ne yapmak gerektiği konusunda hiç bu kadar görüş ayrılığına düşmemişti – *Economist* ve *Financial Times* gibi ticari basın organlarının bile gözünden kaçmayan bir şeydi bu. Belki de açıklaması sadece kapitalist demokrasinin teknik çözümleri tüketmiş olması, dolayısıyla da bildiğimiz haliyle iktisat teorisinin kamusal söylemde kontrolü kaybetmesiydi. Atlantik’in her iki yakasındaki siyasi liderler şimdiden güvenlerini kaybetmiş görünüyorlar. İktisadın kendi içinde bile, örneğin büyüme ve zenginliği ölçme veya genel olarak maddi zenginliğin azamileştirilmesine devam etmenin başarı şansını ölçme tarzımız konusunda şüphelerin belirmesi ilginçtir.

Devletlerin, sermaye verenlerin güvenini kazanmak zorunda olan kamusal şirketlere dönüşmek üzere olduğu; uluslararası örgütlerin özel yatırımcılar adına mevduat sigortası kurumu ya da borç toplama kuruluşu gibi çalıştığı ve hükümetlerin sermaye piyasalarınca disipline edilen işgücüne dönüşmüş yurttaşlardan “alacaklı değeri” çıkarmak için baskı gören şirket yönetimlerine benzemeye başladığı bir dünyada bugün ekonomiyi topluma ve hatta sosyolojiye geri getirme programı kendisine müttefikler bulabilir. Artık siyasi partilere katılmayan, sendikalardan uzak duran ve seçimlerde oy kullanmayı reddeden gençler arasında yenilenmiş bir eleştirel siyasal iktisat teorisi talebi de ortaya çıkabilir. Tüm “temel araştırmalar”da olduğu gibi sonuçları kimin nasıl kullanacağını bilemiyor olmamız, bu araştırmaları yürütmemizi engelleyemez.

Sosyolojinin hakikaten kamu sosyolojisi haline gelmesi için modern toplumun temellerinin Yeni Düzen’de ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olduğu gibi yeniden düşünüldüğü bir âna hazırlanmamız gerektiğini düşünüyorum. O ânın yaklaştığından eminim ve geldiği zaman da sosyologlar toplumun neyin tehlikede olduğunu anlamasını sağlayacak entelektüel araçları elinde bulunduruyor olmalı. İlk dinleyicilerimiz başta akademide olsa bile, çabalarımızın beyhude olduğu anlamına gelmez bu. *General Theory*’nin son bölü-

münde Keynes “iktisatçıların ve siyaset felsefecilerinin görüşlerinin doğru da olsa yanlış da olsa” taşıdığı gücü izah eder. “Dünya”, der, “pek de başka bir şey tarafından yönetilmez.” Gerçi yeni fikirler ânında tutunamaz, zira iktisat ve siyaset felsefesinde 25 ya da 30 yaşından sonra yeni teorilerden etkilenen pek fazla kimse yoktur; dolayısıyla memurların, siyasetçilerin ve hatta ajitatörlerin güncel olaylara uyguladığı fikirler en yeni fikirler olmaz genellikle. Ama er geç, öyle veya böyle tehlikeli olan fikirlerdir, çıkar grupları değil.⁹

Düşünsel değişimin damla damla yardımımıza koşması, yani en azından bir süre için Keynes’in gayet işine yarayan “fikirlerin yavaş yavaş sızması” için vaktin yetip yetmeyeceğini bilmek mümkün değil, ama yetmeyeceğini düşünmek için çok sebep var. İntihara daha az meyilli bir siyasal iktisada olan ihtiyacımız daha acil olabilir. Fakat bunun anlamı çağdaş iktisadın çağdaş ekonomi ve toplum anlayışları üzerindeki entelektüel hegemonyasına meydan okumak için geç bile kaldığımız olabilir ancak. Bana kalırsa kamu sosyolojisinin ilk kamusu, sesleneceği ilk kesim iktisat ve işletme alanında daha önce görülmemiş sayıda öğrencinin bulunduğu akademidir; bu öğrencilerin öğrendiği şey özünde, toplumun, en rasyonel seçimleri yapabilenlerin faydayı azamileştirmeleri için büyük bir fırsat olarak var olabileceğidir ancak. Burada şüphe tohumları ekmeyeceksek nerede ekeceğiz? Sosyoloji ile iktisat arasında yapılan Parson’cu barış anlaşması bugün her zamankinden çok ihtiyaç duyduğumuz Kant’çı “Fakülterin Çatışması”nı (*Streit der Fakultäten*) susturmuştur. Sosyologlar ve siyaset bilimciler farklı renklerden heterodoks iktisatçılarla ittifak halinde yeni bir tür siyasal iktisat üzerinde çalışmaya nihayet başladılar: Önce teorik ve sonra umarım siyasi bir proje olarak ekonomiyi toplumsala yeniden tabi kılacak (tersini yapmayacak) bir sosyo-ekonomi bu. Kapitalizmin kadir-i mutlak ekonomik verimlilik uğruna her tarafta hız kazanan üniversiteleri yeniden örgütleyişinin özellikle eleştirel düşünceyi ortadan kaldırmak için tasarlanmış olduğunu biliyor olsak da, disiplinin ana akımının kökenlerini hatırlayıp çar-

9 John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1967 [1936], 24. Bölüm.

pışmaya katılmasının vakti geldi. İşte bu durumda da kamu sosyolojisi kendi sesini *bu* kamuya duyuramayacaksa; Youtube, Facebook, Fox TV ve BILD-Zeitung'un olduğu bir dünyada dikkat çekmeyi nasıl umabilir?

DİZİN

A

ABD 9, 10, 20, 22, 27, 32, 34, 37, 42, 43, 46, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 62, 65, 69, 70, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 87, 88, 92, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 129, 135, 151, 159, 161, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 191, 192, 195, 198, 204, 215, 232, 233, 243, 248, 262, 270, 271, 288, 289, 302, 309, 310, 321, 326, 329, 331
ABD Merkez Bankası 80, 88, 120, 126, 127
ABD merkezli dünya düzeni, nihai gerileyişi 20
açgözlülük, bireyselleşmiş bireylerin semptomu olarak 13, 105, 106, 281
Adidas 148
Adorno, Theodor 309, 331
ahlaki bozulma 26, 59
ahlaki ekonomi 116, 241, 279, 291, 292, 294, 333
aile hayatı 47, 96, 279, 295, 301
alışveriş 67, 71, 72, 98, 151, 195
Alman mark'ı milliyetçiliği 236
Almanya 16, 52, 53, 56, 57, 64, 84, 113, 127, 136, 137, 142, 150, 151, 152, 157, 159, 164, 183, 186, 187, 188, 192, 208, 214, 215, 216, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 262, 272, 309, 311, 316, 323, 324, 326, 329, 330, 331
Almanya Ekonomi Bakanlığı 215, 323
Andreotti, Giulio 204
Arbeitsamt (İş Bulma Bürosu) yeniden adlandırılması 152

Ardışık Yer Değiştirmeler 132
Arjantin, borçlanma pratikleri 179
Avrupa 11, 12, 22, 37, 38, 52, 53, 85, 86, 87, 111, 112, 114, 127, 135, 136, 142, 151, 161, 164, 171, 172, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 192, 195, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 251, 252, 253, 257, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 278, 298, 310, 319, 330, 334
Avrupa Anayasası 268, 272
Avrupa bütünleşmesi 203, 268, 272
Avrupa kapitalizmi 85, 184, 218
Avrupa Komisyonu 85, 114, 183, 185, 186, 220, 222, 236, 244, 266
Avrupa Konseyi, Avrupa Adalet Divanı (ECJ) 38, 114, 185, 205, 221, 223, 224, 226
Avrupa Konsolidasyon Devletinin Yükselişi 257
Avrupa Para Birliği (EMU), Avrupa Birliği 164, 171, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 195, 199, 204, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 239, 242, 247, 267, 268, 270, 273
Avrupa para meselelerinde 136, 221, 224, 250
Aylak Sınıfın Teorisi 140
azaltım 80

B

Babb, Sarah 232, 233
 bağımsız kriz döngüleri 29
 bakır topraklar 20, 92
 Banca d'Italia 242
 bare Zahlung (çıplak nakit) 148
 belirlenimsizlik 29, 62
 Bell, Daniel 73, 86, 166, 332
 Berlinguer, Enrico 205
 Berlusconi, Silvio 150, 185, 207
 Bernanke, Ben 55, 80, 101
Bindestrichsoziologie (tirelenmiş toplum) 304
 birikmiş zafiyet sendromu 29
 Birleşik Krallık 53, 84, 262
 Block, Fred 305, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 319
 borç çevirme 34, 103, 163, 168, 169, 171, 172, 176, 177, 180, 189, 190, 193, 195, 198, 257
 borçluluk 36, 38, 164, 169, 175, 189, 232
 bozucu çatışma 293
 bozukluk, ayrıca bkz. sistemik
 bozukluklar 49
 bölgesel özellikler 238
 Bretton Woods modeli 251
 Bundesbank 127, 182, 242, 243, 323
 Burawoy, Michael 321
 Bush, George W. 54, 171, 191, 321
 butik üretim 144
 bütünleşme 30, 31, 32, 49, 63, 67, 72, 73, 89, 134, 148, 205, 222, 233, 237, 239, 243, 290, 328
 Büyük Buhran (1930'lar) 18, 22, 95, 120, 128, 133, 211, 262
 Büyük Dönüşüm (Polanyi) 115
 Büyük Durgunluk (2008), ayrıca bkz. finans krizi (2008) 19, 22, 36, 111, 171
 büyüme modelleri 39, 41, 44

C-Ç

Calhoun, Craig 19, 20, 21, 24, 29
Capital 24, 306, 313, 318
 Carruthers, Bruce 232, 233
 Carter, Jimmy 120
 Cheney, Dick 321
 Citibank 103
 Collins, Randall 19, 24, 25, 26, 27, 29, 47, 73, 74
 çağdaş kapitalizm 20, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 49, 90, 98, 105, 107, 259, 275, 276, 278, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 294, 295, 301, 303, 304, 307, 332, 337
 çalışan sınıf, işçi sınıfı 23, 25, 46, 48, 81, 93, 99, 112, 117, 119, 141, 145, 212, 213, 261, 291, 309
 Çay Partisi hareketi 177
 çeşitlenmiş tüketim 146
 çevrenin bozulması 92
 Çin 21, 62, 86, 92, 108, 135, 259
 Çin tipi devlet kapitalizmi 21
 çocuklar 47, 66, 83, 131, 151, 172, 210, 260, 296, 298, 299, 300, 301, 322
 çok çalışma ve çok oynama 25
 çoklu maraz teşhisi 29
 çöküş (2008), ayrıca bkz. finans krizi (2008) 11, 19, 34, 45, 53, 65, 75, 87, 111, 127, 164, 171, 196, 256

D

Dahrendorf 209
 Davos 20, 28, 32, 61
 Delors, Jacques 242
 demokrasi 12, 18, 23, 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 81, 82, 86, 103, 108, 112, 113, 114, 117, 133, 134, 135, 138, 155, 163, 164, 165, 167, 173, 174, 182, 195, 198, 199, 202, 205, 211, 217, 218, 219, 220, 223, 235, 238, 241, 250, 251, 252, 253,

255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 264,
265, 267, 270, 271, 272, 273, 279, 291,
292, 293, 294, 310, 329, 334
demokrasi sonrası 265
demokratik devlet, konsolidasyon
devletine dönüşümü 34, 128, 135, 136,
138, 180, 203, 204, 294, 319
demokratik-kapitalist siyasal iktisat
258, 283, 305
demokratik kapitalizm 112, 114, 117,
118, 120, 121, 122, 127, 129, 130, 132,
133, 135, 137, 141, 163, 190, 202, 204,
209, 261, 263, 291, 293, 302, 316, 333
demokratik refah devleti kapitalizmi 18
denge 15, 22, 33, 77, 87, 111, 117, 126,
153, 197, 214, 245, 256, 264, 280, 291,
332, 334, 335
dengeli bütçe 185
dengesizlik 33, 75, 185, 208, 251, 279,
292, 302, 303
Derluigian, Georgi 19, 27, 28
devlet güdümlü kapitalizm 18, 40
devletin mali krizi 26, 38, 82, 104, 163,
164, 167
doğa 28, 32, 45, 76, 79, 93, 108, 112,
140, 149, 233, 277, 285, 289, 318, 325,
328, 336
doğurganlık 96, 279, 298, 299, 323
doping 56, 67, 69, 70
Downs, Anthony 122, 139, 140, 141,
144, 145, 153, 154, 233
dördüncü safha 35, 39
Draghi, Mario 79, 203, 246, 272
durgunluk 17, 27, 35, 36, 49, 92, 99,
100, 101, 102, 104, 108, 122, 164, 180,
244, 257
Durkheim, Emile 30, 210, 313,
335
Dünya Bankası 54, 127, 179

düşük büyüme 34, 59, 77, 100, 102,
124, 164, 180, 248
düzenleyici yasa/kural koyma 65, 114,
283, 304

E

ECB (Avrupa Merkez Bankası) 37, 38,
79, 85, 87, 127, 181, 182, 183, 186, 187,
201, 203, 206, 224, 225, 226, 227, 242,
243, 244, 245, 246
ECJ (Avrupa Adalet Divanı) 223, 224,
226
Economy and Society 229, 230, 231, 232
Economy and Society (Weber) 231
ekolojik felaket 23
ekonomik bozulma 75
ekonomik büyüme 15, 18, 40, 41, 43,
72, 76, 82, 89, 99, 100, 103, 104, 105,
112, 117, 119, 123, 124, 130, 133, 141,
144, 145, 168, 170, 180, 181, 205, 280,
287, 291, 316, 332
ekonomik denge 34, 251, 264
ekonomik ekonomi 279, 291, 294,
333
ekonomik eşitsizlik, ayrıca bkz. gelir
eşitsizliği; eşitsizlik 35, 102, 164, 172,
179, 256, 299
ekonomik güç 22, 40, 138
ekonomik hayatın kültürel-sembolik
bir boyutu 287
ekonomik olmayan toplumsal ilişkiler
278
ekonomik politikalar 199
ekonomik sosyoloji,
Economist 232, 304, 307, 313
ekonomik toplumsal ilişkiler 278
ekonomik verimlilik 285, 339
ekonomik yaşam 315
elektronikleşme 25

elitler 27, 28, 40, 51, 58, 59, 86, 87, 103, 104, 137, 159, 181, 188, 204, 251, 323, 333, 334, 337

emek 15, 17, 24, 26, 33, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 59, 72, 73, 79, 90, 93, 94, 96, 97, 102, 108, 117, 118, 123, 126, 127, 132, 137, 141, 143, 144, 183, 187, 188, 193, 197, 223, 246, 269, 285, 290, 296, 297, 298, 299, 300, 313, 333, 336, 337

emlak, değerinde ucu açık yükseliş beklentisi 126

EMU (Avrupa Para Birliği) 164

enerji tüketim kalıpları 95

enflasyon 33, 34, 35, 36, 39, 87, 101, 108, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 124, 127, 133, 166, 175, 187, 188, 225, 226, 240, 244, 245, 293, 333

enformasyon teknolojisi yükselişinin etkisi 99

enformasyon teknolojisi, yükselişinin etkisi 24, 71, 99, 288

Engels, Friedrich 16, 24, 25, 45, 148, 281

"Enhancing Flexibility: A Key to Growth" (BIS Yıllık Raporu 2012-2013) 80, 81, 85

Enron 106

entropi çağı 62, 64, 66

esnekleşme 48

eşitsizlik 26, 35, 59, 77, 79, 91, 100, 102, 179, 256, 267, 299

eşitsizlik, ayrıca bkz. ekonomik eşitsizlik; gelir eşitsizliği 26

etnik çeşitlilik 46, 97

Etzioni, Amitai 331

Euroland 182, 183, 187, 225

ev sahipliği 126

F

Facebook 149, 340

faiz oranları 10, 36, 59, 80, 100, 106, 120, 123, 124, 127, 130, 131, 168, 169, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 186, 188, 202, 240, 244, 245, 295

fetret devri 30, 31, 58, 61, 63, 67, 72, 73, 74

Financial Times 103, 136, 180, 252, 338

finansal hizmetler 125

finansal istikrar, aşağı doğru trendler 89, 131

finansallaşma 44, 168, 286, 312

finansallaşma, finansal liberalleşme 43, 77, 95, 126, 163, 168, 171, 203, 256, 286, 302, 336

Finans Krizi (2008) 11, 19, 34, 53, 164, 171, 256

finans sektörü 34, 35, 42, 43, 44, 55, 101, 102, 105, 125, 127, 128, 134, 168, 169, 262, 336

Fisher, Irving 231, 252

Fitoussi, Jean-Paul 209

Ford, Henry 142

Fordist 141, 143, 144, 145, 149, 150, 153, 156, 157, 160, 296

Fordizm sonrası tüketimcilik 265

Foucault, Michel 68, 215, 216

Frankfurter Allgemeine 53, 64, 106, 236, 237, 238, 252, 267, 324

Frankfurt Okulu 16, 216

Fransa 42, 52, 53, 84, 85, 96, 142, 180, 187, 188, 202, 237, 238, 242

G

Galbraith, John Kenneth 139, 145

gayrimaddi ekonomik ihtiyaçlar 290

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) 182

geçici toplum 12
 geç kapitalizm 18, 210
 gelir eşitsizliği, ayrıca bkz. ekonomik
 eşitsizlik; eşitsizlik 77
 gelir vergisi oranları, en yüksek
 marjinal gelir vergisi oranları (1900-
 2011) 9, 85, 167
General Theory 338, 339
 Gerth, Hans 63
 Goldman Sachs 54, 55, 79, 185, 202,
 241, 272
 Goldscheid, Rudolf 165
 Goldthorpe, John 119
 Gordon, Robert 83, 99, 100
 gösteriş amaçlı tüketim 140
Götterdämmerung 88
 Graeber, David 313, 318
 Gramsci, Antonio 61
 Greenspan, Alan 101, 127
 güvencesiz işçilerin, güven duyan
 müşterilere dönüşmeleri 15

H

Habermas, Jürgen 42, 220, 234, 235,
 236, 239, 267, 271, 272
 Haffert, Lukas 192, 193, 195, 196
haute finance 38, 137, 226, 294, 333
 hayalî meta 93
 Hayek'çi büyüme modeli 39, 44
 Hayek'çi/Hayekçi'lik 39, 41, 82, 113,
 179, 217, 259, 272
 Hayek, Friedrich von 17, 44, 113, 119,
 185, 215, 217, 222, 263
 Hilferding 16, 17
 Hirschman, Albert 90, 156, 161, 241
 Hodgson, Geoffrey 93
 Holder, Eric 55, 57
Homo economicus 305, 324
 Horkheimer, Max 330

I-İ

IG Metall 208
 IMF Ekonomi Forumu 35, 100, 101,
 124, 127, 135, 169, 179, 180, 186, 208
 iktidar seçkinleri 138
 iktisat 32, 42, 44, 52, 65, 102, 113, 114,
 115, 116, 117, 127, 192, 217, 218, 231,
 235, 238, 255, 261, 276, 280, 286, 287,
 292, 295, 302, 303, 305, 313, 317, 322,
 324, 328, 331, 332, 336, 338, 339
 İktisatta Tarihsel Okul (Historische
 Schule) 276, 330
 İletişimsel Eylem Teorisi 234
 İrlanda 84, 133, 135, 137, 172, 183, 270
 İslami ekonomik doktrini 27
 İspanya 84, 102, 183, 204, 205, 241, 248
 istihdam, ayrıca bkz. işsizler/işsizlik
 240
 istikrarsızlık 16, 58, 108, 280
 İsveç 36, 96, 97, 169, 178, 195, 196, 197,
 198, 237
 işsizler/işsizlik 20, 33, 35, 41, 55, 66, 96,
 101, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 152,
 165, 166, 167, 170, 197, 244, 293, 297
 İtalya 38, 84, 142, 180, 183, 185, 187,
 188, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208,
 237, 242, 244, 248

J

Japonya 37, 80, 84, 172, 176, 181,
 262
 Juncker, Jean-Claude 236, 266, 267,
 268, 272

K

kadınlar, emek piyasasına katılımları
 96
 Kalecki'ci tepkiler 116
 Kalecki Michal 41, 113, 116, 294, 333

- kamu alanının yağmalanması 49, 99
 kamu alanı, piyasalaşması 103, 109,
 140, 153, 218, 257
 kamu altyapısı 32
 kamu borcu 33, 34, 75, 79, 82, 87, 100,
 122, 123, 126, 127, 130, 131, 132, 136,
 163, 165, 166, 168, 169, 171, 175, 176,
 180, 181, 182, 188, 192, 194, 196, 202,
 240, 244, 257, 293, 294, 295, 333
 kamu borcu, ayrıca bkz. borçluluk 33
 kamu harcaması 123, 124, 125, 132,
 134, 136, 137, 170, 175, 178, 187, 191,
 194, 197, 210, 248, 257
 kamu hizmetleri 83, 131, 151, 171, 185,
 188, 199, 257, 266, 310
 kamu malları 156, 198
 kamusal alan, sistemik bozukluk olarak
 yağmalama, durgunluk 48, 49, 99, 104,
 105, 141, 326
 kamu sektörü reformları 154
 kamu sosyolojisi 326, 330, 337, 338, 340
 kamu tercihi 113, 127, 165, 166
 kamu tercihi teorileri 86, 113, 127
 Kant'çı 339
 kapitalist siyasal iktisat 258, 283, 305
 kapitalist toplum 12, 13, 14, 19, 25, 28,
 49, 59, 60, 61, 74, 76, 89, 94, 145, 167,
 190, 198, 263, 275, 277, 278, 280, 287,
 288, 290, 298, 301, 303, 333, 335
 kapitalizm 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20,
 22, 23, 24, 27, 29, 30, 31, 38, 44, 57, 59,
 60, 61, 62, 69, 72, 76, 77, 81, 87, 88, 89,
 90, 91, 92, 93, 97, 99, 105, 107, 108, 112,
 114, 117, 120, 121, 129, 132, 133, 135,
 145, 164, 168, 169, 202, 209, 211, 217,
 227, 240, 241, 253, 255, 260, 261, 262,
 263, 264, 267, 271, 277, 278, 279, 280,
 281, 283, 284, 285, 287, 289, 291, 292,
 295, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307,
 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317,
 318, 319, 320, 332, 333
Kapitalizmin Geleceği Var mı? 5, 19,
 29, 73
 kapitalizm sonrası geçici toplum 12,
 63
 kariyerizm-ve-de-tüketiciliği 25
 karma ekonomi 87, 150, 309
 karşı hareketler 285
 kaynakların verimli kullanımı 235
 kendini imha 29, 306, 307, 317
 Keynes'çilik, ayrıca bkz. özelleştirilmiş
 Keynes'çilik 26, 82, 93, 125, 127,
 171
 Keynes, John Maynard 14, 16, 17, 26,
 36, 88, 98, 101, 113, 165, 231, 251, 252,
 276, 280, 331, 332, 339
 Knapp, G. F. 229, 239
 Knight, Jack 233
 Kohl, Helmut 237, 243
 kolektif eylem 38, 39, 45, 48, 60, 66,
 68, 69, 91, 155, 306
 kolektif faillik 28, 66
 kolektif faydalar 264, 265
 kolektif mallar 91, 154
 kolektif minima 153
 kolektif örgütlenme 46, 91, 333
 kolektif teslimiyet 32
 komünizm 18, 27, 86, 87, 91, 182, 216,
 271, 310, 318
 Kondratieff, Nikolai 17, 20, 22
 konsolidasyon devleti, ayrıca bkz.
 Avrupa konsolidasyon devleti, yükselişi
 konsolidasyon, 34
 korku 15, 251, 281
 Koselleck, Reinhard 337
 kredi piyasaları 34, 35
 kriz alanları, Polanyi'ye göre 94
 kriz belirtileri 76

krizler 17, 23, 33, 67, 75, 77, 111, 113, 116, 133, 138, 167, 182, 195, 264, 310
 kriz silsilesi 34, 38, 79, 138, 225, 263, 293
 kriz teorisi 19, 24
 Krugman, Paul 36, 37, 101
 kullanım değeri, rüya değeriyle mukayesesi 289
 kurumsallaşma 62, 222
 kurumsallıktan arındırılmış toplum 31
 kültür 63, 72, 98, 265, 269, 272, 289, 295, 301
 kültürel şovenizm 241
 küresel anarşi 49, 99, 107
 küresel enflasyon 33, 75
 küresel hareketlilik 96
 küresel hegemonya 20
 küreselleşme 41, 42, 44, 45, 46, 51, 59, 63, 97, 102, 136, 167, 172, 188, 203, 209, 210, 218, 219, 240, 253, 257, 258, 281, 288
 küresel yönetim 42, 43, 45, 136, 284

L

Landnahme (toprak kapma) 107, 145
 liberalizm 23, 211, 214, 215
 liberal kapitalizm 17, 18, 29, 216, 262
 liberal-otoriter devlet 213
 Lockwood, David 30, 134, 333
 Luhmann, Niklas 234
 Luxemburg, Rosa 16, 17, 145, 280

M

Maastricht Treaty 181, 272
 MacPherson, C. B. 95
 Maddi İktidar Endeksi 50
 mali baskı 131, 175
 mali konsolidasyon 39, 124, 125, 126, 128, 133, 136, 164, 169, 171, 174, 184, 188, 193, 197, 243, 293, 333

mali tasarruf 171
 mali tasarruf/kemer sıkma, ayrıca bkz. tasarruf 171
 Mandeville'ci vaat 90
 Mann, Michael 5, 19, 21, 22, 23, 24, 29
Marktvolk (kreditörler) 177, 178, 185
 Marshall, Alfred 276
 Marx'çı 71, 94, 190, 277, 312, 313, 314
 Marx, Karl 14, 16, 24, 25, 45, 88, 104, 114, 148, 222, 230, 261, 276, 280, 281, 306, 311, 312, 313, 314, 318, 319, 332
 Matta etkisi 77
 Mauss, Marcel 276
 McDonalds 147
 Merkel, Angela 150
 Merkel, Wolfgang 86, 136, 150, 184, 206, 237, 250, 251, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 267, 271
 merkez bankaları 37, 38, 44, 45, 79, 80, 83, 89, 101, 102, 108, 114, 134, 171, 181, 199, 224, 335
 merkezîyetçi liberaller 20
 metalaşma 32, 44, 48, 59, 92, 93, 94, 96, 97, 102, 108, 282, 285, 290, 298, 304
 Miegel, Meinhard 209
 Mills, Charles Wright (C. Wright) 63, 138
 Mitterand, François 242
 modern kapitalizm 15, 17, 34, 81, 87, 112, 171, 271, 277, 278, 304, 313, 315
 Monnet, Jean 205
 Monsen, Joseph 139, 140, 141, 144, 145, 153, 154
 Monti, Mario 185, 202
 Morgan Stanley 53, 244
 muhalefet 29, 38, 59, 60, 62, 91, 92, 93, 99, 100, 107, 108, 136, 219, 258, 268, 306, 317

mülkiyetçi bireycilik 95
 müşteriler 34, 43, 57, 65, 71, 72, 103,
 106, 134, 142, 144, 145, 149, 152, 154,
 287, 290
 müşterilik 155

N

nakit ve iletişimsel eylem 234
 nasyonal sosyalizm 214
 neofeodalizm 49, 52, 59
 neoilevselci bütünleşme 205, 243
 neokapitalist ve neoliberal yaşam tarzı
 25
 neoliberalizm 18, 19, 40, 41, 65, 66,
 67, 86, 161, 196, 214, 216, 217, 222, 256,
 268, 306, 336
 neoliberal kapitalizm 30, 31, 34, 41, 60,
 67, 219
 neo-Malthus'çu söylemler 95
 niş piyasalar 326
 nükleer savaş, kapitalizmin
 geçirebileceği muhtemel bir kriz olarak
 23

O-Ö

Obama, Barack 54, 55, 65, 100, 130, 314
 Obama yönetimi 55, 100, 130, 314
 O'Connor, James 122, 163, 166, 332
 OECD kapitalizmi 33, 39, 75, 80
 oligarklar 27, 50, 52
 oligarşik eşitsizlik 49
 oligarşik yeniden bölüşüm 49, 99, 103,
 104, 257
 oligarşik yönetim 32
 ordoliberal 214
 ordoliberalizm 214, 215, 216, 217, 222
 orta sınıf 25, 26, 45, 46, 47, 70, 73, 74,
 131, 158, 160, 167, 188, 194, 195, 250,
 298, 300, 323, 324, 326, 336

otoriter devlet 211, 213, 217, 221, 227
 otoriter liberalizm 214, 215, 216, 222,
 224, 227
 özel borç, kamu borcunun yerine
 geçmesi 125
 özelleştirilmiş Keynes'çilik 125, 127,
 171
 özgürlük imparatorluğu 73

P

Packard, Vance 288
 Papademos, Lukas 185, 202
 Papandreou, George 185, 202
 para 14, 20, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 44,
 45, 51, 53, 55, 56, 57, 59, 73, 77, 79, 80,
 81, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 101, 102, 103,
 106, 107, 108, 118, 119, 120, 121, 123,
 126, 127, 132, 134, 135, 136, 147, 148,
 152, 161, 168, 172, 174, 181, 182, 183,
 186, 187, 188, 191, 192, 194, 195, 202,
 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 221,
 224, 225, 226, 229, 230, 231, 232, 233,
 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243,
 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251,
 252, 253, 266, 269, 271, 277, 280, 290,
 293, 294, 296, 299, 301, 311, 336,
 337
 parasal silahlar 232
 parasal sistemler 230, 233, 236, 239
 Pareto, Vilfredo 276
 Parsons, Talcott 231, 232, 234, 275,
 300, 327
 parti üyeliği, ayrıca bkz. siyasi partiler
 Paulsen, Henry, 40
 paylaşım ekonomisi 46
 pazarlama 56, 57, 98, 145, 147, 148, 149
 Piketty, Thomas 52, 79, 85, 267
 piyasa adaleti 86, 114, 132, 216, 291,
 292, 294, 333

piyasa ekonomisi; ayrıca bkz. toplumsal
 piyasa ekonomisi 217
 piyasa genişlemesi 93, 94, 279, 280,
 295, 297
 piyasa ilişkileri 97, 145, 156, 282, 285,
 315, 319
 piyasa liberalizmi 215
 piyasa rejimi 226, 272
 piyasa toplumu 157, 259, 311, 314, 320
 piyasayla uyumlu demokrasi 86, 188,
 257
 Plütonomi müzekkeresi 103
 Polanyi'ci 312, 314, 316
 Polanyi, Karl 16, 17, 44, 88, 93, 94, 113,
 115, 190, 249, 280, 284, 285, 305, 306,
 313, 315, 317, 336, 337
 popülist partiler,
 Porto Alegre 46, 58, 137
 Portekiz, demokrasinin askıya alınması
 32
 post-kapitalist fetret devri 31, 63, 67,
 72, 73, 74
 profesyonel spor, yozlaşması 56
 Protestanlık 105
Public Interest 139
 Puma 148
Pumpkapitalismus 209

R

Rathenau, Walther 327
 Reagan, Ronald 37, 120, 121, 122, 125,
 167
 rekabetçi hedonizm 72
 Ricardo, David 16
 Riesman, David 288
 robot sahipleri 25
 Rubin, Robert 54
 Rupert, Murdoch 150

rüya değeri, kullanım değeriyle
 mukayesesi 289

S

Sachzwang 41
 Sachzwänge 205, 206
 sahte bilinç 63, 288
 sahtecilik, ayrıca bkz. yozlaşma 70
 sahte kurumlar 63
 Sarrazin, Thilo 323, 324, 325
 Sattelzeit 337
 Schattschneider, Elmer Eric 233, 236
 Schmitt, Carl 211, 212, 213, 214,
 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222,
 224, 225
 Schumpeter, Joseph A. 14, 16, 17, 88,
 165, 276, 280, 281, 332, 335
 seçimlere katılımın düşmesi 137, 165
 seçmen güveni, yatırımcı güveninin
 daha önemli olması 203
 Sen, Amartya 209
 Sennett, Richard 48, 337
 sentetik mutluluk 71
 sermaye birikimi 29, 31, 44, 59, 70, 72,
 73, 90, 94, 97, 98, 102, 105, 107, 134,
 145, 166, 264, 297, 311, 312, 316, 336
Sermaye Birikimi 145
 sınıf dayanışması, kaybı, bozulması 48
 simetri hipotezi 192
 Simmel, Georg 148, 337
 sistem bütünleşmesi 30, 31, 67, 72, 73,
 134, 333
 sistemik bozukluklar, ayrıca bkz.
 yozlaşma, küresel anarşi, oligarşik
 yeniden bölüşüm 48, 59
 sistemik çözülme 32, 61
 sistemik huzursuzluk 15
 siyasal-ekonomik teori 276, 277

siyasal iktisat 11, 41, 42, 44, 114, 116, 117, 140, 192, 215, 217, 255, 261, 276, 280, 283, 287, 295, 302, 305, 313, 317, 328, 338, 339

siyasal ilişkiler; piyasa ilişkileriyle mukayesesi 156, 282

siyasal katılım, siyasi partiler 157, 158, 160, 256, 258, 334

siyaset 18, 29, 33, 40, 52, 64, 67, 81, 82, 83, 86, 112, 113, 116, 117, 123, 137, 141, 150, 156, 157, 158, 160, 161, 176, 183, 185, 188, 204, 205, 216, 218, 222, 233, 256, 258, 261, 292, 306, 307, 318, 319, 322, 339

siyasi bozulma 82

siyasi meşruluk 264

siyasi topluluklar 44, 135

Smelser, Nail 14, 231

Smith, Adam 13, 90, 230, 231, 234, 276, 280, 288

Sombart, Werner 14, 16, 18, 19, 42, 88, 276, 330, 332, 335

son kriz, Calhoun'a göre 20

sosyal demokrat kapitalizmi 18

sosyalizm 16, 25, 26, 30, 48, 62, 92, 142, 214, 318, 319, 329

sosyal medya 67, 149

Sovyet komünizmi 27

Spencer, Herbert 313

Staatsvolk (yurttaşlar) 177, 178, 185

Steuerstaat (vergi devleti) 163

Strukturwandel der Öffentlichkeit 326

Summers, Lawrence (Larry) 35, 36, 37, 54, 55, 100, 101, 102, 180

sürekli yenilenme 196

T

tarihsel toplumsal düzen 278

tasarruf 37, 80, 101, 103, 124, 125, 131, 170, 192, 202, 237, 240, 246, 300

tasarruf/kemer sıkma 104, 126, 129, 132, 134, 135, 137, 180, 182, 183, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 198, 201, 208, 295, 299, 334

tasarruf rejimi, tasarruf devleti 103, 192

Tauschgesellschaft (kataliktik toplum) 309, 331

teknolojik çözümler 23

teknolojik değişim 36, 47

teknolojik yenilenme 95

teknolojinin emeği yerinden etme 24

tek para birimi 237, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 249, 251, 252, 253

tek piyasa 219, 223, 224

telekomünikasyon, ticarileşmesi 150, 151

televizyon 57, 72, 150, 258, 326

terhaneler 45, 96

Thatcher, Margaret 66, 121, 122, 216

toplumlaşma 146, 148, 149

toplumsal adalet 29, 132, 222

toplumsal bölünme 210

toplumsal bütünleşme 30, 31, 63, 67, 72, 73, 134, 233, 290, 298, 328, 333

toplumsal çatışma 119, 125, 138

toplumsal dayanışma 97, 154

toplumsal entropi 30, 32, 64, 69

toplumsal karakter 63

toplumsal kaynaşma 272

toplumsal kurallılık 317

toplumsal sonrası toplum 63

toplumsal sözleşme bozulması (ABD, 1947-bugün) 262

toplumsal yapı 48, 61, 63, 67, 116, 189, 250, 259, 280, 285, 302, 315, 317, 328, 332

toplumsal yaşam 279, 295

toprak, ayrıca bkz. bakir topraklar 23, 44, 45, 59, 92, 93, 97, 285

total devlet, sendikalar 212, 213, 215, 216

trente glorieuses 112, 217

tüketici farklılaşması yasası 140, 144

tüketimcilik 71, 72, 166, 265, 289, 302

tüketim, çağdaş kapitalizm 257, 259

tüketim siyaseti, ayrıca bkz. piyasalara göç 153

Twitter 149

U-Ü

Uber 46, 47, 64

ulusallaşmaktan arınma 41

Ulusal Maden İşçileri Sendikası (Birleşik Krallık) 121

uluslararasılaşma 143, 149

Uluslararası Para Fonu (IMF) 35, 100, 101, 124, 127, 135, 169, 179, 180, 186, 208

Ulusların Zenginliği 230

umut etmek 69

ürün çeşitlenmesi 140, 145, 156

ürün farklılaşması 144, 147

ürün piyasaları 141, 143, 153

V

varlık 33, 37, 38, 71, 82, 90, 101, 106, 118, 124, 210, 251

Veblen, Thorsten 71, 140, 276

Vergesellschaftung (toplumlaşma) 148

vergi devleti 34, 103, 132, 163, 166

vergi geliri 43, 83, 170, 176

vergi sistemleri, giderek regresif nitelik kazanması 83, 269

Versorgungswirtschaft (provizyon ekonomisi) 142

Volcker, Paul 120

Volkswagen 57, 142, 143, 145

W

Wagner Yasası 190

Wallerstein, Immanuel 19, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 59, 61, 314

Weber, Max 11, 14, 17, 88, 105, 106, 111, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 238, 276, 300, 313, 325, 329, 330, 332

Wechselwirkung 278

Weimar Cumhuriyeti 211, 212, 214, 269, 330, 331

Weltwirtschaftskrise 211

Winters, Jeffrey 50, 51

Wirtschaftswunder 215

WorldCom 106

Y

yapay zekâ 24, 25, 100

yapısal kriz 20

yaratıcı finans 102

yatırımcı güveni 203, 295

yeni-Protestan iş etiği 72

yolaşma 32, 49, 53, 55, 56, 57, 58, 70, 82, 99, 105, 109, 206, 241

yönetici maaşları, patlaması 55

yönetişim, kapitalizmin fazla ileri gidip kendi kendi baltalamasını önlemeye yetmemesi 45

Yunanistan 38, 84, 102, 103, 135, 137, 172, 173, 183, 185, 186, 202, 203, 204, 207, 208, 237, 241, 248

Yunanistan Merkez Bankası 202

yurttaşlar 34, 38, 43, 82, 86, 103, 114,
119, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 135,
138, 150, 153, 155, 156, 158, 164, 168,
172, 174, 177, 178, 182, 184, 191, 192,
194, 199, 204, 210, 236, 257, 266, 270,
284, 294, 326, 327, 337

yurttaşlık, müşterilikle mukayesesi 23,
69, 119, 123, 141, 155, 160, 177, 258, 294

yurttaşlık mukayesesi 160

yurttaş toplulukları 67

yüzme havuzları, özelleştirilmesi 151

Z

zorunlu katışıklıklar 93

zorunluluk imparatorluğu 73

Zuteilungswirtschaft (tahsis ekonomisi)
142

Zweckrationalität 31

Çağdaş siyaset ve ekonomi uzmanı Wolfgang Streeck'e göre dünya değişmek üzere: İkinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde bir araya gelen demokrasi ile kapitalizm yavaş yavaş ayrılıyor. Bir zamanlar finans sektörünün aşırılıklarını kısıtlayan düzenleyici kurumlar çöktü ve Soğuk Savaş sonrası kapitalizmin nihai zaferinin ardından, piyasaların liberalleşmesini geri alabilecek hiçbir siyasi kurum yok.

Kapitalizm artık kritik bir durumda. Büyüme yerini durgunluğa bıraktı; eşitsizlik istikrarsızlığa yol açtı ve para ekonomisine olan güven neredeyse tamamen ortadan kalktı. Dünya azalan büyüme, oligarşik yönetim, küçülen bir kamusal alan, kurumsal yozlaşma ve uluslararası anarşiyle tanımlanır hale geldi ve bu hastalıkların tedavisi yok.

Peki, *Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?*

Bir patlamayla mı yoksa bir inlemeyle mi?

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-625-7118-16-3

9786257118163

42,5 TL